DİN TOPLUM İKTİDAR

İmanın Siyasi Ontolojisi

İLKER BELEK

Yazılama

DİN TOPLUM İKTİDAR
İKER BELEK

DİN, TOPLUM, İKTİDAR

İmanın Siyasi Ontolojisi

Yazılama Yayınevi: 128
Teorik Bakış: 21

DİN, TOPLUM, İKTİDAR
İmanın Siyasi Ontolojisi

İlker Belek

Düzelti: Damla Baytekin
Kapak Tasarımı: Levent Karaoğlu
Sayfa Düzeni: Yiğit Berker
ISBN: 978-605-9988-44-5
Birinci Baskı: Nisan 2016

© Yazılama Yayınevi

Baskı: Kayhan Matbaacılık
Merkezefendi Mah. Fazlıpaşa Cad. No: 8
Giriş Kat D: 2 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 576 01 36
Sertifika No: 12156

Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.
Serasker Cad. Osmancık Sokak
Betül Han 9/13 Kadıköy - İstanbul
0 216 338 52 59
iletisim@yazilama.com
www.yazilama.com

DİN, TOPLUM, İKTİDAR

İmanın Siyasi Ontolojisi

İlker Belek

Yazılama

İlker Belek: 1961 doğumlu. 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1990 yılında yine aynı fakültenin Halk Sağlığı Anabilim Dalı'ndan, sağlık antropolojisi alanındaki teziyle, uzmanlık aldı. 1996 yılı Ağustos ayından beri Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi. 2000 yılında doçent oldu. 2007 yılında TTB Nusret Fişek Halk Sağlığı Bilim Ödülü'nü aldı.
Çok sayıda kitabı bulunuyor, bazıları şunlar: *Toplumsal Bilinç* (1991), *Marksist Bakış Açısıyla Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi* (1993), *Sınıf, Sağlık, Eşitsizlik* (1998), *Türkiye İçin Sağlık Tezi* (2. Baskı, 1998), *Postkapitalist Paradigmalar* (2. Baskı 1999), *Antalya'da Hekimler* (2003), *Sosyoekonomik Konumda ve Sağlıkta Sınıfsal Eşitsizlikler: Antalya'da Beş Yıllık Bir Araştırma* (2004), *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü* (2006), *Marksizm ve Sınıf Bilinci* (2007), *Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlığın Politik Ekonomisi* (3. Baskı 2009), *Küba'da Sağlık* (3. Baskı 2015), *Esnek Üretim: Derin Sömürü* (2. Baskı 2011), *Sağlıkta Dönüşüm: Halkın Sağlığına Emperyalist Saldırı* (2012), *Kapitalizmde Sınıf* (2013), *Dinin Toplumsal Kökenleri* (2015).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

BİRİNCİ BÖLÜM
İNSANIN HEP BİR DİNİ VAR MIYDI? **15**
1. İnsan başlangıçta gerçekten dört ayaklı bir hayvandı 23
2. Toplayıcılıktan modern tarıma üretim biçimleri: Asalaklıktan kurtuluş 28
2.1. Toplayıcı ilkel sürü 28
2.2. Avcı klan 29
2.3. Çoban kabile 30
2.4. Çiftçi devlet 32
3. Kadın erkti, eksik etek oldu 35
4. Başlangıçta din ve inanç değil, bilinç vardı 38
4.1. Toplayıcı ilkel sürünün sihri 39
4.2. Avcı klanın totemizmi 41
4.3. Çobanların şamanizmi 43
4.4. Çiftçilerin dini 44

İKİNCİ BÖLÜM
SOSYAL BİR GERÇEKLİK OLARAK DİN **53**
1. Sihir ve dinin farkı: Sihir doğayı, din toplumu egemenlik altına almaya çalışır 53
2. Bilişsel yanılsama olarak din 56
3. Dini nasıl tanımlayabiliriz? Olanaksız mı, gereksiz mi, suç mu? 61
4. Mezopotamya'da tanrıların savaş dansı 64
5. Tevrat, İncil ve Kuran'ın referans noktası: Mezopotamya'nın mitosları 67
6. Çok tanrı, kral tanrı, tek tanrı, tanrıların gazabı 72
6.1.Yahve İsrailoğulları'na Kenan Ülkesi'ni veriyor 73
6.2. Hıristiyanlık, Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesiyle evrenselleşiyor 80
6.3. İslam devlet dini olarak ortaya çıkıyor 89
7. Tarım için verimsiz, din için bereketli topraklar: Arap Yarımadası 101

8. Tek tanrıcı dinlerin yönetim misyonuna örnek olarak İslam 106
8.1. Tek tanrıcı dinlerin devrimciliği 106
8.2. İslam'da toplumun organizasyonu 114
8.2.1. İslam'da yaratılış 115
8.2.2. İslam'da cariyelik, kadının kaderi 118
8.2.3 Muhammed'in evlilikleri 119
8.2.4. Kuran'da içki, serbest mi, yasak mı? 119
8.2.5. İslam'da mülkiyet, servet, zenginlik: Eşitsizliğe onay 120
8.2.6. İslam'da zekât, adil mi? 122
8.2.7. İslam'da kölecilik: Düzen bu 124
8.2.8. İslam'da ganimet: Nasıl paylaşılacak? 125
8.2.9. Diğer dinlere bakış, hoşgörü 126
8.2.10. İslam'da faiz: Önce serbest, sonra yasak, mal satmak serbest, para satmak yasak 126
8.2.11. İslam'da kadın: Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın 127
8.2.12. İslam'ın kutsalı tamamen dünyevi 131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İNSANİ, TOPLUMSAL VE SİYASAL İŞLEVLERİYLE DİN 133
1. Anlamını arayan insan, ya bulamazsa, bulmak için herhangi bir gerekçeye dayanamazsa? 135
2. Dinde psikoloji, psikolojide din: Kaçış mı, kurtuluş mu? 150
3. Siyaset din ilişkisi: Din mi siyasallaşır, siyaset mi dinselleşir? 160
4. Din, ahlak, vicdan, kardeşlik ilişkisi: İmanı zayıf olanın, ahlakı da bozuk mudur? 174
5. Dinde cihat: İman mı, siyaset mi, savaş mı? 195
6. İslam'da şeriat konusu 201

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KAPİTALİZMİN VAHŞİLEŞMESİ, ANLAM BOŞLUĞUNUN DERİNLEŞMESİ, DİNİN YÜKSELİŞİ 209
1. Kapitalist üretim ilişkilerinde depresyonlu, krizli salınım 209
2. İnsanlığın büyük boşluğu: Çatışmalar, savaşlar ve siyasi gericilik 222
3. İnsanlığın büyük boşluğuna dinin zerk edilişi 235
4. Hayatın anlamını bu dünyanın içinde yaratmalıyız 243

KAYNAKLAR 266

Önsöz

Din insanlığın en önemli gerçekliklerinden birisi. Pek çok yazar dini, insanlığın tarihiyle başlatıyor. İlk insan topluluklarının da bir inanç sistemi olduğunu belirtiyor ve bunu da din olarak tanımlıyor. Bana göre böyle değil. Ancak böyle olsa bile dinin tarihi en azından MÖ 4000'lere kadar gidiyor.

Ben dinle daha önceki bilinç formasyonlarını birbirinden ayırıyorum. İnsanlığın serüveni üç milyon yıldır sürüyor. Şüphesiz Güney Afrika'da ortaya çıkan ve insanın atası olarak kabul edilen Australopithecuslar'ın da bir düşünce sistemi vardı. Ancak o düşünce sistemi tamamen doğanın içindendi, doğaya yönelikti, doğayı hâkimiyet altına almaya çalışıyordu, içeriğini tümüyle hayat mücadelesi dolduruyordu, hayatın içindeki olgu ve olayların bütünlük içinde kavranması çabasını içeriyordu. Kaba da olsa materyalist, ilkel de olsa diyalektikti. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan ruh kavramı bile çok uzun süre somutla bağlantısını korudu. Bana kalırsa bunları din olarak değil, bilinç formasyonu olarak tanımlamak gerekir.

Din ise farklı. Mezopotamya'da, sınıflı toplum aşamasında, devletleşmeyle birlikte ortaya çıktı. Egemenler tarafından ezilenleri yönetmek, artı değere el koymak amacıyla kullanılan bir inanç sistemi olarak şekillendi. Dinin amacı toplumun hâkimiyet altına alınmasıdır. Önceki dönemlerin kutsal varlıkları insanüstü bir güce sahip değilken, dinin tanrısına insan ulaşamaz, ona ancak biat eder, önünde eğilir, küçülür, yalvarır, tanrıya ulaşabilmek için bu dünyadan vazgeçmek gerekir.

Din ilk ortaya çıktığı andan itibaren ideolojik ve siyasal işlevler üstlendi. İnanan insan için bu dünyayı anlamsızlaştırırken, egemenler için bu dünyadan anlam çıkarmanın aracı oldu.

Din ezilen insanın bu dünyada bulamadığı anlam için öte dünya inancı, Tanrısal bir anlam üretti. Tanrıyı erişilemez, dokunulamaz, bilinemez vasıflarla donattı. Tanrıyı ve dinsel dogmaları sorgulanmaz derecesinde kutsadı. Sorgulayanları cezalandırdı.

Mezopotamya kent devletlerinden beri süregelmekte olan sınıflı toplum dönemi, dinler ve dinsel yönetimler dönemidir. Bu çağ ezilen insanın bu dünyada, kendi somut yaşamı içinde, üretim ilişkileri karşısında çaresizleştiği, küçüldüğü, kendisine anlam üretemediği bir çağdır. Din, sınıflı toplum yapısı içinde, bu dünyası anlamsız olan insana aşkın bir anlam sunmak üzere egemenler tarafından ortaya atıldı, organize edildi, kullanıldı.

Bütün bu nedenlerle dini tartışmak çok önemli derecede tabu. Bu tartışmanın, dinle bu dünyayı gözden çıkarmaları konusunda ikna edilmiş ezilen yığınların, kader olarak kabullendikleri yaşamlarını sorgulamalarına yol açma ihtimali mevcut çünkü. Eğer böyle olursa bundan en çok etkilenenler egemenler olacak. Bu nedenle tabunun korunması gerekiyor.

Hal böyleyken din en çok tartışılan konulardan da birisi. Bir kere dinlerin kendi içinde bir tartışma yürüyor. Bunun nedeni kutsal kitapların güncel gelişmeler karşısında kifayetsiz kalması. Her şeyi kapsayıcı bir öğreti olarak kabul edilen dinin bu gelişmeler karşısında sesini çıkarmaması, ontolojisini inkâr etmesi anlamına gelir. Tartışma bu nedenle bir tür somutlama faaliyeti olarak sürüyor. Örneğin İslam'daki icma ve kıyas gibi çalışmaların zemini buraya oturuyor.

Öte yandan din kendi gerçek yaşamında huzur bulma imkânı bulunmayan milyarlarca ezilen insan için bir huzur yolu açıyor. Bu yol gerçek değil. Ancak dindar için bunun bir önemi bulunmuyor. Çünkü kendi gerçekliği içinde nasıl olsa huzursuz, çaresiz, anlamsız. Bu dünyadaki koşullarını tek başına değiştirme olanağından zaten yoksun. Dolayısıyla gerçeklikle bağlantısı olmasa bile bir seçenek sunulması kendisini rahatlatıyor. Din bu potansiyeliyle psikiyatrinin ilgi alanına da dâhil oluyor. Bilimsel gelişmeler dinin etki alanını sorgulanır hale getirip, dine sığınmış bulunan

insanların huzurunu kaçırmaya başladığında, ruh bilimi insana ne önerecek? Örneğin Jung bu ortamda Katoliklerin durumunda bir avantaj görüyor. Çünkü Katolikliğin ileri derecedeki tutucu yapısı kendisine inananlara her tür bilimsel tehdit karşısında korunaklı bir sığınak sağlar. Jung, bu nedenle hastalarına dine gömülmelerini bile öneriyor. İlginç değil mi? "Bilim"in, bilimin sarstığı dinsel korunağa karşı dinden yana tavır alabilmesi. Dikkat vermeye, tartışmaya değer bir mesele.

Modern bilim çağına gelindiğinde bütün sosyal bilimcilerin, düşünürlerin de din konusuna bir biçimde el attıklarını görüyoruz. Sosyal antropoloji zaten konunun içinde. Sosyologlar, özellikle yapısalcı sosyoloji, Kant, Nietzsche, Freud, Feurbach, Marks, Engels, Lenin gibi düşünürler de öyle. Bu nedenle konuyu ele alacak birisinin işi gayet zor. Önünde ilgisini esirgemesi olanaksız külliyatlı bir literatür yoğunlaşmayı bekliyor.

Öte yandan, günümüzdeki somut gelişmeler o hale geldi ki din konusunu pas geçmek de tamamen imkânsız bir vaziyet aldı. Kapitalizmin 1970'lerden beri içine gömüldüğü ve sık sık mali krizlerle sarsılan daralmasının yarattığı entelektüel ve sosyal karanlık dağılacak gibi görünmüyor, insanlığı adeta yutuyor. Sosyalizmin çökmesi insanlığı büyük anlatılardan, öğretilerden yoksun bıraktı. Üstelik burjuva ideologları bu çöküşü öyle bir şamatayla kutsadılar ki; artık, hayatımızda kapsayıcı kuramların yerinin ve anlamının olmadığına ilişkin bir görüntü bile çıktı ortaya. İyi de, o zaman, insanlar neye güvenip, neye inanacaklar, hayatlarını neyin içinde anlamlandıracaklar? Bana kalırsa günümüz insanlığının en önemli sorunu budur.

Ayrıca bir de savaşlar var. Sosyalizm yıkıldıktan sonra meydan emperyalizme kaldı. Dünyada yeni bir tür paylaşım savaşı başladı. ABD'nin Afganistan'da Sovyet hâkimiyetine son vermek üzere başlattığı terör dalgası dünyanın gündemine din savaşlarını yeniden sokmuş oldu. İnsanın bu dünyadaki anlamsızlığı, bu anlamsızlığa çare arayışları, emperyalistlerin dünyayı yeniden paylaşmak niyetleriyle örtüştü. Emperyalistler paylaşım savaşları için fundamentalist İslami akım ve örgütleri özel olarak organize edip, kullanmaya başladılar. Din savaşları en başında kapitalizmin olgunlaşma döneminin karakteristiğiydi. Roma hâkimiyetine karşı

çıkan devletlerin "bağımsızlık" kazanması, ilk kapitalizasyon süreçleri din savaşları süreci içinde gerçekleşmişti. Bu dönem tamamlanıp, Rönesans ve Aydınlanma yönündeki gelişmeler de etki göstermeye başladığında dinin hareket alanı sınırlanmış, toplumsal yaşamdaki egemen konumu yıkılmış, din inanç olarak bireysel alana sıkıştırılmış oldu. İnsanlığı din savaşlarından kurtaran şey bu akıl mücadelesiydi. İnsan kendisini bu dünyada anlamlandırmayı aklıyla başarmıştı.

Sosyalizmin yıkılması sonrasında ortaya çıkan anlamsızlık dünyası ve yeni paylaşım süreciyle birlikte neredeyse yeniden din savaşları dönemine geri dönüyoruz. Başlangıçta durum böyle değildi. Ama çok kısa süre içinde, din kendisini kendi çıkarları için kullanan büyük devletlerin ve para babalarının da rahatını kaçıran, dünyayı kana bulayan bir güce erişti. Bakalım insanlık bu işin içinden nasıl çıkabilecek? Aslında bütün göstergeler yeniden sosyalizmi çağırıyor, insanlığın sosyalizme mecbur olduğuna işaret ediyor.

Velhasıl neresinden bakarsanız bakın, din konusu çok enteresan ve aynı zamanda da sürekli olarak ilgilenmeyi hak eden bir öneme sahip. Ne de olsa, Türkiye faşizan bir üslupla (ki bu kaçınılmaz) bir din devletine doğru itekleniyor. Öte yandan dinci terör bütün dünyayı etkiler hal aldı.

Bu kitaba bu eğilim ve kaygılarla yoğunlaştım. Bundan önceki kitabım da dinle ilgiliydi: Dinin Toplumsal Kökenleri. O bir sosyal antropoloji kitabı. İlk insandan itibaren insanın düşünce dünyasındaki değişimi, dinin nasıl ortaya çıktığını anlatıyor. Süreci Mezopotamya'ya kadar izliyor.

Bu kitap ise tam O'nun bıraktığı noktayı devralarak ilerliyor. O nedenle ilk bölüm toplumsal bilincin nasıl değiştiğini, dinin nasıl ortaya çıktığını ve Mezopotamya'da nasıl bir işlev üstlenerek organize olduğunu özetler nitelikte.

İkinci bölüm tek tanrıcı dinler üzerine odaklanıyor. Mezopotamya ve Arap Yarımadası ilginç bir coğrafya: Hem çok tanrıcı hem de tek tanrıcı dinler burada ortaya çıktılar. Ama tek tanrıcı dinler daha batıyı, Akdeniz kıyısını, Kenan Ülkesi'ni, Hicaz ticaret yolunu kendilerine mekân tuttular. İbrahim'in İsrailoğulları'nı Kenan Ülkesi için 1000 yıl boyunca peşinden sürüklemesi; Mısır

firavunlarıyla ilişkisi, İsa'nın kendisini insanlığın suçlarının kefareti olarak tanrıya adaması. Muhammed'in Bedevi kavimlerini büyük ticaret üzerinden, Hicaz ticaret yolunu ele geçirerek devletleştirmesi, İslam'ın bir devlet olarak organize olması. Bunlar ikinci bölümün konuları. Tek tanrıcı dinlerin kutsal kitapları bu gündelik işleri kurallaştırıyorlar. Dinler de kitapları da en başından itibaren dünyevi bir karakter sergiliyorlar. Bu Mezopotamya kent devletlerinden beri böyle: Din siyasi bir kurum. Amacı, toplumu yönetmek. Örneğin; İsrailoğulları Tevrat üzerinden uluslaşıp, devletleşiyor. Yahve kendisine inanmaları karşılığında Kenan ülkesini bahşediyor onlara. Hıristiyanlık MS 400'lerde Roma'nın resmi dini olup, devleti ele geçirdiğinde evrensel bir din devleti olarak organize oluyor. Muhammed ise İslam'ı en başından itibaren devlet yoluna sokuyor.

Üçüncü bölümde ise dinin işlevlerini ele alıyoruz. Dinci yazarlar dinde neler bulmuyorlar ki, ona ne işlevler yüklemiyorlar ki. Onlara göre din insana anlam veriyor, toplumsal düzeni sağlıyor, topluma ortak hedefler kazandırıyor, çatışmaları ve savaşları önlüyor, insanı ahlaklı ve vicdanlı yapıyor. İddiaları o boyutta ki, dindar olmayanın ahlakından söz etmek bile mümkün olmayabiliyor. Gerçekten böyle mi? Böyleyse, insanın üç milyon yıllık uzun yürüyüşünde, henüz dinle tanışmadığı dönemlerde, toplumun ayakta kalmasını, insanların birbirleriyle uyum içinde yaşamasını, insanlığın bu uzun yolculuğunu başarıyla tamamlamasını sağlayan neydi? Üstelik eğer toplumsal uyumdan, ahlaktan söz edeceksek, Tevrat'taki vahşi cinayet sahnelerini, Hıristiyanlıktaki Katolik ve Protestan savaşlarını, Haçlı Seferleri'ndeki kıyımı, Hıristiyanların Kudüs'ü ele geçirdiklerinde Müslüman, Musevi önlerine kim geldiyse katledişlerini, İslam'ın cihatist organizasyonunu nasıl açıklayacağız? Tartışıyoruz. Tartışmanın bir noktasında özel olarak İslam'a ve Kuran'a eğiliyoruz. Çünkü en yakın tarihte ortaya çıkmış, dolayısıyla dinlerin içinde en modern yapı sergileyeni İslam. Kuran kendi döneminde yazımı tamamlanmış tek kitap. Dolayısıyla İslam yazılı metinleri itibariyle de en güvenilir tek tanrıcı din. Öte yandan biz Türkiye'de bir İslam toplumu içinde yaşıyoruz. Üstelik bu ülkede AKP'nin iktidar yılları içinde dinin etkisi çok belirgin derecede arttı. Artık dinin kuralları toplumsal

yaşamı organize etmek bakımından doğrudan referans olarak dayatılmaya başlandı. Diyanet neredeyse her konuda fetva yayınlıyor. Dolayısıyla dinlerin sosyal ve siyasi etkileri bakımından İslam bizim açımızdan çok canlı bir deneyim durumunda. O'nun içindeyiz. Ve en nihayetinde, artık dünyadaki siyasal gelişmeleri belirleyen temel olgu olarak İslami terör gerçeği, dinle ilgilenmek bakımından İslam'ı özel olarak mercek altına almayı gerekli kılan üçüncü faktör.

Dördüncü ve sonuncu bölümde ise dinin neden yeniden yükselişe geçtiği konusuna odaklanıyoruz. Sonra da dindeki yükselişle insanın içindeki anlam boşluğu arasındaki ilişkiyi, anlam boşluğunun nesnel nedenlerini ele alıyor ve akla dayalı olarak dünyayı inşa etme çabasının, daha en başından itibaren insanın yaşamını nasıl değiştireceği konusunda gerçekçi öngörülerde bulunmayı hedefliyoruz. Bugün din olgusunu yükselten faktör emperyalizmdir. Eşitsizlikler o derecede arttı, insan sömürü karşısında o derecede küçüldü ki; bu hayatta kendisine anlam bulması gerçekten de olanaksız. Din işte bu zeminde kendiliğinden bir dinamikle kuvvetleniyor, etki alanını genişletiyor. Ancak dindeki yükselmenin esas nedeni bu değil şüphesiz. Esas belirleyici olan emperyalistlerin dinle ve özel olarak da İslam ile emperyalist sistemin çeperindeki ülkelere müdahale etmeleri. Dedik ya; yeni bir paylaşım savaşı bu. O nedenle, ontolojik karakteri gereği olarak her şeye el atmaya, her şeyi kendi penceresinden düzenlemeye çalışan din gerçekliğinin, kendisi gibi düşünmeyen herkesi boğan diktasından rahatsızlık duyuyorsak, bu dayatma karşısında yapılması gerekenin kapitalist emperyalizme karşı mücadele etmek olduğunu da kabul etmeliyiz.

Bu kitabın Dinin Toplumsal Kökenleri ile bir devamlılık ve bütünlük sağladığını düşünüyorum. Daha doğrusu bu amacı yerine getirmek için çabaladım. Kitap bu haliyle dinin siyasal ontolojisine odaklanıyor, dinin ontolojisinin siyasal olduğunu gösteriyor. Ancak din konusu burada kapanmıyor.

Bir de işin felsefi, yani epistemolojik boyutu var. Din, insanı bilgilenmekten vazgeçmeye çağıran bir yapıya sahip. Çünkü nasıl olsa her şeyi bilen, gözeten, gören, kararlaştıran, oluşunu, akışını sağlayan bir yüce güç var. Dinciler bu duruşlarını nasıl açıklayıp, savunup, gerekçelendirirler? Ne olursa olsun hiç güvenilir

olmadığı açık. Biz bu görüşe itibar ederek dünyadan elimizi ayağımızı çekmiş olsaydık zaten şu anda bunları tartışıyor durumda olmayacaktık. İnsan aklını bir kenara bırakarak yol alamayacak tek canlı türüdür. Ne büyük üstünlük değil mi? Ama dinciler bunu bir zaaf olarak değerlendiriyorlar. Evrim kuramına bunun için saldırıyorlar, termodinamiği bunun için tahrif ediyorlar ve kuantum kuramını da yine aynı nedenle istismar ediyorlar. Bunları tartışmak gerekiyor. İnsan nasıl bilgilenir, bilginin önemi, bilimsel tartışmanın yöntemi, dinin akıl yürütme biçimi, bu konulara temel felsefi akımların yaklaşımı nedir? Bütün bunlar ayrıca ele alınmayı hak eden konular. Olabilirse bunlar bundan sonraki üçüncü kitabın kapsamını oluşturacak.

Her kitap yazarla okuru bütünleştiren bir araçtır. Bu ilişkilenme, daha kitabın konusunu saptarken ve kitabı yazmaya otururken başlar. Sonrasında da devam eder. Yazılanlara okurun vereceği tepki bundan sonraki yazımları da belirleyici olacak.

Herkese iyi okumalar dilerim.

BİRİNCİ BÖLÜM

İnsanın hep bir dini var mıydı?

Evren ve yaşam, her şeye kadir, aşkın bir güç tarafından mı yaratıldılar? Gerçeklik durağan mı? Varlıklar bugünkü halleriyle mi var oldular, yoksa kuralları olan sürekli bir devinim içindeler mi? Bu soruların yanıtlarını nasıl bulabiliriz? İnsanlar neden dine inanırlar? İnançsız yapamazlar mı? Siyaset ile din ilişkili midir? Dinin toplumsal yaşamdaki önemi nedir?

Felsefenin ve tabii ki teknik düzlemde bilimlerin en önemli ilgi alanları içine giren konulardandır bunlar.

Din bir inanç sistemidir. Yukarıdaki sorulara verilen yanıtların üretildiği bölmelerden birisidir. Yaşadığımız evrenin durumu, hayatın akış ve anlamı konusunda, gerçeklik dışında konumlanan bir bakışla doğaüstü yanıtlar üretir.

Her inanç ve bilinç sistemi, içinde geliştiği koşullar tarafından belirlenir ve o koşulları etkileyen bir işlev görür. Kimi düşünce sistemleri sistematiktir; gerçeklikten hareket eder; gerçekliği kavramaya, anlamlandırmaya çalışır; hipotez ve teoriler üretir; bunları yine gerçeklik içinde sınar; kuramsal bir alt yapıya sahiptir. Böyle olduğunda, bilinç sistemi, üzerinde şekillendiği toplumsal koşulları kendisi planlı biçimde etkileme amaç ve potansiyeline de sahip demektir. Kimi bilinç sistemleri ise kendiliğinden diyebileceğimiz bir tarzda ortaya çıkarlar. Bunları bir tür folk düşünce sistemi olarak da niteleyebiliriz. Bilinç sistemi böyle olduğunda toplumsallığa etki etme derecesi daha düşük kalır. Kendisi toplumsallık içinde sürüklenir gider.

Bilinç ve inanç sistemlerinin üzerinde şekillendiği toplumsallığı

üretim ilişkileri olarak adlandırıyoruz. Bu yapı toplumların geçimlerini sağlayabilmek için gerçekleştirdikleri üretim faaliyetini (avcılık, hayvancılık, tarım gibi) ve bu faaliyet sırasında bireylerin ve grupların-sınıfların birbirleriyle kurdukları ilişkileri tanımlıyor. Üretim faaliyetini özel olarak üretim biçimi olarak adlandırıyoruz.

Her toplumsal yapı üretmek zorundadır. Başka türlü yaşama tutunabilmek olanaklı olamıyor. Üretim sırasında doğayı değiştirmek, işlemek üzere kullanılan araçların ve bu araçları kullanan emek gücünün (ikisine birden üretici güçler diyoruz) gelişmişlik düzeyiyle, yaşayabilmek için gerçekleştirilen uğraş türü (üretim biçimi) arasında doğrudan bir ilişki var. Üretici güçler ile üretim biçimleri birbirlerini karşılıklı olarak belirliyorlar. Daha karmaşık üretim biçimleri daha gelişkin üretim araçlarını ve emek gücünü gereksiniyor. Üretim araçlarının belli bir gelişmişlik düzeyinde daha gelişkin bir üretim biçiminin-faaliyetinin gerçekleştirilmesi ancak olanaklı olabiliyor. İnsan tarihsel evrimini böyle gerçekleştirdi. Daha yetkin üretim araçları üretti. Böylece üretim biçimleri gelişti; toplumun refahı yükseldi; bu süreç insanın entelektüel ve bilişsel yeteneklerini de yükseltti. Fakat zaman içinde paylaşım sorunları da ortaya çıktı.

İnsanlık bugüne, yaklaşık üç milyon yıldır sürdürdüğü uzun ve zorlu yolculuğun sonunda ve yukarıda tanımladığımız diyalektik ilişkiyi bizzat deneyimleyerek, yaratarak geldi. Başlangıçta ne herhangi bir üretim aracı ve teknolojik cihaz ne de hayvancılığın ya da tarımın en ilkel biçimlerini bile çağrıştıracak herhangi bir üretim biçimi söz konusuydu. Deyim yerindeyse insan kendi tırnaklarıyla kazıyarak kendisini yarattı. Buna insanın kültürel evrimi diyoruz. İnsanlaşma sürecinde biyolojik evrim giderek önemini yitirdi ve kültürel evrim insanın gelişimi için belirleyici hale geldi. Hatta sonradan bu kültürel evrim bir kültürsüzleşmeye dönüştü. Sınıflı toplum yapısı içindeki insan faaliyetleri, artık, insan türünün geleceğini tehdit eden çevre felaketleri yaratıyor.

Gerginlik, korku, haz, dayanışma, birbirini kazıklama, üstünlük kurma savaşı gibi birbiriyle çelişik duygu ve davranışların tümü bu sancılı gelişme sürecinde yaşandı. Değişim dediğimiz şey, bunların tümünü içeren ve üretici güçlerle üretim biçimlerinin kimi kez yavaş, kimi kez sıçramalı tarzda birbirlerini etkileyerek

eklemlendikleri, ama milyonlarca yıldır hep ileriye doğru akan gelişme sürecidir.

İnsanın gelişim süreci yalnızca maddi ve teknik boyutlarla sınırlı değil. Bir de bunun, maddi süreçle doğrudan ilişkili olsa bile, bilinç ve inanç sistemleriyle alakalı ayrı bir boyutu mevcut. Bu boyutu estetik ve sanatsal yöne doğru da genişletebiliriz.

Bilinç ve inanç sistemlerini belirleyen ve/ancak bu sistemler sistematik hale geldikçe, bu sistemler tarafından etkilenen yapı üretim ilişkileridir.

Üretim ilişkilerinin belli aşamaları, kendilerine denk gelen bilinç ve inanç yapılarını (kabaca düşünce sistemleri de diyebiliriz) belirler. Düşünce sistemlerinin ortaya çıkması üretim ilişkilerinin belli bir gelişmişlik düzeyini gerektirir. Her düşüncenin olgunlaşarak kendisini ifade edebileceği belli maddi koşullar vardır. Maddi koşullar, söz konusu düşünce için yeterince olgunlaşmamışsa, o düşüncenin formüle edilebilmesi, dile getirilebilmesi mümkün olmaz. Olsa, kimi öncüler tarafından akıl edilse bile, toplumsallaşacak zemin bulamaz.

Belli ideolojilerin, siyasi akımların ve hatta siyaset dediğimiz kurumsal yapının ve değişik inanç sistemlerinin ortaya çıkması böyle bir belirlenim süreci içinde gerçekleşti. İnsanların ürettiklerini paylaşmada sorun yaşamadıkları çağlarda siyaset kurumuna gerek yoktu. Keza, aynı ortamda, artı ürünün paylaşımında farklı yaklaşımlar öneren farklı siyasal akımların da yeri bulunmuyordu. Çünkü siyaset artı ürünün paylaşımını yönetmekle ilgili zora dayalı yöntemdir. Paylaşımdaki farklılıklar bakımından toplum üyelerini ikna etmek, eşitsizlikleri kabul edilebilir kılmak üzere işlevsel olan ideoloji kurumu için de aynı durum söz konusuydu. İnsanların yaşamlarını ve zihinlerini maddi üretim faaliyetinin tümüyle işgal ettiği, bunun dışında herhangi bir bilişsel etkinlik için artı zamanın bulunmadığı milyonlarca yıl boyunca, insan, kendisini farklı biçim ve düzlemlerde anlamlandırmaya da gereksinim hissetmiyor, bunun olanağını yaratamıyordu.

Her şeyin kendine özel bir yeri ve zamanı vardır. Yer ve zaman gerektirmiyorsa, koşullar olanak tanımıyorsa o şeyin ihtiyaç olarak hissedilmesi de söz konusu olamaz. Sözünü ettiğimiz şey bireysel ölçekli bir ihtiyaç olgusu değil. Toplumsal koşulların

belirlediği bir nesnelliği ve farklı bilinç ve inanç biçimlerinin ancak farklı toplumsallıklar zemininde ortaya çıkarak, gelişebildikleri gerçeğini anlatmaya çalışıyoruz.

İsterseniz gelin, insanın halen devam eden bu uzun yolculuğunda nelerin, nasıl değiştiğini, daha çok bilinç ve inanç sistemleri (düşünce) üzerine odaklanacak biçimde, izlemeye çalışalım. Biz de bu uzun yolculuğa hızlandırılmış biçimde katılalım. Çünkü insan bilincinin, bilimsel faaliyetlerin, yaratımın, doğaya hâkimiyetin, inanç dünyasının, insana ait kutsallıkların, insanın kendi varlığını, yaşamını anlamlandırma gereksiniminin ve en nihayetinde dinin nasıl ortaya çıktığını ve değiştiğini ancak böyle anlayabiliriz.

Bu konuda yolumuzu hangi veriler aydınlatır? Bu karmaşık konu hakkında gerçekçi, nesnel fikirler yürütebilmek için ayaklarımızı nereye basabiliriz? Bunlar haklı soru ve kaygılardır. Yoksa oturduğumuz yerden, var olan düşünce ve inançlarımızı veri alarak da bir şeyler söylemek olanaklıdır tabii ki. Ancak bunun hiç kimseye bir yararı olmayacağını ve ancak kendimizi kandırmamıza yarayacağını kabul etmeliyiz.

Toplumsal yapının yukarıda söz ettiğimiz değişik boyutlarına (üretim araçları, emek gücü, üretici güçler, üretim biçimleri gibi) ilişkin değişimi izleyebilmek bakımından gerekli ipuçları farklı kanallardan geliyor. Özellikle yazı öncesi dönem için bu durum daha da önem kazanıyor. Yazının olmadığı çağlar için insan ve toplum yaşamı hakkında farklı izler bulmak gerekiyor. Tek tanrıcı dinler tamamen yazılı kaynaklara dayanıyorlar. Bu nedenle burada sorun yok. Tek tanrıcı dinleri anlamak, içine doğdukları koşulları, değişimlerini görebilmek olanaklı. Ya daha önceki düşünce sistemleri? Onlar hakkındaki verileri nasıl elde edeceğiz? Neye güveneceğiz? Burada da yazılı belgeler kadar kesinlik taşımasa bile çok değerli bilgilenme yolları mevcut.

Bunlardan ilki fosil kanıtlarıdır. Dünyada yaşamış olan canlı türleri, insan türleri de dahil, bu dünyadan tamamen göçüp gitmiş olsalar bile, kimi kez arkalarında kendi iskeletlerine ait kalıntılar bırakırlar. Fosil denilen bu ayak izleri, canlıların yaşamış oldukları jeolojik döneme ait yeryüzü katmanlarında; bazen kayaların, bazen de killi toprak tabakalarının içinde orijinal biçimlerini neredeyse aynen koruyarak, günü geldiğinde kendilerine

ulaşacak bir insan elinin kullandığı kazmayı, çekici ya da benzeri bir kazıcı aleti bekleyerek saklandılar. Kayalar ya da toprak, bize milyonlarca yıl boyunca kendisini koruyabilen kemik gibi dayanıklı yapıları fosilleştirerek sunar. Biyolojik evrim, fosilleşmeye uygun bu tür organik yapıya sahip canlıları izlemeye olanak tanır. Günümüzde, türlerin ve insanın evrimine ışık tutmak anlamında çok zengin bir fosil veri tabanına sahibiz. Üstelik her geçen gün, türlerin evrimi konusundaki birikimimizi geliştirecek yeni fosiller de keşfediliyor. Bilim durmuyor, insanın bilimsel yaratıcı aklı kesintisiz çalışıyor.

Ama böyle olsa bile, fosil birikiminin ancak biyolojik evrim konusunda yardımcı olduğunu, insanın kültürel evrimine ilişkin fikir geliştirebilmek için başka kanalların kullanılması gerektiğini aklımızda tutmalıyız.

Kültürel evrim açısından milyonlarca yılın tahribatına dayanıklı önemli bir ipucu, ilk insan toplumlarına ait yerleşim yerlerinin bugüne kadar ulaşmış kalıntılarıdır. Bunlar da insanın kültürel birikiminin, yaşam tarzının fosilleşmiş kalıntıları olarak görülebilir. Yerleşim yerlerinde kullanılan malzemeler, konutların yapılış ve birbirlerine karşı konumlanış tarzı, konutlar arasındaki toplumsal ayrışmaları ifade edebilecek niteliksel farklılıklar, bu kalıntılardan gözlenebilir. Ama burada da bir sınırlama bulunuyor. Eğer insan yerleşik yaşama geçmişse, ancak bu koşulda, yerleşim yerlerinin kalıntılarına ulaşmak söz konusu olabilir. Oysa biliniyor ki ilkel insan, milyonlarca yıl boyunca, kendisine konaklayacak bir yer inşa etmek konusunda bilgisi olmadığı için, oradan oraya sürüler halinde dolaşarak yaşamıştı.

Toplumların nasıl evrimleştiğine ilişkin bir diğer veri kaynağı ise bugün halen yaşamakta olan ve "çağdaş ilkeller" olarak isimlendirilen toplumlardır. Bu tür toplumlar bir bakıma tarihin eski dönemlerinde takılıp kalmışlardır. Tarım ve sanayinin halen ulaşmamış bulunduğu ücra köşelerde yaşarlar. Bu bakımdan sterildirler. İnsanın geçmişi hakkında orijinal, el değmemiş bilgiler sunarlar. Beklendiği gibi sayıları giderek azalmaktadır. Halen varlıklarını koruyabilenler ise, medeniyetle bir biçimde temas ettikleri için orijinal formlarını yitirmekte ve toplumsal gelişimin eski aşamaları hakkındaki fikir verici özellikleri kaybolmaktadır. Ama

sosyal antropologlar, 19. yüzyılın ortalarında, bu toplumların kültürel evrim konusunda ne denli zengin bir veri tabanına sahip olduklarını fark ederek, içlerinde yıllar boyunca yaşayıp (katılımcı gözlem denilen araştırma tekniği) çok değerli bilgiler elde ettiler.

Bu tür toplumların varlığından ve bizim geçmişimize dair fikir verici özelliklerinden 15. yüzyıldan itibaren haberdar olduk. O dönemde Avrupa imparatorlukları zenginliklerini büyütmek üzere sömürgeleştirebilecekleri yeni coğrafyaların arayışı içindeydiler. Bunun için, ticaret kanallarını çeşitlendirmek ve birbirlerine ticari üstünlük sağlamak için yeni deniz yolları keşfetmeleri gerekiyordu. Ancak Eliade'nin de vurguladığı gibi (2015: 105), muhtemelen dini gerekçeler de yeni kıtaların ve ticaret yollarının keşfini güdüleyen faktörlerden birisiydi. Örneğin; Kolomb, Tanrı'nın kendisini yeni bir göğün ve yeni bir yeryüzünün elçisi olarak seçtiğine inanıyor ve bunu açıkça dile de getiriyor, tayfalarını sonu belirsiz yolculuğa böyle hazırlıyordu. Okyanus ötesi keşiflerde bu mesihi ortamın da etkisi oldu. Amerika'nın kolonileştirilmesi, İngilizler için, Protestan reformuyla başlamış bulunan kutsal tarihin tamamlanması anlamına geliyordu.

Bu dönemde, kimi bilim insanları, dünyada üzerinde yaşadığımız, bildiğimiz kara parçalarının dışında başka kıtaların da bulunması gerektiğine ilişkin keskin bir öngörüye sahiptiler. Dünya Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa kıtasıyla sınırlı olamazdı. Onların bu sistematik fikirleri maddi kazanç peşinde olanların hırs ve tutkularıyla birleşince, Avrupa imparatorlukları dünyanın değişik yönlerine doğru büyük deniz filoları göndermeye başladı. Macellan Boğazı, Uzak Doğu coğrafyası, Panama Kanalı, Karayipler, Güney ve Kuzey Amerika kıtaları böyle keşfedildi.

Avrupalı kâşifler, kendilerininkinden tamamen farklı kültür ve yaşam tarzlarına sahip olan ve Avrupa'nın maddi-teknolojik gelişmişlik düzeyinden çok daha geri seviyede bir yaşama sahip ilkellerle ilk kez böyle karşılaştılar. Artık, o kıtalara kadar para hırsıyla sürüklenmiş ve bu yolculuklar sırasında bile birbirlerini boğazlamaktan çekinmemiş olan kendileri mi ilkeldi; yoksa kendileri gibi giyinmeyen, görünmeyen, vücutlarının önemli kısmı çıplak, parayı, silahı bilmeyen yeni tanıştıkları bu topluluklar mı, orası tartışılır. Ama gördükleri anda bu insan türünü "ilkel" olarak kodladılar

ve bu tanımlama "çağdaş ilkeller" olarak sosyal antropoloji literatürüne girmiş oldu.

Aslında durum çok karışıktı. Bu insanlar kendilerinden tamamen farklı biçimde yaşıyorlar, farklı şeylere inanıp, farklı biçimlerde tapınıyorlardı ve bu durum hiçbir kutsal kitap tarafından herhangi bir biçimde kayıt altına da alınmamıştı. Tek tanrıcı dinlerin kutsal kitapları Ur kentinden, Akad'dan, Sina çöllerinden, Kızıldeniz'den, Kenan Ülkesi'nden, Mekke ve Medine'den söz ediyordu, ama bütün dünyaları tamamen bu bölgelerden ibaretti. İlkellere dair kaba gözlemlerin bile, mevcut tek tanrıcı dinlere olan inançta büyük bir sarsıntı yaratmış olduğu kesindir. Ama Hıristiyan âlemi çelişkinin çözümünü kısa süre içinde buldu. Bu inançsız ilkellerin insan sayılamayacağını vaaz etti. Hatta bu nedenle yeni dünyaların bu insanlarının köleleştirilmesinde, insanlık dışı muamelelere maruz bırakılmasında çoğunluk tarafından herhangi bir mahsur görülmedi.

Ticari keşiflerle ortaya çıkan bu kendiliğinden antropolojik gözlem ve deneyimlerin yerini 19. yüzyılda planlı antropolojik çalışmalar aldı. Morgan, Malinowski, Frazer, Lévi-Bruhl, Lévi-Strauss gibi önemli sosyal bilimciler farklı ilkel toplumlar arasında uzun dönemler boyunca yaşayarak sosyal antropoloji bilimini kurup, geliştirdiler; bu bilimsel disiplininin metodolojisini ortaya koydular ve toplumsal yaşamın çağlar boyunca nasıl değiştiğine dair görüşlerini bu katılımcı gözlemlerden elde ettikleri verilerle sentezlediler. Bu bilgi birikimi açık biçimde toplumların zaman içinde önemli bir değişim geçirdiğini, bu değişimin toplumsal yaşamın, dilden, aile yapısına ve cinsel ilişkilerdeki düzene, üretim tekniklerinden inanç biçimlerine, törelerine kadar, bütün alanlarını kapsadığını gösteriyordu. Üstelik toplumsal yaşamın bu alt bileşenleri eş zamanlı olarak, birbirlerini belli bir bütünsel çerçeveyi oluşturmak üzere tamamlayarak, zaman içinde birbirlerini etkileyerek ve dolayısıyla toplumsal yaşamın genelini değiştirmek üzere değişiyorlardı. Belli toplumsal yapıların belli aile ve cinsel ilişki biçimleri vardı. Belli toplumsal düzenlerde kadının konumu da tanımlıydı. Ataerkillik, anaerkillik toplumsal gelişimin belli aşamalarına denk geliyordu.

Buradan hareketle de bilim insanları, ufuk çizgimizi, bugün

"modern" olarak nitelenen bizim toplumlarımızın da, çağdaş ilkellerin yaşadıklarına benzer bir ilkel yaşam tarzını yaşayarak bugüne ulaşmış olmaları gerektiği yönüne doğru geliştirdiler.

Nitekim bunu Henry Morgan, "Eski Toplum" adlı kitabında oldukça net biçimde genelledi ve insanlığın Yabanıllık, Barbarlık ve Uygarlık olarak tanımladığı aşamaları yaşayarak bugüne ulaşmış olduğu düşüncesini ortaya attı. Morgan (1987: 69) tam olarak şöyle yazıyordu: "...birbirinden ayrı üç durumun, ilerleme ve gelişmenin doğal ve zorunlu aşamaları yönünden birbirleri ile ilişkili oldukları da bir gerçektir." Morgan her üç dönemin tanımlayıcı kriterleri olarak toplumların maddi yaşam koşullarına ilişkin gelişmeleri esas alıyor ve balıkçılık, ok ve yayın keşfi, hayvancılık ve tarım, demirin eritilmesi ile fonetik alfabenin keşfini dönemlerin başlangıç noktaları olarak belirliyordu. Morgan'ın bu kavramsallaştırması toplumsal değişimi anlamak, sistematize etmek bakımından bugün de önemli derecede geçerli olan bir çerçeve sunuyor. Bu nedenle Engels (1987: 26-29) "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı eserinde Morgan için şöyle yazar: "Darwinci evrim teorisinin biyoloji bakımından önemi neyse analık hukukuna göre örgütlenmiş bulunan ve uygar halkların yaşadığı şekilde babalık hukukuna göre örgütlenen genslerin önceki aşamasını oluşturan ilkel gens içinde yapılmış olan (bu çalışmanın), ilkel tarih açısından taşıdığı önem de odur... İnsanlığın tarih dönemini bilinçli bir biçimde belli bir düzene koyma işine ilk girişen Morgan olmuştur." (Engels F 1987: 26 ve 29).

Morgan'ın bu sistematik yaklaşımından birkaç yıl sonra Engels yukarıda andığımız eserinde, ilkel toplumlardaki verilerin izini sürerek, aile yapısının çağlar boyunca nasıl değiştiğini araştırdı. Sonuç olarak; ilk toplumların ana soyunu izlediğini, ata soylu aile yapısının toplumların sınıflaşmasının sonucu olduğunu belirledi.

İnsan toplumlarının ve insanın düşünce sisteminin gelişimini anlamak bakımından gerekli verileri hangi kaynaklardan elde ettiğimizi tartışıyoruz. Bu konuda son veri kaynağı insana en yakın primat türlerinin bugünkü yaşamlarına bakmaktır. Biraz garip gelebilir, ama öyle değil. Nitekim insanın, günümüzdeki goril ve şempanze türleriyle birlikte, evrimsel süreç bakımından yakın denilebilecek bir geçmişe kadar (5 milyon yıl öncesi) ortak bir atayı

paylaştıklarını, hatta 20 milyon yıllık bir yolu birlikte yürüdüklerini biliyoruz. Zaten bu nedenle bizim genetik haritamız bu primatlarla %98 oranında tamamen aynı. Bu canlılar bu uzun yolculuk sonucunda ortak ata geçmişlerini geride bırakarak kendi yollarına devam etmek üzere birbirlerine veda ettiler. Bu ortak uzun geçmiş nedeniyle, antropologlar insanın geçmişini anlayabilmek için goril ve şempanzelerin topluluk yaşamlarının fikir verici olacağını belirtirlerken haklılar.

Neyse, bütün bunları yeri geldiğinde daha ayrıntılı olarak ele alacağız. Burada, bu konulara, toplumsal yapının değiştiğine dair fikirlerin hangi veriler üzerinde ve nasıl ortaya çıktığı noktasına ışık tutmak üzere yer vermiş bulunuyoruz. Şimdi yukarıda değindiğimiz hızlandırılmış insanlık tarihi turuna başlayalım. Bakalım toplumsala dair olgu ve yapılar, maddi ve zihinsel hayatın üretim biçimi, dini inanç sisteminin ilk ortaya çıktığı noktaya kadar nasıl bir değişim süreci göstermiş? Üretim tarzları, bilinç ve inanç sistemleri nasıl gelişmiş? Din nasıl ortaya çıkmış?

1. İnsan başlangıçta gerçekten dört ayaklı bir hayvandı

İtiraf etmekte hiçbir sakınca yok: Kutsal kitaplarda yer verilen, insanın bugün olduğu haliyle yaklaşık 6000 yıl önce yaratılmış olduğu iddiası yalnızca bir efsanedir. Tek tanrıcı dinlerin kutsal kitaplarının yazıldığı dönemde insanın aklı ancak buna yetiyordu, o dönem için olağandı. Olağandı ama Tevrat, İncil ve Kuran'daki bu inanç aynen Sümer mitosu olan Enuma Eliş'te de yer alıyordu. Kısacası tek tanrıcı kutsal kitapların dünyanın var oluşuna ilişkin görüşünün, kendilerinden 4000-2000 yıl öncesine ait olana göre herhangi gelişkin bir yönü bulunmuyordu. Bugün ise, aynı görüşte diretmek, doğrudan, dini hâkim kılabilmek açısından gereken bir dayatma anlamına gelir. Yalnızca aklı köreltmeye, gelişmeyi engellemeye yarar.

İnsan çok uzun, yavaş, ama kararlı bir evrim süreci sonucunda insan oldu. İnsanın insan olmasında kendi payı belirleyicidir (İnsanın biyolojik, toplumsal evrimi ve toplumsal bilinç ve inanç sistemlerinin gelişimi bakımından esas olarak bakınız Belek İ 2015).

Evet, bilimin yalın biçimde ortaya koyduğu gerçeği kabullenelim: İnsan bir homo sapiens sapiens'tir ve evrim sürecini geçmişten

bugüne doğru izleyecek olursak soy kütüğünde şunlar yazılıdır: Merkezi sinir sistemine sahip türdendir, omurgalılar grubundandır, memelidir, primattır, antropoiddir, dar burunludur, hominoiddir, hominiddir ve en nihayetinde homo sapienstir (Kottak C 2001: 143).

Bütün fosil kanıtları böyle bir evrimsel zincirin varlığını ortaya koyuyor. İnsanın yakın dönem için en yaşlı ataları olan modern memeliler 54-36 milyon yıl önce Eosen dönemde ortaya çıktılar. Dar burunluların ve antropoidlerin yaşı 36-23 milyon (Oligosen dönem), hominoidlerinki 23-5 milyon (Miosen dönem) yıldı. Antropoid takımının içinde insanla birlikte kuyruksuz maymunlar da yer alıyordu. Bu iki tür çok uzun bir süre evrim yolculuğunda yan yana koltuklarda seyahat ettikten sonra en nihayetinde bundan 5 milyon yıl kadar önce, Miosen dönemde yollarını ayırdılar. Bugün kuyruksuz maymun türünden hayatta kalma şansını yakalamış olan türler yalnızca şempanzeler ve gorillerdir. İnsan ise o noktadan sonra günümüz insanına erişecek biçimde yolculuğunu tek başına sürdürdü.

Canlı çevresiyle birlikte bütündür. Çevre ve canlı birbirlerini karşılıklı etkilerler. Ancak üretim araçlarının gelişmemiş olduğu çağlar boyunca esas etkileyenin çevresel faktörler olması kaçınılmazdı. Çevresel faktörlerin en başına ise iklimi ve coğrafi koşulları yazmak gerekir. Modern memelilerin ortaya çıktığı Eosen dönemde iklim tropikaldi. Dünya ormanlarla kaplıydı. Memelilerin yaşamı çoğunlukla ormanlarda, ağaçların üzerinde geçiyordu. İzleyen Oligosen dönemde yağmurlar azaldı, orman bitki örtüsü seyrekleşti, onun yerini kuzey yarım kürede çayırlıklar, güney bölgelerde ise cılız bitki örtüsüyle kaplı topraklar ve çöller almaya başladı. İşte primatlar bu çevresel-iklimsel-jeolojik değişim sürecinde ağaçlardan yere inmek zorunda kaldılar. İfadenin doğrusu şöyle olur: Ormanların seyrekleştiği dönemde, bazı antropoid türleri, ağaç dışındaki bitki örtüsüyle kaplı geniş alanlarda yaşayabilmek için gereken doğal adaptasyonu göstermeyi başardılar. Zira bu adaptasyonu sağlayacak zenginlikte genetik çeşitliliğe sahiptiler.

Ağaç üstündeki yaşam antropoidlerin el ve parmaklarını güçlendirmişti. Bu güçlü üst ekstremite yapısı üzerine bir de iki ayak

üzerinde durabilecek alt ekstremite yapısı eklenince, primatlar ormanlık alanlar arasındaki çayırlıklarda kalıcı yaşam olanağını yakalayabildiler. İnsanın evrimsel gelişimini tamamladığı homo cinsi içinde, insan dışında başka türler de vardı. Ancak bunların arasında kendisine yaşama şansı yaratarak bugüne erişmeyi başarabilen yalnızca insan oldu.

İnsanın primatlar takımı içindeki serüveni, yırtıcı doğa koşullarında ayakta kalmasını sağlayacak önemli biyolojik kazanımlar elde ettiği bir dönemdir. Söz konusu biyolojik kazanımları, yukarıdan aşağıya doğru bir sıra izleyerek, şöyle özetleyebiliriz:

Burun yapısı küçüldü, bununla bağlantılı olarak gözler orta hatta doğru kaydı. Aslında bu gelişme ayaklar üzerinde yaşamakta olan ilk antropoidlerde ortaya çıkmıştı, ama belirginleşmesi ve değişimin tamamlanması insanda oldu. Bu, derinlikli görmeyi ve gözlerin yakındaki cisimlere odaklanmasını sağlayan çok önemli bir gelişmedir. Bugün iğneyi ipliğe geçirebiliyorsak, yakın mesafeye odaklanmayı gerektiren pek çok başka el becerisine sahipsek, bütün bunlar bu gelişmenin sayesindedir.

Burnun küçülmesi, gözlerin orta hatta kaymasıyla birlikte, maymunsu dış görünümü çok önemli derecede ortadan kaldıran ve bugün bize estetik gelen yüz morfolojisini ortaya çıkaran esas gelişmelerden bir diğeri de çene yapısının küçülmesi oldu. Ateşin keşfinden önceki dönemin insanımsıları doğada buldukları bitki kök, yumru ve dallarını, tohumları ve böcekleri olduğu gibi tüketiyorlardı. Sert bitkisel malzemelerin çiğnenebilmesi güçlü bir diş ve çene yapısını gerektiriyordu. Ateşin bulunması bu bakımdan kırılma noktası oldu. Ateş bir yandan etin beslenme rejimine dahil olmasını, öte yandan ise bitkilerin pişirilerek yenmesini ve sindirim işlevinin kolaylaşmasını sağladı. Çene yapısı böylece küçüldü. Çeneyi kafatasına bağlayan kaslar da öyle. Sonuçta insan kafatası bugünkü modern halini kazandı.

Etin beslenmeye dahil olması beynin yapısında insanlaşma açısından sıçrayıcı bir gelişme yarattı. Bu gelişme morfolojimizle ilişkili değildir. Ancak bizi insan yapan esas önemli niteliğimiz olan entelektüel, bilişsel ve duyusal kapasitemizin ortaya çıkması bu sayede oldu. Et tüketimi insan beynini hem konfigürasyon hem de entelektüel olarak geliştiren nesnel bir zemin sağladı. Beyin

büyüyerek bugün sahip olduğumuz ağırlık ve hacmine ulaştı. Bilim insanları bu gelişmeyi "ensefalizasyon" olarak tanımlıyorlar ve evrim süreci içinde buna ilişkin bir katsayıyı (beyin ağırlığının toplam vücut ağırlığına oranı) ilgili türün insanla akrabalık derecesinin bir ölçütü olarak da değerlendiriyorlar. Örneğin; ensefalizasyon katsayısı bundan yaklaşık 5 milyon önceki atamız olan Australopithecus Aferensis'te 2.5 iken, Homo Sapiens'te 5.8'e çıktı (Uysal H, Atasoy HT 2014).

İnsanlaşma sürecinde beyin yalnızca ağırlık ve hacim olarak büyümedi. Aynı zamanda içyapısı, tabakalarının büyüklükleri, tabakaları arasındaki biyolojik zeminli ilişkilenme de değişti. Ateşin keşfedilmemiş olduğu, insanın yalnızca toplayıcılıkla geçindiği dönemde beynin hareketlerimizi idare eden motor merkezi gelişkin ve diğer bölmeler neredeyse sönük durumdaydı. Zamanla durum tersine döndü. Bir yandan entelektüel yeteneklerimizi kazandıran gri beyin tabakası, bir yandan da duyularımızı ifade etmemize yarayan beynin ön kısmı (frontal bölge) belirgin biçimde büyüdüler. Örneğin; frontal bölge maymunda beynin toplamının %32'sini oluştururken, Neanderthal insanda oran %35'e ve modern insanda da %43'e ulaştı (Hallowel AI 1966: 248).

Sonra: Geniş çayırlık alanlarda iki ayak üzerinde durmayı başaran, böylece uzakları gözleyebilen; yaklaşan tehlikelerin anında farkına varabilen; serbestleşen ellerini kendisini korumak, hazır bulduğu taş ve dal parçalarını alet olarak kavramak, küçük hayvanları avlamak; ve en nihayetinde kendisi bizzat alet yapmak üzere kullanan homo cinsindeki insanda, bütün bu fizyolojik gelişmelerle bağlantılı olarak kalça kemiğinin yapısı da değişti. Kalça eklemi, leğen kemiği ile bacak kemiğini içine alacak şekilde evrimleşti, bu değişim insanın dik pozisyonda ayağa dikilmesini sağladı. Ayağa dikilme ellerin tam kapasiteyle kullanılmasına olanak tanıdı.

Ellerdeki değişim, insanın doğrudan alet üretimini gerçekleştirmesine fırsat verecek yönde, devrimci bir karakterde oldu. Homo döneminde insanın elleri tam kavrama yeteneği kazandı. Bunun için gerekli olan fiziksel yetenek başparmağın nesneleri kavrayacak biçimde diğer parmaklarla buluşması anlamına gelen oppozisyon hareketidir. Bu yetenek, bir nesneyi tutmaya, bu nesne

üzerinde diğer elle kavranan bir alet aracılığıyla işlem yapmaya olanak verir. Alet üretimi elin kavrama yeteneği kazanmasının ürünüdür.

Sözünü ettiğimiz morfolojik ve fizyolojik değişim dizgesine bir de ses tellerindeki morfolojik değişimi ekleyelim. Bu da insanın ayağa kalkması sayesinde oldu. Ayağa kalkış sırt boyun kaslarının güçlenmesini sağladı, böylece gırtlak içinde yerleşmiş bulunan ses telleri, çene ve boynun hareketleriyle birlikte anlamlı sesler üretebilecek düzeyde esneklik kazandı.

Dikkat edilirse bütün bu morfolojik değişiklikler, çevresel değişikliklerle, insanın hareket yeteneğinin artmasıyla, ellerini kullanabilir hale gelmesiyle, üretmeye başlamasıyla ilgilidir ve her birisi karşılıklı olarak diğerleriyle etkileşim göstererek ortaya çıkmıştır. Ayağa kalkış, elleri serbest bıraktı; üretim başladı; birlikte toplayan ilkel topluluk üyeleri birbirleriyle iletişim kurmak amacıyla daha ayırt edici sesler geliştirdiler; sonra onları birbirlerine uladılar; ateş ellerle yakıldı; et beslenme rejimine dahil oldu; gıdaların pişirilmesiyle çene yapısı küçüldü, beyin büyüdü ve gelişti, gri cevher ve frontal lob belirginleşti; insan, duyuları olan, düşünen gelişkin bir varlık haline bu diyalektik süreç sonucunda geldi. Ancak bu süreçte esas belirleyici, tetik çekici faktör insanın aktif üretim faaliyetini başarması oldu. Asalaklıktan kurtuluş, insanlaşma böyle başarıldı.

Bizler maymundan geliyoruz. DNA'mızın %98,6'sı şempanzelerinkiyle aynı. Goril ve şempanzelerle birlikte, beş ile yedi milyon yıl önce yaşamış olan ortak bir ataya sahibiz. Bir Afrika maymun türü olan hominidlerin hayattaki tek örneğiyiz. Mensubu olduğumuz homo grubu yaklaşık iki milyon yıl öncesine dayanıyor. Homonun ilk bireyi olan Homo Erectus bir milyon yıl kadar önce, muhtemelen hiçbir dil konuşmadan Afrika'dan çıkıp, Kafkas Dağları, Çin ve Endonezya'ya kadar ulaştı. Homo Sapiens'in yaşı 200 bin yılı buluyor. Bu 200 bin yıl yaşındaki atamız sembolik düşünebiliyordu. Uzun mesafe kat ederek değiştokuş yapabiliyordu. Konuşmayı beceriyordu. İnsanın merakı bitmiyor. Sonuçta Sapiens de 60 bin yıl önce Afrika'dan, doğduğu mekândan ayrılıyor. Ortadoğu üzerinden dünyanın dört bir yanına yayılıyor. Hep üreterek büyük bir kültür devrimiyle bugüne ulaşıyor.

2. Toplayıcılıktan modern tarıma üretim biçimleri: Asalaklıktan kurtuluş

2.1. Toplayıcı ilkel sürü

İnsan türünün kendini yaratma serüveni bundan yaklaşık 3 milyon yıl önce Güney Afrika'da başladı. Günümüzden 500 bin yıl öncesine kadar ancak toplayarak yaşamını sürdürebildi.

Başlangıçta insanın elinde üretmeye yarayacak hiçbir alet yoktu. Tam bir toplayıcı ve doğaya bağımlı asalak konumundaydı. Ortalama büyüklüğü 10-30 kişi arasında değişen gruplar olarak yaşıyor, topluyor ve oradan oraya göçüyordu. Evi kaya kovukları, ağaç dallarından oluşmuş doğal çadırlardı. Çetin doğa koşullarına karşı yaşayabilmek için sürekli olarak birlikte dolaşmak, toplamak, dayanışmak ve paylaşmak zorundaydı. Şenel (1985: 46) bu ilkel toplumsal yapıyı "ilkel sürü" olarak isimlendirir. Özel mülkiyetin olmadığı, toplumsal ilişkilerin zorunlu bir zeminde de olsa dayanışmacı nitelikte kurulduğu bu toplumsal gelişim aşamasına "ilkel komünal toplum" da diyoruz (Marks K 1979: 251).

İlkel sürü değişik bitkileri, köklerini, tohumlarını, kabuklarını toplayarak, küçük böcekleri çok basit yöntemlerle yakalayarak besleniyordu. İnsanların o dönemdeki ortalama yaşam süresi ancak 20-25 yıldı. Doğanların yarısı 20 yaşından önce ölüyordu. Bu haliyle kimin genç kimin yaşlı olduğu belli değildi. Nüfusun korunması ve çoğaltılması, karnın doyurulmasının yanı sıra toplumun en önemli kaygısıydı. Bu demografik sıkıntı kadının toplumsal konumunu öne çıkarıyor, bebek doğurmak ve büyütmek toplumun yaşama tutunabilmesinin zorunlu koşulu olarak kendisini dayatıyordu.

Beklendiği gibi, topluluk içindeki cinsel ilişkilerde hiçbir sınır yoktu. Ortalama yaşam süresinin kısalığı, muhtemelen, ensest ilişkilere zaten çok sınırlı biçimde olanak tanıyordu. Öte yandan, aynı kuşaktan cinsler arasındaki ilişkilerin serbestliği, çocuğun babasını belirsiz kıldığı için, ensest ilişkinin ayırt edilmesi, tanımlanması yönünde herhangi bir algı ortaya çıkamıyor ve ensest yasağı da, doğal olarak, gündem dışında kalıyordu. Baba belirsizse erkeklerin kendi kızlarıyla ilişkiye girmesi gayet mümkün olabilir. Ama bu farkında olunabilir bir ilişki değildir.

İlkel sürü belli bir coğrafi alanı yağmaladıktan sonra başka bir bölgeye göç ediyor ve bu döngü bu denli basit biçimde kendisini yineliyordu. Toplarken, topluluk üyelerinin kendi aralarındaki iletişim zorunluluğu ilk seslerin ve dil yapısının gelişmesini sağladı.

2.2. Avcı klan

Sonra insan kendi elleriyle kimi üretim araçlarını imal etti. Doğada bulduğu dal parçalarını yontarak alet haline getirdi. Zamanla kaya parçalarını yontmayı başardı. Bundan sonra bu kaya parçalarını dalların ucuna bağlayarak balta ve mızrak yapmayı becerdi. Sürek avı giderek profesyonelleşti. Alet teknolojisi gelişti. Yonga ve dilgi aletler üretildi.

Bize fazlasıyla ilkel görünen bu gelişmeler o dönem için teknolojik sıçrama anlamına geliyordu. Yonga ve dilgi taşlar modern teknolojiydi. İnsan hayvan avlamayı, avladıklarının derilerini yüzmeyi, işlemeyi bunlarla gerçekleştirdi.

İlkel sürü başlangıçta hareket yeteneği az, büyük cüsseli hayvanları (fil, gergedan gibi) gözüne kestirdi. Sonra hızlı hareket eden, küçük hayvan (geyik, ceylan gibi) sürülerinin peşinde sürek avı başlattı. Sürek avı belli bir yere kamp kurmayı ve sonrasında erkeklerin haftalar boyunca av peşinde koşmasını gerektiriyordu. Küçük hayvanların avlanması için gereken teknoloji ok ve yaydı.

Kadınla erkek arasında ilk toplumsal işbölümü bu süreçte ortaya çıktı. Toplayıcılık döneminde de kadın ve erkeğin farklı görev ve sorumlulukları vardı; ama bu durum yalnızca çocuk yetiştirme üzerine oturuyordu. Avcılık döneminde ise erkek avlanır, kadın ev ekonomisiyle ve çocukla uğraşır, şekilde uzmanlaştılar.

İnsan günümüzden 500 bin yıl öncesi ile 15 bin yıl öncesi arasındaki dönemde avlanarak geçindi. Ateşi bu dönemde keşfetti. Beyin kapasitesi esas olarak bu dönemde arttı. Geceleri kamp alanında yaktığı ateş çevresinde sohbet ederek, düşlere dalarak dostluk ilişkilerini böyle kurdu. Ateş insan beyninin frontal lobunu, avcılık ekonomisi ise bilişsel yetenekleri depolayan gri cevheri geliştirdi. Ateş çevresinde düşlere daldı. Dostlarıyla yine aynı ortamda düşüncelerini, rüyalarını paylaştı. Toplayıcı ilkel sürünün dayanışması, hayatta kalabilmenin gerektirdiği zorunlu ve maddi bir içerik taşıyordu. Klan ise dostluğa, duygudaşlığa dayalı bir dayanışma

ilişkisi geliştirdi.

Avcı klanlar, av sürülerinin peşinde Avrupa'nın içlerine, Sibirya'ya, kuzey kutup altı bölgesine, Amerika Kıtası'na kadar yayıldılar. Bering Boğazı'nı geçtiler. Kuzey Amerika Kıtası'nda bizon sürülerini kovaladılar.

Avcılık tam bir ekip çalışması gerektiriyordu. Avı izlemek, sıkıştırmak-çevirmek, vurmak, parçalamak, taşımak, pişirmek ekibin işbölümü gerektiren işleriydi. Topluluk bu işbölümü üzerinden, ekip ruhuyla organize oldu ve klan yapısı ortaya çıktı.

Ekip çalışması, yakınlarda avlanan diğer klanlarla dayanışmayı ve grup içi sürtüşmelerin yok edilmesini zorunlu kılıyordu. Egzogami, yani klan dışından evlilik kuralı bu zeminde gelişti. İlkel sürüdeki kuralsız, tam serbest cinsel ilişkiler egzogamiyle kurallı hale geldi. Zamanla klan içinde hem aynı kuşaktaki hem de kuşaklar arasındaki evlilikler yasaklandı. Aile yapısı, tek eşli, düzenli ve çekirdek ilişki biçimine doğru evrildi.

Bundan sonrası çorap söküğü gibi geldi. İnsan artık alet üretiminde uzmanlaşmış, hareket alanını geliştirmiş, avcılık, avlanılan gün tüketilenden fazla bir artı ürünü ertesi gün ve sonrası için saklama olanağı vermişti. Gıda işleme teknolojisi keşfedildi. Avın sonraki günler için saklanacak kadar bol olması karnı doyurabilmek, yaşayabilmek için gereken zorunlu üretim zamanını azalttı. Üretimde verimlilik yükseliyordu. Artık değişik küçük heykelcikleri, duvar resimlerini yapmaya yetecek kadar boş zaman ortaya çıkıyordu. Hayvancılık ve ilkel tarım diyebileceğimiz devşiricilik ekonomileri bu zeminde ve dünyanın çok değişik bölgelerinde, Avrupa'da, Ortadoğu'da, Akdeniz Havzası'nda belirdi.

2.3. Çoban kabile

İnsan sürek avıyla peşine düştüğü hayvan sürülerini kayalıklar arasında sıkıştırarak evcilleştirmeyi başardı. Çevredeki hazır tahılları devşirerek de evcilleştirdiği hayvanlarını beslemeyi, çoğaltmayı öğrendi. Böylece hayvancılık ve devşiricilik eş zamanlı olarak geliştiler.

Hayvancılık bundan 15 bin yıl kadar önce başladı. Devşiricilik ilk kez Ortadoğu'daki Natifua yerleşim yerinde gerçekleştirildi. İlk buğdayın ise 7000 yıl kadar önce Irak'ın Jarmo yerleşkesinde

evcilleştirildiği tahmin ediliyor.

Yaşam yine göçebeydi. Hayvan sürülerinin ihtiyaç duyduğu tahılların yerleşilen bölgede tükenmesi, ilkel sürü dönemine göre çok daha uzun fasılalarla da olsa, yer değiştirmeyi gerektiriyordu. Devşiricilik sonrasında, küçük akarsuların kenarında gerçekleştirilen tarım için de aynı şey söz konusuydu. Tarım yapılan arazinin verimsizleşmesi üzerine kabile başka bir küçük akarsu kenarına yerleşiyordu.

Zaman içinde, hayvancılık ve ilkel küçük akarsu tarımıyla uğraşan kabileler kendi işlerinde iyice uzmanlaşarak, farklılaştılar. Hayvancılar sürülerinin peşinde dağ bayır dolaşırken, tarımcılar akarsu kenarlarında epey yerleşik bir hayat sürmeye başladılar. Dağlar hayvancılara daha vahşi, yerleşiklik ise tarımcılara uyumlu bir karakter kazandırdı. Çoban ve çiftçi kabileler arasında, ihtiyaç duyulan gıda ve diğer tüketim maddelerinin değiştokuşu ortaya çıktı.

Ama bu ticaret sıklıkla savaşçı karakterde oluyordu. Bunun nedeni çobanların sert tabiatıydı. Çiftçilerin uysal kişiliğini fark etmişler ve onlardan herhangi bir tarım ürününü almak için karşılığında bir şey vermelerinin gerekmediğini anlamışlardı. İhtiyaçlarını pekâlâ zorla el koyarak da karşılayabiliyorlardı. Çobanlık, kabileler arasındaki ilişkileri tarihte ilk kez savaşçı bir zemine oturttu.

Öte yandan, hayvancılık ekonomisi, insanın doğaya asalak bağımlılığını da kırdı. İnsan hayvancılıkla birlikte, hazır bulduklarını toplamanın, avlamanın, yani doğayı yağmalamanın ötesinde, onu değiştirmeye, işlemeye, doğrudan kendisi üretmeye başladı. Bu insanlaşma sürecindeki en önemli devrimci sıçramalardan birisidir. Ama üretici ekonomi esas olarak büyük ölçekli tarımla birlikte belirgin bir gelişme gösterecektir.

Hayvancılığın devrimci niteliği, artı üründe büyük ölçekli artış sağlamış olmasıdır. İnsan artık yavaş yavaş geleceğini garanti altına alıyordu. Artı ürün bir yandan da üretimi organize edecek, artı ürünü saklayıp, zamanı geldiğinde topluluk üyeleri arasında pay edecek bir organizasyonu da gerekli kıldı. Kabile şefleri bu gereklilik üzerine bu dönemde ortaya çıktı. Ama değişiklik bu aşamada kalmadı. Şeflik, zamanla sınıfsal bir ayrışmayı ifade edecek

şekilde ayrıcalıklı bir toplumsal konum haline geldi. Başlangıçta, yalnızca üretimin ve paylaşımın organizasyonu görevini, ilişkili bazı yetenekleri nedeniyle, doğallıkla ve sorumlulukla üstlenmiş olan şefler, giderek bu sorumluluklarının karşılığı olarak artı üründen özel bir pay almaya başladılar. Artık komünal yapı parçalanıyor, avcılıkta açıklık kazanan cinse dayalı işbölümü de kalıcılık kazanıyor, kadının toplumsal konumu arka plana atılıyordu. Bunun nedeni, ilk şeflerin, hayvancı ekonominin gerektirdiği fiziksel kapasiteye sahip erkekler arasından çıkmasıydı. Böylece yöneticilik avantajını da erkekler elde ettiler. Sınıflaşmanın belirginleşmesiyle birlikte şeflik babadan oğula aktarılan ayrıcalıklı bir konum haline geldiğinde, erkeklerin yöneticilik konumu da kalıcılaşmış oldu. Mülk ve siyasi güç, fiziksel gücü nedeniyle söz sahibi olan, erkeğin eline geçti. Toplumsal yapı anaerkil niteliğini yitirdi, ataerkil karakter kazandı. Artık soy çizgisi de anaya göre değil erkeğe göre belirleniyordu.

Ortadoğu'da ve Avrupa'da bu döneme ait yerleşkelerdeki tahıl depolarına ait kalıntılar bize artı ürün miktarı hakkında fikir verir. Anadolu'da Çatalhöyük'te günümüzden yaklaşık 9000 yıl önce inşa edilmiş depolar vardır.

2.4. Çiftçi devlet

En nihayetinde Mezopotamya'da günümüzden 6000-4000 yıl önce, büyük sulama tarımı zemininde medeniyet denilen tarihsel sıçrama gerçekleşti. Yukarıda da değindiğimiz gibi daha öncesinde tarım küçük akarsuların çevresinde göçebe biçimde gerçekleştirilen ilkel bir faaliyet durumundaydı. Aynı geçim biçimi Dicle ve Fırat arasındaki bölge için de geçerliydi. O zamanlarda bu iki nehir birleşmeden, günümüzdekine göre yüzlerce km yukarıdan denize açılıyorlardı.

Bu iki büyük nehrin küçük kollarının suladığı arazilerde kimi topluluklar küçük sulama tarımıyla uğraşıyorlar ve mevsimsel taşkınlarla başa çıkamadıkları için ana kolların kenarlarına yerleşmeye cesaret edemiyorlardı.

Aynı dönemde Anadolu'nun güney doğu bölgesindeki Toros Dağları'nın ve İran'ı güneybatıdan çevreleyen Zagros Dağları'nın eteklerinde hayvancılıkla geçinen ve tam göçebe konumda

kabileler yaşıyordu. Hayvancı göçebeler daha sert karakterli, herhangi bir yere bağlanma duygusu taşımayan bir toplumsal yapıya sahipti. Buna karşılık güneyde tarımla geçinen kabileler geleceklerini yerleştikleri topraklarda gören, savaştan uzak durmaya çalışan yumuşak karakterli topluluklardı. Çiftçilerin kaybedecekleri şeyler vardı. Göçebe çobanlar yerleşik tarımcı kabileler için tam bir baş belasıydı. Sıklıkla üzerlerine saldırıp, ellerinde ne varsa yağmalıyorlardı.

Toplumsal gelişmenin bir aşamasında bu çoban toplulukların bazıları yerleşik tarımcı kabilelerin üzerine çöreklenerek, hemen yanlarına yerleştiler ve tarımsal artı ürünlerine, kendilerini başka yağmacı çobanlara karşı korumak karşılığında el koymaya başladılar. Bu açıkça zorla elde edilmiş bir görevdi. Çobanlar artı ürünü, bir görev uydurarak, zorla temellük ediyordu. Çiftçileri korumak görevini üstlenmiş olan çobanlar, zamanla görev alanlarını genişleterek işi çiftçi toplumları yönetmeye kadar vardırdılar. Yönetim işi hem üretimin organizasyonunu, hem artı değerin pay edilmesini, saklanmasını, hem de ortaya çıkabilecek toplumsal sorunları ikna ve/veya askeri yöntemlerle çözmeyi içeriyordu. İşte "çöreklenme" (Şenel A 1985: 186-200) denilen ilişki biçimi bütün bunları kapsar. Aynı zamanda da toplumsal sınıflaşmaya işaret eder. Büyük ölçekli tarım bu çöreklenme ilişkisi üzerinden, siyaset ve yönetim sayesinde gerçekleşti. Tarihte ilk kez, üretici güçlerdeki gelişme, teknik özelliklerinin ötesinde sınıfsal bir nitelik kazandı. Üretim biçiminde devrimci sıçrama yaratan şey sınıfsallık oldu.

Çobanlar, böylece, küçük sulama tarımıyla geçinen kabileleri Dicle ve Fırat ana kollarını kontrol altına alacak biçimde yönetmeye başladılar. Dicle ve Fırat'ın deli sularının bentlerle kontrol altına alınması, sulama kanallarının inşası ve tarımsal artığın çoğaltılması bu ilişkiyle başarıldı. Küçük sulama tarımından büyük ölçekli, zamanın ilk modern tarımına böyle geçildi. Bu gelişme daha sonra Nil Vadisi'ne sıçradı. Nil kollara ayrılmadığı ve çok daha büyük ve taşkın zamanlarında kontrol edilmesi çok daha güç bir su kütlesini taşıdığı için Mısır'daki tarım devrimi gecikmeli gerçekleşti. Ancak bıraktığı artı ürün çok daha fazla oldu. Mısır Devleti kısa süre içinde merkezi bir imparatorluk halini aldı.

Tarım devrimi, toplumu ilk kez sınırları keskin sınıfsal yapılara

böldü. Yönetenler üretimde yer almıyor, yalnızca artı ürünün arttırılması, depolanması, hesaplanması, paylaştırılması işleriyle uğraşıyorlardı. Üretenler ise tüm bu işlevlerden habersizdiler. Bilim, sanat, felsefe yöneticilerin elindeydi.

İlk kentler tarımsal zenginlik temelinde ortaya çıktı. Her kent artık kendi yönetim aygıtı, askeri gücü olan, artı ürününü diğer kent devletlerine kaptırmamak ve diğerinin artı ürününe el koymak için gerektiğinde savaşa tutuşan bir devletti. 2000 yıl içinde Fırat ve Dicle kenarında güneyden kuzeye doğru zincir gibi kent devletleri sıralandılar.

Her kentin merkezinde artı ürünün saklandığı büyük bir depo vardı. Kentin bütün toprakları artı ürüne el koyan yönetici kralındı. Kral merkezi bir güçtü. Üretenler bu kralın yurttaşlarıydı. Her depo aynı zamanda bir tapınaktı. Siyasi erk tapınağın içindeydi. Tapınağın çevresi yüksek surlarla çevrilmişti. Sıradan vatandaşlar bu duvarların dışındaki topraklarda üretim yapıyor ve artı ürünü krala teslim ediyordu. Zamanla kölecilik ortaya çıktı. İlk başlarda yenilgiye uğratılan diğer kent devletlerinin vatandaşları köleleştirildi. Zamanla kent içinde köleci ilişkiler gelişti. Yöneticilere borçlanan özgür vatandaşlar borçları karşılığında kendilerini yöneticilere köle olarak sundular.

Matematik artı ürünü saymak ve pay etmek üzere, astronomi taşkınların ritmini ve ürün ekme zamanını kesinleştirmek amacıyla geliştirildiler. Bilimlerin pratik bir işlevi vardı.

Bu sınıfsal yapı, üretenlerin isyanını engellemek, onları bu sınıflı toplum yapısına ikna etmek için, toplum bilincini kralın denetimine alacak bir inanç sistemine gerek duyuyordu. Din ve dünyanın bir yaratanın eseri olduğu inancı ilk kez böyle belirdi. İnsanlar yaşadıklarının yüce yaratıcının takdir ettiği bir kader olduğuna inandırılırlarsa, yöneticiler sömürmeye devam edebilirlerdi.

İlk Mezopotamya kent devletlerinde kral, tanrıydı. Büyük nehirlerin kontrolünü sağlıyor, üretici güçleri koordine ediyor, gerektiğinde kentini diğer yöneticilere-tanrılara karşı koruyordu. Topluma hayat veren dev akarsulardı. Mezopotamya'nın balçığıydı. Ama bütün bunları kendisinde cisimleştiren özne kraldı. O nedenle kral, tanrıydı. Her kent devletinin bir tanrı kralı vardı. Savaşta mağlup olan kentin tanrı kralı galip gelenin tanrılar panteonuna

dahil olur, galip kentin kral tanrısının egemenliğini kabul eder, ona vergi ve köle verirdi. Tanrı inancı ve din yapısı emek sömürüsüne kutsallık, dokunulmazlık kazandırıyordu. Üretenlerin çilesi bir yanıyla kutsanmış oluyordu. Bu hayatta acı çekmek, bu nedenle, tanrıya olan ve hiç bitip tükenmeyecek borcun ödenmesi olarak kabul ediliyordu.

Modern tarım, artı ürün, el koyma ilişkisi, sömürü, yöneten/yönetilen çelişkisi, tapınak, din, tanrı olguları, hep birlikte, birbirleriyle etkileşerek eş zamanlı olarak ortaya çıktılar ve tarihin ilk sınıflı üretim tarzını oluşturacak şekilde senteze ulaştılar.

Görüldüğü gibi din sınıflı toplumun inanç sistemidir. Sınıfsal sömürü yoksa dine ihtiyaç duyulmaz.

3. Kadın erkti, eksik etek oldu

İlkel sürüde ve avcılık ekonomisinin klan yapısı içinde kadının konumu öndeydi. Klan anaerkil ve ana soyluydu. Yani klan toplumsallığında işleri kadın organize ediyor, demografik süreklilik kadın soyu üzerinden sağlanıyor ve çocuklar kadının klanına kaydediliyordu. Bunu belirleyen, nüfus dar boğazıydı. İlkel sürü ve klan ancak nüfusu sürdürebilecek düzeyde çoğalabiliyordu. Bunun nedeni çetin doğa koşulları nedeniyle ölüm hızının yüksek olmasıydı. Ayrıca ortalama yaşam süresinin kısalığı kadının doğurganlık süresini de kısaltıyordu. Nüfus dar boğazı çocukların kime bırakılacağı konusunu yaşamsal hale getiriyordu. Her klan yeni neslin kendisine bırakılmasını talep ediyordu. Bu da cinsel ilişki düzeninin, yani aile yapısının nasıl belirleneceği konusunu önemli hale getiriyordu.

İlkel sürü döneminde, yani toplayıcı ekonomide grup içindeki cinsel ilişkiler tümüyle serbestti. Başka deyişle herkes birbirinin karı ve kocasıydı. Bu hem kuşaklar içinde hem de kuşaklar arasında geçerliydi. Cinsel ilişki serbest olduğu için yeni doğan bebeğin babasının kim olduğu zaten bilinmiyordu. Bu bilinmezlik kuşaklar arasındaki cinsel ilişkiye herhangi bir sınırlamayı da gündemden düşürüyordu. Ensest kavramının zemini yoktu. Bütün kadınlar bütün erkeklerin karısı ve bütün erkekler de bütün kadınların kocasıydı.

Sonraki aşamada önce kuşaklar arasındaki cinsel ilişki

yasaklandı. Bu sınırlama kadın üzerinden getirildi. Erkeklere, cinsel ilişkide bulundukları kadınların doğurdukları kız çocuklarıyla cinsel ilişkiye girmeme yasağı konuldu. Böylece bir önceki kuşak bir sonraki kuşağın tümünün anne ve babası durumuna gelmiş oldu. Klanda farklı jenerasyonlar arasındaki cinsel ilişkilerin yasaklanmasının nedeni, klan içinde cinsel nedenli çatışmaların önüne geçebilmekti. Ancak, aynı kuşaktaki herkesin karı-kocalık ilişkisi devam ediyordu.

Zamanla aynı klanda aynı kuşaktaki bireylerin cinsel ilişkilerine de bir düzen getirildi. Bu aşama artı ürünün, dolayısıyla miras gerçekliğinin ortaya çıkmasına denk gelir. Mirasın kime bırakılacağı konusu aileyi ekonomik bir birim haline getirir. Bu da aileyi küçülterek, çekirdek aile yapısını yaratır. Artık aile ekonomik bir birimdir. Cinsel ilişki tek eşlilik zemininde tanımlanır. Kadın evdeki gelir getirmeyen konumunun gereği olarak anaerki gücünü yitirir. Miras ve soy, ekonomik gücü elinde tutan babaya göre belirlenmeye başlanır.

Görüldüğü gibi, kadının toplumsal konumundaki değişim, cinsel ilişki düzeninin değişimiyle birlikte seyreder. Cinsel ilişkiler ise aile yapısının düzenini ifade eder. Artı ürün yokken, toplumsal yapı zorunlu dayanışmacı iken, cinsellik tümüyle serbesttir. Toplum içi istikrarı korumak, üretim faaliyetinin gerektirdiği kolektivizmi sürdürmek gereğiyle ve dolayısıyla cinsel kökenli çatışmaları engellemek amacıyla, önce klan içinde farklı kuşaklar arasındaki cinsel ilişkilere, sonra da tek eşlilik dışındaki bütün cinsel ilişkilere yasak konulur. Bu ikisinin arasında ise, klanlar arasındaki ilişkileri geliştirmek üzere, iki klanın aynı kuşaktaki bütün erkek ve kadınlarının birbirlerinin karı-kocası sayıldıkları grup halinde evlilik biçimi yer alır. Artı ürünle birlikte (ki erkek emeğini öne çıkaran hayvancı ve tarımcı ekonomiler dönemidir) kadın arka plana itilir. Artı ürünün kuşaklar boyunca aktarılması (miras olgusu) aileyi küçültür ve çekirdek aile ataerki temelinde şekillenir. Ataerkil aile yapısı çoban toplumlarda belirmeye başlar.

Farklı kuşaklar arasındaki cinsel ilişkilerin yasaklanması, avcı ekonominin ileri klan tarzı örgütlenme aşamasına denk gelir. Klanın büyüyerek bölündüğü ve farklı akraba, komşu klanların ortaya çıktığı aşamadır. Aynı klanın içindeki farklı kuşaklar arası cinsel

ilişkilerin yasaklanması, klanlar arasındaki ekonomik, sosyal ilişkileri istikrara kavuşturmak, süreklileştirmek adına, evliliklerin bu klanlar arasında gerçekleştirilmesine denk gelir. Bu aşamada iki klanın aynı kuşaktaki bütün kadın ve erkekleri aynı zamanda birbirlerinin eşleri olarak tanımlanırlar ve bu evliliklerden doğan çocuklar da ananın klanına gider. Çünkü klanların aynı kuşaktaki bütün erkek ve kadınları birbirlerinin karı ve kocası oldukları için çocuğun babasını belirlemek olanaksızdır. Aynı klan içindeki durumda olduğu gibi. Engels (1987: 52) bu evlilik biçimine "grup halinde evlilik" der.

Bütün dinler, ataerkil-tek eşli aile yapısını daim kılmak adına cinsel ilişkileri ve kadının toplumsal statüsünü düzenleyecek kurallar getirirler. Amaç, aile yapısını erkek egemen zemine oturtmaktır. Erkeğin ekonomik gücü elinde tuttuğu, kadının eve kapatıldığı ve aynı zamanda da toplumlar arasında savaş ilişkilerinin belirleyici olduğu dönemde (tarım ekonomisi), erkeğin cinsel özgürlüğüne sınır getirmek pratik açıdan zor-olanaksız olduğu ve kadının tanımlanmamış cinsel ilişkisinden doğacak bebek, mirasın paylaşımı noktasında sorun çıkaracağı için gereklidir bu tür kurallar.

Cinselliğin sınırlanması, evlilik ilişkisinin net olarak tanımlanması, aile yapısının küçültülmesi yönündeki düzenlemeler; artı değerin-mirasın pay edilmesi konusunda gerekli olduğu kadar, siyasi ve ideolojik açıdan da önemlidir. Kadının davranışlarının çok tanımlı kurallarla sınırlanması, yönetenlere toplumun yarısını bir kalemde kontrol altına alma olanağı verir. Kadın, artı değer sömürüsüne dayalı üretim ilişkilerinin belirlediği toplumsal normları bu şekilde kabul etmiş olur. Bu kadar da değil. Kadın, doğurduğu çocukları da içine hapsedildiği aynı toplumsal normlarla eğitir. Böylece kadın üzerinden kurulan tahakküm ilişkisi, yine kadın üzerinden gelecek nesillere aktarılır, toplumsallaştırılır. Öte yandan, cinsel ilişkilerin kesin sınırlarla tanımlanması, tek eşli evlilik dışındaki her tür ilişkinin günah diye yasaklanarak hem hukuksal, hem ahlaki, hem de sosyal düzeyde ağır cezai yaptırımlara konu edilmesi, yönetenlere sınıfsal tahakkümü bireysel ölçekte inşa etme olanağı sağlar. Cinsellik bireyin hapishanesi, dinsel günahı, toplumsal düzeni çürütecek ahlaksızlığı, cezaya

maruz bırakılacağı suçu olarak kodlanır. Bireysel ölçekli denetim, cinsellik üzerinden gerçekleştirilir. Bunun tersi de doğrudur. Yeri ve zamanı geldiğinde bu bastırılmış cinsellik toplumları maniple etmenin bir aracı olacak şekilde özel olarak kışkırtılır. Sınıflı toplumda cinsellik hem yasak, hem de pornografidir.

Bütün bu nedenlerle bütün dinler cinsel ilişkilerin denetlenmesi, kadının davranışlarının belirlenmesi konularında özel kodlar belirlerler. Günah ve yasakların önemli kısmı bu tema üzerinden inşa edilir. Cinsellik iyi bir dindar olmanın ölçütlerinin belirlendiği ana eksen olarak değerlendirilir.

4. Başlangıçta din ve inanç değil, bilinç vardı

İnsan, üretim tarzının gelişmişlik düzeyinden tamamen bağımsız olarak, içinde bulunduğu cansız çevreyi ve toplumu anlamak, yorumlamak ihtiyacı içindedir. Bunu en başta yaşayabilmek için yapıyoruz. Aksi taktirde doğaya müdahale etme şansı bulamayız. Toplum içinde karşılıklı birbirimizi anlayamazsak bir arada durabilecek sosyal ve moral değer ortamını yaratamayız. Kendimizi anlamlandıramayız. Ayrıca entelektüel potansiyelimiz de bizi araştırmaya zorlar. İnsan, böyle insan oldu. Evrimsel süreç içinde araştırıcı, sorgulayıcı yönleri genetik malzemesine kodlandı. Daha doğrusu doğa bu tür genetik malzemesi olan canlı türünü seçti, diğerleri ayıklandı, o canlı türü insan oldu.

Sözünü ettiğimiz bu anlama, yorumlama, anlamlandırma faaliyeti toplum içinde gerçekleşir, toplumsal koşullar tarafından belirlenir. Sonuçta toplum düzeyinde genel geçer özellikleri olan bilinç, inanç, düşünce yapıları ortaya çıkar.

Toplumsal bilinç formasyonu, üretim ilişkileri zemininde gelişen belli toplumsal, tarihsel koşullarda ortaya çıkarak topluma mal olmuş, ortaklaşmış, popüler nitelik kazanmış, doğayı ve toplumsal gerçekliği toplumsal ölçekli kavrayış, yorumlayış sistematiğidir. Bu toplumsal nitelikli, toplumsal düzeyli bir entelektüel üründür. Nasıl yaşanacağına dair toplumsal kural ve değerler de bu bilinç yapısının gereği olarak belirlenir. Bunlar yaşam tarzının istikrarını sağlayacak şekilde pratiğe etki eder.

Böyle olduğu için her üretim tarzının kendisine özel bir toplumsal bilinç formasyonu bulunur. Yani toplayıcı, avcı, hayvancı ve

tarımcı üretim tarzlarının kendilerine özel, farklı bilinç formasyonları ve giderek inanç sistemleri vardır. Farklı ekonomik faaliyetlerle geçinen toplumlar, kendilerine özel bu düşünce sistemini, gerçekleştirdikleri üretim faaliyeti zeminindeki toplumsallıklarıyla edinirler. Dünyayı, içinde yaşadıkları toplumsal yapıyı, yaptıkları işi bu bilinç formasyonu, inanç sistemi dolayımıyla algılayarak, ifade eder, anlamlandırır ve yansıtırlar.

4.1. Toplayıcı ilkel sürünün sihri

İnsanın ilk üretmeye başladığı, alet bile denilmesi zor olan biraz yontulmuş kaya parçalarıyla toplayıcılığa, küçük böcekleri avlamaya başladığı dönemlerde; ne toplum kendisini çevresinden, ne de insanlar kendilerini içinde yaşadıkları toplumdan ayrı ve özgün varlıklar olarak tanımlayabiliyorlardı. İnsan için, kendi canlı varlığıyla, içinde yaşadığı doğa bir ve aynı gibiydi. Toplumsal hareket ve insanın kişiliği henüz oluşuyordu.

Doğal çevrenin üretimle çok sınırlı düzeyde dönüştürülebiliyor oluşu, toplumsal bilincin geriliğinin de nedeniydi. Bilinç, olayları ikili zıtlıklar ve/veya benzerlikler temelinde, taklitçi ve benzetmeci, yani sihirci bir tarzda kavrayabiliyor, yorumlayabiliyor, insan ve toplum olarak ayakta kalma mücadelesini ancak böyle sürdürebiliyordu. Bilinç yüzeyseldi. Çünkü hareketin yasalarını kavrayış ilkeldi. İnsanın bilincinde; doğa, toplum ve kendisi birbirlerinin içine geçmiş, net olmayan bir yapı halindeydi.

Ancak, o ilkel dönemde bile, insan bilinci sınıflama, kategorize etme kaygısı taşıyordu. Bunu zorunlu kılan şey, çetin yaşam koşullarıydı. Yaşamak neden-sonuç ilişkilerini keşfetmeyi gerektiriyordu ve insan bilinci daha o dönemde böyle çalışıyordu. Fakat bilincin ilkelliği, olgu ve olaylar arasındaki rastgele bağlantıların nedensellik ilişkisi halinde kavranmasına neden oluyordu. Örneğin, önceden farkına varılan, yaşanılan bir olay, onu sonradan tesadüfen izleyen bir başkasının kesin nedeni olarak kodlanıyordu. Avdan bir gün önce gruptan birisi herkesin dikkatini çekecek sıra dışı bir davranış yapmış ve ertesi gün av verimli geçmişse, bunun nedeni o sıradışı davranış olarak algılanıyordu.

Bu anlamda bilinç materyalistti. Doğa ve toplum, kendilerinde var olanla açıklanmaya çalışılıyordu. Yorumlamak için madde

ötesi herhangi bir varlık devreye sokulmuyordu. İnsanın aklı, doğada gördükleri kadardı. Kavrama ve anlamlandırma süreçleri bu anlamda bilimseldi, nüve halinde bilimi içeriyordu. İlişkileri kavramaya çalıştığı ölçüde diyalektikti. Neden sonuç ilişkilerini yakalamaya, saptamaya yönelik bir içeriği vardı. Bu bilinç yapısına Sihirci bilinç ya da Animizm diyoruz.

Sihirci bilinç formasyonu, doğadaki olayları, yine doğanın içindeki olgularla açıklamak kaygısı taşıyordu. Bilgilenme ve bilinçlenme, çok uzun zaman alan ve çok fazla sayıda yinelenen, deneme-yanılma niteliğindeki "kendiliğinden" bir sürece dayanıyordu. Deneme yanılma süreci; işe yaramayan, açıklayıcı olmayan, nesnelliğe toslayarak darmadağın olan ilişkilerin, hareketlerin, bağlantıların bizzat deneyimlenerek ayıklanmasını içeriyordu. Ayıklama işlemi olmasaydı, yaşam süreci, üretime tekabül etmeyen, onu geliştirmeyen, yani insanı ve toplumu ayakta tutmaya yaramayacak bilgi ve düşünce kalıplarını biriktirirdi ki; her bir insanın hayatının toplum için büyük değer taşıdığı ilkel sürüde buna izin verilmesi olanaksızdı. İlkel sürü sınırda dengedeydi ve tam da bu nedenle bilincini geliştirirken çok tasarruflu ve materyalist olmak zorundaydı. Onun bilincinde hayallere, metafizik kurgulara, sanal takıntılara yer yoktu.

Olgu ve olayları, yüzeysel, somut, zorlayıcı tarzda yorumlayan karakteri nedeniyle bu bilinç yapısı "sihirci" ismini alır. Sihirci bilinç somutun içinde, somut olarak düşünür, süreci somut olarak kavrar, sorunlara somut çareler üretir, bütün bu nedenlerle materyalist, süreç bakış açısını korumak zorunda olmasıyla da diyalektiktir. Ancak sihirci bilinçteki materyalizm kaba, diyalektik ise mutlak deterministti. Toplayıcı ilkel sürünün doğaya somut yaklaşmaktan başka şansı yoktu. Kavrayışına mistik öğeler karıştırdığında yaşama olanağı ortadan kalkıyordu. Zaten kıt kanaat geçinebiliyordu, bu nedenle içinde yaşadığı çevreyi neyse o olarak kavramak, somut davranmak zorunluluğu vardı.

Bu nedenle, ilkel insanın, bir yaratıcı inancına, kutsallığa mecbur olduğunu ileri süren bütün dini öğretilerin, ilkel insanın dünyasının ruhlarla dolu olduğunu düşünen Tylor'un (Örnek SV 1962: 24-25), ilkel insanın mistik ve infantil bir dünyaya hapsolmuş olduğunu iddia eden Bruhl'ün (Jahoda G 1982: 174-177) aksine;

bütün bunlara karşı çıkıp, ilkelin bilincinin somut ve "bilimsel" olduğunu savunan Malinowski'nin (1962: 191-197), Child'ın (1988: 44) görüşleri daha gerçekçidir.

Malinowski şöyle yazar (1964: 17): "Bilim denince, deneye dayanan ve mantıksal düşünce yoluyla çıkarılan, somut başarılarda görülen ve gelenek halinde katılaşıp kalmış ve bir türlü toplumsal düzenle sürdürülen bir kural ve kavramlar kütlesi anlaşılıyorsa, o zaman en aşağı düzeydeki vahşilerde bile, ne kadar basit olursa olsun bilimin bir başlangıcı var demektir."

İlkel sürü insanının bilinci, çevresini olduğu gibi kavramak, yaşayabilmek için doğanın düzenliliğini algılayarak, o düzenlilik ve kurallar çerçevesinde hareket etmek kaygısı bakımından bilimsel bir içeriğe sahipti. Şüphesiz korkuları, tedirginlikleri vardı. Ancak bunlardan hareketle, yaşadığı sıkıntıların kaynağı ve çözüm mercii olarak doğaüstü bir yaratana sığınmıyordu. Yaratana, aşkın özneye dair inanç, o zaman var olana göre çok üst düzey bir soyutlama yeteneğini ve bunları kurgulayacak boş zamanı gerektiriyordu. Bu yetenek ve zaman var olanı ancak en ilkel haliyle, olduğu gibi kavrayabilen ve bütün gün ancak karnını doyurmaya fırsat bulabilen ilkellerde bulunmuyordu. Bu haliyle ilkel insan; henüz yakın mesafelere gözlerini odaklayamayan, henüz renk ayrımını bile yapamayacak derecede kör, tesadüfen havaya kaldırdığı elinin ne olduğunu bile ayırt edemeyen, çevresindeki risklerden tamamen habersiz, korku, acı nedir bilmeyen, tek tanıdığı nesne anasının memesi olan yeni doğmuş bir bebeğin bilinç yapısına sahip gibidir. Korkularıyla baş başa olan bebek nasıl anasına sığınırsa ilkel insan için sığınma mekânı sürüdeki diğer yol arkadaşlarıdır. Çocuğun tanrı, yaratan, günah, sevap, cehennem, şeytan, melek gibi aşkın kavramları sonradan çevresinden öğrenişi gibi; ilkel bilinçte de bu tür soyutlamaların hiç birisi mevcut değildir. Bunlar, sınıflı toplumsallık içinde sonradan öğrenilecektir. Bilinç aşkın özne ve ilişkili bütün kavramsallaştırmaları içeren soyutlama düzeyine çiftçilik aşamasında ulaşacaktır.

4.2. Avcı klanın totemizmi

Üretimdeki gelişme, avcılık ekonomisiyle birlikte ortaya çıkan üretim sıçraması, insanı doğal çevresinden bağımsızlaştırmaya

başladı. Bebek artık büyüyor, kendisini anasının memesinden ayırt edebiliyor, havadaki elin kendisine ait olduğunu tanıyabiliyor, gözlerini odaklayabiliyor, hareketli cisimleri izleyebiliyor, renkleri, cisimleri fark edebiliyordu.

Bu somut gelişme bilince de yansıdı ve avcılık döneminde insan kendisini çevresinden ve toplum içinde de diğer yol arkadaşlarından ayrı bir birey olarak görmeyi başardı. Çevre ve toplumla kurulan özdeşlik buraya kadardı. Fakat insan halen doğaya bağımlıydı ve bu bağımlılığı yine diğer toplum üyelerinin tümüyle birlikte yaşıyordu.

Avcılık döneminde doğaya bağımlılık, topluluğun yaşam sürdüğü çevre içinde en çok avlayarak tükettiği, yani topluma can veren hayvan türü üzerinden yeniden tanımlandı ve sınırlandı. Klan, avcılık sayesinde, ilkel sürünün doğaya tam bağımlılığından kurtulmuş, bağımlılık en çok avlanılan, dolayısıyla klanın varlığını borçlu olduğu hayvan türüyle sınırlanmıştı. En çok avlanan, tüketilen hayvan türü toplum için her şey demekti ve bu münasebet üzerinden somut bir kutsallık kazanmıştı. Ama bu kutsallıkta doğaüstü, doğadışı hiçbir unsur yoktu. İnsanın ilk kutsalı avladığı, derisini yüzdüğü, pişirdiği, yediği hayvandı, somuttu. Kutsal olan doğadandı, maddiydi.

Bu nedenle, etiyle, kanıyla, derisiyle, tüyüyle, boynuzuyla topluma yaşam veren bu hayvan türü "ata" sayılıyordu. O dönemde, deneyim, bilgi, emek, büyükler, atalar değerliydi. Bu bilinç yapısına Totemci bilinç diyoruz. Totemci bilinç, totemizm, gerçekliğin kavranması bakımından, animizme göre, bir ileri aşamaya karşılık gelir. Artık insan bilinci şeyler arasındaki ilişkileri daha ileri düzeyli bir düzenlilik içinde kavrayabiliyordu.

Kolay değil, klan yaklaşık 2-2.5 milyon yıllık bir ilkel sürü aşamasını arkasında bırakmıştı. Bilincin kavrama, yorumlama, sınıflandırma yetileri gelişmişti. Dil zenginleşmiş, pek çok kelime ve kavram üretmişti. Buna karşılık bilincin zorlayıcı karakteri hâlâ devam ediyordu. Nitekim her av öncesinde avı verimli kılmak amacıyla ritüeller düzenleniyor, doğa istenilen yönde iradi bir zorlamaya tabi tutuluyordu, hiç işe yaramayacak olsa da. Topluluk ritüeller için boş zaman yaratabiliyordu. Bilinç, boş zamanda totem türe, kutsallık atfedecek incelikte işleyebiliyordu.

Totemizm aşamasında, klana hayat veren hayvan tür totemdir. Bir Avustralya yerlisine totemi olan hayvanın fotoğrafı gösterildiğinde bu nedenle "aaa tıpkı ben" diye reaksiyon verir. Totemizm, bilinçte soyutlamanın ilk kez ortaya çıktığı aşamadır. Bilinç ilk kez bu aşamada kutsal fikrine ulaşır. Buradaki kutsal, bir korkuyu, sığınmayı, yaranmayı, tapınmayı, aşkınlığa inancı değil; doğal bir ilişkilenmeyi, aidiyeti ifade eder. Totemle klan bir ve aynıdır. Totem tür, korkulacak, boyun eğilecek bir aşkın özne, üst varlık değil; toplumun kendisini var ve ifade eden bir somutluktur. Totemizmin soyutlaması somut bir durumu ifade eden bu dünyaya ait bir bilinç aşamasıdır.

4.3. Çobanların şamanizmi

İnsan doğaya olan bağımlılığını hayvanları evcilleştirerek, hayvancı üretimle aştı. Hayvancılık artı ürün sağlıyor, toplumun yedek biriktirmesine, doğal felaketlerle baş etmesine olanak veriyordu.

Bilinç de, buna bağlı olarak, gerçekliği, kutsal sayılan totem hayvan türüyle açıklama düzeyinin ötesine geçmeyi başardı. Buna zorunlu kaldı. Hayvanları evcilleştirmek ve böylece artı ürün elde etmek, en çok tüketilen hayvanın kutsallığını, totemliğini yerle bir etti. Bu insanın kendi başarısıydı. Totem türde bir şey yoktu. Üreterek kendisini de var eden insanın kendisiydi. Bu bilinç düzeyine ulaşabilmek asalaklıktan kurtuluşla, avcılığı aşarak, hayvan beslemeyi başararak olanaklı oldu. O halde, hayvanların üretilebildiği bu yeni aşamada toplumsal var oluşu bir hayvan türünün kutsallığına bağlamak olanağı ortadan kalkıyordu. Zira artık, pek çok hayvan en çok tüketilir olmuştu.

Bu aşamada, insanın ve toplumun yaratıcısı olarak daha geniş bir doğa parçası düşünce dünyasına dahil oldu ve toplumsal bilinç de bunu böyle kavrayacak düzeyde olgunlaştı. Bilinç bu kez, hayvan sürülerinin otlatıldığı dünyaya ait olan doğal varlıkların tümüne (ata, ineğe, güneşe, aya, şimşeğe, yağmura, ulu bir ağaca, ormana, nehre, göle, denize, görkemli ve belki de garip görünüşlü bir kaya parçasına, vb) kutsallık, giderek ruhsal bir yön atfetti. Artık toplum için önem taşıyan pek çok canlı ve cansız varlığın bir ruhunun olduğuna inanılıyordu. Ruh; gözlenemeyen,

kavranamayan, doğa, insan ve toplum üzerinde değişik etkileri olan soyut bir güçtü.

Bu haliyle bilinç ilk kez gözlenebilir, dokunulabilir, somut varlıklara bağlılıktan kurtularak, bilinebilir nitelikli olmayan soyut bir düzlemde anlam ve güç inşa etmeye başladı. Hayvancı toplumun bilinci Şamanizm'dir. Şamanist bilinç; somut, materyalist, diyalektik, dünyevi, bilimsel niteliklerini yitirmeye başlayan ilk bilinç tarzıdır. Bilimsel bilinç bu dünyada elde ettiği verilerle genellemelerde bulunurken, bu dünyayı bu dünyadan açıklarken; Şamanizm, kavrayışını doğaüstü güçlere dayandırır. Bu anlamda Şamanizm bilimin ilkel formundan dini bilince geçiş aşamasını ifade eder. Ama Şamanist bilincin kutsallıkları hâlâ bu dünyanın somut varlıklarına aittir. Kutsallık ve ruh inancı tam bir soyutlamaya denk gelmez. Ruh somutundur, bu dünyanındır.

Şamanizm'le birlikte ilk kez toplum, kendi toplumsal anlam dünyası içinde yarı profesyonel birisini ruhlar dünyasıyla ilişkileri yürütmek üzere görevlendirir. Bu kişi şamandır. Şaman henüz tam zamanlı çalışan birisi değildir. Ruhlarla ilişki kurma görevi, kendisine içinde yaşadığı topluluk tarafından, kendisinin kimi kişilik özellikleri nedeniyle verilmiştir. Henüz devletle, bürokrasiyle ilişkili değildir, yani resmi görevli konumu yoktur. Ama artık, bilinç dünyasında profesyonelleşme eğilimi ortaya çıkmıştır.

4.4. Çiftçilerin dini

Ancak, bilinçteki ruhani, anlamlı, asıl soyut sıçrama yönetenyönetilen çelişkisinin ortaya çıktığı büyük sulama tarımı dönemine rastlar. Toplumun sınıflı bir yapıya dönüşmesiyle birlikte egemen sınıf dünyadaki her şeyin yöneticisi, sahibi oldu. Kralın toplumdan ayrışması-soyutlanması ve üretenlerin hiç ulaşamayacağı güçlere sahip olması ile birlikte, düşünce de doğaüstü güçlerle işgal edildi. Tanrı inancı böyle ortaya çıktı.

Artık hareketin yasalarının doğaüstü güçlerce belirlendiğine inanılıyor, bu durumda da doğanın ve toplumun yasaları insan tarafından bilinemez, denetlenemez hale geliyordu. Evrendeki her şeyin tanrı tarafından yaratıldığı ve onun iradesinin bir yansıması, lütfu/laneti olduğu düşünülüyordu.

Üretimin planlanması, yetkenin kralın elinde toplanması,

siyasetteki merkezileşme, giderek, tek bir yaratıcı fikrine götürdü. Çünkü artık, herhangi bir sıfat ya da işlem ayrımı yapmadan bir çok yaratıcı olduğuna dair eski fikir, herhangi bir doyum sağlamıyor, yalnızca imgelemi karıştırmaya yarıyordu (Hume D 2004: 43).

Din budur. Kadercidir, emredicidir, tümdengelimcidir, erekselcidir, yöneticidir. Bütün bunlara kralın artı ürüne el koyabilmesini meşrulaştırmak üzere gerek vardır. Kralın kendisine tanrısal güç atfetmesi bundandır. Mezopotamya'da kral tanrılaşmasaydı, sömürü düzenini sürdürebilmek, bu düzene emekçi yığınlarını ikna edebilmek olanaklı olmazdı.

İnsanlık milyonlarca yıl boyunca komünal karakterli bir toplumsal yolu kat etmişti. O yolda herkes birbirinin yol arkadaşıydı, her şey ortaktı. Ne yapılırsa birlikte yapılır, birlikte paylaşılır, güçlüklere karşı birlikte hareket edilirdi. Ayrı gayrı, konum-statü farklılıkları yoktu. Kötülük diye bir şey bilinmezdi. İnsan bilinçli olarak kendisine neden kötülük etsin ki? Sınıflı toplum yapısının, sömürü ilişkilerinin devamı, artı ürüne bir küçük azınlık tarafından el konulabilmesi için; bu uzun yolda birlikte üretilmiş bütün kolektif, dayanışmacı, paylaşımcı duygu ve değerlerin yok edilmesi gerekiyordu. Bu değerler var olduğu sürece Mezopotamya'nın sömürücülerine yer kalmıyordu. Dikkat edilirse toplumsal dokuda çok radikal bir değişimin gerekliliğinden söz ediyoruz.

İşte din, ilk elde bu radikal değişimin ideolojik altyapısını oluşturmak üzere devreye sokuldu. Toplumsal hafızadan eskiye ait ne varsa tümünün süpürülüp atılması ve yerine yeni bir değerler dünyasının inşa edilmesi gerekiyordu. Din bunu yaptı. Eşitlikçi, dayanışmacı, kolektivist geçmişin yerine; sınıflı toplumun yarattığı, sürdürdüğü rezillikleri yerleştirdi. Sınıfsallığın düşünsel, manevi dünyası oldu. İnsanların somut özlemlerinin yerinin bu dünya olmadığı, bunlar için öte dünyayı beklemek gerektiği, yetmez, öte dünyanın garanti edilmesi için de bu dünyanın rezilliklerine ve en büyük rezillik olan krallık düzenine şükür ve ibadet edilmesi gerektiği yanılsamasını benimsetti. Sömürüyü ve rezilliği, kefaret ve çile olarak kutsadı.

Kitlelere dayatılan bu bilinç formasyonuyla birlikte kralın dünyevi gücü ve sınıflı toplum yapısındaki bütün eşitsizlik ve adaletsizlikler tanrısallaştırılmış oluyordu. Sınıflı toplum yapısı içinde

doğrudan maddi üretimi gerçekleştiren kitleler, tarihte ilk kez, kendi pratiklerinin bilgisini üretmek konusunda aciz duruma düştüler. Üretim sıradan tekrarlar ve kralın kutsal iradesinin emri durumuna geldi. Bilimden, somuttan kopan kafalar donuklaştı. Gündelik pratiğin kendiliğinden yaratıcılığıyla dolu insan zihni, din ve kadercilikle işgal edildi. Her şeyi olduğu gibi kabullenen, güçlünün iradesine boyun eğen bilinç yapısı şekillendi. Bu anlamda din sihirci-bilimsel bilincin yadsınmasıdır.

"Çok tanrıcılık biçimindeki ilk din fikri, doğada olup bitenleri seyretmekten değil, yaşamın olaylarıyla ilgili bir kaygıdan ve insan zihnini işleten bitmek tükenmek bilmez umut ve korkulardan doğdu... Bir türlü, özellikle de açlığa ilişkin, umut ve korkularla uyarılan insanlar, gelecek nedenlerin akış çizgisine ürperen bir merakla bakar ve insan yaşamının çeşitli ve karşıt olaylarını incelerler. İşte bu düzeni bozuk sahnede, daha da düzensiz ve şaşkın gözlerle, tanrısal varlığın ilk belirsiz izlerini görürler." (Hume D 2004: 44-45).

Din, kralların emrindeki profesyonellerce oluşturuldu, yazıldı, dikte edildi ve bir bilinç ve yaşam tarzı olarak dayatıldı. İlk yasak ve cezalar dini niteliklidir. Oysa daha önceki bilinç formasyonlarının tümü toplumsal gelişim içinde kendiliğinden ortaya çıkmışlardı ve zaten en başından itibaren topluma mal olmuş durumdaydılar.

Tarımsal üretim, insan bilincinin doğal olaylara bağlı olarak akıl yürütmesini yetersiz kıldı. Büyük akarsuları, çevresine inşa ettiği bentlerle denetim altına alan, balçıktan verimli tarım arazileri ortaya çıkaran insan, kontrol ettiği doğanın esiri olmaktan kurtuldu. Bilincin yeni bir düzlemde, kendisini yaratıcı olarak formüle etmesi gerekiyordu. Tarımla insan kendisini ve toplumsallığını yaratır hale geldi. Bu dönüşüm bilince de yansıdı.

Ancak, tarım ekonomisi çelişkili bir süreçti. İnsan bir yandan doğayı egemenliği altına alıyor, ancak bir yandan da bunu kralın, yöneten sınıfın emri altında yerine getiriyordu. Üretim ve bilinç faaliyeti birbirinden ayrılıyor, bilinç ve düşünce etkinliği yöneten sınıfın eline geçiyordu. İlk kez bilinç toplumun bilinci olmaktan çıkarak yönetenlerin şekillendirdiği bilinç olarak organize oluyordu. Böylece soyutlama yeteneği üreten yığınların ellerinden

alınır ve kitleler alıklaştırılırken, bilinç formasyonunun üretimi yönetenlerin eline geçti. Yönetenler insanlığın ulaştığı soyutlama yeteneğini, çıkarlarına hizmet edecek yeni bir bilinç formasyonu inşa etmek üzere kullandılar. Din böyle ortaya çıktı. İnsan Mezopotamya'nın balçığından kendisini yarattı. İronik biçimde, ürettiği her şeyle birlikte kendisini ve bilincini de krala teslim etti. Krala her şeyi yaratan bir kutsallık yükledi.

Din; yığınların kendilerine yabancılaşmış, kendilerine dayatılan, kendilerine karşı kullanılan, sınıfsal nitelik kazanmış, yönetici sınıfın el koyduğu soyutlama yeteneğidir. İnsan, yöneten tanrı önünde boyun eğmek zorundadır. Din, bu haliyle, insanlara, sınıflı toplum yapısının yarattığı korkulardan kaçarak sığınacakları bir mekân da sunar. Bu özelliği nedeniyle Hume (2004: 64) dini "yaltaklanma" olarak niteler.

Dinde, korkutmanın, cezalandırmanın olması da bundandır. Yönetenler bu yaptırımlar olmadan yönetemezler. Din yaptırımları, korkuları kutsar. Kutsallığın, bu dünyanın içinden, somut nitelikli olması yönetmeye yetmez. O nedenle din öte dünyayı inşa eder, görünmeyen kutsallıklar, aşkın özneler keşfeder. İnsan aklının yetmeyeceği belirsizlikler, bilinemeyenler belirler. Bilinç, tanrıların, kralların yönetiminde akli olmaktan çıkarılır.

Dinle birlikte insanın düşünsel faaliyeti bilinç olmaktan çıktı, somutla bağlantısını yitirdi. Dinle birlikte bilinç yapısı ortadan kalktı ve inanç sistemi ortaya çıktı. Bilinç doğayı egemenlik altına alabilmek kaygısıyla gerçekleşen somut entelektüel faaliyettir. Somut olduğu için ne kadar ilkel olsa da içinde hep bilimsel bir nüve barındırır. Dini inanç ise anlamayı, kavramayı, somut değiştirme faaliyetini ve bütün bunların sonuçlarının yine üretim ve yaşam için genellenerek pratiğe uygulanması çabasını değil; yaratana, aşkın özneye, kral tanrıya sorgusuz itaati gerektirir.

İnsan düşüncesinin bilimsel yönü, insanlığın üretim faaliyeti kadar eskidir. Kabaca, artı ürüne el koyma ilişkisinin ortaya çıktığı noktaya kadar da, bilimsel düşünce, toplum düzeyinde yaygın olup, pratiğin içinde, kolektif biçimde ve topluluğun ortak çıkarları için üretiliyordu. Üretim faaliyetinin kendisi bilimdi. Bilim bu faaliyet içinde "kendiliğinden", maddi üretimi gerçekleştiren insan tarafından üretiliyordu. İnsan bilimseldi; bilinç, düşünce ve bilim

insaniydi. Bilim, zihnin materyalist ve diyalektik faaliyeti olarak yansıyordu. İnsanın zor doğa koşulları içinde yaşamda kalabilme mücadelesi, doğayla meşgul (materyalist) ve canlı ve cansız dünyanın iç ilişkilerini kavrayacak biçimde analitik (diyalektik) bir zihin faaliyetini zorunlu kılıyordu. O dönemde bilim profesyonelleşmemiş ve amatörce üretilen bir insan faaliyetiydi.

Sınıflı toplumla birlikte, bilimin üretimi üretenlerden ve pratik faaliyetten koparak dar bir profesyonel ekibin eline geçti ve yönetenlerce denetlenir oldu. Böylece toplumsal düzeyde bir bilinç formasyonu olmak özelliğini de yitirdi. Bilim "iş" özelliği kazandı. Artık bu iş kendisini yapanlara para kazandırıyordu. Kitleler ise kendi inisiyatiflerindeki değil, kendilerine dayatılan bir düşünce sisteminin esiri oldular. Bilim ile bütün ilişkileri koptu. Bilimin geride bıraktığı boşluğa din enjekte edildi. Siyasal yönetim gibi, bilim de, dini ideolojinin üretimi de yöneten sınıfın eline geçti.

Düşünce üretimi, egemen sınıfın kendi egemen konumunu sürdürmesi açısından kendi elinde olmalıdır. Siyaset, bilimsel düşüncenin üretiminden kitleleri uzak tutmak amacını da taşır. Bu aynı zamanda sınıflı toplumun çelişkisidir. Çünkü pratikle bağları zayıflamış bilim yeterince üretken olamaz.

Bunlar dinin üretim ilişkilerinin gelişim süreciyle olan bağlantıları. Daha ötesi var mı? Acaba dini inancın insanın biyolojik evrim süreciyle de bir bağlantısı olabilir mi? Acaba dinin beynimiz ve bilişsel yeteneklerimizle ilişkili biyolojik bir zemini de var mı? Thomson ve Aukofer böyle düşünüyorlar. Bu iki yazar, dinin, insan beyninin evrimsel süreci içinde ortaya çıkan bir "yan ürün" olduğunu ileri sürüyorlar.

Her canlı organizma, insan da dahil, evrimsel süreç boyunca doğal seçilim tarafından şekillendirilen ve çeşitli adaptasyonlardan meydana gelen bir problem çözme cihazıdır. Her adaptasyon, bu adaptasyonların ortaya çıkmasına neden olan genlerin hayatta kalmasını kendisine özgü biçimde destekler. Thomson ve Aukofer'e göre din, sözü edilen adaptasyon mekanizmalarından birisi değildir. Ancak, insana içinde yaşadığı ortamda yönünü bulmasını sağlayan zihinsel-beyinsel sosyal adaptasyonlara dayanır. Sosyal adaptasyonlar kişiler arasında ortaya çıkacak sosyal sorunları ortadan kaldırmak üzere biçimlenir. Din ve tanrı inancı, bu

tür adaptasyonların gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan bir yan üründür.

İnsanoğlu uzun evrim serüveninde üretirken, sosyal ilişkilerini ve toplumsallığını geliştiriyor. Din, gündelik sosyal düşünce sürecimizi ve diğer insanlarla ilişkilerimizi düzenleyen, tehlikeli etkenleri ve niyetleri saptamamızı sağlayarak benliğimizde güvenlik duygusu yaratan uyumsal psikolojik mekanizmalardan yararlanarak ortaya çıkıyor. İnsanoğlunun hayatını sürdürebilmesi için önem taşıyan ve başka insanlarla bir arada yaşamasını olanaklı kılan psikolojik mekanizmaların bir yan ürünü olarak beliriyor. Bunu anlamak için aşerme mekanizması örnek olarak kullanılabilir: Gen havuzunda aşerme mekanizmasını genetik olarak içeren biyolojik çeşitliliğe sahip bireyler, doğal seçilim mekanizması aracılığıyla seçildiler. Aşerme tamamen biyolojik zeminli bir mekanizmadır. Hormonal dürtüler sonucunda insanın kimi tatları arzu etmesini ve onların peşine düşmesini tanımlar. Evrimleşme sürecinde, aşerme mekanizmanın genetik kodunu taşıyan insan, organizmasının ihtiyaç gösterdiği gıdaların peşine düşerek hayatta kalıp çoğalırken, diğerleri eleniyor. Sonradan, gıda teknolojisinin geliştiği çağlarda, aşerme mekanizması, içinde bin bir çeşit uyarıcı içeren sağlıksız gıdaların (asitli içeceklerin, fast-food gıdaların) aşerilmesi biçiminde de işlemeye başladı. Gıda tekelleri ürettikleri hazır gıdaların içine aşertme özelliği olan katkı maddelerini özellikle ekledi̇ler. Aşerme mekanizmasının ortaya çıkış işlevi bu değildi. Bedenimizin ihtiyaç duyduğu gıdaların peşine düşmemize yarıyordu. Bir kez insanın biyolojik varlığı içine yerleştikten sonra, gıda tekelleri, insanı hayatta tuta gelmiş olan bu biyolojik kazanımı kendi ürünlerine bağımlılık yaratmak için kullandılar. Asitli içeceklere karşı duyulan zevk ve bağımlılık, aşerme mekanizmasının yan ürünüdür. Aşerme mekanizması kola içmek üzere gelişmedi. Tekeller tarafından milyonlarca insanda kola tutkusu yaratacak biçimde istismar edildi.

İşte din de böyle bir şey. İnsanın biyolojik ve kültürel evrim sürecinde başatlık kazanan, diğer insanlarla bir arada yaşama, sosyalleşme, arkadaşlık kurma, sevgi ve dayanışma gibi sosyal ve psikolojik adaptasyon mekanizmalarının yönetici sınıflar tarafından istismar edilmesine dayanan bir yan ürün. Sosyal evrime ilişkin

adaptasyon mekanizmalarının yönetenler tarafından kötüye kullanılması. Yönetici sınıfların, insanın sosyal adaptasyon sürecinin yarattığı sosyal ilişkilere olan mecburiyetini kendi çıkarları için kullanmaları... Sosyalleşmemiz yaşamda kalabilmek için gerekiyordu. Birileriyle yaşamaya, birbirimizi kollamaya, yardımlaşmaya mecburduk. Aksi halde hayatta kalamaz, bugüne ulaşamazdık. Bu biyolojik evrim süreci bizde sevgi, aşk gibi duygular da yarattı. Bu duygularla birbirimize bağlanıyoruz. Bağlanma sistemi en güçlü adaptasyon mekanizmalarımızdan birisi. Mecburuz ve iyi ki de öyle. Bunlar biyolojik evrim süreciyle el ele giden psikolojik evrim sürecinin kazandırdığı adaptasyon mekanizmaları oldu. Yaşamımız boyunca bunların biçimi değişiyor, ama özü aynı kalıyor. Bebekliğimizde annemize, çocukluğumuzda ebeveynlerimize, gençliğimizde aşkımıza, erişkinliğimizde eşimize ve arkadaşlarımıza bağlanırız.

Sevdiğimiz, yakınlık hissettiğimiz kişiye, yeri gelir sığınırız, kendimizi açarız, sorunlarımızı, sevinçlerimizi, yalnızlıklarımızı paylaşırız. Böyle insan olduk. Başka türlü yapamayız. İşte sömürücüler genetik hazinemize içerilmiş bu özelliklerimizi; sömürücü üretim ilişkilerinin insanda yarattığı ezilmişlik, çaresizlik, yalnızlık, tükenmişlik psikolojik atmosferinde kullanarak; açıkta kalmış, tatmin edilmemiş duygularımızın yerine dini yerleştiriyorlar. İnsanın bu dünyada tükenmiş halini öte dünya inancıyla tatmin etmeye çalışıyorlar. Din bu haliyle yan ürün. Sosyalleşmemizi sağlayacak evrimsel gelişimimizin adaptasyon mekanizması değil. Ancak bu yönde ortaya çıkmış adaptasyon mekanizmalarının istismar edilmesine dayalı bir mekanizma. Dine inanan insan gerçekte karşılayamadığı bağlanma gereksinimini tanrıyla karşılamaya çalışıyor. Din, insana şefkatli ve sonsuz bir güce bağlanma olanağı sunuyor, tanrıyı insanın önüne böyle koyuyor. Bu dünyada elde edilemeyen bağlanma gereksinimini tatmin eden soyut bir araç (Thomson A, Aukofer C 2014: 39-47). Öte yandan, yazarların yan ürün kavramsallaştırmasında bir doğallık, biyolojik bir tını mevcut. Böyle değil. Bu kavramsallaştırmaya mutlaka sınıfsal istismarı eklememiz; bu kavramı sınıfsal, siyasi bağlama yerleştirmemiz gerekiyor.

Din, yine biyolojik ve sosyal evrim sürecindeki önemli

adaptasyon mekanizmalarından birisi olan korkuyu da kullanıyor. Şempanzeler ve gorillerle birlikte paylaştığımız uzun yolculuğu bir tarafa koyarsak, yalnız başımıza yürüdüğümüz milyonlarca yıllık yolu, çevresel risklere karşı gelişen korkularımızla kat ettik. Korku bizi ayakta tutan biyolojik çeşitliliklerimizden birisidir. Olmasaydı, yırtıcı hayvanlardan kaçmasaydık, korku bir adaptasyon mekanizması olarak seçilip psikolojimize yerleşmeseydi, hayatta kalmamız yine mümkün olmazdı. İşte din bu adaptasyonumuzu da kullanır. Tanrı inancını içimize yerleştirmek için tanrıyı korkutucu bir varlık olarak karşımıza çıkarır (s: 82).

Korku, bağlanma, dayanışma gibi adaptif zenginliklerimizi, avantajlarımızı kullanan dini ritüeller; çeşitli biyolojik adaptasyon mekanizmalarımızı harekete geçirerek bizi rahatlatabilir, böylece kendisini arzulatıcı kılabilir. Örneğin, serotonin maddesi sosyal geri bildirime göre özgüvenimizi düzenler. Dopamin, yiyecek, seks ve uyuşturucu gibi uyaranlara tepki olarak ışıldar. Aynı zamanda belirli bir tepkinin kontrolsüz olarak yinelenmesiyle de ilişkilidir. Şeyleri beynimizde önemli olarak kodlamamızı sağlar. Adrenalin ve noradrenalin, huzursuzluk duygusu verir, ama bir şeye odaklanmamızı da sağlar. Ani ve geçici güç ve duygu patlamalarına neden olur. Oksitosin, her iki cinste de güven, sevgi, fedakârlık ve empati duyguları oluşturur. Endorfin, içsel afyonumuzdur. Acıyı keser. Müzik, orgazm, gülme, acı, heyecan, egzersiz durumlarında salgılanır. Endorfin, atalarımızı hayatta tutan en önemli maddeydi. Endorfinler sosyal bağların kurulmasını ve dopamin salgısının artmasını sağlar. İnsanı bu biyolojik ajanlar hayatta tuttu. Bu biyolojik ajanları gen havuzlarında taşıyıp, evrimleştiren insanlar hayatta kalıp, insan türü içinde başat hale geldiler. İşte din, ritüelleri aracılığıyla, özel olarak kurguladığı sosyal ortam ve ilişkileriyle bu ajanları harekete geçirir ve kendisine karşı özel bir arzu, yineleme isteği yaratmaya çalışır. Yan ürün olmaktan çıkar, biyolojik varlığımızı harekete geçiren ve bizim talep ettiğimiz bir gerçeklik haline gelmeyi hedefler. Ritüeller gibi yinelenen davranışlar, aynı zamanda topluluk halinde korkuyu azaltmaya, yalnızlık hissinden kurtulmaya da yarar ve bütün bunların biyolojik bir temeli vardır (s: 93-95, 106). Böylece, bu biyolojik temel üzerinde, Freud'un, dini toplumun obsesif kompülsif takıntı bozukluğu olarak nitelemesini

anlamak olanaklı hale gelir.

Görüldüğü gibi; dinin insanlık tarihinin en başından beri var olduğu savı, tam bir safsatadır. İnsanlık, din soyutlamasına ulaşıncaya kadar, neredeyse üç milyon yıl boyunca kendi aklını kullandı. Tarımsal faaliyeti de bu akılla keşfetti. Sonra, tarımcı ekonomi aşamasında, yönetenler insandan aklını aldılar ve yerine dini yerleştirdiler. Din, insanın soyutlama yeteneğinin ulaştığı aşamanın bir ürünüdür. Yaratan, tanrı gibi inanç motiflerine toplayıcı ve avcı ekonomi dönemlerinde ulaşılma ihtimali hiç bulunmuyordu. Soyutlama yeteneğinin ulaştığı bu düzey, ancak tarım ekonomisinde ve sınıfsallaşma zemininde din olarak tezahür etti. Tanrısal kutsallık ve korkular böyle ortaya çıktı.

Burada diyalektik bir çelişkinin olduğu açık. Üretim biçiminin hayvancılıktan tarıma sınıfsal zeminde sıçraması gibi, artı ürünün sömürü ilişkileri içinde temellük edilmesi gibi, toplumsal bilinç de toplumun kendisinin somut entelektüel faaliyeti olma niteliğini dinle birlikte yitirdi. Din önceki bilinç biçimlerine göre daha üst seviyede bir soyutlama düzeyini ifade eder. Ama artık bu soyutlama yeteneği insana yabancılaşmış, yanılsamalı, toplumun kolektif iradesi dahilinde olmayan bir inanç sistemi olarak yönetenlerin hizmetindedir. Din kitlelerin inanç biçimi olarak siyasal bir araç işlevi görmek üzere yönetenlerin elinde şekillendi.

Dini bu tarihsel gelişim çizgisi dışında ele almak, dine en başından beri var olan bir gerçeklik, insan doğasının yapısal unsuru olarak bakmak, bu nedenle, dini kendi sınıfsal çıkarları için kullanan egemenlerin siyasi emellerine hizmet etmekten başka bir anlama gelmez.

İKİNCİ BÖLÜM

Sosyal bir gerçeklik olarak din

1. Sihir ve dinin farkı:

Sihir doğayı, din toplumu egemenlik altına almaya çalışır

İlk bölümde de söz ettiğimiz gibi kimi sosyal bilimcilere göre, ilkel bilinç mantık öncesidir (prelojik); çözümleyici değildir; ön yargılarla doludur; mistiktir; objektif algılayamaz; rastlantıya yer vermez. Bu yönleriyle sihir de bir dindir, dinin ilkel biçimidir.

Aynı çizgide Hegel için de sihir doğa dinidir (Morris B 2004: 32). Sihir, tinin henüz doğadan tam ayırt edilmemiş halidir.

İlkel bilinç için mantık öncesi tanımlamasını yapan Levy Bruhl'dur. Ancak, çağdaş ilkeller arasında yapılan araştırmalar, Bruhl'un bu tezini çürüttü. Nitekim kendisi de sonradan yanlışlığını kabul etti (SV Örnek 1988: 17).

Durkheim (2009: 59) ise sihir ile din arasında geçişkenlik görür. Sihri din, dini de sihir olarak değerlendirir. Her ikisinde de var olan ritüeller, O'nun bu değerlendirmesinin temelini oluşturur. Freud (1984: 110) bu bakımdan Durkheim'a yakınsar. O'na göre de animizm din olmasa bile, doğaüstü düşünmeye yatkınlığıyla dinin ön şartlarını özünde taşır. Birinin, diğeri olmaksızın tanımlanamayacağını ileri sürer. Psikanalizin öncülerinden Jung açısından ilkel insanın hayatı psikolojik tehlikelere sürekli saygı göstermekle geçer. Tabular bu saygıyla ilişkilidir. Jung'a (2010: 15) göre bilinç dışımız kişisel olmayan korkutucu güçlerle doludur. Bunlar normal hayatta ortaya çıkmazlar. Ancak bir araya gelip güruh oluşturduğumuzda, uyku durumunda, korktuğumuzda benliğimizi ele geçirmek üzere ayaklanırlar. Din işte bu bilinç dışı

yapının içinde yer alan unsurlardan birisidir. Bu anlamda insanal özelliklerimiz arasındadır.

Sihir ile dini aynı çizginin farklı aşamaları olarak değerlendiren bu görüşler yanıltıcıdır. Doğanın çetin koşullarında ilkel sürünün mantıksız davranma olanağı yoktu çünkü. Mantıksızlık, keyfiyet anlamına gelir. Yaşamda kalma mücadelesi, hele artı ürün de yoksa, keyfiliğe yer bırakmaz. Dolayısıyla Bruhl'ün ilkel bilinçte rastlantılara yer olmadığı saptaması önemli derecede doğrudur. İlkel sürünün hayatta kalma mücadelesi, ilkel düzeyde de olsa, olgu ve olayların sistematize edilmesini, teorileştirilmesini zorunlu kılıyordu. Bu kaba materyalist mantık öyle zorlayıcıydı ki; rastlantılara şans tanımıyordu. Koşulların zorluğu bilinci de kabalaştırıyordu. Milyonlarca yıl boyunca insan düşüncesinde rastlantısallığın yerinin olmaması, yan yana görülen her şeye neden sonuç ilişkisi atfedilmesi bundandı. İlkellik, gözlemlenen olgu ve olayların görünür yönlerinin nedensellik ilişkisi olarak tanımlanmasına neden oluyordu. Böylece, ilkel bilinç katı biçimde objektifti, "bilimsel"di. Beyin gözlemleri genelleyebilecek fiziksel-bilişsel kapasiteye sahip değilse, bir kez gözlenen bir olayın genel geçer bir kural olarak teorize edilmesine şaşırmamak gerekir.

İlkel bilincin mantık öncesi karakterde olduğuna ilişkin görüş bugün halen varlığını sürdürüyor. Buradan hareketle ilkel, sihirci bilincin de din olduğu ileri sürülüyor. Bu görüşün tehlikeli noktası, dinin insanlık tarihi boyunca genel geçer bir olgu olduğunu ima ediyor olması. Bu görüş bu haliyle dinci görüşe de iyice yakınsamış oluyor. Dinciler de aynı şeyi söylüyorlar. Daha da ileri giderek insanın dinle kendisini bulduğunu, dinin insan yaşamını kurtardığını, insana yön ve anlam verdiğini savlıyorlar (Aydın M 2014: 35). Onlara göre dini olmayan birey insan olamıyor. "İnsan için tanımlayıcı olan dini inancının olmasıdır" diyorlar. Şüphesiz Durkheim ve Bruhl gibi sosyal bilimcilerin işi bu noktaya kadar götürme niyetleri yoktu, ancak kaçınılmaz biçimde, sosyal bilimler alanında, kapıyı bu dinci görüşe destek verecek yönde aralamış oluyorlar.

Sihirci bilinç, sınıfsız toplumun dünyayı, toplumu, toplum içi ilişkileri algılama, yorumlama, kuramsallaştırma biçimidir. Sınıfsız topluma ait dünya görüşüdür. Kendiliğindendir. Objektiftir.

Kolektiftir. Toplumsallıkta mevcut çelişkili ilişkilere dair çelişkili çıkarları gözden saklamak gibi bir niyeti söz konusu değildir. Bu anlamda ideolojik ve siyasi değildir. İlkel sürünün komünal karakterli toplumsallığını doğaya karşı ayakta tutmak kaygısı ön plandadır. Toplayıcı ve avcı dönemlerin temas ve taklit büyüleri bu zorlu yaşam mücadelesinin somut, yüzeysel, zorlayıcı, kaba "bilimsel", kendiliğinden materyalist çabasının dile gelişidir.

İlkellerin neredeyse devasa bir göl gibi durgunlaşmış bir nehri karşıdan karşıya geçerken boyunlarına timsah dişi takmalarındaki (temas büyüsü) amaç, nehirde av kollayan timsahlara benzeme ve böylece onların saldırısından korunma çabasıdır. Benzer şekilde, yukarı paleolitik dönem avcılarının ava çıkmadan önce mağaraların en kuytu ve karanlık diplerinde duvarlara resmettikleri av sahnelerinin ve o sırada gerçekleştirdikleri ritüellerin (taklit büyüsü) amacı, koşulları avın bol ve sıkıntısız geçmesine zorlama çabasıdır. İlkel insanın sihrinde yaradan, boyun eğiş, yalvarma yoktur. Çaba, doğayı ve doğal süreçleri etkileme, kontrol altına alma yönündedir. Kutsallık varsa bile, kutsal olan, doğal olanın kendisidir. Avcı toplumun kutsalı, totemidir. Toplum totemini yer. Bunu yaptığında totemin gücünü ele geçireceğini (temas büyüsü), avın bol olacağını düşünür. Totem toplumun kendisidir.

Bu özelliklerin hiçbirisini dinde bulamayız. Din inançtır. Buradaki inanç aprioridir, deney öncesi ve dışıdır, sınanamaz, deneyimlenemez. Bilişle, doğayla, akılla ilişkisi yoktur. Sihirde amaç doğayı etkilemek iken; din insana, yaratan olduğunu iddia eden yönetici (sınıf) karşısında itaati, boyun eğişi öğretir. Mezopotamya kent devletlerinde ortaya çıkışı bu zemin üzerindedir. Bu haliyle din inanana aklı bir tarafa bırakmasını emreder. Şenel'in dediği gibi (2013: 69) inanma insanın özgür seçimi değildir; tersine, düşünme özgürlüğünden vazgeçmedir.

Sihirde ilkel ölçekte de olsa tümevarım ön plandadır. İlkel insan olayları oldukları gibi, objektif olarak değerlendirerek, buradan yüzeysel kurallar, teoriler türetir; zorlayıcı somut bir bilinci devreye sokar. Zorlama doğaya, doğayı kontrol etmeye, etkilemeye yöneliktir. Dert timsahlara yem olmamak, avın bolluğunu sağlamaktır. Timsahın dişi timsaha ait olduğuna göre aslında timsahın kendisidir. Boynuma astığım da aslında timsahın dişi değil,

kendisidir. Bir canlı kendisine neden zarar versin ki? İlkel bilinç mantığı böyle işler.

Dinde ise, tümdengelim, yani ön belirlenmiş, doğayla ilişkisini zaman içinde tamamen yitirmiş, *a priori* inançlar toplamı, toplumsallığı belirler.

Sihrin yaptırımları doğaya yönelik ve somut iken; din insan toplumunu sınıfsallığı tahkim edecek şekilde yönetir, baskı altına alır, itaat önerir. Mezopotamya toplumlarında artı değer sömürüsünün ortaya çıkardığı yoksulluğa karşı mücadeleyi, yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılabileceğinin akli yöntemlerle araştırılrnasını değil, kabullenmeyi vaaz eder.

Sihrin kolektifliği, dinde kaybolur. Din, yönetenlerin elinde ideoloji ve siyaset aracı olarak toplumu yönetmek için kullanılır. Sihir topluma ait, amatör iken; din yönetimlerin mülkiyetinde, profesyoneldir.

Sihir bilinç iken, din inanç yapısıdır. Din insanın evrimleşme sürecinde yönetenler tarafından üretilmiş, insana yabancılaşmış, insanı tahakküm altına almış, yanılsamalı bir bilinç, ideolojidir.

2. Bilişsel yanılsama olarak din

Şunu söylüyoruz: Sihir toplayıcı, avcı ve hatta hayvancı toplumların bilinç yapısı iken; din sınıflı tarımcı toplumların yöneten sınıfları tarafından inşa edilmiş ideolojik, siyasi amaçlı inanç sistemidir. Godelier şöyle ifade ediyor: "Din ideolojik bir sistemdir. İnsanlar doğal dünyayı insan dünyasına benzer şekilde resmederler; görünmez güçleri ve doğanın gerçekliklerini bilinçle yüklü varlıklar olarak görürler... Din yazısız toplumun hâkim ideolojisidir." (Morris B 2004: 509)

Mezopotamya'nın tarımcı kent devletlerinin kralları, insanın somut doğa varlıklarında kutsallık gören bilinç yapısını aşmasını fırsat olarak değerlendirdiler, soyutlamayı kendi ellerine geçirdiler. Doğal varlıklarla hiç ilişkisi olmayan bir soyutluğu, aşkın özneyi, tanrıyı formüle ederek; onu bütün doğallıkların yaratıcısı, yönlendiricisi, kutsayıcısı, cezalandırıcısı olarak, doğal kutsallıkların ötesinde daha üst düzey soyutlama ihtiyacı içindeki üretici yığınların tepesine yerleştirdiler: "Dinsel fikirler... hayatın maddi koşullarının toprağında ve hepsinden öte sınıfsal çelişkilerin

toprağında doğarlar." (Troçki'den aktaran Mısır MB 2013).

Fakat bu yine de bir geçiş aşamasıydı. İnsan beyninin ulaştığı soyutluk düzeyi doğal kutsallıkları aşmıştı. Ama kutsallığın somutla bağlantısının kurulmasına da ihtiyaç duyuyordu. İşte bu ihtiyacı kralın kendisi karşıladı. Kral kendisini tanrı olarak ilan etti. Devletin büyümesi ve merkezileşmesi kralın tanrısallığını pekiştirdi. Soyutluk kralda somutlandı. Fırat ve Dicle'nin çılgın sularını kontrol altına alacak kolektif toplumsal faaliyeti koordine eden, yöneten, bentlerin inşasını sağlayan güç olması, kendisinde bu soyutluğun anlam bulmasına olanak tanıdı.

Bu nedenle insanlığın ilk yazılı yaradılış efsanesi olan Sümer yaradılış efsanesi Enuma Eliş'te, tanrılar yeryüzündeki toplumsal ilişkilerden esinlenilerek tasvir edilirler. Tümü insanlar gibi güler-ler, eğlenirler, kavga ederler, sorumlulukları, zaafları vardır: "Başlangıçta sadece su ve onun üzerinde salınıp duran sis mevcuttu. Baba Apsu ortaya çıktı ve tatlı suların efendisi oldu. Ana Tiamat ortaya çıktı ve tuzlu suları yönetti... Zamanı gelince Anşar ve Kişar göklerin tanrısı olan Anu'nun ana babası oldular... Apsu, Tiamat ve Mummu sorunu tartışmak üzere bir araya geldiler." (http://www.mitoloji.gen.tr/etiket/enuma-elis-destani) Mitos, tanrılardan değil de sanki gündelik işlerinin peşinde koşuşturan ölümlü insanlardan söz ediyor. İlk tanrılar somuttu.

Üretici yığınların kendi toplumsallıklarının ifadesi olacak, bu toplumsallığı temsil edecek, yeri geldiğinde koruyacak, o toplumsallık için savaşarak kendisini feda edecek bir somut aşkınlığa ihtiyaçları vardı. Tanrısal kralın ortaya çıkışını ve yığınlar tarafından kabullenilişini bu ihtiyaç hazırladı.

Marks (1976: 33): "Onların (insanların) beyinlerinin ürünü olan tasarımlar ulaştıkları yüksekliklerden insanları egemenlikleri altına alacak kadar yücelmişlerdir. Yaratıcılar, kendi öz yaratıklarının önünde eğilmişlerdir."

Hegel dünyaya bakışın ulaştığı bu düzey için "tinsel bireysellik dini" kavramsallaştırmasını sunar bize (Morris B 2004: 33). Hegel'in tini, bu aşamada, bir özne, doğal dünyadan bağımsız kişisel bir tanrı olarak çıkar karşımıza. Tanrı kavramı, daha ileride, tek tanrıcı dinlerde tamamen aşkın bir karakter kazanacak. Tanrının tümüyle aşkınlık kazanması Hegel için "mutlak din"dir ve

bunun karşılığı daha sonra Hıristiyanlık olarak karşımıza çıkacaktır. "Mutlak din", "doğa dini" ve "tinsel bireysellik dini" olarak gelen sürecin son halkasıdır Hegel için. Ele aldığımız gibi, tam bir soyutlama süreci... Avcı komünal toplumda kutsallığın totem türe atfedilmesi, tarımcı sınıfsal toplum yapısında kutsalın da sınıfsal ilişkiyi temsil edecek biçimde yöneticinin eline geçmesi ve en nihayetinde kutsalın aşkın özne ölçeğinde tam soyutlanarak, hiç kimsenin bilemeyeceği mekânlara çekilmesi. Oysa Enuma Eliş'te tanrılar yerin yedi kat yukarısındadır. Bu inanç İslam'da bile devam eder. Muhammed miraç gecesi göğe çıktığında, tanrıyı göremez, ama hissedecek kadar yaklaşır.

Din ilk tarımcı sınıflı toplumların yönetiminde ihtiyaç duyulan korkuyu aşkınlaştıracak, kutsayacak bir mekanizma olarak ortaya çıktı. Spinoza'nın dediği gibi: "Eğer karşı karşıya kaldıkları her şeyi konulmuş olan kurallarla yönetebilseydiler ya da her zaman talih onlardan yana olsaydı, insanlar hiçbir zaman batıl inançlara yönelmeyeceklerdi." (Morris B 2004: 227). Umut ve umutsuzluk arasındaki dalgalanma insanları her şeye inanmaya hazır duruma getirir. Korku, aklın kullanmak niyetinde olanlar tarafından kullanılmasını sağlar. Kralın kendisini tanrılaştırması da bundandı. Kral üretici yığınları kutsallıkla korkutuyor ve böylece yönetebiliyor, artı ürüne el koyabiliyordu.

Din, gerçekliğin, sınıflı toplum yapısının kırdığı biçimdeki yanılsamalı algılanışıdır: "Dinin dünyası mistik bir dünyadır, gerçeğin bozulmuş görüntüsüdür. Fakat tüm fikirler gibi bu fikirlerin de kaynağı gerçek dünyadır. Üstelik bunlar sınıflı toplumun çelişkilerinin bir ifadesidir." (Woods'tan aktaran Mısır MB 2013).

Din yüksek ölçekli bir soyutlama olarak, ilkel bilinç formlarının sihirde somutlanan çeşitliliğini ortadan kaldırır. Topluma ortak bir düşünce sistemini dayatır. Toplumun fikirler dünyasını ortaklaştırır. Marks feodalitenin dini inanç sistemini kastederek şöyle yazıyor: "Toplumların sınıfsallığı nedeniyle, ancak sınıf karşıtlıklarının topluca ortadan kalkışıyla yok olabilecek belirli ortak biçimler ya da genel düşünceler içinde hareketine şaşmamak gerekir." (Marks K, Engels F 2015)

Dinde mevcut kavramlar, korku, yaradan, acz, itaat, boyun eğme, ***a priori*** inanç tanrıdır. Mezopotamya'nın kent devletlerinde dini

organize eden güç, somut ve dünyeviydi. Kral tanrıydı. Korku da, itaat de, boyun eğme de kralaydı. Bu anlamda Mezopotamya'daki ilk din dünyeviydi ve siyasi amaçsallığı belirleyiciydi.

Dinsel yaratanlığın kraldan ayrılması, kralın tanrısallığı yitirmesi ve yaratanın dünyevi temsilciliğine rıza göstermesi, dinin gelişiminin sonraki aşamalarında ve esas olarak tek tanrıcı dinlerde gerçekleşti. Önce kral tanrıydı. Sonra tanrının temsilcisi oldu. En nihayetinde tanrısal gücünü tümüyle tanrıya bırakmış siyasal erk haline geldi. Böylece yaradan inancı tamamen soyut bir karakter kazandı. Bu gelişim insanın soyutlama yeteneğinin gelişmesiyle de uyumluydu. Entelektüel kapasite, bir insanın, ne denli üstün vasıflara sahip ve ne denli yetkeci olursa olsun, tanrı olamayacağını ayırt etmeye başladı. Kralın tanrı olduğu konusunda üreten yığınların ikna edilemeyeceği bir bilinç aşamasına ulaşıldı. Bu aşamada kral tanrılıktan vazgeçmek ve dinin siyasal ve ideolojik işlevlerinin ayrıştırılmasını kabullenmek zorunda kaldı. Tanrılığı bir kenara bıraktı, temsilcilikle, giderek dünyalığıyla başbaşa kaldı.

Din sınıflı toplumun yanılsamalı bilinç biçimi, daha doğru ifadeyle inanç sistemidir. Bilinç biçimi sınıflı toplum yapısıyla, yöneten/yönetilen çelişkisiyle, devlet organizasyonuyla birlikte somutla, somut amaçlar aracılığıyla ilişkilenen objektif karakterini kaybeder. Kralın ve kent devletinin elinde yönetim aracı olarak siyasallaşan din ortaya çıkar. Din, mevcut gelişmişlik düzeyindeki insan bilincinin, doğa ve toplumsala somut düzlemde getirdiği açıklamaların yetersiz kaldığı aşamada, tanrısal soyutluğu sınıfsal bir aidiyet ilişkisi içinde devreye sokar. Doğal olanlar doğaüstü bir soyutlukla açıklanmaya çalışılır. Bu inanç biçimi kral tanrı tarafından topluma ortak bir fikirler dünyası, bakış açısı, mantık, psikolojik dayanak noktası, vicdan olarak dayatılır. Bu soyut inanç sistemi içine girdikçe insan kendi gerçekliğini yitirir, kaderini başka güçlere, yerlere havale etmiş yanılsamalı bir varlık haline gelir.

Bu nedenle, "İnsanı insan yapan din değil, dini yapan insandır. Yani din, henüz kendine erişmemiş ya da çoktan yitirmiş bulunan insanın sahip olduğu kendinin bilincini ve kendinin duygusunu oluşturuyor. Ama insan, dünyanın dışında herhangi bir yere çekilmiş soyut bir öz değil. İnsan, insanın dünyası, devlet, toplum anlamına geliyor. Bu devlet, bu toplum, dünyanın tersine çevrilmiş

bilinci olan dini üretiyor, çünkü kendileri alt üst olmuş bir dünya oluşturuyor. Din bu dünyanın genel teorisini, onun ansiklopedik özetleme kitabını, onun halksal biçimdeki mantığını, onun tinselci onur sorununu, kendinden geçmesini, ahlaksal onaylanmasını, görkemli tamamlayıcısını, teselli ve aklanmasının evrensel temelini oluşturuyor. Din insanal özün doğaüstü gerçekleşmesini oluşturuyor. Çünkü insanal öz gerçek gerçekliğe sahip bulunmuyor. Öyleyse dine karşı savaşım vermek, dolaylı olarak dinin tinsel aromasını oluşturduğu dünyaya karşı savaşım vermek anlamına geliyor... Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dıştalandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din halkın afyonunu oluşturuyor.... Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece insanın çevresinde dönen aldatıcı bir güneşten başka bir şey oluşturmuyor." (Marks K 1997: 191-193).

Engels (2015: 344) benim "yanılsama" dediğimi, sınıflı toplumsallığın ortaya çıkardığı "masalımsı bir yansıma" olarak niteliyor: "Din, insanların günlük hayatlarını denetim altına alan dışsal güçlerin onların zihinlerindeki masalımsı yansımasından başka bir şey değildir. Başlangıçta yalnızca doğanın mistik güçlerini yansıtan fantastik kişileştirmeler, bu noktada toplumsal yüklemler kazanır, tarihin güçlerinin temsilcisi durumuna gelirler. Daha ileri bir evrim aşamasında, sayısız tanrıların bütün doğal ve toplumsal yüklemleri bir tek, her şeye kadir tanrıya aktarılır. Bu tanrı ise bir kez daha yalnızca soyut insanın yansımasıdır. Daha sonraki Yunanlılar'ın kabalaştırılmış felsefesinin tarihsel olarak son ürünü olan ve Yahudiler'in tek ulusal tanrısı olan Yehova'da cisimleşmiş bulunan tek tanrıcılığın kökeni buydu."

Yanılsama. Bilincin, somutla bağlantısını yitirerek kendisini yadsıması, soyutluğa bağlanması. Aşkınlığı, gücü ifade eden soyutluğun kralda somutlanması. İnsanın, böylece, inancıyla kendi var oluşunu yadsıması.

İnsan bilincindeki soyutlaşma ve yanılsama Mezopotamya'da sınıflı, tarımcı toplumlarda ortaya çıktı. Sonra yine yakın bir coğrafyada birbiri ardı sıra belirecek olan tek tanrıcı dinlerde olgunlaştı. Soyutlama, kralın tanrısal güçlerini elinden alarak, kral da dahil her şeyi yaratacak olan aşkın özne fikrine doğru gelişti.

Bu alt bölümü, Lenin'den (1998: 7) şu alıntıyla tamamlayalım:

"Din, başkaları için çalışan, taşıyabileceklerinden çok sorumluluk yüklenmiş halk yığınlarını çökerten ruhsal baskı araçlarından birisidir. Sömürülen sınıfların güçsüzlüğü ölümden sonra yaşam inancına kaçınılmaz olarak yol açar. Yokluk içinde yaşayanlara bu dünyada iken boyun eğer olmak ve tanrısal bir ödül umuduyla avunmak dinle öğretilir. Başkalarının emeğiyle yaşayanlara ise dinle bu dünyada iken iyiliksever olmak öğretilir. Sömürenler olarak yaptıklarını haklı çıkarmanın çok ucuz bir yolu öğretilir ve cennette mutluluk için uygun bir fiyata biletler satılır. Din halk için afyondur. Din öyle bir ruhsal içkidir ki, kapital köleleri onda insanca düşüncelerini, insana az veya çok yakışan bir yaşama karşı isteklerini boğarlar."

3. Dini nasıl tanımlayabiliriz? Olanaksız mı, gereksiz mi, suç mu?

Din dünyevi bir gerçeklik. İnsan türünün gelişiminin belli bir aşamasında, çarpıtılmış, yabancılaşmış, apirori nitelikli bir fikirler dünyası olarak ortaya çıktı. Akli temelli bilincin egemenlere teslimi anlamına geliyor. Bu nedenle tanımı olanaklı. Dinle ve insanlığın anlam arayışıyla alakalı olduğu için gerekli. Çarpıtılmış, yanılsamalı da olsa dünyevi gerçeklikle bağlantılı, zihinsel bir faaliyet olduğu için, bilimin konuları arasına giriyor.

Din Arapça kökenli bir kelime ve "dane bi" veya "dane li" gibi iki kalıptan geliyor. Birincisinde "idare etmek, hesaba çekmek, hüküm vermek"; ikincisinde ise "itaat etmek, boyun eğmek, korkmak, saygı duymak" anlamlarını ifade ediyor. Grekçe ve Latince kökenli "religion" kelimesi ise "korkma" anlamı taşıyor (Aydın H 2014: 35). Arapçadaki "dane bi" sözcüğünün Farsçadaki "den" sözcüğünden geldiği, bu sözcüğün ise Babil Akatçasında yer alan ve yasa, yargı anlamına gelen "dinu" kelimesinden türediği belirtiliyor (http://www.etimolojiturkce.com/kelime/din).

Bu veriler de gayet açık biçimde, dinde, dünyevi tarihsel bir anlamın bulunduğunu sergiliyor. İnançlar, düşünceler, dünya görüşleri gibi, bütün bunları ayrı ayrı ifade eden kelimeler ve kelimelerin anlamları da kendi tarihsellikleri içinde değişiyorlar. Ancak değişim, özü yadsımıyor.

Din kelimesiyle ilgili her tanım bir işlevselliğe hizmet ediyor.

Örneğin kimi yazarlar din kelimesini insan psikolojisi düzleminde tanımlıyorlar. Freud'a göre (aktaran From E 2012: 31) dinle ilgili durum şudur: "Bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan bir düşünceler ve eylemler sistemi." Freud insanın bu anlam ve eylemler sistemi aracılığıyla kendi gücünün sınırlarına vararak yön bulduğunu varsayar.

Geertz, dini, simgeler sistemi olarak tanımlar: "Bir din, genel bir var oluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formüle ederek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler yaratan; ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik halesine bürüyerek söz konusu hallerin ve güdülerin eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan bir simgeler sistemidir." Bu tanım bir yandan da Freud'un çizgisinde psikanalitik izler barındırıyor ve aynı zamanda da dindeki yanılsamalı içeriğe dikkat çekiyor.

Sedat Veyis Örnek (2988: 127) yine tapınmaya vurgu yaparak din konusunda şöyle yazıyor: "İnsanın duygusal ya da bilinçli olarak bağlı bulunduğu bir takım doğaüstü kudretlere ya da varlıklara inanmasına ve bunlara ibadet etmesine din denir." Sonra da antropolojik gelişim süreci bağlamında üç din aşaması belirliyor. "Animizm" dediği ve Tylor'un formüle ettiği ilk aşamada din sihirdir. Maret'in formüle ettiği "dinamizm" ikinci aşamadır. Dinamizmde din sırlı ve kişisel olmayan bir güç tasarımıdır. Schmidt'in "ur-monoteizm" kavramını ise Örnek üçüncü aşamaya yerleştirir. Bu kavram dinin gerçek kaynağının bir ilk yaratıcı inancı olduğunu belirtir. İnsan her şeyin bir ilk yaratıcısı olması gerektiği inancıyla din dünyasına ayak basmıştır ve bu inanç bir tür ilkel tek tanrıcılıktır. İlkel tek tanrıcı inanç sistemi sonradan bozulmuş ve büyü ve politeizm ortaya çıkmıştır. Burada bir karmaşa olduğu kesin: Üçüncü aşama olarak ele alınan ur-monoteizm bozulur ve birinci aşama olarak görülen animizm ortaya çıkar. Her neyse Örnek'in yaklaşımı bu. Sihri, yani animizm aşamasını bir tarafa bırakacak olursak, buradaki din tanımlarında da ana eksen yaratıcı olduğuna inanılan güce tapınma oluyor.

Yapısalcı sosyolojinin önemli isimlerinden Durkheim; güç, tapınma, yasak gibi kavramlar dünyasının yanına ilk kez dinin toplumsal işlevine dair bir fonksiyon ekliyor. Durkheim (2009: 23)

için din: "Kutsal, yani profandan ayrılmış, yasaklanmış şeylerle ilgili inanç ve uygulamalara dayalı bir sistemdir. Bu inançlar ve uygulamalar, onları kabul eden herkesi, kilise diye isimlendirilmiş, manevi bir cemaat içinde birleştirir." Yani din kurallarıyla, ritüelleriyle toplumu bir arada tutan (tek değilse bile) önemli bir güçtür. Dinin, en ilkellerinden en gelişkin insan toplumlarına kadar benzer bir işlevi vardır. İlk dini formasyonlar olan animizm ve totemizm de, dindeki en gelişkin aşamayı ifade eden tek tanrıcılık da kural ve ritüelleri aracılığıyla birleştirici işlev görürler. Durkheim'ın bu yaklaşımı, dini her daim var olan ve insanın var oluşu açısından tanımlayıcı bir kriter olarak değerlendiriyor.

Kant için iki tür din vardır (aktaran Derrida J 2014: 19). İlki basit kült biçimindeki dindir. Tanrının inayetini arar. Özü itibariyle eylemde bulunmayı hedeflemez. Sadece dua ve arzuyu öğretir. Bu dinde insan günahlarını affettirmek için bile olsa iyi olmak zorunda değildir. İkincisi olan ahlaki din ise hayatın iyi sürdürülmesiyle ilgilenir. Eylemeyi hükmü altına alır. Kant, dinin tanrıya boyun eğmeye hükmeden yönüyle ahlaksal bir düzen kurmaya yönelik yönünü birbirinden ayırıyor. Neredeyse dinin ruhani yönü ile toplumsal yönü olarak iki boyutunu tanımlıyor. Bunun pratikte herhangi bir karşılığının olamayacağı görülmeli. Her din tanrıya boyun eğişi, inayeti ve hayatın nasıl yaşanacağını birlikte dayatır. Her dinde, ahlaki, ideolojik, siyasi amaç ve işlevler iç içedir. Her din hem inanç hem de düzen emreder. Derrida da Kant gibi düşündüğü için, bu metafizik yaklaşım temelinde, dinin ahlaki öğretiye dayalı yönünü kabulleniyor. Buradan hareketle din ile bilimlerin birbirleriyle uyumlu olabileceklerini savunuyor (s: 14).

Engels'in, dini, insanların gündelik yaşamlarını denetim altına almış olan dış güçlerin, onların zihinlerindeki düşsel yansıması, yani gerçekliğin yanılsamalı algılanışı olarak gördüğünü yazmıştık.

Birleştirecek olursak, bu tanımlarda, anlam ve yön arayışı, kutsallık, korku, tapınma, simgesel bir sistem, toplumu bir araya getirme ve tutma gibi kavramların yer aldığını görüyoruz.

Bunlar gerçekten de dini tanımlayan vazgeçilmez unsurlardır. Dinde anlam arayışı, hayata yön verme çaba ve kaygısı, kutsaldan korku, ondan korunmak, af dilemek ve hatta benzemek-ondan güç

almak amaçlı tapınma, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleme, toplumsal normlar belirleme ve insanın gerçekliğe ve kendisine yabancılaşması vardır.

Ancak din bu kavramlar setinde ifade edilen ontolojiden daha fazlasına sahip olan ve toplumsal gelişimin ancak belirli bir aşamasında ortaya çıkmış bir gerçekliktir.

Din, sınıflı toplum aşamasında ortaya çıkmış; insan bilincinin gerçekliğe yabancılaşmasını, yitikliğini, maddi gerçekliğin tümünde olduğu gibi egemenler tarafından temellük edilmesini ifade eden; en başından beri yine aynı sınıflarca yönetim aracı olarak kullanıma sokulan; bu anlamda etkili bir siyasal işleve sahip; ancak daha da ötesinde, ezilenlere, sömürüyü, keskin sınıfsal çelişkiler içeren bu dünyayı, yani kendi yabancılaşmışlıklarını ve yitikliklerini kabullendirmek amacına yönelik ideolojik işlevi de bulunan; bu amaçla bu dünya gerçekliğini anlamsızlaştırıp, tüm anlamı sanal bir öte dünya algısı üzerinden yeniden inşa etmek üzere bu dünyadaki bütün acıları cenneti elde etmenin kefareti olarak kutsayan, *a pirori*, yaratancı, tümdengelimci, cezalandırıcı inanç sistemidir.

Şüphesiz bu inanç sisteminin kuralları, yasakları ve ritüelleri vardır. Bu kurallar, yasaklar, ritüeller dünyası Durkheim'in düşüncesinin tersine, toplumu bir arada tutmak için değil, dinin, yani iktidar gücünün kendisini inşa ve dayatması için elzemdir. Toplumu bir arada tutma işlevi bu fonksiyonun türevi ve gereği olarak işlerlik kazanır.

Dini tanımlayan esas bileşenler onun siyasal ve ideolojik işlevleridir. Totemizmin de kuralları, yasakları, kutsalı, toplum psikolojisini-birliğini geliştiren bir işlevi vardı. Ama yönetsel, siyasal, ideolojik rolleri yoktu, dolayısıyla din değildi.

4. Mezopotamya'da tanrıların savaş dansı

Mezopotamya'da ilk kent devletlerini Sümerler kurdular. Sümerler bölgenin, küçük sulama tarımıyla geçinen yerli halklarının üzerine çöreklenen hayvancı kabilelerdi. Nereden geldikleri tam olarak bilinmiyor. Ancak bölgenin yerlisi olmadıkları kesin. İlkel sulama tarımını merkezileştirerek, modernleştirdiler. Fırat ve Dicle'nin kollarını kontrol altına alacak şekilde bentler, sulama

kanalları inşa ettiler. Bataklıkları kuruttular. Mezopotamya'yı verimli bir tarım alanı haline getirdiler. Tarımdan artı ürünü böylece elde ederek el koydular.

İlk yerleşim yerleri MÖ 4000 yıllarında, nehirlerin denize açıldıkları bölgede kurulan Eridu ve Eloved idi. Sonra kuzeye doğru yine nehirler boyunca, yeni yerleşim yerleri boncuk taneleri gibi dizildiler: Eridu, Ur, Uruk, Bad, Tibira, lagaş, Gitsu, Umma, Şuruppak, İsin, Adah, Nippur, Kiş, Babil, Agade, Sippar, Akşak, Larak, Mari, Asur ve Ninive.

Tarımsal ekonomi giderek büyüdü. Artı ürün tapınaklara sığmaz hal alınca merkezileşme kendisini dayattı. Kent devletleri arasındaki bitmez tükenmez savaşların nedeni bu ekonomik rasyonalitedir. Büyük sulama tarımı, merkezi planlama ve organizasyonu gerektiriyordu. Artı ürünün büyümesi savaşları, savaşlar da siyasi merkezileşmeyi yarattı. Kuzeye doğru birbirini izleyen Sümer (MÖ 4000'ler), Akad (MÖ 3000'ler), Babil (MÖ 1900'ler), Asur (MÖ 2000'ler) devletleri bu şekilde ortaya çıktı. Bu devletler önceki kent devletlerini birleştirdiler. Kent devletleri bin yıllar boyunca hem birbirleriyle hem de İran'da hüküm süren Persler'le, Makedonya'dan kalkıp Anadolu'yu kat ederek Arap Yarımadası'na giren İskender'in ordusuyla da savaştılar. Sonuncusu olan Asur Krallığı MÖ 600'lerde yıkıldı. Mezopotamya'nın devletleşme öyküsü ve inançları Akad döneminde yazılmaya başlanan, sonraki dönemlerde güncellemesi sürdürülen Gılgamış Destanı'nda anlatılır. Ancak öncesinin de bulunduğunu, Sümer metinlerindeki Çelgameş isimli bir kahramanın varlığından anlıyoruz.

Kent devletlerinin krallarının zaman içinde tanrılaşması, siyasi merkezileşmenin derinleşmesi ve kralın yetkilerinin artmasıyla ilişkilidir. Örneğin, Akad devletini Akdeniz kıyılarına kadar genişletmiş olan kral Sargon, döneme ait yazıtlarda "dünyanın kralı" olarak tanımlanır ve yine bilindiğine göre ilk kral tanrı da kendisidir.

Mezopotamya'da toplumsal bilincin din biçiminde topluma yabancılaşması ve aşkınlık süreci, eski çağların bilinç formasyonlarının kalıntılarının da içerilmesiyle gelişti. Örneğin Sümer mitoslarından birisinde Pers Körfezi'nden çıkan ve keçi-balık-insan karışımı bir tanrı olarak tasvir edilen Oanes'in Sümer'e uygarlık

getirdiği yazılır. Anlaşılan Oanes bir klanın totemiydi (Şenel A 1985: 103).

Nitekim ilk dönemlerde eski klan yapısı belli ölçülerde varlığını sürdürüyordu. Nitekim tapınak arazilerinin dışında kalan topraklar başlangıçta köylünün mülkiyetindeydi ve nasıl değerlendirileceğine bir komisyon tarafından karar veriliyordu. Büyük sulama tarımının ilk dönemlerinde Mezopotamya'da kölelik de yoktu. Kölelik mülkiyet ilişkilerinin iyice merkezileşmesi, borç sorununun ortaya çıkması sonucunda gelişti. Önce kaybeden kentlerin vatandaşları gerek görülüyorsa köleleştirildiler, sonra sıra borçlarını ödeyemeyen özgür kentlilerin köleleştirilmesine geldi. Bu veriler hem siyasal hem de bilinç ölçeğinde, hayvancı toplumsal ilişkilerden tarımcı ilişkilere geçişin bir süreç izlediğini gösterir.

Örneğin MÖ 4000'lerde Sümer'de hâkimiyet kuran Uruk kent devletinin kralı Gılgamış, mitoslarda üçte ikisi tanrı, üçte biri de insan olan bir tanrı olarak resmedilir. Cennet de başlangıçta dünyanın içinde, Sümer topraklarında somut bir mekândı. Mezopotamya metinlerinde cennet Umman Körfezi içinde Dilmun adında bir adaydı. Burada hastalık ve ölüm yoktu. Daha sonra bu inanç hemen hemen aynen Tevrat'a aktarıldı. Tevrat'a göre, Rab, Dicle ve Fırat'ın suladığı bölgede Aden isimli bir bahçe yapmıştı, işte cennet bu bahçeydi (Şenel A 2014: 420-421).

Kent devletleri arasındaki hiyerarşik yapı, tanrıların ilişkisine de aynen yansıdı. Mitoslarda tanrılar dünyasıyla ilgili yazılanlar adeta kent devletlerinin siyasi ilişkilerinin tasviridir. Örneğin, tanrılar panteonunun baş tanrısı, 4. Ur hanedanı döneminde Ur kentinin baş tanrısı olan Nana, eski Babil döneminde ise Babil kentinin baş tanrısı olan Marduk idi (Ertop K, Yetkin Ç 1985: 35). Tanrıların arasındaki ilişki saray içi entrikalarını andırıyordu. Lagaş kent devletinin baş tanrısı Ningursu, karısı Bau, yedi kızı ve oğulları ve hizmetindeki tanrılarla birlikte yaşardı. Oğullarından birisi, İpalimma sarayının kapı sorumlusuydu. Hatta diğer oğul Dunşagana sarayın bira işlerine bakıyordu. Bunlar sık sık aralarında kavgaya tutuşurlar ve olayları yatıştırmak baş tanrıya kalırdı.

Enuma Eliş'te tanrıların insanları, kendilerine tapınaklar inşa etmeleri, kurbanlar kesmeleri için yarattıkları yazar (Günaltay Ş 1987). Efsanedeki tanrıyı kral olarak okumakta hiçbir sakınca

bulunmuyor. Yine aynı efsanede tarıma uygun arazileri yaratan su tanrıçası Nummu'dur. Bunu suların derinliklerinden çıkardığı balçıkla yapar. Sonra da Enki ve Ninmah yine balçıktan değişik sosyal sınıflardan insanları yaratırlar (aktaran Şenel A 1985: 251).

Efsanede anlatıldığı gibi insan, Mezopotamya'da kendisini, toplumsallığını balçıktan yarattı. Irmak sularını kontrol eden, bentler, kanallar inşa eden, toprağı kurutan, işleyen, tarımı geliştiren insandı. Ama bu insani edim toplumsal sınıflaşma sürecinde kral tarafından gerçekleştirildiği için kral tanrılaştı ve Marks'ın yazdığı gibi insanın yarattığı tanrı, onu yaratan güç olarak konumlandı. Sınıflı toplumun reel güç ilişkileri insanın algısını tersine çevirecek biçimde ideolojik düzenini, dinini kurdu. İlk dinler, tanrılar panteonuna dair mitler aracılığıyla, yeryüzünün reel sınıfsal ilişkilerini kutsadılar.

O nedenle Mezopotamya'nın tanrıları birbirleriyle didişirler, savaşırlar, paylaşırlar. Aynen krallar ve orduları gibi. Zaten kral tanrıdır. Asıl önemlisi ise, o dönemin kutsal kitabı niteliğindeki yaradılış efsanelerinin, sınıfsal nitelikli dünyevi ilişkileri tanrılar katında kutsamasıdır.

Mezopotamya ve bölgenin dini inanç sistemi derken MÖ 4000 ile 600'ler arasındaki dönemi gündemimize almış olduk. Bundan sonrası niteliksel olarak başka bir mecraya, tek tanrıcı inanç sistematiğine ait oluyor.

5. Tevrat, İncil ve Kuran'ın referans noktası: Mezopotamya'nın mitosları

Din dünyevi bir olgu. Toplumsal olayları anlamaya, yorumlamaya, yönlendirmeye, toplumsal bir düzen oluşturmaya ve bu düzene süreklilik kazandırmaya çalışıyor. Zemininde egemen sınıfların toplumsal çıkarları bulunuyor.

Din bir kez ortaya çıktıktan sonra içeriği ve biçimi çağlar boyunca değişti. Ancak yukarıda tanımladığımız özü aynı kaldı. Bu nedenle, Mezopotamya din ve mitlerindeki unsurların, anlatıların tek tanrıcı dinlere de önemli benzerliklerle geçtiğini görürüz.

Çok normal. Sonuçta toplumsal yaşantı süreklilik gösteriyor. İktidar odağı, siyasi ve iktisadi ilişkilerin merkezi yer değiştirse bile, eski egemen yapı olduğu yerde duruyor, terk edilmiyor. Egemenlik

ilişkileri devredildiği sürece, egemenliğin fikri dünyası da biçim değiştirerek aktarılıyor.

Bu süreklilik halinin dini yapılar için de söz konusu olduğunu görüyoruz. Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkla ilgili inanç biçimlerinde ve bu dinlerin kutsal kitaplarında, Mezopotamya inanç sisteminin öz olarak içerildiğini anlıyoruz. Daha doğrusu şu olur: Mezopotamya'nın Sümer ve Akad krallıklarının kutsal-efsane kitapları, mitosları olan Enuma Eliş ve Gılgamış Destanı, Tevrat, İncil ve Kuran için referans kaynağıdır. Kısaca değerlendirelim (ayrıntısı Çığ Mİ 2005; Eliade M 2003: 78-111, 204-211'de ve Dursun T 2014a: 29-70 bulunabilir):

Örneğin Asur'da da peygamberlik kurumu bulunuyor. Tanrı peygamberle iletişime geçiyor. Sümerliler'e göre tüm varlıkları tanrılar yaratıyor. Sümer tanrıları seçtikleri peygamberlerle birinci tekil şahıs ağzıyla konuşuyorlar. Aynı biçem Kuran'da da karşımıza çıkıyor. Nahl 42 buna yalnızca bir örnek: "Gemilerin benzerlerinde... binecekleri şeyleri biz yarattık."

Sümer'de Ur şehrinin yıkılmasına karar veren ve ordularla bunu gerçekleştiren tanrı Enlil'dir. Aynı şekilde, Kuran Enfal 17 de şöyle denilir: "Savaşta siz onları öldürmediniz, Allah öldürdü."

Bütün kutsal kitaplar, içinde yaşadıkları somut koşulların somut sorunlarını çözümlemek üzere yazıldılar. Bu sorunlar gündelik yaşam düzeyinde somutturlar. Sümer Kanunları'na göre kısır bir kadının kocasına verdiği cariyesi çocuk doğurursa, kendisini evin hanımına karşı üstün göremez, böyle yaparsa cezalandırılır. Aynı olay Tevrat ve Kuran'da İbrahim peygamber üzerinden öyküleştirilir. İbrahim peygamberin kısır karısı Sara, cariyesi Hacer'i çocuk yapmak üzere kocasına verir. Cariye çocuğu yaptıktan sonra Sara'ya üstünlük taslayınca İbrahim tarafından oğlu İsmail ile birlikte çöle götürülüp atılır.

Hem Sümer hem de Hammurabi Kanunları'nda mirastan büyük erkek çocuğa özel bir pay verilmesi kuraldır. Aynı kural Tevrat'ta da (Tekvin bap 25: 32-34) vardır.

Tecavüz Sümer'de büyük suç. Öyle ki tanrı Enlil, tanrıların başı olduğu halde, evlenmeden önce karısına tecavüz ettiği için tanrılar meclisi tarafından yeraltı dünyasına sürülür. Tevrat'ta (Tesniye 22: 28-29) tecavüz eden hem para cezasına çarptırılır hem de

tecavüz ettiği kadınla evlenmek zorunda bırakılır. Ceza Sümer'e göre hafifse de yine ciddi derecede olduğu kesin.

Sümer'de sosyal adaleti koruyan tanrıça Nanşe senede bir kez insanları iyi veya kötü hareketlerinden dolayı yargılar. Bu inanış İslam'da Şaban ayının 15'inde Berat Kandili olarak karşımıza çıkar.

Babilliler, Sümer tanrılarına ait olan 50 ismi kendi tanrıları Marduk'a vermişlerdi. Bu, bir bakıma; inanç sisteminin çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçerken yaşadığı gerginliğin ürünüydü. Öte yandan, tek ve çok tanrıcı inanç sistemleri arasındaki sürekliliği de gösterir. Aynı geleneğin İslam'da da devam ettiğini, Allah'a 99 farklı isim verilmesinden anlıyoruz.

Sümer inancında ölüler "kur" adı verilen karanlık ve dönüşü olmayan bir yeraltı dünyasına giderler. Bu, Tevrat'ta "şeol", İncil ve Kuran'da "cehennem" olarak isimlendirilir. Sümer'de ölüler yeraltı dünyasından gölge halinde yeryüzüne dönebilirler. Gılgamış Destanı'nda, Gılgamış'ın arkadaşı Enkidu'nun gölgesi yeryüzüne çıkar ve sohbet ederler. Tevrat'ta Samuel 1: 28'de, kral Saul'un isteği üzerine, arkadaşı Samuel'in gölgesi karşısına gelir.

Sümer inancında Sümerliler tanrının seçilmiş üstün halkıydı. Aynen Tevrat'ta İsrailoğulları için söz konusu olduğu gibi. İsrailoğulları tanrının (Yahve) seçtiği kavimdir. Doğal. Çünkü Ortadoğu'da henüz tam merkezi bir devletleşme yok. Köle düzeni hâkim. Kavimler arası savaşlar belirleyici. İsrailliler Mezopotamya'nın çok tanrıcı zihniyetini henüz aşamamışlar.

Sümerliler kadını bir tarlaya benzetirler. Cinsellik içeren bu anlatım Bakara 223'te aynen mevcuttur.

7 sayısı hem Sümer dinlerinde hem de Tevrat ve Kuran'da kutsaldır. Sümer inancında yeraltı dünyasının, İslam'da cennetin yedi kapısı vardır.

Sümer inancında altı gün çalışma, yedinci gün ise dinlenme günüdür. Aynı inancın Yahudi inancında Şabbat olarak yer aldığı görülür. Bunun nedeni tanrının dünyayı altı günde yaratmış olması ve yedinci gün de dinlenmeye çekilmesidir. Dinlerde bu konudaki tek farklılık dinlenme gününün zamanlamasındadır. Yahudilik için cumartesi (Babil'de de tanrı cumartesi günü dinleniyordu), Hıristiyanlıkta pazar ve İslam'da cuma günü. Hatta,

Muhammed'in Medine'de Yahudilerle arası iyiyken İslam'ın kutsal günü cumartesi idi.

Sümer inanışında tanrıların gökte toplandıkları ve "duku" dedikleri bir yer vardır. İslam'da tanrı yerin yedi kat yukarısında "arş"ta oturur (Hud 7, Furkan 59, Secde 4).

Yaratılış konusu da dinlerde büyük benzerlikle anlatılır. Sümer efsanesine göre evrende ilk olarak tanrıça Nammu adında uçsuz bucaksız bir su vardı. Tanrıça bu sudan bir dağ çıkardı. Oğlu hava tanrısı Enlil suyu ikiye böldü. Üstü gök, altı ise yer oluyor. Tevrat Tekvin 1: 2-9'daki anlatı ise şöyle: "Suların yüzü üzerinde Allah'ın ruhu hareket ediyordu. Allah suların ortasında kubbe olsun, suları ayırsın dedi ve Allah kubbeyi yaptı. Altta olan suyu üstte olan sudan ayırdı ve Allah kubbeye "gök" ve alttaki kuru toprağa "yer" dedi." Kuran'da Embiya 30'da ise anlatı şöyle: "Gökler ve yer yapışık iken onları ayırdığımızı, bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?"

İnsanın yaratılışıyla ilgili anlatı da çok benzer. Sümer efsanesinde (Enuma Eliş) dişi tanrılar, insanı gündelik işlerinde kendilerine yardım etsin diye yaratıyorlar. Bilgelik tanrısı deniz tanrıçası Nammu'ya şöyle sesleniyor: "Ey annem! Adını vereceğin yaratık oldu, onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy, dipsiz suyun çamurunu karıştır, kol ve bacakları meydana getir... İşte o bir insan." Aynı durum Gılgamış Destanı'nda da öykülenir. İnsan zayıftır ve bu nedenle görevi tanrılara hizmet etmektir. Ve Tevrat Tekvin 1: 26: "Suretimizde benzeyişimize göre insan yaratalım." Nihayet Kuran Sad Suresi 71: "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım." Ayrıca Müminun, Rahman, Ali İmran, Secde, En'am, Hicr surelerinin hepsinde insanın topraktan, çamurdan, pişmiş kuru çamurdan, balçıktan yaratıldığı yazıyor.

Bütün dinlerde büyük benzerlik gösteren bir diğer konu da, tufan. Sümer efsanesine göre insanlar öyle çoğalıyorlar ki, tanrılar onların gürültüsünden kurulmak için tümünü tufanla yok etmeye karar veriyorlar. Ancak bilgelik tanrısı Enki buna üzülerek Utnapiştim'i bu plandan haberdar ederek bir gemi yapmasını söylüyor. Utnapiştim gemiye ailesini ve evcil ve yabanıl hayvanları dolduruyor. Kıyamet altı gece sürüyor ve gemi yedinci gün (yine 7) Nisir dağına oturuyor. Utnapiştim ayakları toprağa basınca

tanrılara kurbanlar sunuyor. Tevrat'ta Tekvin 6-9'da olay aynı biçimde hikâye ediliyor. Kimi küçük ayrıntılarla. Örneğin, tufanın süresi altı değil 40 gün. Sular ancak 150 günde azalıyor. Gemi yedinci ayda (yine 7) Ararat dağına oturuyor. Tevrat'ta tufanın nedeni, rabbın insanların karakterlerinin bozulmasına kızmasıdır. Enuma Eliş'teki gürültücülüğün yerini, Tevrat'ta karakter bozulması almış bulunuyor. Kuran'da tufan bozulan insanlığa verilen bir cezadır. Nuh insanların içinde tek iyi kalandır, o nedenle kendisine Allah tarafından gemiyle kurtulma şansı tanınmıştır (Hud 36-44; Mü'minun 26-29). Tevrat ve Kuran'da Nuh 950 yıl yaşıyor.

Tevrat ve Kuran'da önemli bir diğer ortaklık Yusuf ile ilgili. Kuran Yusuf'u peygamber olarak tanıyor. Yusuf Yakup'un 12 oğlundan birisi. Babasıyla büyük benzerlik gösteriyor. Kendisine tanrı tarafından rüyaları yorumlama gücü verilmiş. Bunu kıskanan diğer kardeşleri O'nu öldürmek amacıyla bir kuyuya atıyorlar. Kurtuluyor. Sonra Mısır firavununa köle olarak satılıyor. Firavunun karısı kendisine göz koyuyor. Bunca ayrıntıdan ne gibi ders çıkarmamız bekleniyor belli değil. Ancak, Eski Ahit Yaratılış Bölümü 37-50 bablar arasında, Kuran'da ise 111 ayetli Yusuf suresinde bu olaylar tıpa tıp benzer biçimde uzun uzun öyküleniyor.

Keza aynı benzerlik Lût'un hikâyesi için de geçerli. Lût, İbrahim ile aynı dönemde yaşıyor. Kavminin mekânı Kızıldeniz'in kuzeyi Lût Gölü civarı. Kavmi sapkın kabul edilen cinsel davranışlarla, gay ve ensest ilişkilerle tanınıyor. Lût bütün çabalarına rağmen Allah sözünü kavmine dinletemiyor. Bunun üzerine Allah, Lût'a ailesiyle kaçmasını önerdikten sonra, kavmin yaşadığı Sodom ve Gomore kentlerini yakıp küle çeviriyor. Ancak bu olaydan hemen sonra iki kızı Lût'a şarap içirip, sarhoş ederek yaşlı babalarıyla yatıyorlar. Amaçları Lût'un soyunu devam ettirmek. Lût kavmi, yaşam tarzı, tanrının verdiği ceza, hem Tevrat'ta (Yaratılış 10-30/36) hem de Kuran'da (Şuare 160-168; Ankebut 28-29; Hicr 73-76; A'raf 83-84) olanca ayrıntısıyla anlatılıyor. Belli ki kutsal kitaplar sapkın kabul edilen cinsellik konusunda topluma uyarıcı olmaya çalışıyorlar. Ancak, bu suçlar en ağır biçimde cezalandırılmasına rağmen, ne hikmetse tanrı ensest ilişkiyi engelleyemiyor. Anlaşılan Arap Yarımadası'nda sapkınlık kabul edilen türden cinsel davranışlar çok yerleşik. Öyle ki; elçisinin kavmini

bile günahtan kurtaramıyor. Hatta sözünü elçisinin kızlarına bile dinletemiyor.

6. Çok tanrı, kral tanrı, tek tanrı, tanrıların gazabı

İnsan toplumları, en başından itibaren, hayatta kalabilmek için gündelik sorunlarına çözüm getirme kaygısı içinde oldular. Toplumun iç ilişkilerinin düzene kavuşturulması, bu yönde kurallar geliştirilmesi, insan insan ve insan toplum ilişkilerinde iyi ve kötünün ayırt edilmesi, yani ahlak sisteminin yapılandırılması bu kaygının merkezinde yer alıyordu. İlk dönemlerde kaygı esas olarak topluluğun doğayı kontrol altına alma ve yaşayabilme kaygısıydı. Ancak sonradan toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi gereği ön plana çıktı.

İnsanın doğa içinde asalak konumda olduğu toplayıcı ve avcı üretim biçimleri için ilk aşamanın, özellikle tarımcı üretim biçiminde ikinci kaygı aşamasının geçerli olduğu söylenebilir.

Tarımcı aşamayla birlikte toplumsal ilişkiler sınıfsal bir öz kazandı. Dolayısıyla krallıklar ve devletler arasında savaşların, içeride ise sınıfsal çatışmaların belirleyici olduğu tarım toplumları için toplumsal ilişkilerin kurallaştırılması gereği yakıcıydı. Enuma Eliş mitosu ve Gılgamış Destanı, sözünü ettiğimiz çatışmaları da öyküleyen, ama esas olarak bu yönetim işlevini yerine getirmek üzere kaleme alınmış kutsal kitaplardır.

Bu kitaplardaki ahlaki, hukuki, iktisadi düzenlemeler sonraki dönemlerin tek tanrıcı dinleri için de referans noktası oluşturdular. Tarihsel-toplumsal süreklilik kutsal kitaplarda da somutlandı. Tek tanrıcı kutsallık Mezopotamya'nın çok tanrıcı, kral tanrıcı kutsallığı zemininde, onu aşarak, ancak kalıntı halinde içererek de gelişti.

Mezopotamya ve Arap Yarımadası çok tanrıcı inanç sisteminde olduğu gibi, tek tanrıcılığın da doğup, geliştiği ve dünyaya yayıldığı mekân olarak işlev gördü. Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık hemen hemen aynı coğrafyada birbirlerini izlediler, bir sonraki bir öncekini içererek aştı. Her birisi, içinde doğduğu toplumsallığın yaşadığı yozlaşmayı, tıkanmayı çözmek üzere, kendi koşullarında yeni bir atılım gerçekleştirmeye çalıştı. Mezopotamya'daki sınıfsal ilişkiler, yoksulluk ve eşitsizlik gibi toplumsal sorunlar üzerinden toplumsal yozlaşma yaratıyordu. Ezilen sınıflar,

köleci ilişkilerin giderek hâkim hale geldiği sınıflı toplum ilişkileri içinde tam bir sefalet yaşarken, yöneten sınıf zevk ve ihtişam ortamında yaşamı tüketmekle meşguldü. Bu toplumsal zemin bir yandan çatışmaların, öte yandan da yaşama dair anlamsızlıkların kaynağını oluşturuyordu.

Kent devleti yapısı çok tanrıcılığın nesnelliğiydi. Kent devletleri arasındaki savaş üretim biçiminin gereğiydi. Savaşı kazanan kentin tanrısı, tanrılar panteonunun tepesine yerleşiyor, ama diğer kentlerin tanrılarına da hoşgörüyle yaklaşıyordu. Bu hoşgörü ortamı tek tanrıcı düzene geçene kadar Roma'da da devam etti. Romalılar genellikle fethettikleri toprakların tanrılarını tanırlardı. Dinde hoşgörüsüzlük tek tanrıcı dinlerle birlikte ortaya çıktı: "Tanrının birliğine inanan hemen bütün dinlerin hoşgörüsüzlüğü, çok tanrıcıların karşıt ilkesi kadar belirgindir." (Hume D 2004: 73). Çok tanrıcılık insanla ilişkisi bakımından da daha demokratikti. Tanrıların insanların içinden çıktığı, doğal nesnelerin tanrılaştırıldığı inanç sisteminde bu tanrılara ulaşmak, ona seslenmek insan açısından daha kolaydır. Tanrı inancının tek tanrıcılık düzeyinde soyutlandığı, tanrının mekânsızlaştırıldığı, kimliksizleştirildiği, tam manasıyla görünmez ve erişilmez kılındığı, her şeyi yaratan yetkesiyle kutsandığı tek tanrıcı sistemde bu demokratik ilişki tamamen ortadan kalkar.

Dinler, hem sınıflı yapıdan kaynaklanan toplumsal çatışmaları önlemek, en azından kontrol altına almak, hem de, aslında çözülmesi olanaksız olan anlamsızlık sorununa bir yanıt üretmek, yaşama anlam katmak hedefiyle ortaya çıktılar. Tek tanrıcı dinlerin hukuksal, ahlaksal ve dinsel düzenlemelerinin tümü buna işaret eder.

Yapısal ve işlevsel boyutlardaki bu ortak yönler yalnızca Enuma Eliş ve Gılgamış'taki öykülemelerin sonraki üç kutsal din tarafından hemen aynen devralınması noktasıyla sınırlı değildir. Bu üç tek tanrıcı din, İbrahim'i kutsamalarıyla da benzerlik gösterirler. Bu nedenle İbrahimi dinler olarak anılırlar.

6.1.Yahve İsrailoğulları'na Kenan Ülkesi'ni veriyor

(Özel olarak kaynak belirtilmediği taktirde, Musevilikle ilgili teknik bilgi ve ayrıntılar için bkz Eliade M 2003: 380-400, Aydın

M 2015: 359-390 ve Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil)

Musevilik İbrahim ile başlatılır. İsrailoğulları'nın atası ve Kenan Ülkesi'ni sahiplenmek üzere tanrı tarafından seçilmiş kişi O'dur. Bu görevin kendisine MÖ yaklaşık 2000'de verildiğine ve bunun için tanrı ile İbrahim arasında bir akit imzalandığına inanılır. İsrailoğulları, Yahve'ye biat etmek karşılığında, Kenan'ı alacaklardır. Musevilik çok tanrıcı din sistemiyle o denli yakın bir süreklilik gösterir ki; Tevrat'ın birinci kitabı olan Tekvin'in (yaratılış manasına geliyor) ilk 11 bölümü, İbrahim'in seçilmesinden önceki mucizevi olayları, yaratılışı anlatır ve içeriği Mezopotamya kutsal kitaplarıyla çok büyük benzerlik gösterir. Yeryüzünün ve insanın yaratılışı, tufan olayı, cennet ve insanın cennetten kovuluşu bu bölümün ana temalarıdır.

Tevrat, yaratılışı ele alış bakımından, Mezopotamya kültürünü aşabilmiş değil. Neredeyse Enuma Eliş ve Gılgamış'ın fotokopi kopyası gibi... Kutsal kitapların zaman içinde, dönemsel gelişmeleri dikkate alacak şekilde yeniden yazıldıkları, düzeltildikleri, reforme edildikleri de akılda tutulmalı. Buna rağmen yaratılış olayına yaklaşımın MÖ 4000'den beri bütün kutsal kitaplarda aynı biçimde işleniyor olması ilginç. Tanrı, dünyayı 7 günde yarattı ve bu işini yaklaşık 6000 yıl önce tamamladı. Bu yaklaşım üç tek tanrıcı kutsal kitapta da böyle. Ciddi bir tutuculuğa, gelişmeler karşısındaki dirence işaret ediyor. Bu kör inadın nedeni şüphesiz, kitapların kutsallığına halel getirmemek kaygısı. Bu en temel konuda yanıldıklarını bir kez kabul ettiklerinde, söylediklerinin tümünü gözden çıkarmaları gerekecek.

Tekvin'in (Yaratılış) 12. babı okuru doğrudan dinsel bir dünyaya sokuyor. Burada İbrahim'in tanrı (Yahve) tarafından seçilişine yer veriliyor. Tevrat'ın yaratıcı tanrısı Yahve. Yahve İsrailoğulları'nı kutsuyor, İbrahim'e şöyle diyor: "Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git. Seni büyük bir millet yapacağım, seni kutsayacak, sana ün kazandıracağım, bereket kaynağı olacaksın... Seni lanetleyenleri lanetleyeceğim, yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığınla kutsanacak." İbrahim seçilmişliğinin gurur ve sorumluluğuyla, boyun eğiyor. Hatta sonradan, Yahve, oğlu İshak'ı kurban etmesini istediğinde de sorgusuz itaat ediyor. Tek tanrıcı dinlerin kurban geleneği buradan geliyor.

İbrahim (ya da Abraham) tek tanrıcı dinlerin kökenini oluşturuyor. İslam tarafından da peygamber olarak kabul ediliyor. Hıristiyanlık için ise önem derecesi daha düşük, yalnızca bir din büyüğü olarak sınıflandırılıyor. Museviliğin, İbrahim aracılığıyla belli bir millete, İsrailoğulları'na verilmiş din olması, inanç mantığının henüz Mezopotamya kent devletleri aşamasını tam olarak geride bırakmadığını gösteriyor. Mezopotamya'da nasıl ki her bir kentin ayrı bir tanrısı vardı; burada da öyle. Sümer kent devletleri savaş üzerinden birleşirken tanrı da merkezileşmişti. Kral tanrı kendisine bir tanrılar panteonu kurmuş, tanrı güçlü devletin tanrısı olarak güçlenmişti. Musevilikte de öyle. İsrailoğulları'nın dini olarak düşünülmüş. Bu bakımdan Mezopotamya inanç sistemi ve bilinç yapısıyla benzerlik ve süreklilik ifade ediyor.

Kenan Ülkesi antik Filistin'e verilen isim. Günümüzde İsrail, Filistin ve Lübnan toprakları ile Ürdün, Mısır ve Suriye'nin kıyı kesimlerini kapsıyor. Çok tanrıcı inanç sisteminin hâkim olduğu Arap Yarımadası ve Mısır çöllerindeki toplumsal kirlenmişlik, tıkanmışlık, geleceksizlik, İsrailoğulları'nı başka coğrafyalarda başka bir rejim, düzen ve inanç sistemi kurmak arayışına itiyor. İsrailoğulları o dönemde Mısır İmparatorluğu'nun kölesi durumundalar.

İbrahim, İshak ve İsmail'in babası. Yahudiler İshak'ın, Müslümanlar ise İsmail'in soyundan geldiklerine inanıyorlar. İbrahim Akad'ın çöktüğü aşamada tarih sahnesine çıkıyor. O dönemde Suriye ve Filistin bölgelerinde gevşek kabile ilişkileri egemen. Bu topluluklar dönüşümlü olarak Mısır ve Babil devletlerinin tahakkümü altına giriyorlar, köleleştiriliyorlar. Kurtuluş teolojisi bu zeminde ortaya çıkıyor.

İbrahim kelimesi, "Rahman" ve "Rahim" kelimelerinden köken alıyor. Bunların kaynağını ise Akadca'da da yer alan "RHM" kökü oluşturuyor. Bu kelime İran ve Hint dillerinde de bulunuyor. "Ab" baba, "raham" ise yüce anlamına geliyor. İbrahim'in esas adı Avram. Tanrı bunu ulusların babası anlamına gelecek şekilde Abraham olarak değiştiriyor. Avram, Abraham ismini aldıktan sonra, 75 yaşında milletiyle birlikte Mezopotamya'nın güneyindeki Ur kentini terk ediyor. Bu terk ediş, toplumsal yozlaşmaya karşı bir aranışın başlangıcı olarak değerlendirilmeli. Buradan, kendisine

verilmiş ulusal temelli dini görevi üstlenmiş olarak, tanrının vaat ettiği Kenan Ülkesi'ni ele geçirmek üzere hareketleniyor. Uzun yol. İsrailoğulları bir süre Kenan'da yaşıyorlar. Ancak kıtlık çıkması üzerine terk ederek Mısır'a geçiyorlar. İbrahim burada zengin oluyor ve yeniden Kenan Ülkesi'ne dönüyor.

Tevrat bu uzun yolculuklar boyunca İbrahim'in ve İsrailoğulları'nın başlarına gelenleri öykülüyor. Anlatım tarzı açısından Mezopotamya mitoslarından herhangi bir farklılık göstermiyor. Tevrat aslında İbrahim ve İsrailoğulları üzerinden, köleci üretim tarzının ve büyük sulama tarımına dayalı medeniyetin tam olarak ele geçiremediği Arap çöllerinin kabile toplumlarının oradan oraya sürüklenişini, göçebe yaşam tarzlarını, savaşlarını ve gelecek arayışlarını anlatıyor.

İbrahim dini görevini 75 yaşında üstleniyor. Yaşamı doğal olarak esas bundan sonra efsaneleşiyor. 86 yaşındayken İsmail ve 100 yaşındayken de İshak oğullarına sahip oluyor. İshak'ı doğurduğunda karısı Sare 90 yaşında (Tekvin 21. Bab). İbrahim 100 yaşından sonra bile evlilik yapıyor. 175 yaşına kadar yaşıyor (Tekvin 25. Bab). Tevrat'ın bu anlatısı tam bir mit. İbrahim Kuran'da putlara karşı savaşıyla özellikle anılıyor. Hatta bu savaşta babasını bile karşıya almaktan çekinmediği Meryem Suresi 42 ve 48'de uzunca öyküleniyor.

Tevrat aslında Museviler'in, Tanah (Eski Ahit) olarak bilinen kutsal kitabının bir bölümü. Tanah'ın içinde Tevrat'tan başka Zebur ya da Mezmurlar olarak bilinen ve kutsal törenlerde ilahi olarak okunan şiirler de yer alıyor. Tanah yaklaşık 1000 yıllık dönem içinde yeniden ve yeniden yazıldı, eklemeler yapıldı. Örneğin Zebur'daki ilahilerin yazılışı MÖ 560'lara denk geliyor. Tevrat, Tanah'ın beş bölümden oluşan ilk kitabı. Tevrat'ın bölümlerinden ilki Tekvin-Yaratılış ismini taşıyor ve işte bu bölüm, yukarıda kimi örneklerini verdiğimiz Mezopotamya kutsal kitaplarının neredeyse tam bir kopyası. Tevrat, çok tanrıcılığın kentle özdeşliğini millet yapısı üzerinden kurarak, o millete bahşettiği ülke karşılığında kendisini kabul ettiriyor. Peki bu rüşvet değilse nedir?

İbrahim Mezopotamya, Filistin ve Mısır arasında kervancılık yapıyor (Eliade M 2003: 213). Normal. Çünkü o dönem yalnızca Mezopotamya ve Mısır verimli tarım topraklarına sahipler. Diğer

bölgeler ise çöl ve tarıma hiç uygun değil. Bu topraklarda ancak göçer olarak hayvancılık ve ticaret yapılabilir. Ama daha iyisi ticaret. Çünkü çöl koşulları hayvan beslemek için de pek uygun değil. Çölde ancak deve yetiştirilebilir. Deve hem ticarette ulaşım aracı olarak işe yarar, hem de etinden yararlanılabilir.

İbrahim döneminde Nil Vadisi dışında kalan Mısır çöllerinde dağınık kavim yaşamı egemen. Buralarda hayvancılık ve küçük ölçekli ticaretle uğraşan kabilelerde komünal yapılar henüz varlığını sürdürüyor. Bu haliyle Arap çölleri akarsu vadilerindeki zengin kentli tarım yaşamından tamamen farklı özelliklere sahip. Sınıflaşma olgusu henüz tam olarak belirmemiş. Ama ticaret yollarının ele geçirilmesi temelinde kavimler arasında düşmanlık belirgin.

İbrahim'den sonra Museviler'in tanıdıkları başka peygamberler de var. Ancak bunların içinde en önemlisi Musa. Tanrı (Yahve) İbrahim'den sonra bu kez Musa'ya Mısır'da, Sina Çölü'nde sıkışıp kalmış, Mısır firavunlarının zulmü altında acıyla kıvranan ve komünal ilişki dönemini yaşamakta olan İsrailoğulları'nı buradan çıkarma görevini veriyor. Belli ki İsrailoğulları 1000 yıl boyunca çöllerde dolaşmışlar. Bu süreç içinde birden fazla kere Mısır'a ve Kenan Ülkesi'ne yerleşip, yeniden göçmüşler. Kenan'ı, verimli toprakları ve denize komşuluğu nedeniyle pek sevmişler. Bu nedenle vaat edilmiş ülkeyi bir daha terk etmemecesine ele geçirmek üzere Yahve defalarca peygamber atıyor. İbrahim ve Musa en önemlileri. Musa, Yahve'nin verdiği kutsal göreve "beni kim dinler" diye itiraz edecek olduğunda, tanrı kendisine güvenmesini, gücü kendisinin vereceğini açıklıyor. İsrailoğulları'nın tanrıyı sorgulamaları ihtimaline karşı Musa'ya "Ben benim, seni benim gönderdiğimi söyle" diye kestirip atıyor (Matta 3-14). Bu yaklaşım tanrı inancının *a priori*, sorgulanamaz, akıl dışı, aşkın karakterini de belgeliyor. İsrailoğulları'nın çöllerdeki yolculukları Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış bölümünde öyküleniyor. Musa'ya tanrının verdiği güçle Kızıldeniz ikiye ayrılıyor ve Musa kavmiyle birlikte yürüyerek Mısır'dan çıkmayı başarabiliyor (Aydın M 2015: 318-324, Kutsal Kitap). Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış başlıklı ikinci bölümünün 12. Babında İsrailliler'in Mısır'da 430 yıl yaşadıkları belirtiliyor. 430 yılın sonunda, bir gece İsrailoğulları köle olarak yaşadıkları

Mısır'dan kaçıyorlar. Çıkış bölümü 13. Babtan firavunun kendi isteğiyle İsrailoğulları'nı salıvermek istemediğini ve bu nedenle sonradan Rab tarafından cezalandırıldığını da öğreniyoruz. Musa'ya yol vermek üzere ikiye ayrılan Kızıldeniz, İsrailoğulları'nın peşine düşen Mısır askerlerinin üzerine kapanıyor. Freud (2012: 145), Musa'nın, Yahudiler'de tanrının seçilmiş kavmi oldukları inancını yerleştirdiğini yazıyor. Musevi dini İsrailoğulları'na milli bir kimlik kazandırıyor, Onları dini bir millet yapıyor, Yahudi terimi bunu ifade ediyor.

Yahudiler kölelik düzeninden kurtuluş için Mısır'dan çıkışlarını sonradan ritüel hale getiriyorlar, Paşa Yortusu bunu simgeliyor. Tarihçiler, İsrailoğulları'nın Mısır'a 1800-1700'lerde yerleştiğini, MÖ 1200'lerde ise terk ettiğini yazıyor, Eliade (2003: 218). Tevrat'ın Mısır'dan Kaçış bölümünün yazımı bu döneme denk geliyor. Eski Ahit'in tamamlanması ise MS 70'lerde başarılabiliyor.

Çıkış 20. Babda yer verilen kutsal 10 emrin ilki şöyle: "Seni Mısır'dan köle olduğun ülkeden çıkaran tanrın RAB benim." Musevilik belli bir etnik kimliğin, İsrailoğulları'nın Mısır dışında hayat arama mücadelesinin kitabıdır. Bu arayışın yol hikâyesidir. Her şeyiyle çok somuttur. İsrailoğulları'nınki hem inanca, hem de toplumsal yaşamdaki sorunlara ilişkin bir kaçış ve arayıştır. Mezopotamya'nın ve Mısır'ın çok tanrıcı, kral tanrıcı inanç sistemi aynı zamanda köleci esaret düzeninin simgesidir. İsrailoğulları kendi kavmi millet yapılarını koruyup, geliştirmek için Kenan Ülkesi'nin peşine düşüyorlar. Kölelik düzeninden ve çok tanrıcı inanç sisteminden kaçarak, tek bir yaratana sığınıyorlar. Başka çareleri yoktu. Var olan her şey maruz kaldıkları köleci şiddeti temsil ediyordu. Çok tanrıcı düzende hangi tanrının ne yaptığı artık belli değildi. Tevrat'ın inanç dünyasında, böyle bir geçiş dönemine denk geldiği yine Çıkış 20 Bab 2. Emirden şöyle anlaşılıyor: "Benden başka tanrın olmayacak." Demek ki başka tanrılar da var. Ancak Yahve gözünü başkasına kaydırmayacaksın diye emrediyor. Zaten Kenan Ülkesi'ni bunun karşılığında vaat ediyor. Köle düzeninden yılmış bir kavme özel bir çıkış yolu, özel bir ülke, özel bir inanç sistemi, kendi şahsına ait bir ayrıcalık bahşediyor ve kendisini de tanrı olarak sunuyor. Bu ezilmiş bir kavmin çıkış yolu arayışıdır gerçekten de. İsrailoğulları yılgınlıklarını, bezmişliklerini,

ezilmişliklerini, bunlarla bağlantılı olarak ortaya çıkmış yabancılaşmışlıklarını böyle ortaya koyarak, çıkış yolu arıyorlar. İçinde ezildikleri bu dünyada anlam yaratmaya çalışıyorlar. Dine, kendi dinlerine, tek tanrıcılığa böyle sığınıyorlar.

Aslında bu arayış ve çıkış İsrailoğulları'nın şahsında bütün insanlığa dair bir öyküdür. Resmedilen, tümüyle insanlığın geneline ilişkin bir tablodur. Ama MÖ 2000'lerin toplumsal bilinç formasyonu bu kurtuluşu bir milletle özdeşleştirebiliyor. Tek tanrıcılığın bütün insanlığın kurtuluş yolu olarak formüle edilmesi sonraki dönemlerin başarısı olacaktır.

Tek tanrıcılık da, önceki dini inanç sistemlerinde olduğu gibi, kaçış yolu olarak ortaya çıkıyor. İsrailoğulları köleci düzenden, kendi komünal toplumsal yapılarını korumak üzere kaçıyorlar. Yahve onlara yol gösteriyor, koruyor, kolluyor. Çok somut... İnanç dünyası, gerçek dünyanın sorunlarıyla bağlantılı. Sosyoekonomik yapı belirleyici. Tevrat bir geçiş kitabı. Mezopotamya mitlerini aynen alıyor, yaratılış açısından onları aşan bir yönü bulunmuyor, onlarda mevcut olanın üzerine yalnızca tek tanrı inancını ekliyor. İsrailoğulları milletinin özel bir tanrısı oluyor. Onlar bu tek tanrı aracılığıyla millet kimliği kazanıyorlar. Bu aşamada köleci düzenin yarattığı sorunların etkisiyle insan bilinci daha güçlü bir yaratana sığınma ihtiyacı duyuyor. Çünkü çok tanrıcılık, içinde ezildikleri köleci düzenin ifadesidir. O halde somut dünyada yönetenleri ifade eden bu inanç sisteminin, inanç düzleminde aşılması, gerçekçi olmasa bile, huzur bulmak için gereklidir.

Göçebe çobanlık ve küçük ölçekli ticaretle geçinen İsrailoğulları Kenan Ülkesi'ne ulaştıklarında bölgenin yerli çoban kavimleriyle iç içe geçtiler, etkileştiler. İbrahim, İsrailoğulları'nı Mısır çölleriyle Kenan Ülkesi arasında götürüp getirirken ve kavmi bu uzun yolculuk yılları boyunca pek çok büyük sıkıntıyı yaşarken, inananlarını bir arada tutabilmek için komünal değerlere daha çok sarıldı. İsrailoğulları'nın Kenan Ülkesi'ne yerleşmesi tam 1000 yılı buldu. Bu süre zaten Tevrat'ın yazılma süresidir. Kıvılcımlı (2015: 137-141) İbrahim'in kavmini yozlaşmadan, dağılmadan korumak için özel olarak daha geri bir üretim tarzı içinde, göçer hayvancı ekonomide tuttuğunu ve yine aynı nedenle çöllerde oradan oraya sürüklediğini yazar. Yorum fazla zorlama görünüyor. Yerleşmek,

yani kentli yaşam, çobanlığın geride bırakılmasını gerektirir. Bu ise ya tarım ya da büyük ölçekli ticaretle artı değer biriktirerek olanak dahiline girer. Arap çöllerinde ilk seçenek hiç söz konusu değildi. Büyük ölçekli ticaret ise, ticaret yollarını ele geçirebilmek için benzer geçim biçimine sahip diğer kavimlerle sürekli savaşı gerektiriyordu. İbrahim döneminde İsrailoğulları'nın ve diğer toplumların sistematik biçimde göze alamadığı bu oldu. Bu kavimlerin hiç birisi profesyonel ordulara sahip değildi. Bunu başarabilecek kadar artı ürün elde etmiyorlardı, göçer çoban ekonomisi buna olanak tanımıyordu. Sermaye birikim derecesi Arap çöllerindeki göçebeliği zorunlu kılıyordu.

Arap çöllerinde artı değer birikim derecesinin düşüklüğü, ticaret hacminin üretim ölçeği tarafından sınırlanmış olması göçebeliği kalıcı kıldı. Tam 1000 yıl boyunca.

Ancak yerleşik yaşama geçtikten sonra Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin başına gelen felaket İsrailoğulları'nı da içine çekti. Kenan Ülkesi'nde İsrailoğulları da toplumsal dejenerasyona uğradı. Sınıfsal çelişkiler ve bağlantılı toplumsal sorunlar baş gösterdi. Bunun etkisiyle bu bölgede yaşayan toplumlar yeni bir toplumsallığın arayışına girdiler. Bu arayış kendisini yine din üzerinden ortaya koydu, dinle ifade etti, yeni bir dinin, Hıristiyanlığın ortaya çıkışı Yahudiliğin içinden, Kenan Ülkesi'nde gerçekleşti.

6.2. Hıristiyanlık, Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesiyle evrenselleşiyor

(Özel olarak kaynak belirtilmediği takdirde Hıristiyanlıkla ilgili teknik bilgi ve ayrıntılar için bkz Eliade M 2003a: 380–400, Aydın M 2015: 359–390 ve Kutsal Kitap)

Mezopotamya dinleri ile sonraki tek tanrıcı dinler birbirlerini öyle izliyorlar ki, Tevrat'ın Tekvin bölümünün Enuma Eliş ve Gılgamış Destanı'yla büyük benzerliğinin ötesinde; Tevrat ve Zebur, Eski Ahit ismiyle İncil'in ilk bölümünü oluşturuyorlar.

İnsanlık tarihinde hiçbir şey boşlukta durmuyor, boşluğa doğmuyor. Her şeyin hâlâ ilişkili olduğu bir geçmişi var. "Yeni" diye tanımlanan tarihsel toplumsal gerçeklik, "eski" denilenin içinden çıkıyor ve içinden çıktığını hiçbir zaman tam olarak reddetmiyor; onu kalıntı olarak da olsa kendisinde barındırıyor. Tek tanrıcı

dinlerde kapsayıcılık kalıntı ilişkisinin de ötesine geçiyor. Dinler bir önceki aşamayı neredeyse olduğu gibi içerip, kabulleniyorlar. Bu süreklilik de dinlerdeki dünyeviliği belgeliyor.

Tevrat, Çıkış bölümünde tanımlanan 10 emir dışında tamamen Yahudiler'in toplumsal günlüğü niteliğindedir. Onların Mısır ile İsrail arasındaki yolculuklarını, Arap çöllerindeki çilelerini, Yahve'ye itaat ettikten sonra, değişik nedenlerle defalarca yoldan çıkışlarını, bunun üzerine tanrılarının üzerlerine yağdırdığı felaketleri, tövbelerini, diğer kavimlerle vahşi boğazlaşmalarını anlatır.

İncil, Eski ve Yeni Ahitlerden (ahit "söz" anlamına geliyor) oluşuyor. Eski Ahit (Tanah) aslında Zebur ve Tevrat. Kimileri Yeni Ahit denilen bölümü İncil olarak kabul etse bile İncil her iki sözü de içeriyor. İncil'in dörtte üçünü Eski Ahit oluşturuyor.

Hıristiyanlık MS 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun gölgesinde küçük bir Yahudi mezhebi olarak doğdu. 4. yüzyılda Roma'nın resmi dini olarak kabul edildi. İsa MÖ 4 yılında Nasıra kasabasında (günümüzde İsrail'in güneyinde yer alır) bir Yahudi olarak dünyaya geldi. MS 28 yılında Yahya peygamber tarafından Ürdün Nehri'nde vaftiz edildi. İncil'in kimi versiyonları, Yahya'nın, İsa'nın akrabası olduğunu yazıyor. Hıristiyanlık Yahya'yı bir aziz olarak görürken, Kuran peygamber olarak niteliyor.

İsa 30 yaşlarında tebliğ faaliyetlerine başlıyor. MS 30 yılında Kudüs'te toplumsal karışıklıklara neden olduğu gerekçesiyle çarmıha geriliyor. Kendisine yüklenen karışıklık çıkarma suçlamasının içinde dinini yayma çalışması var. Bundan sonra tarih sahnesinden çekiliyor. Dolayısıyla tebliğ faaliyetinde bulunduğu süre ancak iki yıl kadardır.

İsa, tebliğciliğe Yahya'nın, insanları tövbe ederek Allah yoluna çağıran mesajıyla başlıyor. Kendisini insanoğlu olarak tanımlıyor. Tanrının oğlu konusu sonradan, O'nun ölümünden sonra havarileri tarafından formüle ediliyor. Dolayısıyla önceleri Yahudi bir peygambere biat ediyor. Bu anlamda peygamberliğinin Yahudi dini içinde, Yahudiliğe rağmen ortaya çıkan toplumsal yozlaşmayı ortadan kaldırmak, insanların tanrı inancını yeniden güçlendirmek üzere başladığı söylenebilir. Hatta Matta İncil'inde (15:24 ve 10: 5–6) İsa'nın bizzat kendisinin yalnızca Yahudiler'e gönderilmiş

bir elçi olduğunu belirttiği ve havarilerinden öğretisini Yahudiler dışındaki milletlere götürmemelerini istediği yazılıyor: "Ben İsrail evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim... Diğer uluslara ait yerlere gitmeyin." Amacı, Yahudiler'e tanrıya karşı olan sorumluluklarını hatırlatmak. Fakat ironik biçimde, mevcut inanç sistemine ve düzene karşı çıktığı gerekçesiyle tutuklanıyor. Kendisine mahkemedeki sorgusunda "Yüce olanın oğlu Mesih sen misin?" diye sorulması üzerine "Benim" yanıtını verdiğinde, hâkimin yanıtı "Tanrıya küfretti, artık tanıklara ne ihtiyacımız var, işte küfrü işittiniz." oluyor (Matta 26: 57–68), çarmıha böyle geriliyor.

Eliade (2003a: 385) bu cezalandırmanın, Roma'ya karşı gelişmekte olan Yahudi ayaklanmasının bastırılması ve işbirlikçilerinin yok edilmesi amacıyla ilişkili olduğunu düşünüyor. Roma'ya göre, İsa'nın tanrı krallığının kurulacağını ilan etmesi, Yahudi krallığının kurulması anlamına geliyordu.

Aslında İncil'deki öğreti manevi bir tanrı egemenliği biçimindedir. Markos 1: 14 İsa'nın ağzından şöyle der: "Zaman doldu. Tanrının egemenliği yakındır. Tövbe edin, müjdeye inanın." Ve Luka 17: 20-21'de devam eder: "Tanrının krallığı göze görünür bir şekilde gelmez. İnsanlar da 'işte burada' ya da 'işte şurada' demeyecekler, çünkü tanrının krallığı içinizdedir." Kutsal kitapta böyle yazılsa bile, dinlerin yeryüzündeki toplumsal-siyasal ilişkileri mitleştirdikleri hatırlandığında, bu manevi iktidar arayışının Roma'yı rahatsız edecek önemde bir siyasal hedef olduğunu düşünmek de akla aykırı gelmiyor.

İsa'nın öğretisi son derece basitti. Sonradan, Hıristiyanlığın gerçek kurucusu olarak kabul edilen Pavlus (MS 10 yıllarında Tarsus'ta doğmuş bir Yahudi'dir) tarafından "oğul tanrı" olarak kodlanıyor ve farklı bir dinin kurucusu olarak tanıtılıyor. Hıristiyanlık, Yahudiliğin insanlığı bir türlü doğru yola getirememesi; Roma istilaları karşısında Yahve'nin ve Tevrat'ın tamamen işlevsiz kalması; Tevrat'ta da ayrıntılarıyla öykülenen bütün tanrısal cezalandırmalara rağmen insanlığın doğru yola girmemekte direnmesi üzerine İsa'nın dünyaya getirildiğine ve insanlığın birikmiş suçlarının kefareti olarak çarmıha gerildiğine; ölümünden üç gün sonra dirilerek göklere yükseldiğine inanıyor. İsa böylece

tanrılaştırılıyor. Kuran ise, İncil'de İsa'yı tanrılaştıran baba-oğul-kutsal ruh üçlemesini Nisa 171'de "İsa Mesih ancak Allah'ın peygamberidir" diyerek tekzip ediyor. Pavlus'un kurduğu Hıristiyan öğretisinde insan Âdem'in işlediği ilk günahtan itibaren günahkâr bir varlıktır ve ömrünü bu günahlardan arınmaya, bunun için fidye ödemeye adamak zorundadır. Bu konuda insanlığa yol gösteren, kendisini insanlığın günahları için feda eden İsa'dır. Rousseau (2014: 131) Hıristiyanlık için "ruhani bir dindir, bu dünyayla ilişkili değildir, iyilikseverdir" derken belli ki İsa dönemini dikkate alıyor. Roma'da devlet dini haline geldiğinde nasıl karakter değiştirdiğini, dönüşüm geçirdiğini, Katolik ve Protestan mezheplerinin nasıl savaşa tutuşarak birbirlerini nasıl acımasızca katlettiklerini görmezden geliyor.

Hıristiyanlığı bir inanç sistemi, doktriner bir yapı haline getirmek ve yalnızca Allah inancını yaygınlaştırmak üzere sıradan bir yaşam süren İsa'yı tanrının oğlu mertebesine yükseltmek Pavlus'un işi oluyor. Bu amaçla Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'ı misyon gezileriyle kat ediyor. Yeni Ahit bu yolculuklar sırasında yaşadıklarının mistik biçimde öykülenmesiyle ortaya çıkıyor, aynen Tevrat gibi. Tevrat da İncil de yollarda, çile içinde, bir misyonla yazılıyorlar.

Hıristiyanlık, Yahudiliğin içinde doğduğu ancak sorunlarını çözümleyemediği benzer sınıfsal toplumsallık içine doğuyor. Daha da ötesinde, sonradan, köleci ilişkilerin daha ileri derecede organize olduğu bir üretim tarzı üzerinde yükseliyor. Köleci ilişkilerin gelişmesi, mevcut Yahudi inanç sistemini toplumsal sorunlar karşısında çaresiz bırakıyor. Yahudiliğin insanlığa sunduğu teselli, toplumsal sınıfsal sorunlar karşısında yetersiz kalıyor. Roma İmparatorluğu'nun Kenan Ülkesi'ni ele geçirmesi (MÖ 400'lerden itibaren) İsrailoğulları'nı pagan inanç sisteminin etkisine sokuyor. Tevrat inancı yozlaşıyor. Bu boşluk yeni bir anlam sistemi arayışına götürüyor. İnsanlık bunu, mevcudu revizyondan geçirerek başarmaya çalışıyor. Hıristiyanlık İsa'nın elinde, revizyon manasında, köleci toplumsal ilişkiler nesnelliğinde ve Yahudiliğin içinden, süreklilik gösterecek biçimde doğuyor.

Nitekim İsa'nın "Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim." (Matt 5/17) cümlesi bununla alakalı. İnsanlığı, dinlere ve

tanrılara rağmen kurtulamadığı günahlarından arındırmaya çalışıp, tanrı ve insan sevgisini işliyor. Tanrıya yalvarıyor. Tanrı, Yahudi inancında Yahve iken Hıristiyanlıkta Baba oluyor.

Hıristiyan inancı, Yahudiliğin üç önemli inanç unsurunu değiştirerek benimseyip, devam ettiriyor: 1- Yahudilikte tanrı ile yapılan akdin sembolü olarak kabul edilen sünnet ritüelinin yerini, vaftiz alıyor. 2- Tanrının dünyayı yaratma sürecine dinlenmek için ara verdiği yedinci gün Yahudi inancında cumartesi iken, Hıristiyanlık bunu pazar gününe çekiyor. Pazarın İsa'nın ölümden sonra dirildiği gün olduğuna inanılıyor. 3- Yahudi kutsal kitabı Hıristiyanlık tarafından da kutsal kabul ediliyor.

Teslis inancı Hıristiyan inancının en önemli bileşenidir. Baba, oğul ve kutsal ruhu ifade eder. Baba tanrıdır ve evreni yaratmıştır. Oğul İsa'dır. İsa tanrının oğlu olmanın yanı sıra sonraki dönemlerde tanrının ruhunu taşıyan beşeri varlık olarak da kabul edildi. Kutsal ruh ise ilahi sevgiyi insanın gönlüne veren gücü ifade eder. Bu üçlü MS 60'larda yazıldığı sanılan Matta İncil'inde (ki İncil'in ilk bölümünü oluşturur) formüle edildi.

Hıristiyanlığın doğuşu, Roma İmparatorluğu'nun MÖ 1. yüzyılda yeniden örgütlenmesine denk geliyor. Başlangıçta Roma Hıristiyanlık öğretisini yasaklıyor ve bu öğretiyi yaymak için çalışanları şiddetle cezalandırıyor. Ancak Hıristiyanlığın yayılması ve esasen kölelerin Roma'da vücut bulan sömürü düzenine karşı sığınak arayışının Hıristiyanlığı Roma'ya çekmesi sonucunda 1.Constantinus MÖ 313'te Hıristiyanlığı serbest bırakıyor ve en nihayetinde MS 395'te Teodosius diğer tüm dinleri yasaklamak suretiyle Hıristiyanlığı Roma'nın resmi dini olarak kabul ediliyor. Hıristiyanlık adım adım devleti ele geçiriyor. Bu nedenle Rousseau (2014: 130) Hıristiyanlığın ilk aşamasını "insan dini", sonrakini ise "devlet dini" diye tanımlar. Rousseau'ya göre ikinci dönem hoşgörüsüzdür, kendisine inanmayanları cezalandırır, bir bakıma bir zamanlar kendisine yapılanları kendisi kendisinden olmayanlara yapar.

Roma aslında kurulduğu dönemden itibaren çok tanrıcı pagan inancının yaşandığı imparatorluktu. İmparatorluğun tanrılarının, fethettiği toprakların tanrılarından tek farkı, daha güçlü olduklarına inanılmasıydı. Bu sistem içinde Yahudi inancına özel bir yer verilmiş ve Yahudiler'in tek tanrısına da Roma tanrılarıyla aynı

statü tanınmıştı. Hıristiyanlığın İsa'yı oğul tanrı olarak niteleyen inanç sistemi bu nedenle Roma yöneticileri tarafından dışlanmasının bir nedenidir. Günahlardan arınmayı öneren İsa zamanla Roma'nın siyasal gücüne ve köleci sistemde somutlanan yönetim aygıtına karşı bir düşman olarak görülüyor. Roma imparatorları, tanrının oğlu olduğu ileri sürülen İsa'yı kendilerine rakip olarak algılıyorlar. Sonra toplumsal formasyondaki değişimle birlikte buna ilişkin durum da değişiyor. Ancak özellikle Batı Roma içindeki karışıklıklar son dönem Roma imparatorlarını merkezi otoriteyi korumak bakımından Hıristiyanlığa tutunmaya mecbur bırakıyor. Ancak bu projenin beklentiyi karşılayamadığı, belki de geç kaldığı çok kısa süre içinde ortaya çıkıyor. Zira Batı Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlığı resmi ve tek din olarak kabul etmesiyle neredeyse eş zamanlı olarak, MS 476'da yıkılıyor.

İncil'in Yeni Ahit bölümü İsa'nın ölümünden sonra, öldürülmesinin üçüncü gününde yeniden dirilmiş olduğu inancına rağmen bir türlü dünyaya geri dönmemesi üzerine; O'nun öğretisinin takipçileri tarafından kaleme alınan söz ve davranışlarının aktarıldığı, anlatıldığı metindir. MS 150'lerde yazımı tamamlanıyor. İsa İbranice-Aramice konuşmasına ve öğretisini de bu dilde yaymasına rağmen bugün bilinen Yeni Ahit Yunanca olarak yazılıyor. İbranice yazılmış ilk nüshası da sonradan Yunancaya çevriliyor. Bu bile İncil'in dünyeviliği ve toplumsal ilişkileri yeniden düzenlemeyle olan somut amaçsal bağlantısını açık biçimde gösteriyor. İncil, İsa'nın doğduğu toprakların diliyle yazılmış olsaydı, yüksek olasılıkla yine o toprakların dini olarak kalırdı. Oysa Pavlus gözünü medeniyetin yükselen topraklarına dikiyor. O topraklarda Yunanca konuşuluyor.

Hıristiyan inancında sihirci totemik unsurlar bulunuyor. Örneğin İsa son yemeğinde öğrencilerine elindeki ekmeği kendi bedeni ve kâsesindeki suyu da kendi kanı olarak bilip yemelerini ve içmelerini istiyor. Luka 22:19'da "Beni anlamak için böyle yapın" diye yazıyor. Kâseye ekmek bandırarak yemek Hıristiyanlıkta ritüelleşiyor. Bunun, avcı dönemde güçlenmek, tehlikelerden korunmak için totem etini törenle yemekten herhangi bir farkı bulunmuyor. Vaftiz törenlerinde bebeğin kâsedeki suya batırılması aynı amaca dönük ritüeldir. İnsan kendisini kendi totemiyle,

peygamberiyle bütünleşerek korumaya, kutsamaya çalışıyor. Tipik temas büyüsüdür.

Hıristiyanlıkla birlikte tek tanrıcılık bir kavmin, etnik yapının dini olmaktan çıkıyor. Hıristiyanlığın Museviliği aştığı nokta burasıdır. Musevilik 2000 yıl boyunca İsrailoğulları'nın dini olduğu inancını yayıyor. İsrailoğulları Yahudilik üzerinden, Tevrat aracılığıyla sürekli işlenerek uluslaşıp, devletleşiyorlar. Weber (2012: 145) Musa'nın başarısını din üzerinden Yahudi uluslaşmasını sağlaması olarak belirler. Tevrat'ın gösterdiği hedef doğrultusunda, Kenan Ülkesi'ne yerleşip, kavmi yapıyı geride bırakıp, kentli bir ulus haline geliyorlar. Tevrat bu bağlamda açık siyasi bir kitap ve Musevilik de doğrudan siyasi amacı olan bir inanç sistemi. Tevrat İsrailoğulları'na, köleci sömürüden kurtulmak için devletleşmek hedefi koyuyor. Kenan Ülkesi'ni bu amaçla onlara vaat ediyor. Museviliğin bu sınırlı siyasi amacı nedeniyle globalleşme, yaygınlaşma, evrenselleşme şansı bulunmuyordu. Musevilik ancak İsrailoğulları'nın aşkın inanç sistemi olabilirdi. Tek tanrıcı olmasına rağmen Museviler'e özel bir tek tanrıcı inanç sistemiydi.

Oysa Roma'nın hâkimiyeti sarsılmaya başladığında, Batı Roma köleci düzeni yıkılmaya yüz tuttuğunda, kuzeyden gelen Cermen akınları ardı ardına Batı Roma imparatorlarının tahtını sallamaya başladığında; ne çok tanrıcılığın ne de bir kavme özel Museviliğin Roma İmparatorluğu cüssesindeki bir devleti ayakta tutucu, birleştirici ve onu yönetenlerin hâkimiyetini pekiştirici herhangi bir etkisi olabilirdi.

Hıristiyanlık içine doğduğu üretim ilişkilerinin temel kurumunu, köleliği koruyor. "Ey köleler, dünyadaki efendilerinizin sözünü Mesih'in sözünü dinler gibi saygı ve korkuyla, saf yürekle dinleyin. ... Mesih'in kulları olarak tanrının isteğini candan yerine getirin." (Efesliler 6:5–7).

Hıristiyanlık bu çelişkili zeminde ortaya çıktı. Tanrının gücü önünde eğilmeyi önerdi. Bu önermenin güçlü kılınabilmesi için bu sözü dile getiren peygamberin doğrudan tanrının oğlu olduğu inancının işlenmesi gerekiyordu. Hıristiyanlık bu vurguyla kendisini ortaya koyarak evrensel bir inanç sistemi olduğunu iddia etti. Aslında bu iddia kendisini örgütleyen en önemli güç oldu. Köleci düzeni aşacak feodal üretim sisteminin ihtiyaç

duyduğu inanç yapısı evrensel olmalı, kendisini belli bir kavme, kente, devlete, imparatora, etnik yapıya sınırlamamalıydı. Roma İmparatorluğu'nun pagan sistemi tam bir tanrılar karmaşasıydı. Herkesi kendi tanrısına inanmak konusunda serbest bırakan bu haliyle, en azından Sümer'in çok tanrıcı dini yapısı kadar demokratikti. Ancak, yüzbinlerce insanı tarımcı üretim biçimi üzerinde koordine etmesi gereken feodalitenin kesinlikle bundan fazlasına ihtiyacı vardı. Yönetimdeki merkezileşme inanç sisteminde ve ideolojik yapıda da çok tanrıcılıkla bağlantıların tümüyle kesilmesini gerektiriyordu. İsrailoğulları'na sıkışıp kalmış ve bunu zaman içinde radikal biçimde abartmış olan Museviliğin bu ihtiyacı karşılaması, çok tanrıcılıkla bağları tümüyle kesmesi ihtimal dahilinde değildi. Musevilik İsrailoğulları'na tek tanrıcılığı sunarken, Mezopotamya'da, Arap çöllerinde, Mısır'da, Ege kent devletlerinde, Anadolu'da sihirci bilincin hâkim olduğu çok tanrıcı sistem geçerliydi. Museviliğin bu karmaşayla hiçbir ontolojik sorunu yoktu.

İsa öğretilerini yaymaya çalıştığı kısa yaşamı boyunca, dini inancı evrensel bir model olarak tasarladı. Bütün insanlığa, insana seslendi. İnsana tek bir aşkın güç sundu. Dünyayı, kendi kişiliğinde, bu tek tanrının egemenliğine adadı; yeryüzündeki çatışmaların, haksızlıkların bu tek tanrının adaletiyle, ona olan tam inançla son bulacağı umudunu yaymaya çalıştı. "Göklerdeki babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun." (Yuhanna 18–38). Dünya nimetlerine mutlak kayıtsızlık önerdi: "Bırakın insan Sezar'ın hakkını Sezar'a versin, yoksa bu gibi meselelerde nasıl bir kâr vardır? Bırakın insan günlük ekmeği için tanrıya dua etsin ve ertesi gün için endişelenmesin." (Matta 22-21).

Hıristiyanlık, Yahudiliğin içinden ortaya çıkan bir tür reform girişimiydi. Beklendiği gibi, o dönem bölgeyi elinde bulunduran Roma İmparatorluğu'nun tepkisini çekti. Bu tepkiye karşı korunma ihtiyacı ve çekilen acılar Eski ile Yeni Ahit, Musevilik ile Hıristiyanlık arasında önemli farklar yarattı. Eski Ahit hayata daha olumlu bakar. Yeni Ahit'te, tersine, kötümser bir bakış hâkimdir. Musevilik bu anlamda Uzak Doğu dinlerine yakındır. Yeni Ahit ise dünyayı ve yaşamı çile çekilecek, doğuştan gelen günahların

kefaretinin ödeneceği geçici bir mekân, zaman dilimi olarak tasvir eder. Hıristiyanlık için insan günahlarından ancak çileyle arınabilir. İsa'nın dini misyonunun daha başında çarmıha gerilerek öldürülmesi bu inancı sembolize eder. İsa'nın çarmıhta söylediği şu sözler çilenin, günahkârlıktan kurtuluşun koşulu olduğunu anlatır gibidir: "Tanrım, tanrım beni neden terk ettin" ve "Baba, ruhumu senin ellerine bırakıyorum." (Luka 23: 44–46).

Yeni Ahit dünyanın durumu hakkında kötümserdir, ama Eski Ahit de fazlasıyla kıyıcıdır. Eski Ahit kavimler arasındaki şiddetin romanı gibidir. O romanda insan cinayetlerinin en vahşi sahnelerini, en katlanılmaz katledişleri okuyabilirsiniz. İncil bu seri cinayetler romanı üzerine vicdanı öne çıkarır. İnsanlığa, iyi niyete, inanca, kabullenmeye davetiye gibidir. Hıristiyanlık böyle yapmasaydı yeni bir inanç sistemi olarak kabul görmezdi.

Hıristiyanlık, dönemine göre daha ileri bir inanç sistemini ifade ediyordu. Devletler merkezileşiyor, savaş ekonomisinin gereksindiği köleci sistem sarsılıyor, daha özgür bireylerin yaratacağı tarım ve zanaatlara dayalı ekonomik sistemin gereksinim duyduğu merkezileşme evrensel nitelikli bir inanç sistemine gerek duyuyordu. Akdeniz kıyısındaki halklar bir yandan da yerleşerek, kentleşiyordu. Hıristiyanlık bu nesnel ihtiyaçlara denk geliyordu. Weber (2012: 188) Hıristiyanlığın kent dini olduğunu, kendi doğasını kent ortamında bulduğunu, büyüden böyle arındığını ve kendi ritüellerini oluşturduğunu yazar.

İsa'nın, kendisinden sonraki yıllarda tamamen bu amaca yönelik olarak siyasallaştırılacak-ideolojileştirilecek olan öğretisi Hıristiyanlık olarak böyle gelişti. İsa yaşamında yalnızca bir Tevrat reformistiydi. Ama Roma 395'de Hıristiyanlığı diğer bütün inanç sistemlerini yasaklayarak tek ve resmi din ilan ettiğinde, buna karşı çıkan hiçbir Hıristiyan din adamı olmadı. Oysa İsa, tanrının krallığının insanın içinde olduğunu vaaz ediyordu ve başlangıçta Hıristiyanlığın herhangi bir siyasi görev talebi bulunmuyordu.

Hıristiyan öğretisinin barındırdığı evrenselleştirici potansiyel, üretici güçlerin gelişmesi karşısında sarsılan köleci, pagan Roma düzenine hâkim oldu. Aslında Roma, Hıristiyanlığı resmi din kabul etmedi; Hıristiyanlık Roma'yı tabandan ele geçirdi. Tamamen siyasi ve dünyevi bir süreç.

6.3. İslam devlet dini olarak ortaya çıkıyor

Hıristiyanlık Roma Devleti'ni ele geçirip Roma'nın resmi dini, siyasetinin kendisi haline gelirken, Ortadoğu ve Arap coğrafyasını terk etti. O dönemde Arap toplumları hâlâ köleci, tüccar düzeni içindeydi. Bu haliyle üretim ilişkilerindeki bu tıkanıklığı açacak yeni bir hamle gerekli görünüyordu. Bu hamle İslam olarak tecelli etti. İslam dini Arap halklarını hem inanç sistemi olarak birleştirmeyi hedefledi, hem de köleci üretim biçimini aşacak merkezi bir devlet yapısının ideolojik motifi olarak devreye girdi.

Aslında Mekke'de, İslam'ın doğduğu yerde, ticari ilişkileri merkezileştirmek, aynı ekonomik uğraş içinde olan kavimlerin birbirlerinin ayaklarına basmasını engelleyecek düzenlemeleri yapmak, İslam öncesine dayanıyor. Bu amaçla Muhammed'in de (o tarihte 25 yaşında) içinde yer aldığı tüccar bir ekibin üyeleri, aralarında Hilfu-l Fudül (Faziletler Anlaşması) isimli bir anlaşma imzalıyorlar. Anlaşmada şöyle deniliyor: "Allah'a yemin ederiz ki mazlum ile birlikte, bu zalim mazlumun hakkını verene kadar bir el gibi olacağız." (Aydın E 2015: 3). Böylece ticaret kutsanıyor. Kutsanmasının nedeni, ticaret nedeniyle kabile içinde ortaya çıkan savaş ve çatışmaları önleyebilmek. Anlaşmada "zalim" derken kast edilen yağmacılar oluyor. Anlaşma kabilede merkezi bir koordinasyon sağlamaya çalışıyor. Bir taraftan da merkezi bir yönetim yapısı arayışının İslam öncesinde mevcut olduğunu kanıtlıyor. Muhammed bu gereksinimi görerek, daha sonra, ticaretin merkezileşmesini kendi tek tanrıcı dini üzerinden gerçekleştirmeye çalışacak.

İslam Arapça "selm" kelimesinden geliyor ve "teslim olmak, boyun eğmek, kurtuluşa ermek, barış" anlamlarını ifade ediyor. İslam, kurtuluşa, barışa Allah'a teslimiyetle, boyun eğmeyle ulaşılabileceğini söylüyor.

Musevilik çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa geçişti. Hıristiyanlık tek tanrıcıydı, bu anlamda dini inanç sisteminde bir ileri aşamayı temsil ediyordu. Ancak önemli bir sorunu vardı: Hıristiyanlıkta İsa tanrının oğluydu. Bu haliyle tanrı, İsa hemen dünyayı terk etmiş olsa bile, hâlâ dünyevi bir varlık olarak resmedilmiş oluyordu. Dolayısıyla aşkın özne Hıristiyanlıkta da yeryüzüyle ilişki halindeydi. İsa'nın tanrıyla olan ilişkisi baba oğul ilişkisiydi ve bu durum peygamberlik konumundan farklı bir düzeyi işaret ediyordu.

İslam tek tanrıcılığı, tek tanrıcı kulvara sonradan girerek, yaratanın bu dünyevi bağlantısını tamamen kırar. Allah artık evrenin mutlak yaratıcısı ve hâkimidir. İnanç sisteminin gelişimi bakımından daha ileri bir aşamayı temsil eden bir olgunluktur bu. Muhammed artık yalnızca peygamber, yani vahiy edileni iletendir. Allah mutlak aşkınlıktır, her şeyin tek yaratıcısıdır. İslam'da bu ilkeye "tevhit" deniliyor.

Önceki dini inanç sistemlerinin tümü, kendilerinden öncekilerle kesintili bir süreklilik ilişkisi içindeydiler. İslam'da bu bakımdan da bir farklılık ortaya çıkıyor. İslam önceki dinlerin peygamberlerini İslam'ın tebliğiyle görevli görerek kabul ediyor (Bakara 131). Böylece, önceki dinleri hem kabullenmiş, kutsamış hem de kendisine tabi kılmış oluyor. Bu, İslam'ın inanç sistemine hiyerarşik manada güç katan ideolojik bir hamledir. Önceki dinleri kabullenip kendisine tabi kılan bu hamleyle, İslam bütün etnik kimliklerin, coğrafyaların üzerinde, insanlık ölçeğine yerleşmiş oluyor.

Muhammed 571 tarihinde doğduğunda babası hayatta değildi. Mekke'nin Kureyş aşiretindendi. Annesini 6 yaşındayken kaybetti. Amcası Ebu Talip tarafından büyütüldü. 25 yaşındayken, yanında çalıştığı ve o sırada 40 yaşında olan, tüccarlık yapan Hatice ile evlendi. Bunun ticari hesaplar üzerinde gerçekleşmiş bir evlilik olduğu konusunda genel bir kanaat mevcut. 40 yaşındayken "oku" emriyle ilk vahyi aldı. İslamcı yazarlar bunu İslam'ın bilgi ve bilimle bağlantısının kanıtı olarak değerlendirirler. Fazlasıyla taraflı ve zorlama olduğu kabul edilmeli. Nedeni, "oku" derken kast edilenin objektif bilgi değil, Allah'ın bildirdikleri olmasındandır. İslam'da "oku" Allah düzeninin ve İslam öğretisinin öğrenilmesine ilişkindir. Nitekim el-Alak 3'te şöyle denir: "Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir." Din yolunda Muhammed'e ilk destek verenler karısı ile yakın dostu Ebu Bekir oldu.

Muhammed karısı dolayısıyla ticaretle uğraşıyordu. Küçük yaşlarından itibaren, ticaret vesilesiyle Irak ve Suriye'ye seyahat etmiş, burada Yahudi ve Hıristiyan din adamlarıyla tanışmıştı. Bu geziler kendisine muhtemelen farklı kültür ve dinleri tanıma, yorumlama fırsatı verdi. Sonrasında kendi dinini oluştururken bu dünyaların zenginliklerinden yararlandı.

Hicaz bölgesi sert iklim ve doğa koşulları nedeniyle büyük askeri

devletlerin ve ticaret kentlerinin gelişmesi için uygun değildi. Yaşam o nedenle kabileler biçiminde örgütlenmişti. Sosyoekonomik formasyon bu haliyle Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının gerisindeydi. Medeniyet henüz Arap çöllerine uğramamıştı. Ortak mülkiyet halen korunuyordu, ataerkil klan yapısı mevcuttu. Üretim biçimi ise göçebe hayvancılık ve küçük ölçekli ticaret şeklindeydi. Tarım yapmak olanaklı değildi.

Mekke o dönemde bölgenin ticaret ve din merkeziydi. Suriye'den kalkarak çölü geçen ve Yemen'e giden kervanların uğrak yeriydi. İbrahim tarafından inşa ettirildiğine inanılan Kâbe'nin (kelime anlamı olarak "küp") içine yerleştirilmiş bulunan ve gökten indiğine inanılan kutsal taş (Hacer-i Esved) o zaman da tavaf edilirdi. Mekke aynı zamanda senede bir kere gerçekleştirilen şiir festivallerinin de merkeziydi. Şiirin, uçsuz bucaksız uzanan çölün ıssızlığında zaman geçirmek için derin hülyalara dalmanın iyi bir yöntem olduğu, Arap toplumunda özel bir yerinin bulunduğu bilinir. Yazıyı kullanmayan bu göçebe kavimler söze daha uygun olan şiir sanatında ustaydılar. Uçsuz bucaksız çöllerle kaplı ve pagan inancının hâkim olduğu bir coğrafyada ve şiire düşkün böyle romantik ve mistik bir toplum yapısında, parlak bir taşa, gökten inmiş kutsal bir nesne olduğuna inanılarak, tapınılması son derece anlaşılır bir şeydir.

Mekke'de pagan inanışı dışında Musevilik ve daha zayıf ölçekte Hıristiyanlık da vardı. İslam'ın burada gelişmesi kentin sosyal ve siyasal dokusu nedeniyle neredeyse olanaksızdı. Üstelik Mekke hâkimi Kureyş kabilesinin Muhammed'in öğretisini kabul etmesi, siyasi ve ekonomik hegemonyasından vazgeçişi anlamına gelecekti. Medine'ye göçün nedeni budur. Ancak Mekkeli gayrimüslimlerin, kadınlarla ilişkisi üzerinden Muhammed'in karakterine yönelik olarak da kimi söylentiler çıkardıkları belirtiliyor. Ayrıca, 50 yaşındayken (yıl 620), yakın dostu Ebu Bekir'in 6 yaşındaki kızı Ayşe ile nişanlanması, bu işin Ayşe'nin bir başkasıyla olan evlilik sözleşmesinin iptaliyle gerçekleştirilmesi ve evlilikte Ebu Bekir'in onayının bulunmaması da sonraki dönemlerde eleştiri malzemesi yapılıyor (Goldschidt ve Davidson 2011: 62).

Medine daha demokratik bir inanç sistemine sahipti. Museviliğin yanı sıra hâkim inanç sistemi paganlıktı. Goldschidt ve

Davidson (2011: 58), hicretin bir kaçış değil, dini yaymak amaçlı özel bir plan olduğunu yazarlar. Mantıklı görünüyor. İslam tarihindeki bu önemli olay "hicret" olarak isimlendirilir, tarihi 622. Eliade (2003b: 88) Muhammed'in Medine'yi tercih etmesinin nedenini bu kentte hâkim olan Yahudi inanç ve toplum yapısının henüz bozulmamış olmasıyla ilişkilendiriyor.

İslam inanışına göre Kuran Muhammed'in kalbine ve zihnine Allah tarafından indiriliyor (Bakara 97: 26; Şuara 192–193). Bu haliyle Allah'ın kelamı olarak kabul ediliyor. Bu bakımdan İslam, Tevrat ve onun devamı niteliğindeki İncil'den farklılık gösteriyor. Çünkü Museviliğin peygamberi İbrahim ile Allah'ın yüz yüze geldiğini Tevrat yazıyor. Hatta Allah kendisi İbrahim'i bularak dini görevini özel olarak ve bizzat tebliğ ediyor ve tam desteğini sunuyor. İslam bu bakımdan tamamen farklı ve tam soyut bir düzlemde konumlanıyor. Nitekim Kuran'a göre Allah'ın hiç kimseyle yüz yüze gelmesi mümkün değildir ve diyeceğini insanın içine ilham eder (Şura 51).

Allah'ın tebliğ ettiği ayetler vakit geçirmeden kaleme alındığı için Kuran diğer kutsal kitaplara göre daha güvenilir bir belgedir. Ancak bu durum bu kitabın genel geçer karakterli olduğu bakımından kanıt oluşturmuyor. Zira koşullar değişiyor. Zamanla, Kuran'ın yazıldığı dönemde düşlenmesi bile olanaksız olaylar yaşanıyor. Bu durumda Kuran dışı kaynaklara başvurulması ve Kuran'ın yorumlanması gereği ortaya çıkıyor. Kuran'ın yeni gelişmeler karşısında yoruma dayalı bu güncellenmesi Kuran'ın da dünyevi bir kitap olduğunu bir başka cepheden ortaya koyuyor.

Tevrat doğrudan İsrailoğulları'nın devletleşmesini hedefleyen siyasi bir kitaptı. İsa'nın ilk öğretileri hemen tamamen Tevrat'taki 10 emir üzerine kurulu ahlaki bir doktrin niteliğindeydi. Hıristiyanlık siyasi meselelere Roma'da bulaştı. Çok uzun dönem Roma İmparatorluğu ve yerel Yahudi yönetim aygıtı tarafından dışlandı, takibata uğradı. Ancak halk sınıfları arasındaki yayılmasının engellenemeyeceği yönetenler tarafından kabul edildiğinde devletçe kabul edildi, siyasetle doğrudan ilişkilendi. İslam ise daha farklı. En başından itibaren devlet kurmayı, yönetmeyi hedefleyen siyasi bir aygıt olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Tek tanrıcı dinlerin bu siyasi yönünü Rousseau (2014: 129) genel geçer bir kural olarak

belirliyor ve "Temelinde din olmayan hiçbir devlet kurulmamıştır." diye yazıyor. Önemli oranda doğruluk payı var.

İslam'ın siyasal hedef ve karakterinin göstergesi hicretten sonra Medine'nin yerli halklarıyla, Yahudiler ve Hıristiyanlar'la bir arada yaşamanın kurallarını belirlemek üzere yazılıp, imza altına alınan Medine Bildirgesi'dir. Muhammed Medine'de Yahudiler'i yanına çekebilmek için onların kimi göreneklerini benimsiyor. Örneğin namazda kıble olarak Yahudiler gibi Kudüs'ü seçiyor. Yahudilerin oruç ritüelini alıyor. Yalnızca oruç zamanını Yahudiler'in Aşura zamanından Ramazan ayına aktarıyor. Ancak Yahudiler'le sorunlar çıkınca kararını değiştiriyor ve yeni bir ayetle (Bakara 127) kıble Mekke oluyor. Fakat Mekke en başından itibaren Muhammed'in kadrajında yer alıyor. Dinini deklare ettiği kenti almalı. Bedir Savaşı'ndan bir yıl sonra ise, putperestlerle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Medine Yahudileri'ni sürgün ediyor. Esas nedeni Yahudiler'in elinde bulunan ticaret kanallarının ele geçirilmesi ve Medine'ye tek başına siyasi hâkimiyet planıdır. İslam süratle devletleşmeye ilerliyor.

Muhammed, Medine'de adım adım bir İslam Devleti kuruyor. O dönemde en büyük rakibi pagan inanç sisteminin hâkim olduğu ve zamanında içinde örgütlenemediği için terk ettiği Mekke tüccar sınıfı. 630 yılında nihayet Mekke'yi kendi devletine katıyor. Bu zafer devletleşmenin tamamlandığı noktadır. Ancak onun öncesinde 624'te yine Mekkeliler'le yapılan Bedir Savaşı Medine'de İslam'ın gelişmesi açısından kritik öneme sahip görünüyor. Bu savaşta bol ganimet elde ediyorlar. Ganimetin savaşçılar arasında nasıl pay edileceği konusu önemli sorun yaratıyor. Öyle ki, bu iş için özel ayet yazılıyor. Bedir galibiyeti İslam Devleti'nin geleceği için daha radikal ve net davranmak bakımından Muhammed'i cesaretlendiriyor.

Hatta Medine döneminde ganimet dağıtımı İslam hâkimiyetinin genişletilmesi için özel olarak da kullanılıyor. Turan Dursun (2014b: 27) bir hadise dayandırarak belgelediği bu tercihi bir tür rüşvet politikası olarak niteliyor. Olay Mekke'nin fethinin sonrasına denk gelen Hevazin Savaşı sırasında yaşanıyor. İslam ordusu Hevazin kavmini yenilgiye uğratıyor. Muhammed ganimetin önemli kısmını Kureyşliler'e dağıtıyor. Bu tutum Medineli

savaşçıların itirazına neden oluyor. Muhammed'den adalet istiyorlar. Bunun üzerine Muhammed "Kureyş'e Müslümanlığa ısınmaları arzusuyla ganimet malından çok hisse verdim. Çünkü onlar cahilliye dönemine yakındırlar" diye yanıtlıyor. Yine de Medineliler'i ikna edemiyor, Onlar Allah'a "Kureyş'e veriyor da bizi bırakıyor. Oysa kılıçlarımızdan Kureyşliler'in kanları damlıyor" diye yakınıyorlar. Muhammed o gün her mücahite 4 deve verirken, İslam'a karşı savaşanlara 100 deve vermişti.

Kuran'ın Mekke ve Medine dönemi ayetlerinin karakteri tümüyle farklıdır. Mekke dönemi hemen tamamen Allah'ın yüceliğini, birliğini, tüm evreni yaratıcı gücünü bildirir ve herkesi bu güce itaat etmeye davet eder, bir yandan da bireysel yaşam tarzına ilişkin ahlaki bir öğreti sunar. Muhammed bu dönemde bütün gücüyle çevresini Allah'ın yüceliğine, yaratıcılığına ve tekliğine ikna etmeye çalışır. İşin bu kısmının Tevrat'taki 10 emirle önemli benzerlik gösterdiği kabul edilmeli. 10 emir ile tanrı Rab Musa'ya buyuruyor: "Benden başka tanrın olmayacak" diyor. Putlara tapmayı, tanrının adını boş yere ağza almayı, adam öldürmeyi, zinayı, hırsızlığı, komşuya yalan yere tanıklığı, komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölelerine, öküzüne, eşeğine, herhangi bir şeyine göz dikmeyi yasaklıyor. Şabbat gününü kutsal saymayı, o gün çalışmamayı, anne ve babaya saygı göstermeyi emrediyor (Mısır'dan Çıkış 20: 2–17). Şabbat gününü tatil ilan ediyor, çünkü yeri göğü altı gün boyunca çalışarak yaratmış ve yedinci gün dinlenmeye çekilmiştir.

Kuran bu kuralları aynen alıyor: "De ki gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın." (En-Am 151). Zina konusu önemli. Kuran da Nur suresi 3.ayette hem kadın hem de erkek için zinayı yasaklıyor ve bu dünyada 100 kırbaç ceza kesiyor.

Ayrıca Bakara suresi 83 tamamlıyor: "Vaktiyle biz İsrailoğulları'ndan, yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve 'insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin' diye de emretmiştik." Muhammed Mekke dönemi surelerinden Kafirun'da (en kısa surelerden birisidir) şöyle diyor: "Ey Muhammed de ki: Ey

kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam, benim taptığıma da siz tapmazsınız. Sizin dininiz size, benim dinim banadır." Demokratik görünüyor değil mi? O dönem için öyle. Koşullar öyle gerektiriyor. İslam henüz yeni kuruluyor. Gerçek İslam, devletli İslam ortaya çıkınca, Medine'de durum değişiyor. O zaman Kuran, Tevbe 30'da Yahudiler'i de, Hıristiyanlar'ı da lanetliyor. Ve Bakara 193: "Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın." diye buyuruyor.

Kıvılcımlı (2015: 289) Mekke dönemi ayetlerinin yapısı için soyut, teorik, felsefi tanımlaması yapar. Medine'de ise doğrudan devletleşmeyle ve ölçek büyüten ticaretin sağladığı artı değerin pay edilmesiyle ilişkili olan ve ortaya çıkan sınıfsal çelişkilerin çözümünü konu edinen ayetler (Bedir Savaşı sonrasında yazılan Enfal suresi gibi) yürürlüğe girer. Kuran, çağrısına yanıt vermeyenler için cehennem kavramını geliştirir ve zaman içinde cehenneme giden süreci de gayet somut biçimde betimler. Örneğin dağların yer değiştireceğinden, gökten ateş yağacağından ve bundan kurtuluş olmayacağından söz eder (Er Rahman suresi).

Muhammed döneminde bölgedeki ticaretin ölçeği büyüyor. Kıvılcımlı (2015: 28) bu dönemi "tefeci bezirgân toplumu" olarak tanımlıyor. İşte Arap coğrafyasının mutlak tek tanrıcı dini olan İslam bu büyük ticaret ilişkileri dönemi içinde gelişti. Muhammed bu üretim biçiminin merkezi devletini yarattı. İslam bunun ideolojisi oldu. Kuran ideolojiyi yazılı hale getirdi, kurallarını kâğıda döktü. İslam Devleti ilk olarak Mekke ile Medine arasındaki güney ticaret yolunu ele geçirdi. Topraklarını tefecilere kaptıranlar, çöl bedevileri, ticaretin yoksullaştırdığı köylüler, bu projede geleceklerini görerek Muhammed'i ve inanç sistemini desteklediler. Çölün bu barbar kavim toplumu, güney ticaret yolu üzerinde ticaretin ölçeğini büyüterek ve Medine'deki Yahudiler'in ticaret tekelini eline geçirerek, barbarlığını geride bıraktı, kentli medeniyet aşamasına yöneldi.

Aydın (2014: 28) Kuran'ın dilinin de henüz yerleşikliğe geçmekte olan Arap Bedevi toplumunun ilkel dili olduğunu, bu dilde yaşam tarzının gelişmişlik düzeyiyle bağlantılı üst düzey sözcüklerin yer almadığını, bunların Arapça'ya 9–10. yüzyılda temas edilecek olan Yunan dilinden gireceğini yazar.

Kıvılcımlı'ya göre (2015: 29–32) Muhammed üretim biçimindeki bu değişikliği gerçekleştirirken, kavimleri birleştirip devletleştirirken İslam'ı siyasal araç olarak kullandı. Komünal kavim yapısının dayanışmacı değerlerini modern kentli yapının yozlaşmasını engellemek üzere ayakta tutmaya çalıştı. Yine Kıvılcımlı'ya göre Kuran'daki mal, mülk karşıtı ayetler bunun göstergesidir. Muhammed kentli yaşamın yaratacağı yozlaşmayı Musevilik döneminden, İbrahim ile Musa'nın zamanından biliyordu. Tevrat'ta bunlar yazıyordu. İsrailoğulları'nın dini ideolojisinin içi bu nedenle zamanla boşalmıştı. Servet birikimi eşitsizlikler ve toplumsal yozlaşma yaratmıştı. Mekke'deki tüccar sınıfının içine düştüğü yozlaşma da bunun kanıtıydı. Kureyş ileri gelenlerinin oluşturduğu bu tüccar sınıfı yoksul tabakadan tamamen farklı bir sefahat hayatı yaşıyordu. Muhammed, Medine'ye göç sonrasında gayet planlı biçimde, ümmetini bir üst üretim biçimi aşamasına, büyük ölçekli ticaret aşamasına taşırken, bedevi kavimlerini bu yolda birleştirirken, sosyal yapıyı korumak amacıyla, daha geri bir üretim biçimine ait olan kabile yapısının kolektif ilişkilerine, değerlerine tutunmaya çalıştı.

Ancak üstyapıya ilişkin bu önlemler Muhammed'in beklentisini karşılamıyor. Çünkü en nihayetinde altyapı, yani üretim ve paylaşım ilişkileri, üstyapı kurumlarını, sosyal dokuyu, hukuk ve inanç normlarını belirliyor. Ticaretin ölçeğinin büyümesi, ana ticaret yollarını elde tutmak için yapılan savaşlar ganimeti büyütüyor. Büyüyen artık değerin nasıl pay edileceği konusu sorun çıkarıyor, ümmetin birbirine düşmesine neden oluyor. Bedir Savaşı sonrasındaki gerilim bununla ilişkilidir. Bu gerilim Muhammed'in kolektif ilişkileri koruma yönündeki çabasını da geçersizleştiriyor. Bedir Savaşı'ndan sonra, ganimetin Allah'ın ve peygamberinin olduğu yönünde ayet bildirmek zorunda kalıyor. Weber (2012: 410) bu düzenlemeleri dikkate alarak İslam'ı ilk benimseyen kuşakların kısa süre içinde en zenginler halini aldığını belirtiyor. Ama zenginlik sahibini vicdansız eder. Zenginlik ve bu temelde ortaya çıkan farklılıklar öyle artıyor ki; İslam'ın dayanışma vaaz eden ayetleri gerçek hayatta göstermelik kalıyor ve Muhammed "Allah bir kuluna ihsanda bulunduğunda onu üzerinde görmek ister" diye ayet bildirmek mecburiyetinde oluyor. Weber bu örneklerden

hareketle, İslam'ın hiçbir zaman bir kurtuluş dini olmadığını, siyasal hedeflerin İslam'ın emirlerine hep damga vurduğunu, kadın kölelerin cariye haline getirilmesinin bile bu siyasal özle ilişkili olduğunu, herkesin cariye sayısının eşit olamamasının, cinsellik üzerinden siyasal farklılıkları pekiştirmeye hizmet ettiğini yazıyor.

Muhammed'in ölümünden sonra başlayan dört halife dönemi (632–661) İslam'ın altın çağı olarak nitelense de böyle olmadığı çok açık. Konu devletleşmeyse tamam. Ancak İslam'ın dini özellikleri söz konusu edilecekse tam tersinin geçerli olduğu zamanla ortaya çıkıyor. İslam siyasetle tam olarak iç içe geçiyor, neredeyse bir inanç sitemi olmaktan çıkarak yönetim aracı haline geliyor. Edwards (2011: 530) çok açık olarak İslam'ı siyasetle kaynaşmış bir inanç sistemi olarak niteler.

Muhammed'in ölümünden (632) sonra yerine kimin halife olarak seçileceği konusuyla birlikte siyasal nitelikli sorunlar belirginleşiyor, kardeş kavgaları yaşanmaya başlanıyor. Muhammed'in yakın arkadaşı, ama akrabadan olmayan Ebu Bekir'in yaş nedeniyle halife seçilmesi Ali taraftarlarınca hep itiraz konusudur. Aliciler, Ali'nin, ilk halife seçiminin yapıldığı anda Muhammed'in cenaze işleriyle uğraşıyor olması nedeniyle seçim ortamında bulunamadığını belirterek, Ebu Bekir'in halife seçilmesinin Ali'ye yapılmış ağır bir haksızlık olduğunu ileri sürüyorlar. Böylece, daha başta, Muhammed sonrası dönemin kalıcı iktidar savaşları uç vermiş oluyor. İlk halifenin seçilmesi görece sıkıntısız gerçekleştirilse bile sonraki seçimler büyük çalkantılara yol açıyor.

Hatta 656–661 dönemi öyle karışık ki "fitne" dönemi olarak da biliniyor. Üçüncü halife Osman, Mısır'ın fethine katılan hoşnutsuz kimi muhariplerce öldürülüyor. Böylece Müslüman cemaat bölünüyor, iç savaş başlıyor. Sorun kimin halife olacağı noktasında kilitleniyor. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı Ali en nihayetinde 656'da halife seçiliyor. Tabii ki sorunsuz değil. Suriye Valisi ve öldürülen Osman'ın akrabası Muaviye derhal karşı çıkıyor. Muaviye sorunu büyütmek için Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesini istiyor, Ali vermiyor, gerilim büyüyor. Bu sırada bir grup her iki taraftan da ayrılarak Hariciler isimli üçüncü bir yapı oluşturuyor. Hariciler Ali'nin Muaviye ile pazarlık yaptığını,

günah işlediğini söyleyerek halifelik konusundaki kararın Allah'ta olduğunu ileri sürüyorlar. Bu ne demek? Belirsiz. Sonraki dönemlerde Hariciler gerçek Müslümanlar'ın kendileri olduğunu ilan ederek yollarına devam ediyorlar.

Sonra Ali bir Harici tarafından öldürülüyor. Halifelik böylece Muaviye'ye geçiyor. Cinayetin böyle bir sonuca varması katilin Muaviye cephesi olduğunu düşündürüyor, ama olan oluyor, Muaviye halifeliği kapıyor. Bu artık Emevi hanedanlığı dönemidir. Emeviler döneminde halifelik tam manasıyla devletleşiyor. Emevi hanedanları-halifeleri saray hayatına, safahata öyle dalıyorlar ki dillere düşüyorlar. Din ve inanç arka planda kalıyor (Bebel A 1987: 82). Emeviler döneminde Ali taraftarları tamamen kopuyor, o tarihten beri Şii olarak biliniyorlar. Şiiler yalnızca Muhammed'in ailesine mensup olanların halife ve hükümdar olabileceğini ileri sürüyorlar. Bu fikirlerini inanç sistemlerine işliyorlar ve diğerlerini dinen meşru saymıyorlar.

Bu husumet tarih boyunca sürüyor. Ali'nin küçük oğlu Hüseyin, Emevi hanedanı Yezid'den (680–683) iktidarı almaya ikna ediliyor. Kışkırtılıyor demek daha gerçekçi olur. Başaramıyor. Bu işin peşinde koşarken ailesinin pek çok üyesiyle birlikte Kerbela'da katlediliyor, kesik başı Yezid'e gönderiliyor. Bu olay Müslümanlar içinde bir başka önemli yarılmayı yaratıyor. İslam devletleşmesinde siyasi cinayetler birbirini izliyor.

Halife seçimi konusu Müslüman toplumu içinde etnik kökenli bir sorunu da yaratıyor ya da en başından itibaren böyle bir soruna dayanıyor. Zira ilk üç halifenin üçü de Mekkeli Kureyş kabilesinin üyesi. Muhammed de Kureyşli olsa bile, bu kabilenin İslam'ın ortaya çıkışında Muhammed'e ve öğretisine karşı çıkmış olması, Muhammed'in bu sorunlar nedeniyle Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlığı, diğer Müslüman kavimler tarafından Kureyş'e kötü sicil verilmesinin nedeni. Hal böyleyken Muhammed sonrası iktidar döneminde, sicili kötü bu kabilenin halife seçimlerinde belirleyici olması özellikle Ali taraftarlarınca hep eleştiriliyor. Ömer ölmeden önce halife seçmek konusunda bir komisyon belirliyor. Ancak, bu komisyon bile Ömer'in yakın arkadaşlarından ve Kureyş kabilesinin önde gelen tüccarlarından oluşuyor.

Halifeliğin Muaviye'nin eline geçmesi, İslam'ın siyasallaşması

açısından tam bir dönüm noktası oluşturdu. Muaviye ölmesine yakın oğlu Yezid'i halife olarak belirledi ve bu ataerkil halifelik yapısı kalıcılık kazandı.

İslam devletinin giderek büyümesi fethedilen toprakların nasıl paylaştırılacağını sorun haline getiriyor. Bu sorun Osman döneminde belirginleşiyor. Çünkü artık Suriye, İran, Irak ve Mısır İslam toprağıdır. Yeni toprakların nasıl Müslümanlaştırılacağı konusu sıkıntı ve inanç sistemini bozucu bir etki yaratıyor. Goldschidt ve Davidson (2011: 89) Osman'ın 50 milyon altınlık bir servetin sahibi olduğunu yazıyorlar. (Halifeler dönemine ilişkin somut bilgiler için Hawting GR 2011 ve Goldschidt A, Davidson L 2011: 89-95'e bakınız).

Siyaset ile inancın ilişkisi bakımından İslam'ın kendisinden önceki tek tanrıcı din Hıristiyanlık'tan önemli farkının olduğu açık. Çünkü Hıristiyanlık çok uzun dönem inanç sistemi olarak kaldı. İsa dönemi için zaten böyle. Sonrasında Hıristiyanlığı esas organize eden Pavlus dönemi için de önemli derecede geçerli. Şüphesiz Hıristiyanlığı oluşturanlar da kendilerine kendi dinlerini yaymak gibi bir misyon biçiyorlar. Örneğin, Pavlus bu nedenle yurdunu terk edip Avrupa'ya kadar gidiyor. Ancak buradaki yayıcılık daha çok misyonerlik kapsamındadır. Dönemin egemen siyasal yapılarının şiddetiyle, yasaklarıyla karşılaşır hep. Bu nedenle Roma'nın resmi dini olarak kabul edilinceye kadar, dini yayıcılık neredeyse bir yeraltı faaliyeti olarak yürütülür. Nitekim belki de bu nedenle İsa (Luka 6: 29-30'da) şöyle diyor: "Kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına kim vurursa, ona öbürünü de çevir, abanı alandan gömleğini esirgeme... ve kim sana bir kilometrelik yolu zorla yürütmek isterse onunla iki kilometre yürü."

Bu, en azından, köleci düzende tutunmak için, düzene uyum sağlama, gizlenme, kamuflaj çabası değilse ne? Belki de daha ötesi, belli etmeden köleci düzeni temsil eden eşitsizlikleri onaylama. Öte yandan Pavlus'un da yine aynı bağlamda şöyle söylediği aktarılır (Şenel A 2014a: 38): "Herkes üzerinde olan hükümetlere tabi olsun, çünkü Allah tarafından olmayan hükümet yoktur... Hükümete mukavemet eden Allah'ın tertibine karşı durmuş olur ve karşı duranlar aleyhine hüküm alırlar." Ancak İsa'nın her daim böyle başı eğik olduğu sanılmasın. Örneğin, şu cümleler de O'nun

ağzından, yine Matta'da (10: 34-37) dökülüyor: "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın. Barış değil kılıç getirdim. Çünkü babayla oğulun, anneyle kızın, gelinle kaynananın arasına ayrılık sokmaya geldim." Buna benzer cihadist yaklaşım Musa için de söz konusu. Örneğin Eski Ahit Mısır'dan Çıkış 32'de tanrı Musa'ya şöyle diyor: "Herkes kılıcını kuşansın, ordugâhta kapı kapı dolaşarak kardeşini, komşusunu, yakınını öldürsün." Bu, kendilerini tanrıya adamalarının göstergesi olarak isteniyor.

Din yapı olarak siyasi, fetihçi. Hepsi öyle. Ama İslam'ın ontolojisinde daha kuruluş aşamasında devletleşme var. Hıristiyanlığın siyasi tutumu, devletle ilişkisi ilerleyen dönemlerde ortaya çıkıyor. Zaten İncil yaklaşık 300 yıl içinde yazılıyor. İslam'daki bu ontolojik farklılığı Weber (2012: 147) "Muhammed temel olarak siyasiydi" diyerek saptıyor. İslam daha ilk organize olduğu anda siyasi niyet ediniyor. Karakteri böyle oluşuyor. Muhammed'e ilk vahyin indiği tarih 610 ve Hicret 622'de gerçekleşiyor. Yani en çok 12 yıl içinde Muhammed önüne devletleşme hedefini koymuş oluyor. İslam, İslam devleti anlamına geliyor. Cihat savaşı meşrulaştırıyor, dinselleştiriyor. Muhammed cihat üzerinden devletini kurup, genişletiyor. Halifeler dönemi ise zaten tam bir devlet aşamasını temsil ediyor. Kuran ve Muhammed genişlemek için cihadı benimsiyorlar: "Allah'ın ve resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın." (Tevbe 29). Cizye gayrimüslimlerin bağışlanmak için ödemek zorunda oldukları düzenli vergi anlamına geliyor. İslam, ancak vergi ödemeleri koşuluyla, kendisinden olmayanlara, kendi inançlarıyla yaşam olanağı tanıyor, reddedenleri yok ediyor ya da köleleştiriyor. Muhammed'in ve savaşçıların cariyeleri bu kaynaktan geliyor. Yahudi ve Hıristiyanlar'ın silah taşımasına izin verilmiyor, askere alınmıyorlar. Devlette en yüksek statüde olanlar ilk Müslümanlar'ın soyundan gelenler ile Araplar. Devlet genişledikçe, diğer etnik ve dini kimliklerle temas arttıkça, özellikle Muaviye döneminde, gayrimüslimlerin bürokraside yükselmeleri olanaklı hale geliyor. Ancak cizye ve kelle vergisi, fethedilen topraklardaki askeri ve siyasi hâkimiyet bakımından her daim kullanılıyor (Goldsschimdt A, Davidson L 2011: 156).

Tek tanrıcı dinlerin siyasetle ilişkilenmesinin kendi tarihsel

süreçleri içinde dönemsel farklılık gösterdiği de ortada. Hıristiyanlığın erken dönemlerinde daha hümaniter değerlere sahip olması, koşulsuz affetme, hayırseverlik, düşmanını bile koşulsuz sevme türünden önermeler; İslam'ın Mekke dönemindeki ayetlerinin temel insani ve etik değerler üzerine yoğunlaşan felsefi bir karakter taşıması; ancak her iki dinin de sonraki dönemlerde kendi içlerinde farklılaşması, Hıristiyanlığın Roma ile ilişkilendikten sonra otoriterleşmesi, İslam'ın Medine döneminde kendisini bir devlet dini olarak inşa ederek siyasallaşması, bunun kanıtı olarak değerlendirilebilir. Tek tanrıcı dinlerin ilk çıkışlarındaki hoşgörülü, çoğulcu yapısına heterodoksi, kurumsallaştıktan sonra edindikleri doktrinerliğe ise ortodoksi deniyor (Suvari ÇC 2013). Heterodoksi kendini kabul ettirme, genişleme amacına hizmet eden bir tür takiye dönemi oluyor. Dinler, var olan düzenin içinde tutunabilmek için başlangıçta heterodoks oluyorlar, sonraki devletleştikleri dönemde ise iktidarı sürdürebilmek için ortodoks bir karakter kazanıyorlar. Hıristiyanlık için de İslam için de geçerli bu. Bu nedenle, Mertcan'ın (2013: 264), Hıristiyanlığın devlet işlerine karışmıyor görüntüsünün konjonktürel olduğu yönündeki saptaması doğru. Batı bu konjonktürel olguyu yapısal bir farklılık gibi sunarak, kendi kültürünün, demokrasi bakımından, İslam karşısındaki üstünlüğünü kanıtlayan bir veri olarak kullandı hep. Hiç alakası yok. Batının, dünya sisteminin çeperinde yer alan, kendisinden farklı inanç sistemine sahip olan ülkelere yönelik klasik emperyalist yaklaşımının bir yansımasından ibaret bu.

7. Tarım için verimsiz, din için bereketli topraklar: Arap Yarımadası

İlk dinler, çok tanrıcı-kral tanrıcı olarak, Mezopotamya'da, Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ile Dicle'nin arasında kalan verimli topraklarda, büyük tarım ekonomisi temelinde MÖ 4000'lerde doğduktan sonra, tek tanrıcı dinler de hemen hemen aynı coğrafyada ortaya çıktılar. Weber'in (2012: 109) tek tanrıcılığın siyasi merkezileşmeye eşlik ettiği yönündeki görüşü doğru. Üretim ve yönetim merkezileşirken tanrı inancı da merkezileşti, tanrı tekleşti.

MÖ 2000'ler İbrahim'in Museviliği, milat döneminde İsa'nın Hıristiyanlığı ve MS 600'lerde Muhammed'in İslam'ı tarihsel

olarak birbirlerini neredeyse kesintisiz biçimde izlerken, tarımın merkezileştirildiği Arap Yarımadası'nı kendilerine mekân tuttular.

İbrahim soyunun Ur'dan çıktıktan sonra Arap Yarımadası'nda sürülerini otlattığı, Mısır'a geçtiği, orada bir dönem konakladığı, sonra kendisine vaat edilmiş topraklara, Kenan Ülkesi'ne, yani Arap Yarımadası'nın kuzeyine doğru yöneldiği, buradaki kıtlık nedeniyle yeniden Mısır'a döndüğü, zenginleştiği, ama vaat edilmiş toprakları unutamayarak, bu kez Musa öncülüğünde yeniden geriye döndüğü biliniyor. Hıristiyanlık da yine aynı coğrafyada, İbrahim'den yaklaşık 2000 ve Musa'dan 700 yıl sonra doğuyor. Muhammed ise biraz daha güneyde işlek bir ticaret yolu (güney yolu) üzerindeki Mekke'de dinini geliştirmeye başlıyor.

Doğusunda Mezopotamya ve Basra körfezi, batısında Akdeniz ve Kızıldeniz tarafından kuşatılan bu toprakları dinler açısından bu denli verimli kılan faktör neydi?

Akdeniz, Basra Körfezi ve Kızıldeniz kıyı şeridini dışarıda bırakacak olursanız, yarımadanın kalan kısmı tamamen çöllerle kaplıydı ve bu topraklarda tarım yapmak olanaksızdı. Buralarda ancak hayvancılık ve bu üretim biçiminin sunduğu ürünlerin ve metallerin değişimine dayalı küçük ölçekli ticaret yapılabiliyordu.

Egemen sosyal organizasyon biçimi aşiret yapısına sahip kavimkabile örgütlenmesiydi. Geniş çöller arasında kabileler birbirlerinden neredeyse izole biçimde ve göçebe olarak yaşıyorlardı. Ticaret yollarında seyir halindeki kervanları soymak da önemli geçim kaynakları arasındaydı.

Bu sosyoekonomik formasyon, haliyle, Mezopotamya ve Nil sosyoekonomik formasyonlarından tamamen farklı karakter sergiliyordu. Mezopotamya ve Nil vadileri büyük tarım ekonomisine İbrahim kavminden tam 2000 yıl önce geçerek, kentli medeniyet aşamasına ulaşmışken, göçebe Araplar, ancak, milattan 4000 yıl önce Dicle ve Fırat arasında küçük sulama tarımıyla geçinen çiftçilerin üzerine çöreklenen Toroslu çobanların gelişmişlik düzeyindeydiler. Mezopotamya ve Nil kent devletleri sınıfsal bir karakter gösterirken, çölde daha dayanışmacı toplumsal ilişkiler hâkimdi.

Arap Yarımadası'nın sosyoekonomik bakımdan bu geri kalmışlığı tanrı soyutlamasına ulaşamamış olmasının da nedenidir. Büyük akarsu yataklarında ortaya çıkan kentler, üretimi

merkezileştirirken, bilinçte de ileri düzeyli bir soyutlamaya olanak tanımış, tanrı fikriyatı tarımın ve yönetimin merkezileşmesi zemininde ortaya çıkmış, insanın inanç dünyası dünyevi somutluklardan böyle kurtulmuş, aynı anda da yöneten sınıfların eline geçmişti.

Arap Yarımadası'nda üretim ilişkilerinin geriliği ve kabile yaşantısı, din öncesi inanç biçimlerinin var olmasının zeminini oluşturuyordu. Örneğin, Mekke'deki bir taş bu şekilde kutsal görülüyordu.

Buna karşılık, Mezopotamya ve Nil vadilerinin kral tanrıcı inanç sistemi o kadar ileri derecede organize olmuştu ki, kendi içinden, herhangi bir dış faktörün etkisi olmaksızın, tek tanrıcı inanç düzeyine sıçraması mümkün değildi. Bu bölgelerdeki kültürel yapı, kendi gelişiminin önünde engel oluşturuyordu. Bir dönem hem iktisadi ilişkiler, hem sosyal ilişkiler, hem bilim, hem de inanç sistemi bakımından insanlığa öncülük etmiş olan büyük tarım ekonomisi, daha gelişkin bir inanç sistemine geçişi kendi iç dinamikleriyle başarabilecek durumda değildi. İlk kez tanrı fikrinin ortaya çıktığı Mezopotamya kent yapısı, tek tanrıcı din fikrine sıçramanın önündeki engeldi.

MÖ 2000'lerde kent devleti yapısı çürümeye başlamıştı. Mezopotamya kentleri bitip tükenmez biçimde birbirleriyle savaşıyor, dışarıdan gelen kavimlerin akınlarına maruz kalıyor, bir kent devleti yıkılırken, bir başkasının birkaç yüzyıl sürecek iktidar dönemi açılıyor ve yönetenler artı ürünün temellük edilip, paylaştırılması işine kendilerini kaptırmış bulunuyordu.

Ekonomik faaliyetlere, savaşa, dış saldırılara karşı kendisini korumaya bu denli kilitlenmiş bir rejimin, düşünsel olarak sıçrama göstermesi olanağı bulunmuyordu.

Oysa Arap Yarımadası toplumları bütün bu ilişkiler bakımından tamamen bakirdiler. Üstelik Mezopotamya'nın köleci ilişkilerinden kendilerini kurtaracak bir misyon arayışı içindeydiler. İbrahim bu koşullarda ortaya çıktı ve kendi kavmine yeni bir inanç sistemi üzerinden kurtuluş yolu önerdi, tanrı Yahve kendisini çağırarak Kenan Ülkesi'ni müjdeledi. O anda yeryüzünde yalnızca İsrailoğulları'nın özel bir tek tanrısı olmuş oldu. Yozlaşmış çok tanrıcı düzenden, köleci rejimden kurtulmak isteyen halk

için Yahve ve Kenan Ülkesi geleceği temsil ediyordu. İsrailoğulları peygamberleri İbrahim ve Musa'nın arkasından, Yahve'nin aydınlattığı yola düşerek Kenan Ülkesi'ne yöneldiler.

İbrahim'in, o dönemin bilinç yapısıyla daha fazlasını düşleyebilmesi olanaksızdı. O ancak kendi kavmini kurtaracak bir aşkın inancı formüle edebildi. Evrensellik düzeyi kendi kavmi ölçeğindeydi. Ama arkasını, yine aynı topraklarda, aynı sosyoekonomik formasyon içinde yaşamakta olan Musevi İsa getirecek, bu kez bütün insanlık için kurtuluş yolu önerecekti. İsa'nın hayattaki amacı, yalnızca, herkesi yeniden Allah yoluna çağırmaktan ibaretti. Ancak bunu Musevilik üzerinden gerçekleştirebilmesi olanaksızdı. Tek bir kavme indirilmiş, tek bir kavmi kutsamış ve kavimler arasındaki vahşi savaşlarla kirlenmiş bir dinin bütün insanlığın dini olarak sunulması olacak iş değildi. Mevcut kavmi dinle tek tanrıcılığı evrenselleştirmenin olanaksızlığını kavrayan, Museviliğin insanlığın evrensel inanç sistemi olarak sunulamayacağını fark eden, tek tanrıcı kutsallığı evrenselleştirmenin ancak yeni bir tek tanrıcı din kurmakla mümkün olacağını kavrayan ve Museviliğin reforme edilmesinin olanaksızlığını hisseden Pavlus oldu. Pavlus, İsa'nın yarım bıraktığı işi tamamladı. Ancak İsa başlarken yine de çok önemli bir görevi yerine getirmiş, kendi yaşamını bütün insanlığın günahlarının kefareti olarak tanrıya sunmuştu. Hıristiyanlığın kurucu dogması olan baba-oğul-kutsal ruh üçlemesi İsa sayesinde hayat buldu.

Ama yaklaşık 400 yıl sonra, Hıristiyanlığın kendisini, devletin resmi siyaset aracı olarak Roma'ya sunması başlı başına bir yozlaşma belirtisidir. İsa insanlık için kendisini tanrıya sunmuşken, Hıristiyanlık köleleri yönetsin diye Roma'ya yanaştı, Roma'yı fethetti. Ama ne adına? Bu inanç dünyası açısından hiç kabul edilebilir bir teslim alış ve oluş değildi. Ortaya yeniden ciddi bir inanç boşluğu çıktı. Bu kez, bu boşluğu doldurmak üzere, Arap Yarımadası'nın kavmi toplum yapıları entelektüel yaratıcılıklarını İslam'ı formüle ederek devreye soktular. İzlenen yol yine İbrahim yoluydu. Keşfedilen yeni bir şey yoktu. Allah'ın birliği doktrini üzerinden inanç tazeleniyor, yöneticilere kendisini sunarak inandırıcılığını, samimiyetini yitiren Hıristiyanlığın yerine bu kez Araplar evrensel bir aşkın özne yaratısına girişiyorlardı.

Muhammed döneminde de Arap Yarımadası'ndaki üretim ilişkilerinin İbrahim dönemindekiyle aynı olması, Bedevi yaşantısının binyıllar boyunca değişmeden varlığını koruması, bu bölgeyi tek tanrıcı dinlerin beşiği durumuna getirdi.

Kavmi toplumların dayanışmacı ilişkileri herkesin ortaklaşabileceği aşkın özneye ulaşmayı olanaklı kılıyor, tek tanrı inancının kolektif toplumsal atmosfer içinde benimsenmesi mümkün oluyordu. Sınıfsal çelişkilerin bulunduğu Mezopotamya ve Nil vadilerinde bu tür bir çıkışın gerçekleştirilmesi olanağı yoktu.

Uçsuz bucaksız çöllerin toz bulutları içinde takılıp kalmış kabile toplumsallığı tek tanrı icadı açısından nesnel bir zenginlik sunuyordu. Tek tanrı bu toplumlar açısından çöldeki tarihsel-toplumsal takılıp kalmışlıklarını aşabilmelerinin fırsatı olarak ortaya çıktı, İsrailoğulları'na, Arap Bedevileri'ne tarihin kapısını araladı.

Yarımada toplumları, peygamberlerinin ardından bu kapıdan girerek devletleştiler, medeniyetle, kentli yaşamla tanıştılar, hatta Müslümanlar dinleriyle kendi kentlerini ve devletlerini inşa ettiler. Mezopotamya'da tarım, kentleri, kralları, kral tanrıları ortaya çıkarmıştı. Arap çöllerinde din dağınık kabile yapılarını birleştirdi, devletleri organize etti, düzenli savaşçı birliklerin oluşumunu sağladı.

Kısaca tek tanrıcılık Arap Yarımadası'nın sosyoekonomik formasyonunun belirleyiciliğinde doğup, gelişti.

Ancak yalnızca bu kadar değil. Özellikle Bebel'in (1987: 19–21) dikkat çektiği bir başka olgu daha var: Bu doğal nitelikli bir faktör. Bebel, Arabistan'ın hem çirkini hem de güzeli hemen her zaman bulutsuz, pürüzsüz bir göğün altında kuşatan ışıl ışıl renk tonlarının, sinirler üzerinde büyük uyarıcı etki yaptığını belirtir ve Arabistan'ın doğal ortamının insan zihninde Allah fikrine ulaştıracak yönde ne bulunmaz etkiler yaratabileceğini edebi bir üslupla betimler: "Sıcak iklim insanı daha bir duygusal, daha bir tutkulu kılar. Bu insanlar sanrılara ve vecde kuzey ülkelerinin insanlarından daha fazla yatkındırlar. Doğa olaylarının şiddetli, görkemli ve güçlü ortaya çıktıkları yerlerde hayal gücü iyice üretkenleşip akla baskın çıkar. Dinsel hayallere, coşku ve heyecanlara düşkünlüğün yanı sıra, hayal gücünü ve uyarılmış duyguları özellikle tatmin eden edebiyat, şarkı, müzik, masallar ve fantastik

hikâyeler gibi sanatlara duyulan eğilim de bu olguyla ilgilidir. En belirleyici doğa olaylarının başında çöl gelir. Çöl, görünürdeki aldatıcı sonsuzluğu, gündüzleri kendini yutan ışık denizi ve bütün bunlara bağlı olarak içindeki hayatın bütününe yok olup gitmişlik görünümü veren o gururlu dinginliği ve ürpertici sessizliğiyle insanları derinlemesine etkiler. İnsan bu kımıltısız sonsuzluğun içinde kendini hem küçüklük, önemsizlik, hem de yücelik duygusuna kaptırır ve bütün bunların yaratıcısı olarak tasarladığı varlığın karşısında temkinli olmaktan da öteye denetleyemediği bir ürküntü duyar. Bu duygu hemen her zaman karşısına çıkan fanilik belirtileriyle daha da yoğunlaşır. Çölün her köşesinde açlık ve susuzluktan ölmüş hayvanların ve insanların kemikleriyle karşılaşır. Geceleri, apaydınlık bir ışık denizinden kopkoyu bir karanlığa birdenbire, algılanabilecek bir ara aşamasına meydan bırakmadan geçen çölde, gece ansızın çöker. Işıldayan gök cisimleri eşi benzeri görülmemiş bir parlaklık saçarlar. Gecenin sessizliğini değişik hayvanların sesleri sarar. Bu esrarengiz ortamın, insanların, peşlerine takılıp onlara zarar veren gizli, esrarengiz ruhlar, hortlaklar yaratmasına yardımcı olmasının şaşılacak bir tarafı yoktur. Bu ortam yüzünden Araplar'ın cinlere, perilere, hayaletlere inanma eğiliminin kökenleri çok uzak geçmişlere dayanır."

Kısaca, Arabistan'ın üç tek tanrıcı dine de vatanlık etmiş olması tesadüf görünmüyor. Bir yandan üretim ilişkileri, bir yandan da insanın hayal dünyasını derinden etkileyen çöl ortamı İbrahim'i, İsa'yı, Muhammed'i yaratıyor, onlara toplumlarının önüne düşecek cesareti, hayal gücünü veriyor.

8. Tek tanrıcı dinlerin yönetim misyonuna örnek olarak İslam

8.1. Tek tanrıcı dinlerin devrimciliği

Tarihte din ilk olarak Mezopotamya'da, büyük sulama tarımı temelinde, çok tanrıcı biçimde ortaya çıktı. Güneşe, aya, dağlara, yıldızlara, ulu ağaçlara, kısaca herhangi bir çeşit doğal-maddi varlığa kutsallık atfetmenin insan zihnine yetmediği bir aşamada gelişti. Bu, önceki totemci ve şamanist bilinç formasyonlarının üzerinde bir soyutlama gereksinimi ve yeteneğine işaret eder. Din

çiftçi toplumların sınıflı yapısına doğdu. Egemenler dinle birlikte toplumun bilinç yapısını ele geçirdiler, onu kendi sınıfsal çıkarlarına hizmet edecek inanç sistemi olarak organize ettiler. Kral bu hedef doğrultusunda kendisini tanrı olarak kutsadı.

İlk çok tanrıcı dinlerden itibaren dinin işlevi budur. Kutsallığın amacı sınıflı toplum yapısını daim kılabilmektir. Din Mezopotamya'dan beri siyasetin aracıdır, Roma'da Hıristiyanlık ve en başından beri İslam, siyasetin ve ideolojinin kendisidir.

Siyaset derken yönetim işlevini kast ediyoruz. Yönetim artı değerin sınıfsal zeminde pay edilmesi için geliştirilip, kullanılan bütün teknik, siyasi müdahale yollarını içeriyor. Bu anlamda her din yeni bir toplumsal inşa gerçekleştiriyor. Toplumsal yaşamın bütün bileşenlerine yönelik kural ve normlar belirliyor. Başlangıçta bu kural ve normları değerler sistemi olarak sunuyor. Bireylere kutsal olarak kodladığı davranış kalıplarıyla yaşamayı öneriyor. Bunları yaygınlaştırmaya, toplumsal ölçekte kurumsallaştırmaya çalışıyor. Zaman içinde, yerleşiklik kazandıkça, güçlendikçe, hukuksal kurallar koyuyor. Bütün bu çaba ve yapıları dinin siyasi işlevi başlığı altında toplayabiliriz. Dinin siyasi işlevi, ister istemez zorlayıcı, baskılayıcı bir yön taşır. Dinin kutsallarına aykırı davrananlar önce uyarılır, sonra cezalandırılır, ortak yaşamın dışına atılır.

Ancak bu kadar da değil. Dinin ayrıca özel bir ideolojik işlevi de var. İdeoloji derken, bu kez, dinin belirlediği değer, norm ve kurallar doğrultusunda bireylere boyun eğici, kabullenici, onaylayıcı bir içgörü kazandırılmasını anlıyoruz. Din, ideolojik düzlemde, düzeni meşrulaştırmaya çalışır. Çünkü toplumsal inşa, salt siyasal, zorlayıcı önlemlerle başarılamaz. Başarılsa da uzun süreli olamaz. Düzenin gerekliliği ve haklılığı konusunda ikna çalışmasına özel olarak ihtiyaç vardır. Dinin ideolojik işlevi toplumsal üretimi gerçekleştiren, ancak artı üründen orantısız olarak az pay alan halk sınıflarının bu gerçekliğe ikna edilmesini, sömürü ilişkileri karşısında boyun eğmelerinin sağlanmasını hedefler. Bireysel ölçekteki dindarlık bu ideolojik saldırı karşısındaki boyun eğiştir.

Dinin ontolojik olarak, ilk ortaya çıktığı Mezopotamya'dan beri içerdiği bu siyasi ve ideolojik karakter, kutsala uygun toplumsal düzenin inşasına ve süreklileştirilmesine yöneliktir.

Peki, MÖ 4000'den beri birbirini izleyen farklı dinlerin, en

azından kendisinden daha önce tarih sahnesine çıkmış olanlara göre ilerici ve/veya devrimci olarak nitelenmesi olanaklı olamaz mı? Yani, Musevilik Mezopotamya'nın çok tanrıcı dinleri karşısında, Hıristiyanlık Musevilik karşısında, İslam Hıristiyanlık karşısında daha ilerici-devrimci değil midir? Musevilik çok tanrıcı dinlerden 2000, Hıristiyanlık Musevilik'ten yine 2000 ve İslam da Hıristiyanlıktan 600 yıl sonra ortaya çıkmış olduklarına göre, farklı bir toplumsallığa doğmuş sonraki her dinin daha ilerici ve devrimci olması beklenmez mi? Hiç olmazsa kendi dönemleri ve içine doğdukları kendi toplumsal koşulları içinde?

Örneğin, Türkiye sosyalist hareketinin en entelektüel isimleri arasında sayılan Dr Hikmet Kıvılcımlı (2015) böyle düşünüyor. Kıvılcımlı, Muhammed'in filozof bir kişiliğe sahip bulunduğunu (s: 37), tarihsel devrimin ve determinizmin yansıması olduğunu (s: 66) yazıyor. Kuran'ı büyük bir tarihsel sentez, tarihsel devrimin yazıya geçmiş teori ve pratiği olarak niteliyor (s: 76). Kıvılcımlı'ya göre Muhammed ümmetinin önüne parayı, pulu değil, kardeşçe, kolektivist bir yaşam tarzını sunuyor (s: 79). Güney ticaret yolunu zapt ederek, medeniyet ile komüncül ilişkileri sentezlemeye çalışıyor. Arap Bedevileri'ni ticaretle ve kendi inanç sistematiğiyle medeniyete taşıyor (s: 81).

Ancak, bir önceki bölümde ele aldığımız gibi, tek tanrıcılık, Muhammed'den önce, çok tanrıcılıkla bağlantısını korur biçimde İbrahim-Musa ile başladı. Sonra, İsa-Pavlus'la devam etti. İbrahim Mezopotamya'da köleci sömürüye maruz kalan İsrailoğulları kavmini kurtarmak üzere Ur'dan çıktı. Kendi kavmine özel bir tanrı, din ve kitap armağan etti. Sonuçta, Kenan Ülkesi'nde yerleşik kent yaşamına, yani medeniyete taşındı. Ama kentli yaşam, beklendiği gibi, aynen Mezopotamya kent devletlerinde olduğu şekilde burada da kavim yapısını bozdu, sınıflar ortaya çıktı. Sınıfların yarattığı yozlaşma Museviliğin içinden yeni bir arayışın doğmasına neden oldu. Hıristiyanlık budur. Bu arayış önce Museviliğin mevcut zemin ve kanallarını kullanmaya, o zeminde tanrının tekliğine, birliğine, yüceliğine çağrı yapmaya çalıştı. Pavlus bunun içeriden olmayacağını anlayınca bu fikriyatı dışarıdan, başka bir tek tanrıcı din sistemi üzerinden taşımaya yöneldi. İncil'in Eski ve Yeni Ahit olması bu sürekliliği gösteriyor.

Muhammed'in tarih sahnesine çıktığı dönemde, Museviler'in yerleştiği, Hıristiyanlar'ın ise terk ettiği Kenan Ülkesi ticaretle uğraşan sınıflı bir kent yapısına sahipti. Oysa, Arap Yarımadası'nın daha güneyinde, Hicaz'da hâlâ dağınık, göçebe yaşayan kavim yapısı hâkimdi. Bu coğrafya, kuzeyi neredeyse 1000 yıl geriden izliyordu. Muhammed bu geriliği gidermek işine soyundu. Dinini yeni bir üretim biçimi oluşturarak inşa etti. Yarımadanın güney ticaret yolunu, yani Mekke-Medine hattını eline geçirdi. Kentli yaşam ticaret üzerinden gelişti. Çöl Bedevileri bu yeni üretim biçimine entegre edildi. İslam bu entegrasyonunun siyasal ve ideolojik aracı işlevini gördü.

Dolayısıyla Muhammed'in güneydeki göçebe çoban-tüccar kavimlerini, 1000 yıl önce kuzeyde gerçekleşmiş değişiklikle aynı yolda, büyük ölçekli ticaretle uğraşan, ticaret yollarını yağmalayan bir üretim biçimine taşımış olmaktan başka özel bir işlevi bulunmuyor. Zaten bu nedenle Kuran'daki değer, kural ve normların önceki kutsal kitapların içerdiklerine göre niteliksel bir üstünlüğü yok.

Özellikle Mekke dönemi ayetleri önceki tek tanrıcı dinlerin de yaptığı gibi Allah'ın tekliği, yüceliği, her şeyi yaratıcılığı konularına vurgu yapıyor ve insanları Allah inancına davet ediyor. Araf 7–122 bunu "Âlemlerin rabbine, Musa'yla Harun'un rabbine iman ettik" şeklinde deklare ediyor.

Mekke dönemi ayetleri Eski Ahit, Mısır'dan Çıkış 20'de 10 Buyruk olarak sıralanan kuralları alıyor: Benden başka tanrın olmayacak, kendine herhangi bir canlıya benzer put yapmayacak ve onlara tapmayacaksın, tanrının adını boş yere kullanmayacaksın, Şabbat gününü kutsal sayarak hatırlayacaksın. Altı gün çalışacak işlerini bitirecek ama yedinci günü bana adayacaksın. Annene babana saygı göstereceksin, adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin. Bunlar bütün tek tanrıcı kutsal kitapların temel değerleridir. Saf suresi 10/11 insanlara malları ve canlarıyla Allah yolunda hizmet etmeyi önerir.

Muhammed Mekke'de İslam'ı bir değerler sistemi olarak ortaya koymaya ve düşüncesini çevresine kabul ettirmeye, iman olarak yerleşmeye, tutunmaya çalışıyor. Değerlere önem vermesi, ilk

duyurusunu değerler üzerinden yapması, yüzünü yumuşak tutması bundandır. Nitekim Gaşiye suresi Muhammed'e "öğüt ver, sen sadece öğütçüsün", Nahl suresi "yine de yüz çevirirlerse artık sana düşen açık bir tebliğdir", Enam suresi, "ayetlerin hakkında ileri geri konuşurlarsa onlardan uzak dur" diyor.

Medine'de ise durum tamamen değişiyor: Bakara suresi "fitne kalmayıp, yalnız Allah'ın dini ortada kalıncaya kadar onlarla savaşın"; Enfal suresi "kâfirlerin boyunlarını vurun, parmaklarını doğrayın"; Tevbe suresi "İslam'ı din edinmeyenlere karşı boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"; Tevbe ve Tahrim sureleri "kâfirlerle ve münafıklarla savaş, onlara katı sert davran, varacakları yer cehennemdir" diye yazıyor.

Ortaya çıkan sonuç şudur: İslam tarihsel gelişme yolunu Kenan Ülkesi toplumlarına göre 1000 yıl geriden izleyen Hicaz kavimlerini, büyük ölçekli yağmacı ticaret üzerinden kentli üretim biçimine, medeniyete taşıyor. Bu manada kendinden önceki tek tanrıcı dinlerin dünya görüşünü, değerlerini, inanç sistemini aynen devralıyor. Mekke'de tanrı inancını kutsamak üzere sürekli olarak tanrının tekliğini, birliğini, yüceliğini, yaratanlığını tekrarlıyor, insanları inanmaya çağırırken hiç zorlayıcı olmuyor. Mekke dönemi İsa'nın çarmıha gerilmeden önceki kısa tebliğci dönemine fazlasıyla benziyor. Medine'de ise bu değerler sistemini siyasi bir zeminde kullanıyor. Allah'a ve elçisine inanmayanlar, aynı zamanda Medine'de inşa edilen yağmacı ticaret devletini tanımamış sayılıyorlar. Medine'de İslam kendisine boyun eğmeyenlere katı bir şiddet uyguluyor, yayılmacı, cihadist, şeri bir devlet yapısı olarak siyasallaşıyor.

Bütün bu veriler itibariyle, İslam'ın ortaya çıktığı coğrafya ve tarihsellik içinde, kendinden önceki inanç sistemleri ve dünya görüşleri karşısında herhangi bir ilericiliği, devrimciliği bulunmuyor.

Arap toplumunu, sosyal, siyasal ve ekonomik düzlemlerde organize etmek kaygısı taşıyan bu dünyevi öğretinin öncekilere göre ilerici olarak görülebilmesi için, hiç olmazsa kimi önemli toplumsal sorunlarda gerçekten farklı düzenlemeler önermesi gerekir. Örneğin, çağın üretim ilişkilerini doğrudan yansıtan kölelik düzeni için... İslam'da böyle bir şey de göremiyoruz. Ayrıntısına sonra bakacağız: İslam köleliği kabul ediyor. Yalnızca koşullarını

yumuşatıyor. İşlenen suçların affedilmesi için öncelikle köle azat edilmesini öneriyor. Köleci düzen koşullarında bu değişiklik ilerici-devrimci bir düzenleme olarak kabul edilebilir mi?

Hiç edilemez. İslam köleci düzeni kabul ediyor, sürekliliğini sağlıyor, kurumsallaştırıyor. Ancak günahların affı konusunda köle sahiplerine köleci sistem içinde bir fırsat yaratıyor ve düzeni bu şekilde yeniden yapılandırıyor.

Bir siyasal düzenin, inanç sisteminin, devrimci olarak nitelenebilmesi için, geçmiş fikriyatı sentezleyerek aşan bir felsefi derinliğe sahip olması ve güncel sorunları da bu derinlikle yeniden ele alarak, onlara mevcut sosyoekonomik formasyonda var olandan farklı ve emekçi yığınların nesnel sorunlarını çözecek köklü çözümler önermesi beklenir.

Yukarıdaki örnek zemininde değerlendirdiğimizde, İslam'ın Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki sosyoekonomik formasyonu güney kavimlerine taşımaktan başka bir iş yapmadığını görüyoruz. Köleci düzenle ilgili önemli bir değişiklik gerçekleştirememiş olması da bununla alakalı zaten.

Üstelik İsrailoğulları'na çıkış yolu gösteren tanrı Yahve köleliğe başkaldırıyor. En azından İsrailoğulları için: "Tanrı İbrani halkını kölelikten kurtardı" (Çıkış 16: 13–14). Köleci düzene bu karşı bakış, dolaylı biçimde de olsa Yeni Ahit'te, Elçilerin İşleri bölümü 7-6'da şu cümleyle de ortaya çıkıyor: "Onların kölelik ettiği ulusu ben yargılayacağım." Tanrı İsrailoğulları'nı kölelikten kurtarırken, onlara zulmeden kölecileri yargılayacağını söylüyor. Ancak Hıristiyanlığın da köleci düzeni tanıdığı, onayladığı kesin: "İster Yahudi, ister Yunanlı, ister köle, ister özgür olalım, hepimiz tek bir ruhla doldurulduk." (Yeni Ahit, Korintlilere mektup 12–12). İncil için önemli olan kölelik değil, Hıristiyan inancı vesilesiyle tanrının ruhunun içimize doldurulmuş olması. Kuran'ın köleci sistemi günahtan arınmanın aracı olarak kutsaması ile bunun arasında önemli bir fark yok.

Üstelik Museviliğin köleciliğe bakış açısından kendisini izleyen iki kutsal kitaba göre daha ilerici olduğu bile söylenebilir. Çünkü Yahve hiç olmazsa İsrailoğulları'nı kölelikten kurtarıyor, onlara köleci sistem dışında bir kurtuluş yolu vaat ediyor. Kenan Ülkesi bu kurtuluşun mekânı olarak belirleniyor. Kenan Ülkesi kâh

Roma'nın, kâh Pers Hanedanlığı'nın hâkimiyetinde köleci düzenden kurtulamasa, köleciliğe isyan retorik düzeyde kalsa, kölelikten kurtuluş salt İsrailoğulları için öngörülmüş olsa bile, Eski Ahit'te köle karşıtı bir duruş var.

Bunu Hıristiyanlık ve İslam'da bulmak olanaksız. Musevilik'teki bu duruşun konjonktürel kalacağı, üretim ilişkilerinin nesnel karakterinin Yahve'nin sözünü en başından itibaren geçersiz kılacağı kesin. Yahve İsrailoğulları'na Ur'dan topyekûn bir çıkış önerdiği ve onlara yeni bir yurt sözü verdiği için köleci düzen reddedilebiliyor. Belki de izleyen tek tanrıcı dinler, İsrailoğulları'nın köleci düzene malıkûmiyet anlamındaki kaderlerinin tanrı sözüne rağmen değişmediğini görerek daha gerçekçi davranıyor ve inananlarına boş sözler vermekten bu nedenle kaçınıyorlar.

Sonuç: Tek tanrıcı dinler dönemin sömürücü üretim ilişkileri içine doğdukları gibi, o düzeni kabullendiler, mevcut sınıfsal güç ilişkilerini kullanarak kendi sistemlerini kurup, yaydılar.

Oysa yine köleci ilişkiler üzerinden gidecek olursak, insanlığın sosyal-siyasal bakışının, daha İsa öncesi dönemde, verili köleci düzeni reddeden bir gelişmişlik aşamasına ulaştığını da görürüz. Roma döneminin köleci isyanları buna denk geliyor. Bilindiği gibi tarihin tanık olduğu ilk ve en büyük köle isyanı MÖ 73 yılına denk geliyor. İsyanın başını Spartaküs çekiyor. Kesin yazılı kanıtlar olmasa da Spartaküs Roma ordusundan atılmış ve sonrasında köleleştirilerek gladyatör olarak kullanılmış eski bir asker. Köle isyanını başlattığında ordusu giderek büyüyor ve 120 bin kişiye ulaşıyor. İmparatorluğun düzenli ordularını ardı ardına bozguna uğratan ve başkent için de ciddi tehdit oluşturan bu köle ordusu ancak iki yılda dağıtılabiliyor. Dolayısıyla insanlık İsa'dan 73, Muhammed'den ise yaklaşık 700 yıl önce köleliğe başkaldırıyor. Spartaküs'ün ayaklanması eşitlik ve özgürlük arayışının ifadesiydi. Zaten bu nedenle, binlerce yıl sonra, 1919'da Alman komünistleri Liebknecht ve Luksemburg kurdukları silahlı devrimci gruba Spartaküs Birliği adını veriyorlar.

Spartaküs hem İsa hem de Muhammed için ışık olabilecek bir tarihsel dizge içine oturuyor. Ancak Muhammed'in çizgisi bakımından esin kaynağı olabilecek bir başka tarihsel önemli kişiliğe Aydın (2015:) İran'da dikkat çekiyor: Mazdek. Ölümü 524 ya

da 528 olarak veriliyor. İranlı bir reformist ve din aktivisti. Sasani devleti döneminde yaşıyor. Sosyal refah programlarının uygulanmasını ve komünal mülkiyeti savunuyor. Tarihin ilk sosyalisti olarak tanımlanıyor. Mazdek öğretisinde, yeryüzündeki bütün varlıkları, insanlar aralarında eşit biçimde paylaşsınlar diye yerleştiren tanrıdır. Eşitsizlikleri yaratan sonradan insanın kendisi olmuştur. Dolayısıyla bugün var olan düşmanlıkları ortadan kaldırmanın yolu da serveti yeniden eşit olarak dağıtmaktır.

Hem Roma'daki köle isyanları, hem de İran'da ortaya çıkan Mazdek öğretisi, insanlığın siyasal düşüncesinin tarihsel bakımdan, köleci düzeni, eşitsizlikçi toplumsal ilişkileri aştığını, reddettiğini, tanımadığını gösterir. Mazdek daha da ötesine geçerek zenginliklerin eşit pay edilmesini savunur. İsyancı köleler sonuçta yenilmiş, Mazdek'in önerisi pratiğe geçirilmemiş olsa bile, köleci düzen siyasi ve ideolojik olarak tarihin çöplüğüne yollanmış oluyor. İnsanlık Muhammed'den çok önce pratik ve zihinsel bir devrimi gerçekleştiriyor. Köleci düzeni reddediyor, eşitlik ve adalet yürüyüşü Spartaküs'le başlıyor, İran'da Mazdek'le sürüyor. Kim bilir, tek tanrıcı dinler öncesinde, bizim bilmediğimiz daha başka kimler aynı yolda mücadele verdi?

Hâl böyle olduğu için, tek tanrıcı dinlerin, ama özellikle Hıristiyanlık ve İslam'ın köle düzenini tanıyor oluşları, kendilerinin herhangi bir biçimde, ilerici ya da devrimci olarak nitelenmesini olanaksız hale getirir.

İsa ya da Muhammed'in döneminde köleci ilişkilerin hâkim olduğunu, dolayısıyla getirdikleri dinlerin o dönemin bu ortamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmek Spartaküs'ün cesaretine, eşitlikçi düzen arayışına kesinlikle haksızlık oluyor. Spartaküs'ten sonra herhangi bir siyasi hareketin, dünya görüşünün, inanç sisteminin ilerici nitelemesini hak edebilmesi için, Spartaküs'ün dünya görüşünü aşması, köleci sistemi tümüyle reddeden yeni bir dünya düzeni arayışı içinde olması gerekir. Bunu yapamayan hiçbir hareket ilerici, devrimci nitelemesini hak edemez.

Ancak konu burada da kapanmıyor. Kimileri, örneğin İslam'ın devrimciliğini bugün için de söz konusu edebiliyorlar. Böyle olduğunda durum tamamen saçmalaşıyor. Çünkü son tek tanrıcı din bile olsa, İslam MS 600'lerde belli bir coğrafyada, o coğrafyadaki

belli bir toplumsallığın içine doğuyor. O toplumsallığın yaşadığı somut sorunlara somut çözümler üretmeyi amaçlıyor ve bu çizgide inşa ediliyor. Önerilerini ilgili üretim ilişkilerinin belirlediği sınırlar içinde geliştiriyor, her şeyiyle söz konusu üretim ilişkileri tarafından sınırlanıp, belirleniyor.

Nitekim bu nedenle, sonraki yüzyıllarda yeni koşulları dikkate alacak yönde yorumlanması gereği ortaya çıkıyor. Ama bu gereklilik Kuran'ın kutsallığını, Allah'ın kelamı olduğu inancını sarsıyor. Yorumlama faaliyetinin hangi kriterlerle, kimler tarafından yapılacağı, yorumların Kuran'da olduğu belirtilen evrensel öze nasıl etki edeceği gibi konular İslam dünyasında önemli tartışmalar yaratıyor.

Bütün bu nedenlerle belli tarihsel koşulların ürünü olan İslami inanç sisteminin günümüz için de ilerici ve devrimci bir karakter taşıdığını iddia etmek, zaten hiç mantıklı değil.

8.2. İslam'da toplumun organizasyonu

Dediğimiz gibi, her tek tanrıcı din belli koşulların içine doğmuş, o koşullar tarafından tanımlanıp, belirlenmiş, o koşulların somut sorunlarına çözüm üretmeye çalışan dünyevi bir faaliyettir.

Bu faaliyetin iki önemli bileşeni vardır. Birincisi inanç sisteminin dayanağını oluşturacak olan ve daha felsefi nitelikli değerler sistemidir. Bu bileşen Eski Ahit'teki 10 emirde somutlanır ve Hıristiyanlık ile Müslümanlık tarafından da benimsenir. İkinci bileşen ise tam manasıyla dönemsel, konjonktürel nitelik taşıyan ve ilgilenilen toplumun nasıl organize edileceği konusuna odaklanan yönetim bileşenidir. Din siyasal nitelik kazandıkça ikinci bileşen ön plana çıkıyor. Belki kendi döneminde tam olarak yazıya geçirilmiş olduğu için, belki kendisinden önceki tek tanrıcı dini 600 yıl sonradan izlediği için, yani içine doğduğu coğrafyayı çevreleyen topraklardaki uygarlıklar artık tam manasıyla sınıflı toplum yapısı kazanmış olduğu için, İslam'da yönetimle ilişkili bileşen daha olgun biçimde gözlemlenebiliyor.

İslam önceki kutsal kitaplardan aldığı değerler sisteminin üzerine kendi siyasi vizyonunu geçiriyor. Bu manada tek tanrıcı dinlerin ontolojik yapısındaki yönetsel, siyasi, ideolojik karakterin ortaya konulması bakımından özellikli bir örnek oluşturuyor.

İslam toplumsal hayatın hemen her yönüyle ilişkili olarak kesin, tanımlı düzenlemeler getiriyor. Devleti bu düzenlemeler üzerinden inşa ediyor. En başından itibaren devlet dini olarak gelişiyor (Portakal H 2003: 38). Ayrıntısına bakmak, genel olarak tek tanrıcı dinlerin dünyevi siyasal ve yönetimsel ontoloji ve iddiasını anlamak bakımından da yararlı olacak.

8.2.1. İslam'da yaratılış

Önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi bu konu bütün kutsal kitaplarda ve hatta önceki dönemin çok tanrıcı mitoslarında büyük benzerlik gösterir. Kendi coğrafyası içinde normal kabul edilmeli.

Ancak, insanlığın toplumsal gelişiminin İslam döneminde ulaşmış bulunduğu düzey dikkate alındığında, bu normallik durumunda da sorun olduğu anlaşılır. Zira insanlık İsa'dan yüzlerce yıl önce evrenin ve hayatın kökeniyle ilgili tam materyalist, dünyevi bir anlayışa ulaşmayı başarmıştı. Sözünü ettiğimiz tarihsellik antik Ege, Atina ve Sparta kent devletleri dönemidir. Tarihsel olarak İslam'dan neredeyse 1000 yıl öncedirler. Buna rağmen yaratılış konusunda İslam'a göre çok daha ileridedirler. Şüphesiz ki o zaman da, dünyayı metafizik yöntemle anlamlandıran, her şeyin kutsal, anlaşılamaz, erişilemez bir güç tarafından yaratıldığını savunan düşünürler vardı.

Ama önemli olan nokta bu değildir. Önemli olan, o çağda Mezopotamya'da, Arap toplumlarında insan aklı metafizikle doluyken, her şeyi tanrının, kral tanrının yarattığına inanılıyorken, evrenin ve insanlığın gelişimine evrimsel bir perspektifle bakabilen, evreni evrenin içinden materyalist bir bakışla yorumlayan düşünürlerin, hemen batıdaki kent devletlerinde ortaya çıkmış olmasıdır.

Batıdaki kent devletlerindeki bu düşünsel devrime zemin hazırlayan gerçeklik, bu devletlerin ticaretle uğraşan, merkezi, kent devletleri olarak organize olmuş olmasıydı. Dolayısıyla Mezopotamya'nın köleci büyük sulama tarımında metafizik bir anlayış boy verirken, tamamen farklı bir coğrafyada ticaret üzerinden artı değer yaratan bu köleci devletler din dışı bir dünya görüşünü geliştirmeyi başarmışlardı. Mezopotamya toplumlarında

artı değer artı değeri artıracak biçimde değerlendirilirken, ticaret devletlerinde bir kısmı felsefe için kullanılıyordu.

Bütün bu nedenlerle batı kent devletlerinin felsefe bakımından ulaştığı gelişmişlik aşaması insanlık tarihi içinde bir ilktir. Devrimci bir gelişmedir. Ege, Atina ve Sparta düşünsel açıdan daha 1000 yıl önce, Mezopotamya ve Nil kent devletlerini, merkezi imparatorluklarını, bütün tek tanrıcı dinleri geride bırakmıştır.

Nitekim daha MÖ 6. yüzyılda Heraklitos "logos" kuramıyla, doğal olayların yalnızca maddi kaynaklara dayandığını, bu kaynağın da ateş olduğunu ileri sürüyordu. Ateş, sonsuz, başlangıcı ve sonu olmayan dünyayı yaratan logostu. Maddenin içindeki karşıtlıkların arasındaki çelişkiler gördüğümüz her şeyin değişim halinde olmasını koşulluyordu. Heraklitos şöyle yazıyordu: "Dünya birdir, ne bir tanrı ne de bir insan tarafından yaratılmıştır. Bir yasaya göre yanan ve bir yasaya göre sönen ve başı sonu belli olmayan bir ateştir." MÖ 5. yüzyılda Leukippos maddenin gözle görülemeyecek kadar küçük olan atomlardan oluştuğunu, maddelerde gördüğümüz farklılıkların atomları arasındaki farklılıklara bağlı olarak biçimlendiğini savunuyordu. Yine aynı yüzyılda Demokritos atom teorisine sahip çıkarak, gereklilik teorisini otaya atıyordu. Bu teoriye göre evrendeki harekete kesin bir zorunluluk hâkimdi, rastlantıların burada yeri yoktu. Atom maddeyi temsil ediyordu. Yaratılmıyordu ve değişmeyen tek madde atomdu. Atom ve içinde hareket ettiği eser dediği boşluk öncesiz ve sonrasızdı. Tek gerçeklik atomlar ve onların hareketiydi. Epikuros da atomcu görüşü savunuyor, evrenin madde ve maddenin içinde hareket ettiği boşluk olmak üzere iki parçadan oluştuğunu, evrende herhangi bir yaratıcı gücün bulunmadığını düşünüyordu (Hançerlioğlu O 1976: 196; Hançerlioğu O 1977: 60, 308) Kısaca, batı kent devletlerinde ciddi bir bilimsel düşünce sistemi mevcuttu. Bu sistemi geliştiren ve savunan düşünürler Ege kent devletlerinde ortaya çıktılar. Persler'in bu devletleri dağıtması sonrasında yine ticaretle zenginleşmiş bulunan ve entelektüel faaliyetlere fırsat tanıyan bir toplumsal yapıya sahip olan Atina, Sparta kent devletleri arasında gezindiler. Roma'ya kadar ulaşarak orada bile kendi felsefe okullarını kurup, öğrenci yetiştirdiler.

Öte yandan İslam'ın içine doğduğu toplumsallık çok daha geri

üretim ilişkileri aşamasındaydı. Burada göçebe çobanlık ve ticaretle geçinen, komünal ilişkilerini tam olarak geride bırakamamış, köleci ataerkil kavimler yaşıyordu. Bu kapalı kavim yapısının din dışı bir düşünce sistemine sıçrama gerçekleştirmesi olanağı zaten bulunmuyordu.

Buna rağmen insanlığın, İslam'ın içine doğduğu çağdan neredeyse 1000 yıl önce metafiziği aşmış olduğunu, daha ileri, dünyevi bir felsefe sistemini akıl ettiğini kabul etmek gerekir. Böyle bakıldığında İslam'daki yaratılış öykülerinin Mezopotamya mitoslarıyla aynılığını olağan karşılamak doğru olmaz. İslam, yaratan retoriğine kilitlenmiş biçimde Enuma Eliş ile aynı yaratılış efsanesini yineler.

Kuran'da yaratılış konusu Allah'ın gücünü, tekliğini, yaratıcılığını, her şeye kadirliğini sorgulanmaz hale getirecek biçim ve amaçla işlenir: "Gökleri yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden (ona hükmeden) rahmandır. Bunu bir bilene sor." (Furkan 59). "O yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için gözetmeden gıdalar takdir etti. Sonra duman halinde göğe yöneldi, ona ve yerküreye, isteyerek veya istemeyerek gelin dedi. İkisi de 'isteyerek geldik' dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti." (Fussilet 9-12). "Onun (göğün) çatısını yükseltti ve onu düzenledi. Gecesini kararttı ve gündüzünü açığa çıkardı. Ardından yeri yaydıkça yaydı. Ondan suyunu ve otlağını çıkardı. Dağları da sağlam bir biçimde oturttu. Size ve hayvanlarınıza bir rızk olsun diye." (Naziat 27-33). "Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz onu elbette genişleteceğiz. Yeri de döşedik. Bak ne güzel döşeyiciyiz." (Zariyat 47–48).

Kuran'da yaratma işlemi altı günde bitiyor. Ama yaratılışta bir gün olarak belirtilen süre insan dünyasındaki 1000 yıla denk geliyor. Böylece yaratım 6000 yıl içinde tamamlanmış oluyor (Secde 4–5 ve Kaf 38). Allah işi bitince yeniden tahtına geri dönüyor. Bundan sonra da dünyadaki bütün doğal ve toplumsal olayları idare ediyor.

Bütün bu yorumlar Kuran'ın içine doğduğu toplumun ilkel bilinç yapısını aşamadığını, önceki kutsal kitaplardan farklı bir şey söyleyemediğini gösteriyor. Öyle ki Allah bile, pek çok ayette

insanın akıl erdiremeyeceği güçlükteki işleri nasıl hemen gerçekleştirdiği vurgulansa da, dünyevi bir Arap sultanı gibi tasvir ediliyor: "Rahman arşa istiva etmiştir." (Taha 5). İntikam alır: "Allah mutlak üstündür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz." (İbrahim 47). Kendisine tuzak kurana tuzak kurar: "Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir." (Enfal 30). Tahtın (Arapça'da bu anlama gelen "arş" kelimesi) sahibidir (Neml 26, Muminun 116, Zuhruf 82), tahtında oturur (Araf 54, Yunus 3), tahtının ayağı, yerleri ve gökleri kaplar (Bakara 255). Kuran içine doğduğu toplumun düşünce yapısıyla, değer yargılarıyla hükmediyor.

İnananlarına cennet olarak Bedeviler'in hayallerini süsleyen bir mekân tasvir ediyor. İçinde göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış kızların (Nebe 33), hurilerin, hizmet eden gılmanların (kabuğunda saklı inci gibi gençler) (Tur 24), her türlü içkinin, eğlencenin, sedirlerin, gölgeliklerin, altlarından ırmaklar akan bağların, bahçelerin bulunduğu, herkese altın bileziklerin sunulduğu (Ali İmran 15, Nisa 122, Maide 85, Kehf 31) bir mekân burası (İnşikak suresi 7). Tam bir sefahat yeri. Bedeviler'in hayatlarında ulaşma olanağı olmayan bir mekân. Her tür cinselliğin serbest olduğu, gılmanların, hurilerin dolaşıp, hizmet ettiği bir yer. İnsan düşünmeden edemiyor: Nebe 33'de "kabuğunda saklı inci gibi gençler" diye betimlenen, sözlük anlamı "çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç" diye tanımlanan gılmanlar kime, ne hizmeti sunacak? Gılmanlar, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış kızlar, açıkça cinsellik imliyor ve erkek egemen bir bakış açısını da yansıtıyor.

8.2.2. İslam'da cariyelik, kadının kaderi

Aynı erkek egemen bakış cariye konusunda da karşımıza çıkıyor. Çünkü cariyeler, eşleriyle birlikte erkeklere sunulan kadınlardır. Mekke döneminde cariye erkeğin ırzını kendisine karşı korumasına gerek olmayan kadındır (Mearic suresi 29–31). Erkeğe, eş ve cariyeden ötesine geçmek taşkınlık olarak nitelenir. Mearic suresi Mekke dönemine aittir. Dolayısıyla daha başında İslam'ın kadına bakışı netleşiyor. Cariyelik kurumu İslam'ın başlangıcında tanımlanıyor. Aslı şu: O dönem Arap toplumu içinde zaten var olan bir kurum olduğu gibi devralınıyor. Medine döneminde savaş kurumsal bir yapı haline geldiğinde cariye de ganimet haline geliyor

(Ahzab 50). Erkeğe evli kadın haram kılınırken savaş esirini cariye etmek serbest bırakılıyor (Nisa 24). Ayrıca yine Ahzab 51 ve 52'de bu konuda da Muhammed'e ayrıcalık tanınıyor. Boşadığı kadınlardan istediğini geri alabileceği belirtiliyor, bundan sonra başka kadınla evlenmesi yasaklanırken, elinin altında bulunan cariyeler konusunda özgür kılınıyor.

Nisa 3 bütün erkekler için cariye edinmeyi serbest bırakıyor. Hatta evlenmeye ekonomik nedenlerle gücü yetmeyen erkeklere "Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörde alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır." diyor.

8.2.3 Muhammed'in evlilikleri

Kuran o denli dünyevi ki Muhammed'in özel hayatındaki sorunlarla ilgili ayetler bile söz konusu. Örneğin, Muhammed cariyesi Mariye el-Kıptiyye ile yatmayı kendisine haram edip, bunun için yemin edince, ancak anlaşılan bu yeminini tutmakta zorlanınca Tahrim suresi (1–4) geliyor. Tanrı bu davranışından dolayı Muhammed'e sitem ediyor ve haram durumunu herhangi bir yaptırıma gerek görmeden kaldırıyor.

Kuran'da Muhammed'e kadınlar konusunda tanınan ayrıcalık Kuran'ın dünyeviliği konusunda belirgin bir başka örnek oluşturuyor. Bu tercihiyle Kuran bizzat kendisini sosyal bir rahatsızlığın konusu haline getiriyor. Zira Ahzab suresi 50, hem bu konuyu hem de Kuran'ın kadına bakışını belgeliyor. Muhammed'e, ücretlerini verdiği kadınları, tanrının kendisine ganimet olarak gönderdiği cariyeleri, elinin altında bulunan cariyeleri, amcasının, halasının, dayısının ve teyzesinin kendisiyle birlikte göç eden kızlarını helal ediyor.

8.2.4. Kuran'da içki, serbest mi, yasak mı?

Muhammed Arap toplumunu göçebe kavim aşamasından modern ticaret aşamasına geçirmeye çalışıyor. Doğal olarak bu süreçte gelen ayetler konjonktürel bir durum sergiliyor. Bunun en tipik örneklerinden birisi belki de içkiyle ilgili olan değişken tutumdur. İçkiye bakış değişikliği Medine'de gerçekleşiyor ve bu değişim

yine Mekke ve Medine dönemlerinin hedef farklılığından kaynaklanıyor. Nitekim Mekke dönemi suresi olan Nahl'de içki serbest iken Medine dönemi suresinde (Bakara) yasaklanıyor. Nahl suresine (67. Ayet) göre içki serbesttir ve Allah'ın nimetidir: "Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır." Sonra farklı sosyal olaylar devreye giriyor. Hz Ömer Medine'de içki nedeniyle yaşanan çirkin olayları Muhammed'e aktarınca bu kez Bakara 219 gündeme geliyor ve Nahl suresi reddedilmese bile içki yasaklanıyor: "Sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür."

8.2.5. İslam'da mülkiyet, servet, zenginlik: Eşitsizliğe onay

İslam, ilkel ölçekte de olsa, özel mülkiyet ilişkileri zemininde doğdu. Bununla da kalmadı bu mülkiyet ilişkisini kabul etti.

Ali İmran suresi 37 şöyle diyor: "Allah dilediğini hesapsız rızklandırır." Bu kadar da değil, aynı surenin 14. ayeti maddiyata bağlılığı Allah tarafından verilmiş doğal-yapısal bir özellik olarak da tarif ediyor: "Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır."

Anlaşılan son cümle, bir öncekinde yaratan tarafından insanın karakter özelliği olarak bahşedildiği açıkça belirtilen her tür maddiyatçılığa firen konulmak mecburiyetiyle dile getirilmiş. Ama daha önemli bir nokta var: Kadınların ve oğulların dünya geçimliği olarak tanımlanmış olmaları. Öncelikle tam anlamıyla erkek egemen bir bakış açısı. Sonrasında ise içinde yaşanılan dönemin toplumsal ilişkilerini sahipleniyor. Sahiplenmekle de kalmıyor, "... şeyler insana süslü gösterildi" denilerek bu erkek egemen, şiddete açık ve anlaşılan değişik cinsel tercihlerin kuralsız biçimde yaşandığı sosyal ilişkiler kutsanıyor, doğallaştırılıyor. Kutsal kitapların bu işlere bu şekilde girmeleri ancak içine doğdukları toplumsallık dikkate alındığında anlaşılabilir.

Kuran servetin dağılımı konusunda açık biçimde taraflı:

"Dilediğine mülkü verir, dilediğinden alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin (alçaltırsın)" (Ali İmran 26). Kurulu düzeni kutsuyor, üstelik itiraz etmeye meyledecek olanlara da baştan göz dağı veriyor: "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayan) hasretle arzu etmeyin .... Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir" (Nisa 32).

Özel mülkiyet rejimi ve ona dayalı sosyal ilişkiler yalnızca surelerde değil hadislerde de kutsanıyor. Aydın (2015: 12) Bulaç'ın Riyazü's Salihin'den aktardığı bir hadisi yeniden aktarıyor: "Biri gelip malımı almak isterse ne yapayım. Peygamber: Malını verme. Öldürmeye kalkışırsa ne yapayım. Sen de onunla savaş. Ya beni öldürürse. Sen şehit olursun. Ya ben onu öldürürsem. O cehenneme gider."

Mal sahibinin, malını çalmak isteyeni öldürmesi serbest teamül, İslam hukukunun nefsi müdafaa olarak gördüğü bir savunma yöntemi. Hırsızın, neden hırsızlık yapmak zorunda kaldığının sorgulanmasına, savunmasının alınmasına gerek bile duyulmuyor. Dönemin Arap toplumunun yapısı bu. Kutsalı da o yapı belirliyor.

Servet ve gelir eşitsizliği başka yerlerde de onaylanıyor, hatta Müslümanlar başkasının zenginliğine göz koymamak konusunda tehdit ediliyor: "Allah kiminize kiminizden daha bol rızk verdi. Bol rızk verilenler, rızklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?" (Nahl 71); "Allah'ın birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin.... Allah'tan lütfunu isteyin, şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir" (Nisa 32); "Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır" (İsra 21); "Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık" (Zuhruf 32); "Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği nimetler hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur" (Enam 165); "Allah kimini daraltır, kimini genişletir" (Bakara 245); "Doğrusu zengin eden, sermaye veren O'dur" (Necm 48); "Allah dilediğine kat kat verir" (Bakara 261); "Onların mallarından sadaka al, bununla onları günahlardan temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Allah işitendir, bilendir." (Tevbe 103). Eşitsizliği kutsayan

Nahl, İsra, Zuhruf, Enam, Necm surelerinin Mekke dönemine ait olması, eşitsiz, köleci düzeni sürdürme niyetinin İslam'ın ilk döneminden itibaren var olduğunu gösteriyor. Hatta Zuhuf suresi şunu diyor: "Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık." Burada ezilen sınıfların tarihin her döneminde yok etmek için baş kaldırdıkları sınıfsallığın kutsanmasından başka ne var? Evet, İslam ve Kuran esas olarak Medine'de siyasileşiyorlar, ancak sömürücü üretim ilişkileri zemininde ortaya çıkan toplumsal gerçekliği en başından itibaren kabullenip, kutsuyorlar. Hatta İslam zenginlere, zenginliklerinin küçük bir kısmını zekât olarak vermeleri şartıyla günahlarından arınma olanağını bile sunuyor.

Amacımız karşılaştırmak değil, ancak tek tanrıcı din sürecinin servet, zenginlik ve eşitsizlik olgularına bakışındaki değişimi, ticaretin ölçeğindeki ve sermaye birikimindeki büyümenin nasıl etkilediğini görmek ilginçtir. Bu bakımdan İncil'in değerlendirmesine bakmak öğretici olur. İsa 10 Emir'in bütün kurallarını yerine getirdiğini ve bunların dışında nasıl bir iyilik yapması gerektiğini soran bir öğrencisine şöyle diyor: "Eğer eksiksiz olmak istiyorsan, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver, böylece göklerde hazinen olur... Yine şunu söyleyeyim ki, devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin tanrı egemenliğine girmesinden daha kolaydır." (Matta 19–21 ve 24). İsa açıkça eldeki tüm zenginliğin dağıtılmasını öneriyor. Zenginin cennete giremeyeceğini söylüyor. Bu bakımdan ütopik sosyalistlere benzediği bile söylenebilir. İsa'nın servetin dağıtılması önerisinin, İslam'ın servetin %3'ünün yoksullara verilmesine ilişkin yaklaşımından çok daha adil olduğu açık.

Muhammed İsa'ya göre tamamen gerçekçi davranıyor. İçine doğduğu koşulları kabulleniyor. İsa'nın dediği olacak iş değil. Bu nedenle Muhammed, özel mülkiyet rejimini kendi devletleşme sürecine dahil etmek üzere kurallar getiriyor. Amaç, en başından itibaren devletleşmek, yönetmek. İslam bu nedenle İsa'ya göre çok daha dünyevi.

8.2.6. İslam'da zekât, adil mi?

Özel mülkiyetçi İslam rejiminin servet ve gelirin eşitsiz dağılımının yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlara karşı geliştirdiği çözüm, zekât kurumudur. Zekât İslam'ın en önemli doktriner

düzenlemelerinden birisidir: "İman edip iyi şeyler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü çekmezler." (Bakara 277). Kuran'da zekât verilmesinin imanın gereği olduğuna dair 30 kadar ayet var. Ancak zekâtın hangi maldan ne oranda verilmesi gerektiği konusunu anlamak için hadislere bakmak gerekiyor. Bu durum bile Kuran'ın yoksulların gözetilmesi ve servetin dağıtılması konularına konjonktürel baktığını düşündürüyor. Muhtemelen zenginliğin zaman içindeki değişimine göre zekâtın miktarı konusundaki düzenleme de değişiyordu.

Zekât servet ve gelir dengesizliğini kutsuyor: "Onların mallarından sadaka al, bununla onları günahlardan temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin... Allah işitendir, bilendir." (Tevbe 103). Böylece zenginlik günahlardan arınmayı sağlayan bir kutsallık olarak dinde yerini alıyor. İslam yoksula günahtan arınmak için neden böyle bir olanak vermeyi düşünmüyor? Neden bu ayrıcalık yalnızca zengine tanınıyor?

Değişik hadislerden aktarıldığına göre zekâtın miktarı altın, gümüş, madeni ve kâğıt para, ticaret malları için %2,5; doğal sulamayla elde edilen toprak ürünlerinde %10; deniz ürünlerinde %20; 5–9 deve için 1 deve; 10–14 deve için 2 deve vb olarak belirleniyor. Servetin belirlenmiş bu miktarlarının yoksullarla paylaşılmasının zenginlerin mal ve mülkü ile özel mülkiyet rejimini için herhangi bir tehdit oluşturmayacağı, köleci, özel mülkiyetçi sosyoekonomik formasyonu reforme etmeye bile yaramayacağı gayet açık. Bunlar ancak, İslam'ın ne denli adaletli bir sistem kurduğuna dair ideolojik bir işlevi yerine getirebilirler.

Sosyoekonomik formasyonun muhtaç duruma düşürdüklerine yardım konusunda İslam'ın İncil'den farkı, sadaka miktarını servetin türüne ve büyüklüğüne göre oranlandırmış olmasından ibaret. Zira Matta 6: 2–3-4'te İncil yoksullara yardımı bir kural olarak belirler ve hatta "Siz sadaka verirken, sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin" diye alçak gönüllü bir yaklaşım bile sergiler.

Kuran'da zekâtı vermemek katı biçimde yasaklanıyor. Hatta zekâtını vermeyenin Müslüman olmadığını açıkça bildiren hadis bile var. Ancak zekât vermemeye verilen ceza ile sıradan bir adi hırsızlık suçuna verilen ceza arasındaki fark İslam'ın özel mülkiyet

rejimindeki duruşunu net olarak ortaya koyuyor. "Bu paralar cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın." (Tevbe 35). Zekât vermemenin cezası öte dünyaya havale ediliyor. Oysa hırsızlığın cezası anında kesiliyor: "Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir." (Maide 38).

8.2.7. İslam'da kölecilik: Düzen bu

İslam köleci düzenin içine doğdu. O düzeni sürdürecek, düzenleyecek hükümler getirdi: "Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi... gereklidir. Eğer öldürülen mümin olduğu halde size düşman olan bir toplumdan ise mümin bir köle azat etmek lazımdır. Eğer aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise... bir mümin köleyi azat etmek gerekir." (Nisa 92). Bu sure açık biçimde köle azat etmeyi suçun kefareti olarak belirliyor. Köle azat etme mümin öldürmenin, zihar edip (erkeğin karısına sırtını dönüp kendisine haram etmesi) dönmenin ve yemini bozmanın kefareti (Mücadele suresi 3) olarak belirleniyor.

Kölelik öyle kurumsal ki, köleler bulundukları statüyü o kadar hak etmiş kabul ediliyorlar ki kölelerin evliliği kurala bağlanıyor: "Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları evlendirin." (Nur 32).

Kuran köleleri zekâtın verileceği grup içinde sayıyor. Ancak kölenin statüsünü de net olarak belirliyor: "Allah bize bizzat kendinizden misal verdi. Mülkiyetiniz altında bulunan köleler içinde, size verdiğimiz rızklarda... sizinle eşit haklara sahip ortaklarınız var mı? İşte biz ayetlerimizi aklını kullanacak bir kavim için böylece açıklıyoruz." (Rum 28) ve "Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan hür bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah'a mahsustur." (Nahl 75). Nahl 75'in "hamd Allah'a mahsustur" cümlesi köle ile hür kimsenin mevcut durumlarının Allah tarafından öyle uygun görüldüğünü belirlemiş oluyor. Bu cümle İslam'ın açık

biçimde köleci bir din devleti olduğunu kanıtlıyor. Dindeki eşitlik de adalet de bu zeminde değerlendirilmeli.

Ne zaman ki İslam Arap Yarımadası'na hâkim oluyor, ancak o zaman kölelerin serbest bırakılması teşvik ediliyor. Bu politika değişikliği muhtemelen köle kaynaklarının zenginleşmesiyle ilişkili. Savaşlarda kazanılan ganimet de, köle de o kadar fazla ki; paylaş paylaş bitmiyor. Beslemek için yapılan harcama, kölenin çalışarak sağlayacağı kazançtan fazla oluyor. Köle azadı bu koşullar içinde gündeme getiriliyor. Yine de kölelerin para karşılığı özgürleştirilebileceği kuralının konulmasından geri durulmuyor: "Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsanız, hemen mükatebe yapın." (Nur 33). Mükatebe İslam dünyasında bir kölenin çalışarak belli bir bedeli ödemesi karşılığında azat edilmesi konusunda yapılan akdi ifade ediyor.

8.2.8. İslam'da ganimet: Nasıl paylaşılacak?

Kuran düzen kurma konusunda çok kararlı. Bunu var olan üretim ilişkilerini tahkim ederek yapıyor. Savaş ganimeti konusuna bu denli önem verilmesinin nedeni de bu. İslam devleti savaşla oluşturulacak, savaşın getirdiği ganimet sermaye birikimi sağlayacak. Ganimet askere gelir olacak, orduyu motive edecek. Bu nedenle nasıl paylaşılacağı konusu yaşamsal öneme sahip. Öyle ki; İslam'ın genişlemesi ve Müslümanlar'ın çoğalmasının en önemli stratejik aracı konumunda. Gayrimüslimler ganimetten pay alabilmek, servet edinebilmek için Müslümanlığı kabul ediyorlar: "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki ganimetler Allah ve peygambere aittir." (Enfal 1). "Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, resulüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir." (Enfal 41). Bu ayet, ganimetten yetimlere, yoksullara ve yolculara pay verme görevini peygambere vererek, devletin sorumlusu olarak da onu görmüş oluyor.

Dikkat edilirse aynı surenin iki ayeti arasında farklılık var. Zira 1.ayet ganimetin tümünü Allah ve peygambere bırakırken, 41. ayette yalnızca beşte biri için bu söz konusu ediliyor. Aydın, bunu (2015: 26) ganimetin Bedir Savaşı'ndaki bolluğuna bağlıyor. Bolluk savaşçılar arasında paylaşım sorunu yaratınca Muhammed 1.

ayet ile sorunu kökünden hallediyor. Ancak bu kesin müdahale başka sorunlar yaratıp, savaşçılar için için homurdanmaya devam edince 41. ayet ile eski sisteme geri dönülüyor. Mal ve mülk dışında, savaş esirleri, adi esirler de ganimet sayılıyor. Savaş esirleri ya öldürülüyor ya da köleleştirilerek ganimet sınıfında pay ediliyor.

8.2.9. Diğer dinlere bakış, hoşgörü

Tamamı Medine döneminde yazılan Tevbe suresi İslam'ın siyasal karakterini alabildiğine açık biçimde sergiliyor. Diğer dinlere inananlara ve savaşmaktan kaçınanlara ne yapılacağı burada belirleniyor. Örneğin Tevbe 30 Yahudileri Uzeyr'i, Hıristiyanlar'ı da İsa'yı Allah'ın elçisi kabul etmeleri nedeniyle lanetliyor. 39. ayet ise savaşa çıkmayanların Allah tarafından azapla cezalandırılacakları tehdidinde bulunuyor.

Tevbe 29 diğer dine inanları vergiye bağlıyor. Dine sahip olmayanlar ise öldürülüyor ya da köleleştiriliyor. Muhammed "senin dinin sana, benim dinim bana" sözünü Mekke'de bırakıyor.

8.2.10. İslam'da faiz: Önce serbest, sonra yasak, mal satmak serbest, para satmak yasak

Dönemin bir başka konusu faiz. Faiz ilk dönemde yasak değil. Zamanla faiz oranlarının yükselmesi, faizin özel bir servet edinme yolu olarak istismar edilmeye başlanması, yüksek faiz oranlarının tüccarları sıkıntıya düşürmesi gibi nedenlerle, Medine döneminde, doğrudan faiz değil, yüksek faiz yasaklanıyor: "Ey iman edenler kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının." (Ali İmran 130). Aydın (2015: 39) Medine Yahudileri'nin faizcilik yapmakta oluşlarının da bu sınırlamada belirleyici olduğunu yazar. Nitekim Nisa 160–161 bu saptamayı destekliyor: "Yahudiler'in yaptıkları zulümden dolayı... kendilerine daha önce helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık. Menedildikleri halde faizi almalarından ve haksız yollar ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."

Görüldüğü gibi faiz konusu sorunları idare etmeye yönelik. Bir yandan ekonomideki Yahudi tekelini kırmayı hedefliyor. Öte yandan yüksek faizi yasaklayarak (acaba bunun sınırı ne?) ticaretin

sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışıyor. En nihayetinde Hicret'in dokuzuncu yılında, Bakara 275 ile faiz tamamen yasaklanıyor: "Faiz yiyenler kabirlerinden şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların 'alım satım tıpkı faiz gibidir' demeleri yüzündendir. Halbuki Allah alım satımı helal, faizi haram kılmıştır... kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir. Orada devamlı kalırlar." Yine de yasaklanan faizciliğe biçilen cezanın öte dünyaya bırakılması ilginç ve belki de pratikte hiçbir zaman kökünün kazınamayacak olmasının kabullenilmiş olmasıyla ilişkili. İslam bu gerçekliğiyle faize dünyevi bir ceza veremiyor.

Öte yandan burada ideolojik bir tartışmanın da ima edildiği açık. Demek ki faiz tartışmalarında faizci Yahudiler faizin ticaretten farkı olmadığını iddia etmişler. Kuran böyle olmadığına hükmediyor. Yahudiler'in söylediğinin politik ekonomi bakımından geçerli olduğu açık. Çünkü ticarette de faizcilikte olduğu gibi üretim yok. Faizcilik de bir tür ticaret. Tüccar sınıfı mal alım satımı ile uğraşırken, faizciler paranın alım satımından para kazanıyorlar. Ancak Muhammed esas olarak mal tüccarının sınıfındandır. Kendi sınıfsal aidiyeti gereği olarak, para tüccarlarının artı değere ortak olmasını engellemeye çalışıyor. Artı değer yalnızca mal satanlara kalsın istiyor. Giderek politikasını sertleştiriyor. Hicret'in 10. yılında Bakara 278'de faiz alacaklarından vazgeçilmesi kuralını da getiriyor, 279'da da böyle yapmayanların Allah'a ve resulüne savaş ilan etmiş sayılacağını açıklıyor. Faizcilerle bütün dünyevi ve dini bağlantısını bu şekilde kesmiş oluyor.

Faiz meselesi Hıristiyanlık'ta da konjonktürel bir durum gösteriyor. Kilise başlangıçta faize karşı iken, devletleşmesi ve paraya olan ihtiyacının artmasıyla birlikte faize onay çıkarıyor, hatta bizzat kendisi paranın ticaretini yapmaya ve faiz almaya başlıyor (Weber 2012: 354).

8.2.11. İslam'da kadın: Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın

Şimdiye kadar ele aldığımız ve kölelik, zekât gibi toplumsal konuları düzenleyen, yöneten surelerin tümünün Medine dönemi sureleri (Bakara, Ali İmran, Nisa, Maide, Ehfal, Tövbe, Nur, Hac, Muhammed, Fetih, Nasr gibi) olması önemli. Medine devletleşmeyi

ifade ediyor ve kuran Medine döneminde devleti inşa etmek üzere doğrudan devreye giriyor.

Kadınla ilgili belirleyici düzenlemeler de Medine'de yapılıyor. Dursun (2014: 49) Kuran'da kocanın karısının Ba'l'ı olarak belirlendiğini (Bakara 228, Nisa 128, Nur 31) yazıyor. Ba'l Fenikeliler'in en büyük tanrısı ve "efendi" demek oluyor, tıpkı "rab" kelimesi gibi. Öte yandan Kuran kadını "dişi koyun" anlamına gelen Na'ce kelimesiyle niteliyor (Sad 23 ve 24). Bakara 223 kadını erkeğin tarlası olarak betimliyor: "Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için önceden uygun davranışlarla hazırlık yapın." Bu ayet açık olarak kadını cinsel bir nesne olarak görüyor, erkek egemen bir mantığı yansıtıyor. Nisa 24 evli kadınlar dışındakilerin cariye olarak alınabileceğini yazıyor. Bu kadar da değil. Cariyeler dışındaki kadınları istemeyi mehirlerini (ücretini, parasını) vermek karşılığında helal kılıyor. Bunun erkeğin namusunu bozmayacağını ve zina anlamına gelmeyeceğini belirtiyor. "Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra bir miktar indirim için karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur" diye hükme bağlıyor. Erkeğe karısı ve cariyesi dışındaki her tür cinsel ilişkiyi, parasını ödemek koşuluyla serbest bırakıyor.

Kuran şahitlik konusunda iki kadını bir erkeğe eşit görüyor. Bakara 282: "Erkeklerden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa... bir erkek ile, biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için, iki kadın olsun." Demek ki İslam'a göre kadının aklı hatırlamaya yetmeyeceği için, iki kadın şahit bulundurmak gerekiyor. Erkeğin hatırlayamaması gibi bir sorun ise zaten söz konusu değil. Dursun (2014: 56–57) değişik hadislere dayanarak İslam'da kadının uğursuz sayıldığını ve namazı bozduğunu aktarıyor.

Tegabün 14 "Ey iman edenler, zevcelerinizden, çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının." Düşmanlık eşlerden kadına has bir özellik oluyor. Muhammed'in "bana cehennem halkı gösterildi, çoğunluğu kadınlardı" şeklinde bir hadisinin bulunduğu da biliniyor. Nisa 34 erkeği kadının efendisi yapıyor: "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için saliha kadınlar

itaatkârdır. ... Baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın ve bunlarla yola gelmezlerse dövün."

Muhammed'e mehirlerini ödediği kadınlar, ganimet olarak ele geçirdikleri, elinin altındaki cariyeleri, amcasının, halasının, dayısının, teyzesinin kızları helal ediliyor (Ahzab 50). Onlardan dilediğini geriye bırakma, dilediğini yanına alma, boşadıklarından istediklerini tekrar yanına alma hakkı tanınıyor (Ahzab 51). Hadislere göre 9 yaşına gelen kız şehvet konusu olduğu için evlenilebiliyor ve hatta 5 yaşındaki bir kız da şehvet ve evlilik konusu olabiliyor (Dursun K 2014: 70).

Kuran cinsellikte erkeği düşünüyor: "İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız sayılan cariyelerinizden alsın. ... Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile cariyeleri nikâhlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır." (Nisa 25). Kuran cinsellikte erkeği düşünüyor.

Kuran kadınlara örtünmelerini emrediyor. Nur 31 durumu ayrıntılı ve kesin bir dille ifade ediyor: "Mümin kadınlara da söyle: Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine kadar örtsünler. Kocaları, babaları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden... yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler." Ahzab 59: "Ey peygamber, hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle." Nur 60: "Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, ziynetleri yabancı erkeklere teşhir etmeksizin bazı elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. İffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır." Kuran namus bozacak, erkeği ayartacak risk faktörü olarak kadını belirliyor. Toplumu namuslu kılmak için kadını örtü altına alıyor. Böylece gündelik ortamdaki halleri için bile kadına cinsellik yüklüyor ve toplumsal denetimi

de cinsel kimlik üzerinden yerine getiriyor. Toplumsal yaşantıyı kadının, cinselliğin denetimi üzerinden organize ediyor.

Ancak bu durum yalnızca Kuran'a özgü değil. Aynı durum Hıristiyanlık için de geçerli. Pavlus İncil'in Korinthosluların Mesajı 11'de şöyle diyor: "Her erkeğin başı Mesih, her kadının başı erkek ve mesihin başı Allah'tır... eğer kadın örtünmüyorsa saçı kesilsin, fakat kadına saç kesmek yahut tıraş olmak ayıpsa örtünsün. Erkek Allah'ın sureti ve izzeti olduğu için utanması gerekmez başını örtmemelidir. Fakat kadın erkeğin izzetidir. Çünkü erkek kadından değil, fakat kadın erkektendir, çünkü erkek kadın için değil fakat kadın erkek için yaratıldı."

Dinlerin kadını örtü altına alan tutumu tamamen konjonktürel. Erkek egemen, kadın cinselliğinin kullanıldığı, istismar edildiği toplumsallıkta, kontrol ve yönetim işlevleri, kadın cinselliğini hem örterek, hem de erkeğe sunarak gerçekleştiriliyor. Kadın hem erkek önünde, toplum içinde kapanmak zorunda olan mahrem, hem de cariyelik, kölelik sistemi üzerinden erkeğin malı olacak derecede cinsel obje.

Dinlerde namus kavramı önemli. Namus kadında kodlu. Kadının davranışları toplumsal ahlakın tesisi için kontrol edilmeli. Namusun kadın üzerinden kontrol edilmesi dinsel düzenin inşası anlamına geliyor. Dinsel toplumsal düzenin inşası kadın üzerinden gerçekleştiriliyor. Kadının her tür davranışı toplumsal namusu, düzeni tehdit eden bir cinsellik dışa vurumu olarak kodlanıyor. Var oluşuyla, kışkırtıcı cinselliğiyle toplumsal namusu, yani düzeni tehdit ettiği varsayılan kadının ne olursa olsun örtüye alınması gerekiyor. Dinler kadın üzerinden toplumsal denetim sağlıyorlar. Kadın dinlerin toplumu denetlemesinin en önemli aracı olarak kullanılıyor.

Kadının cinsel bir varlık olarak kodlanması, kışkırtıcı bir cinsellikle tanımlanması, erkeği kadın karşısında kesin egemen konuma yerleştiriyor. Erkeğin kadını cinsel bir obje olarak görmesine neden olacak sağlam bir zemin sağlıyor. Erkek bu zemin üzerinde cinsellik de dahil her tür davranışında özgür bırakılıyor. Erkeğin özgürlüğü, kadının üzerindeki egemenliği anlamına geliyor.

Dinlerin erkek egemen bir toplum yapısı oluşturması bu şekilde sağlanıyor. Dinde toplumsal ahlak erkek egemen bir karakter

içeriyor. Toplumsal ahlakın, namusun ve düzenin sağlanması erkeğe teslim ediliyor. Erkeğin, kutsal kitap tarafından, ahlakın, düzenin tehdidi olarak belirlenen kadın üzerindeki onaylanmış hâkimiyeti, toplumsal düzenin inşası anlamına geliyor. Toplumsal inşa cinsel kimlikler üzerinden gerçekleştiriliyor. Toplumun yarısını oluşturan kadının, daha işin başında, toplumsal sorunlara karşı rahatsızlık ifade etmesi, başkaldırması engelleniyor. Kadının başkaldırısı, namusa ve ahlaka itiraz anlamında değerlendiriliyor. Toplumsal sorunlara gelişecek itirazlar kadının cinsel kimliği içine hapsediliyor ve erkek toplumsal düzenin bekçisi olarak kutsanıyor. Dinsel toplumlarda aile, kadın, çocuklar erkeğe teslimdir. Bu yapılanma yöneten sınıfların elini rahatlatıyor, yükünü hafifletiyor. O nedenle kadın konusu toplumsal değişim açısından kilit önem arz ediyor.

Marks 1844 El Yazmaları'nda (1976: 189) insanın kendisi için ne ölçüde türsel varlık, insan durumuna gelmiş ve kendini böylece kavramış bulunduğunun, kadın erkek ilişkisinden anlaşılacağını belirtiyor. Çünkü diyor: "...erkek kadın ilişkisi insandan insana en doğal ilişkidir. Öyleyse insanın doğal davranışının ne ölçüde insanal duruma gelmiş ya da insanal özün onun için ne ölçüde doğal öz durumuna gelmiş... bulunduğu bu ilişkide görünür... İnsanın en bireysel varlığı içinde, aynı zamanda ne ölçüde toplumsal bir varlık olduğu da bu ilişki içinde görünür." Marks'a göre kadın erkek ilişkisinden yola çıkılarak insanın tüm kültür düzeyi sorgulanabilir.

Kısacası kadın erkek ilişkisi insanın ne kadar insan olduğunu tanımlıyor. Öyleyse dinlerin kadına bakışı, insana verdikleri değerin bir ölçüsü olarak ele alınabilir.

8.2.12. İslam'ın kutsalı tamamen dünyevi

İslam'ın toplumsal yaşamla ilgili, algısını, kurallarını, tek tanrıcı dinlerin dünyeviliğini gözlemek için ele aldık. Kuran, toplumsal olaylarla, güncel sorunlarla, hatta Muhammed'in özel hayatıyla ilgili düzenlemeleri standardize etmeye çalışan bir kitaptır. Koşullar değişince aynı olaya ilişkin yaklaşım da değişebilir. Örneğin, bir dönem serbest olan içki ve faizcilik, sonra yasaklanabilir, sınırlandırılabilir. Ganimetin nasıl paylaşılacağı, Muhammed'in

payının ne olacağı konusuna farklı düzenlemeler getirilebilir. Başlangıçta hiç söz konusu olmadığı halde köle azadı mümkün kılınabilir. Aynı olayı gündemine alan ayetler arasındaki farklılıklar, tutarsızlar bununla ilişkilidir. Birisinin serbest kıldığını, diğeri yasaklayabilir. Ama yine de tümü Kuran içindeki yerlerini korurlar. Kuran, bu kurallaştırma, daha düzenli hale getirme stratejisi dışında, içine doğduğu toplumsal koşulların belirlediği sorunları yok etme, onlarla mücadele etme amacı gütmez. Köleliği, servet eşitsizliğini, kadının aşağı konumunu, cariyelik kurumunu olduğu gibi kabullenir. Yalnızca onları kendi sistematiği içine dahil eder, bu konularla ilgili olarak yaşanmakta olan sorunları böylece kontrol etmeye çalışır. Kuran'ın dünyeviliği, İslam'ın dünyayı yönetmesi konusundaki araçsallığıyla ilişkilidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İnsani, toplumsal ve siyasal işlevleriyle din

Din toplumsal bir süreç sonucunda gelişti. Dinin dışarıdan vahyedilmiş bir sistem olduğu inancı gerçekliği yansıtmıyor. İnsanın hep bir dini olduğu, dinsiz insan olunamayacağı, insanın dinsiz yapamayacağı iddiaları tam anlamıyla gerçek dışı ve günümüzde taammüden yalan. Din, sınıflı toplumun inanç sistemidir. Öncesinde doğal ve toplumsal gerçeklikleri anlama, yorumlama, bunları teorileştirme çabası olarak toplumsal bilinç vardı.

Bilincin amacı cansız ve canlı doğayı, toplumu anlamak, değiştirmek, denetlemek ve herkesin çıkarına ortak bir yaşam tarzı yaratmaktı.

Din ise tamamen farklı. Din, sömürücülerin sınıfsal çıkarları için üretici halk sınıflarının kontrol altına alınmasını hedefleyen bir inanç sistemi.

Bu yapısal özellik tek tanrıcı dinler aşamasında daha da olgunlaştı. Özellikle İslam en başından itibaren siyasal bir yönetim sistemi olarak organize oldu. İslam devletleşerek tutundu, gelişti. Hayatın her alanında kesin kurallar, uymayanlar için uygun cezalar belirledi. Kadın, cinsellik, zekât, faiz, ganimet, artı değerin pay edilme usulleri, hepsi İslam'ın ilgi alanı içindeydi. Muhammed'in yaşadığı, gözlediği, tanık olduğu ve önem verdiği günlük her olay Kuran'da bir ayetin konusu oldu.

Bu durumuyla İslam dünyevi, günlük, müdahaleci bir inanç sistemidir. Yaptırımları için Allah'a dayanması İslam düzeninin sürdürülebilirliği için elzemdir. Bütün ayetlerin hemen her zaman Allah'ın tekliğine, her şeyi bildiğine yapılan vurguyla bitmesi de

bundandır.

Tamamen açık haldeki bu gerçekliğe karşın, dinciler, dinci yazarlar, dine bireysel, toplumsal ölçekli, psikolojik, sosyal ve siyasal boyutları olan özel anlamlar yüklüyorlar. Bu haliyle dinin yorumlanması üzerinden neredeyse ikincil bir din ortaya çıkıyor. Dinin Allah'ın tekliğinden yüceliğinden, yaratıcılığından hiç ödün vermemesi, bunları kesinlikle tartışma dışı bırakması gibi; dinciler de dinin işlevleri konusundaki fikirlerini tartışmasız bir düzlemde yürütüyorlar, bu konuların ele alındığı fikri alanı tartışma dışında tutmaya özel önem gösteriyorlar.

Bu kadar da değil. Örneğin, Eliade (2015: 13–15) kutsal olana inanmanın, yani dinin insanın genetiğinde mevcut bulunduğunu iddia ediyor: "Gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci sıkı sıkıya kutsalın keşfine bağlıdır." Kültürün en arkaik seviyelerinde insan olarak yaşamanın bile dini bir faaliyet olduğunu ileri sürüyor. İnsan olmak için dini bir varlık olmak gerektiğini, durumun zaten de böyle olduğunu düşünüyor. Eliade, radikal biçimde sekülerleşmiş toplumlarda ve hippilik gibi gençlik hareketlerinde bile kutsalın tezahürlerini buluyor. Ne denilebilir ki? İnsan görmek istediğini görmek istedikten sonra, gerçekten de görmek istediğini görür. Nesnellikten bu derecede kopmuş bir bakış açısının bu kopuşun ayırdına varma ihtimali de yoktur.

Böyle olsa bile somut gerçeklik içindeyiz. Gerçekliğin kendisi devrimcidir. Gerçeklik somut olduğu gibi, değişir. Her şeyin değiştiği bir ortamda fikirlerin, hangi gerekçe ile olursa olsun, var oldukları halleriyle doğru kabul edilmesi, tartışma dışında tutulması, değişmez görülmesi yaşamla bağdaşmaz bir tutuculuktur, gericiliktir. Nesnel gerçekliğin ontolojisi değişimcidir, devrimcidir. Bunu anlamaya çalışmayan, reddeden gündelik hayatın bile gerisinde kalır.

İnsanın bilişsel faaliyeti somut gerçekliğin en müdahaleci, en Jakoben, en iradi bileşenidir. İnsanın kendisi somut gerçekliğin evrimi içinde ortaya çıktı ve olgunlaştı. Ancak bu süreç boyunca, aynı zamanda, içinden çıktığı somut gerçekliğe çok önemli müdahalelerde de bulundu. Bu müdahale eylemini kabaca bilim olarak tanımlayabiliriz. Bunun etkisinden, her ne olursa olsun, hiçbir şeyin muaf kalması mümkün değil.

O nedenle dindeki siyasi amacı görmemek, dine kendi ontolojisiyle, var oluş kaygısıyla ilgisiz amaç ve işlevler yüklemek boş ve komik bir çaba da oluyor.

Bu bölümde dine yüklenen bu amaç ve işlevlere bakacağız. Onları, içine yerleştirildikleri kavram haritası içinde, kendilerini var ediş sistematiklerini dikkate alarak, yine somut gerçeklik içinde değerlendireceğiz. Dine insanın var oluşu açısından belirleyici önem atfeden bu görüşleri kendi iç bağlantıları, yapısal bütünlükleri içinde, somut gerçeklikle sınava tabi tutacağız.

1. Anlamını arayan insan, ya bulamazsa, bulmak için herhangi bir gerekçeye dayanamazsa?

İnsan kendisini doğadan kendi emeğiyle farklılaştırdı. Emeğiyle üreterek, bilişsel faaliyetiyle, bilinciyle insan oldu, kendisini yarattı. Bilinçli üretim faaliyeti insanın ellerini, ayakta duruş biçimini, gözlerini, görme yeteneğini, beyninin kıvrımsal haritasını, kullandığı araçları, teknolojiyi, yaşam süresini, aile yapısını, cinselliğe bakışını, dilini değiştirdi, geliştirdi. Liste uzatılabilir. Sonuç değişmez. Her şey insan ürünüdür. İnsan bizzat kendisi biyolojik evrim sürecini kültürel etkinliğiyle kontrol altına aldı, kültür dünyasını yarattı.

Kültürel evrimin belirginleştiği aşamaya kadar insanın gelişiminde biyolojik evrim daha belirleyiciydi. Biyolojik evrim, insanın, içinde yaşadığı çevresel koşullara adaptasyon yeteneği taşıyan özelliklerinin seçilmesi koşuluna dayanıyordu.

İnsanın gen haritası, yol arkadaşlarıyla birlikte davranacak, üretecek karakter özelliklerini taşımıyor olsaydı, bugün bizler hayatta olamazdık. Ortada mutlaka bir canlı türü olurdu, ama o bildiğimiz insan türü olmazdı.

İnsan üç milyon yıllık yolculuğu tek başına kat edemezdi. Bu uzun ve çileli yolculuk ancak topluluk, toplum halinde gerçekleştirilebildi.

Bu nedenle, arkadaşlıkları da içeren dayanışmacılık bizim genlerimizde mevcut ve giderek daha belirgin biçimde kodlanmış bulunan en temel özelliklerimizden birisi. Bu özelliği gen havuzumuza birisi, bir güç eklemiş değil. En başından beri canlıların genetik çeşitliliği o denli zengin ki; zamanı geliyor, koşullar uygun

düşüyor, o havuzun içindeki genlerin kimileri seçiliyor. Yine ortam uygun olursa, seçilmiş gen, gen havuzu içinde kalıcılık kazanıyor, diğer genler karşısında egemenlik kuruyor ve karakteri belirlemeye başlıyor.

Bizim dayanışmacılık, ortaklaşmacılık biçimindeki karakter özelliğimiz böyle bir badireli yolculuğun içinde içimize yerleşti, bizi ele geçirdi. Bu özelliği kapitalizm gibi rekabetçi, bireyselleştirici, bencilleştirici bir düzen bile hiçbir zaman yok edemiyor. Kapitalizmin bu karşı kültürü, öğrenilmiş davranışlar üzerinden dayanışmacı, kolektifliğe yatkın, birlikte yaşamayı arzulayan genetik şifrelerimizi şüphesiz baskılıyor. Ancak hiçbir zaman ortadan kaldıramıyor. Zor durumdaki birisine karşı onu hiç tanımadığımız halde hissettiğimiz acıma hissi, önünü alamadığımız yardım etme duyarlılığı, hiç bilmediğimiz muhtaç topluluklar için kenetlenerek ortaya döktüğümüz bir şeyler yapma arzusu, hep bu genetik özelliğimizle ilişkili. Herkes, kendi içinde bu genetik özelliğin silinmesi imkânsız izlerini bulabiliyor.

İnsanı insan yapan temel özelliklerin başında dayanışmacılık geliyor. Bu özellik üç milyon yıl önce; sınırlı bir toprak parçası üzerinde birlikte toplarken, topladıklarımızı ortak kamp alanımıza birlikte taşırken, o günkü kıt ürünümüzü yuvarlak bir çember oluşturup elden ele aktararak, lokma lokma birlikte paylaşırken; sonra bir avı birlikte kovalarken, derisini yüzerken, parçalarken, tuzlarken, pişirirken, karnımız doyduktan sonra kamp ateşimizin etrafında birlikte söyleşirken seçtik, biriktirdik ve pekiştirdik. Karakter ve kültürümüzü, zengin gen havuzumuz temelinde, yaşadığımız çevre içinde biz kendimiz ürettik.

Şüphesiz en başından beri içimizde daha bencil genetik karaktere sahip olanlar, hayvanlar dünyasından tam sıyrılamamış olup, her işi kendi başlarına kotarmaya çalışanlar, ortak ama kesinlikle yetersiz ilk avımızdan kendisine daha çok pay kapmak isteyenler vardı. Muhtemelen bu gibileri tek başlarına avlanmaya çalışırlarken peşinden koştukları avlarının avı oldular. Yine muhtemelen biz toplum olarak böylelerini cezalandırdık. Belki grubun dışına attık; ölüme terk ettik. Belki akıllarını öyle bir başlarına getirdik ki; benliklerini ele geçirmiş gen havuzlarını kontrol etmeyi öğrenmek zorunda kaldılar. Giderek oluşturduğumuz ortaklaşmacı,

dayanışmacı kültürel sosyal ortam bu gibileri bir daha topluluk havamızı, yaşantımızı bozmaya cesaret edemeyecekleri şekilde ıslah etti.

İnsan, bugün de evrendeki varlığını sürdürebilmek istiyorsa, dayanışmacılığı, doğa yağmasını dayatan kapitalist üretim ilişkilerinin devre dışı bıraktığı bu özelliğini hatırlamak, hatırlatmak ve etkili kılmak zorunda. Dünya hızla bu karar anının yaklaştığı bir noktaya doğru sürükleniyor ve artık kapitalistlerin kendileri bile bu riskin ayırdına varmaya başlıyor. Dünya liderlerinin, kendi sınıflarının yarattığı çevre yıkımı karşısında ortak kararlar almak zorunda kalmaları bir yandan da bunu kanıtlıyor.

İnsan artık biyolojik evrimini kültürel evrimde ulaştığı aşamayla kontrol ediyor. Biyolojik evrim önemini yitiriyor, durma noktasına geliyor.

Dayanışmacılıkla birlikte insanı insan yapan temel özelliklerinden bir diğeri de anlam arayışı. Üç milyon yıl öncesinden beri hayatta kalmanın üretime bağlı olması, üretimin amaçsal niteliği, hayatı anlamsız olamayacağı bir içerikle biçimlendirdi. İnsan üretmeden; yani amaçlamadan, planlamadan, bugününü, yarınını düşünmeden edemez. Bu bizim en önemli özelliklerimizden birisi. Bu nedenle Frankl (2014: 74) "İnsanın var oluşu, anlamı arayan var oluştur. İstese de istemese de, kabul etse de etmese de, insan bir anlamın olduğuna inanır." derken haklıdır. Frankl, ayrıca, kast ettiği anlamın teolojik değil, somut bir olgu olduğunu özel olarak vurgular.

Halk sınıfları için kapitalizmde yaşamak da somut kaygılarla, planlarla yüklü şüphesiz. İşçi, emekçi aileleri bugünü çıkarabilmek, yarını görebilmek kaygısıyla geçiriyorlar ömürlerini. Yaşamak değil, kendisiyle bir kavga adeta. Ama biz amaç ve plan derken bunları kast etmiyoruz. Bir faaliyete plan denilebilmesi için, planlanması söz konusu edilen şeyin, insanın bilinçli eylemi tarafından kontrol edilebilir durumda olması gerekir. Bir işçi ailesinin borçsuz yaşaması, geçim sıkıntısından uzak bir hayat sürebilmesi, yaşamı kendi ellerine alabilmesi şüphesiz olanaksız.

Amaçsallık; insanın bilimsel, sanatsal, edebi çok yönlülüğüne hitap ederek; bütün bu insani özelliklerini geliştirecek nitelikteki istence bağlı, iradi bir bilişsel faaliyettir.

İnsan amaçsız yaşayamaz. Amaçsız insan olunamaz. Amaçsallık insanın, içinde yaşadığı toplumsallıkta kendisini toplumsal gereksinimler doğrultusunda geliştirebileceği sosyal faaliyetin bilişsel içeriğidir.

Amaçsallık insanın kendisini içinde yaşadığı toplumla birlikte tanımlaması anlamına gelir. İşte anlamlandırma, hayatın anlamlı olması, bu ilişkilendirmenin gerçekleştirilebilmesidir. Amaçsallık insanın hayatına anlam katar. Kendisini içinde yaşadığı toplumsal yapı ile birlikte uyum içinde kılacak amaçsallığa sahip olmayan insanın, kendi hayatında anlam bulması, insani bütünlüğünü sürdürmesi olanağı da yoktur. Psikiyatrik hastalıkların önemli kısmı bu dengesizlikten, kopuştan ortaya çıkıyor.

Anlam arayışı amaç arayışıdır. Bu dünyaya neden geldik? Dünyadaki işlevimiz, yerimiz ne? Önemli birisi miyim? Koskoca evrende nasıl bir yer kaplıyorum? Kendim ve insanlar için ne yapabilirim? Bütün bu yaşadıklarımız bizim açımızdan ne ifade ediyor? Kendimi nasıl geliştirebilirim? İlişkilerim içinde kendimi nasıl ifade edebilirim? Topluma nasıl yardımcı olabilirim? Hayat bu kadar kısaysa çabalamanın manası ne? Ölümden sonra ne olacak?

Bu ve benzeri bütün sorular insanın yaşama ve kendisine anlam vermeye yönelik çabalarının sonucudur. Anlam arayışı esasen felsefi bir öz yansıtır. Bu sorulara somut gerçeklikle bağlantılı yanıtlar verebilmek o somut gerçekliği etkileyebilecek bir güce sahip olmakla ilişkilidir. Böyle bir etki gücü yoksa anlama ilişkin bu sorular aşkın bir dünya içinde ifade edilmeye başlanır. Bu durumda son anlam tanrı olur.

Ancak amaçsal insanın anlamsız yapamayışı, sınıflı toplum aşamasında insan bilincinin yönetenler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte, öte dünyaya yönelme konusunda da belirleyici oluyor. İnsan mutlaka kendisine bir anlam bulacak. Bu dünyada olanaksız ise, bir yerde olanaklı olacak, olanaklı olacağı bir yer mutlaka bulunacak. Muhtemelen, yöneticilerin öte dünyayı, sömürülen, ezilen, dünyasız bırakılan insanın önüne bir gelecek olarak yerleştirmelerinde, insanın bu anlamsız yapamayışını fark etmiş olmalarının da etkisi oldu. Yöneticiler insanın bu "zaafını" kendi avantajlarına çevirmeyi başardılar. Bu nedenle Weber'in (aktaran Eagleton T 2014: 201) "Her teoloji dünyanın bir manaya sahip

olduğunu söyler ve bunun tersini yürekli bir azınlık kabullenebilir" derken yaptığı saptama meselenin özünü kavramaktan uzak kalıyor. Sorun, hayatta mana olduğunun iddia edilmesinde ve dinin de bu iddiayı paylaşmasında değil; dinin insanın anlam arayışını ele geçirmeye çalışıyor olmasında. Hayatın manasının olmaması ancak insanın amaçsız yaşamasıyla olanaklı olabilirdi. Bu ise hiç olmayacak bir şeydir. Çünkü insanın amaçsız hayatta kalması ve evrimleşmesi mümkün değildir. Üstelik hayata anlam yüklemeyi dinin vazifesi olarak görmek, insandan vazgeçmek, insanı dinin ellerine terk etmek anlamına da gelir.

Hayatın anlamı bu kadar önemli. Bu nedenle hem insan bilimlerinin, hem de dinlerin ilgi odağı oldu hep. Dinci yazarlar dini toplumsal yaşamın merkezi, neredeyse her şeyi olarak niteliyorlar. Örneğin, Tillich (2000: 19) "Din, kültürün içeriğini, cevherini oluşturur." diye yazıyor. Tillich'e göre dini reddeden anlamın içeriğini kaybediyor. Seküler toplumun yarattığı, yaşattığı boşluğun nedeni dinden kopmuş olması. Tillich bu boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkan alternatiflerin tümünde dini motifler görüyor. Aklın etki derecesinin artmasının boşluğun derecesini de arttırdığını düşünüyor. Dinciler akıl ve din arasında bu derecede zıtlık kuruyorlar, aklı dine tabi kılmaya çalışıyorlar. Bu nedenle Hume'un (2004: 107) "sofuluğun anası bilgisizliktir" saptaması bir doğruya değiniyor. Dinin aklın karşısında konumlandırılması, aslında, insanlığı gerçeklikten koparma, gerçekliğin sınıfsal sorunlarına yabancılaştırma niyetidir.

Din inananlarına gerçekten de bir anlam sunar. Bunu Schopenhauer'in Demopheles'i (2013: 42) şöyle betimler: "Sıradan insan maddi gereksinimlerini tatmin eden ve mutluluk veren şeylerden başka bir şeye ilgi duymaz. Filozoflar ve din kurucuları bu insanı sarsmaya çalışırlar. Filozoflar, özgürlüğe kavuşmuş azınlık; din kurucular, çoğunluk için. Din kalabalıkların metafiziğidir. Onların dini olmalıdır... Çünkü insanlar kesinlikle bir hayat yorumuna ihtiyaç duyarlar ve bu onların anlayış gücüyle uyumlu olmalıdır. Farklı dinler insanların kendi başlarına anlayamayacağı, hakikati kavrayıp anlamlandırdıkları sistemlerdir. Bu yüzden bu sistemleri alaya almak hem dar kafalılık, hem de haksızlık olur."

Demopheles çok açık belirtiyor. Olup bitenleri kavrayamayan

sıradan insanlar için, onların önüne hazır yorumlar, anlamlar koyacak bir sistem olarak din gereklidir. Olmasaydı bu sıradan insanlar yığını ne yapar, nereye tutunurdu? Ama daha önemlisini biz soralım: Olmasaydı bu sıradan insan yığınına kapitalistler nasıl üretim yaptırır, onları düzen içinde tutmayı nasıl başarırdı?

Gerçek hayatta tükenmiş amaçların ve anlamların bilinmez, dokunulamaz bir güç tarafından hazır olarak önlerine konulması... Din, bu anlamıyla, olmayan bir anlam dünyasından başka bir şey değil aslında. Ancak bunun Demopheles için hiçbir önemi yok. Önemli olan sınıflı toplum yapısı içinde hayatları tükenmiş yığınlara tutunacak bir dal sunulması. Demopheles "daha ne istiyorsunuz?" diyor, "din işte bunu sağlıyor"

Schopenhauer'in diğer kahramanı Philalethes gerçeği kavrıyor ve yalın biçimde Demopheles'in suratına çarpıyor (s: 43): "Ama halkın anlayabileceği metafizik dışında bir şeyi kabul etmemek de dar kafalılık değil mi? Neden onun öğretileri insan araştırmalarının sınırı ve her düşüncenin kılavuzu olsun? İnsan aklının en yüksek melekeleri daha tomurcuk halindeyken sırf halk metafiziğini baltalamasın diye budanmak zorunda kalınsın. Dinin dogmaları her sağlıklı aklın temelini bir daha iflah olmamak üzere boğar. Dinler kanaate değil vahiyce inanca hitap ederler. İnanca yatkınlığın en güçlü olduğu dönem çocukluk olduğu için bu dönemi ele geçirmeyi hedeflerler." Böyle ve şu vurgu da gerekli: "Böylece insan dinde kendi aklını yadsır." (FeurbachL:http://www.anadoluaydinlanma.org/KadimBilgelik/Hiristiyan_Tasavvufu/Hıristiyanligin_ozu.pdf)

Philalethes'in, halk için, metafizik dışında bir şeyin kabul edilmemiş olduğu yönündeki saptaması özellikle önemli. Metafizik, yani din, halk sınıflarının bilinci oluyor; onların düşünce sistemlerinin sınırını belirliyor. Halk sınıfları bugün sınıflı toplum yapısının körelttiği bilinçleriyle, gerçekliğin diyalektik kavrayışı konusunda tamamen yetersiz bırakılmış olabilirler. Ama bu, faili egemenler olan bir el koymadır. O nedenle, dinin bu yetersizliğin yarattığı boşluğa anlam kattığı için onaylanması, hatta benimsenmesi, boşluğun her daim var olacağının kabul edilmesinden başka ne anlama gelebilir ki? Halk yığınları hep bu boşluk içinde olacaklar. Gerçekliği hiçbir zaman kavrayamayacaklar. İçlerindeki

boşluğu yaratan sömürü ilişkilerini, sömürünün gerçek nedenlerini bilerek, yaşamlarına içinde yaşadıkları gerçeklik içinde anlam katacak gerçek dönüşümü hiç sağlayamayacaklar. Demopheles'in argümanları bütün bunların kabulüne dayanıyor. Demopheles halk yığınları için tam bir boşluk olan bu dünya gerçekliğinden vazgeçerek, boşluğu yanılsamalı biçimde dolduracak gerçek dışı bir anlam dünyası olarak dini kutsuyor. Dinin bu şekilde kutsanması bir başka din biçimi oluyor. İşte Philalethes, Demopheles'in bu tarafgirliğini, tutarsızlığını yüzüne vuruyor. Halk yığınlarının yaşamdan kopukluklarını neden genel geçer bir veri kabul edelim ki? Üstelik halk yığınlarına din, özgürlüğüne kavuşmuş ve aklı yeten azınlığa da felsefe önermek tam bir ikiyüzlülük değil mi? Halk yığınlarının dinden başka bir şeyi anlayamayacaklarını, ancak dinle anlam bulabileceklerini iddia etmek onlara yöneltilmiş alçakça bir hakaret olmuyor mu? Bütün bu iddialar, halk yığınlarının bilincinin aydınlatılması gerekliliğini ve herkesin bu konuda sorumlu olduğu gerçeğini inkâr etmek ve bu görevden kaçmak anlamına gelmiyor mu?

Ortada tam bir yalan yok mu? Gerçekte olmayan bir şey anlam olarak sunuluyor. Halk yığınlarına "bununla idare edin" deniliyor: "Bu dünyanın zenginlikleri başkaları için, siz ulaşamazsınız, ama bakın sizin de aşkın bir anlamınız, her şeyi yaratmaya kadir Tanrı'nız var. Bu aslında büyük bir ayrıcalık, kıymetini bilin." Yalan ama anlam. Yalandan anlam. Gerçek anlamı olmayan bir anlam. Gerçeği boşlamak. Bu anlam bu dünyanın halk yığınları için ifade ettiği anlamsızlığı gizliyor. Gerçekliği yalan, yalanı anlam haline getiriyor. Nitekim Philalethes şöyle devam ediyor (s: 56 ve 61): "Bu yalan kisvesi üzerine geçirilmiş hakikat anlamına gelir. Korkarım yanlışın yol açtığı zarar gerçeğin getireceği faydadan daha büyük olacaktır.... Böyle olduğu için din zorunlu kötülük olarak kabul edilmelidir."

Din, birey insanın korkularına, güvensizliklerine, anlam arayışına yanıt olarak ortaya çıktı. Hume'un Demea'sının açıkladığı gibi (2004: 223): "Yaşamın en iyi anları bile öyle kaygı, sıkıntı vericidir ki; gelecek yine de bütün umutlarımızın ve korkularımızın ereği olmaktadır. Durmadan ileriye bakarız, bizi üzüntülere bağlamaya ve ezmeye alabildiğine yetenekli olduğunu deneyle gördüğümüz o

bilinmeyen güçleri dualarla, tapınmalarla, kurbanlarla yatıştırmaya çalışırız. Ne zavallı yaratıklarız biz! Dur durak bilmeden bize eziyet eden, o korkuları kefaretle denkleştirmenin ve yatıştırmanın bir takım yolları olduğunu din size göstermeseydi, yaşamın sayısız belaları arasında sarılacak neyimiz olurdu?" Demea haklı. Hume kendisine can verdiğinde tarih 1770'lerdi. Hume 1711-1776'da İskoçya'da yaşıyor. İngiliz kapitalizminin en vahşi olduğu dönem. Madenlerde çocuklar çalıştırılıyor. Günlük çalışma süresi 14–16 saati buluyor. Dokuma endüstrisinde buhar gücü yeni kullanılmaya başlanmış. Sektördeki işçileri çalışmaya kamçılamak için Marks'ın "terletme sistemi" olarak kodladığı parça başı iş sistemi kullanıma sokulmuş. Emekçi sınıflar için gerçeklik çaresizlik hissettiriyor, bezginlik yaratıyor. Hume bu gerçeklik içinde din üzerine sosyal ve epistemolojik bir tartışma yürütüyor. Düşüncelerini yarattığı kahramanlar üzerinden (Demea, Philo ve Cleanthes) ifade etmeye çalışıyor. Üstelik bu düşünceleri nedeniyle krallığın baskısına da maruz. Dini Ezop diliyle sorguluyor. Dinin karşısına bilime dayalı Natüralizm'i çıkarmaya çalışıyor. Kendi düşüncelerini Philo'nun ağzından dillendiriyor. Demea dinin yanında yer alıyor. Krallığın şiddetine daha fazla maruz kalmamak için, tartışmadan, Philo'nun düşüncelerindeki haklılığa rağmen Demea'yı galip çıkarıyor. İşte Demea'nın sıkıntılara, belalara karşı anlam sığınağı sunduğu için onurlandırdığı din işlevini bu ortamda yerine getiriyor. Philo alaycı bir biçimde her şeyin tanrıya bağlı olduğunu kabulleniyor: "Herkesin kendi içinde hissettiği şeyi kanıtlamaya ne gerek var değil mi?" (s: 224).

Din insana yalan bir anlam sunarak gerçekliğin bilinemezliği yönündeki idealist iddiayı da kutsuyor, insan için bunu *a priori* bir kabul haline getiriyor. Gerçekliği anlamsızlaştırıyor. Bunun sınıflı toplum yapısı içinde yönetenlerin eline özel bir güç verdiğini kabul etmeliyiz. Gerçeklikten kopmuş, yalan bir anlamın peşine düşmüş ezilenlerin, yaşadıkları gerçekliği insani yönde değiştirmeyi hayal etmeleri bile mümkün olamaz.

Gerçekliğe dair hayalleri tükenmiş insan esas olarak aklından vazgeçmiş oluyor. Nietzsche bu nedenle "... entelektüel bilincini umutsuzca kirletmeksizin ve kendisini başkalarına terk etmeksizin Hıristiyanlıkla meşgul olunamaz... Her bir din aklın alt

edilmesiyle var oluş kazanarak, korkudan ve ihtiyaçtan doğmuştur" derken tamamen haklıdır. Buradaki "Hıristiyanlık" vurgusunu din olarak okuyunuz.

İnsan hep anlam arayışı içinde. Çünkü yaşayabilmek için toplumsallaşmak, toplumsallığını geliştirebilmek için de amaçlı eylemlere muhtaç. Amaçsallığı kendisine anlam katıyor. Gerçekliği anlamlı kılan, insanın hayatına anlam katan şey, toplumsal nitelikli amaçlarının olması. İnsanın kolektif toplumsallığından kopması, toplumların sınıflaşmasına denk geliyor. Sınıflı toplum insanın bilinçli amaçsallığını yok ediyor. Amaç ve inisiyatif, sömürücü sınıfın eline geçiyor. İnsan bu güç karşısında küçülüyor. Anlamını yitiriyor. Bu nedenle Fromm (2012: 15) dini bir inanç eylemi olarak bile nitelemiyor: "Bazı insanlar için hayatın anlamı dindedir. Bir inanç eylemi olarak değil, ama dayanılmaz bir kuşkudan kaçış olarak, güvenlik arayışı için."

Boşluğu soyut, yalan bir anlamla doldurmak üzere, yönetenler halk yığınlarına dini veriyor. Din insanın karşısına aşkın gücü yerleştiriyor. İnsan aşkın güç karşısında eziliyor, yok oluyor. Tanrının karşısında küçülmek, elindeki her türlü yaratıcı gücü tanrıya devretmek, insan için anlam olarak ortaya çıkıyor. İnsan, üzerindeki kontrolünü yitirdiği bu dünya karşısında dine sığınıyor, tanrı karşısında küçülerek, kendisini ona armağan ediyor, onun için anlam bu küçülme, sığınma, yok oluş oluyor: "İnsan kendisini mümkün olduğunca değersiz ve kötü olarak düşünmeyi ister, ruhunun kurtuluşu için korkar, kendi gücünden yeise kapılır... Hayal gücünü karartır, kendisinden emin olmamasına yol açar, güvenini yok eder... Kendini günahları altında o kadar baskılanmış hisseder ki bu yükün altından kalkabilmek için doğaüstü güçler zorunlu olur. Hayali bir günahkârlığa karşılık gelen kurtuluş ihtiyacı sahneye çıkar." (Nietzsche F 2012: 53). İnsan bu dünyanın gerçek günahlarını kendi üzerine alıyor. Günahlarından arınmak için dine sığınıyor. Din kendisine günahlarından arınmak için bu dünyadan vazgeçmeyi emrediyor. Dünyadan vazgeçmek ibadet oluyor.

"Yaşam ne kadar boşsa tanrı o kadar dolu ve belirgindir. Gerçek dünyanın sefaleti ve tanrının zenginliği tek edimdir... İnsan neyin ihtiyacını duyuyorsa tanrı odur." (Feurbach'tan aktaran Morris B 2004: 40).

Bütün bunlar işe yaramaz mı? Yarayabilir. Din gerçekten de insanı hayatla bağlantıları konusunda olumlu düşünmeye teşvik edebilir. İnsanın kendi kendisini yok etmeye yönelik eğilimlerini alt etmek konusunda yardımcı olabilir (Ward K 2002: 45). Ama ne pahasına? Dünyadan vazgeçmek, anlamı soyut, gerçek dışı bir mekân ve varlıkta aramak pahasına. Nitekim tek tanrıcı dinlerce dindar kişi tanrı tarafından seçilmiş olarak kutsanır. Hayata ilişkin değerin nesnelliği, erişilebilirliği ve değer arayan hayat örneği meseleleri, genellikle dini bir görüşün gerekli olduğunun varsayılmasına yol açar. Büyük dinlerin bu üç öğeyi yansıtmak bakımından ortak yapıları vardır. Aşkın bir özneyi varsayarlar. İnsanın aşkın özneyle ve onda temsil edilen aşkın değerlerle ilişkili bir hedefinin bulunması gerektiğini söylerler (Wards K 2002: 59). İnsan için gerçek dünya hayatı ne kadar anlamlı olursa olsun, inançlar dizisi doğru olan bir dini kabul etmemesi durumunda aslında hayatın anlamını kaçırmış olacağını vaaz ederler. Dincilere göre din hayata anlam katan en güçlü şeydir ve bunun nedeni de diğerleri arasında nihai ve en derin değerleri içeriyor olmasındandır. Yoksa tabii ki insan gündelik hayattaki hedefleriyle de hayatını anlamlı kılabilir. Ama dini değerler dikkate alındığında bunların yeterli olmayacağı, nihai sonuca ulaştırmayacağı kesindir (Samrt N 2002: 79).

Geers (aktaran Morris B 2004: 497) dinsel simgeciliğin özünde anlam sorunuyla ilişkili olduğunu düşünür. İnsan hayatını anlamlandırmak ve şeylerin nasıl olduğu ile olması gerektiği arasındaki süreksizliği açıklamak ihtiyacını hisseder. Şaşkınlığın, acının, anlam sorununun varlığı, insanı tanrıya inanmaya yöneltir. Buradaki parola tarafsızlıktan çok inançtır. İnsan öte dünyada anlam arayışına yöneldiğinde analizi bırakır ve dinsel tecrübeyi ön plana çıkarır. Dinsel deneyimi ise ritüeller, hayal edilen öte dünyanın simgeleri oluşturur. Bütün bunlar *a priori* bir mantık silsilesi içinde, birbirlerinin neden ve sonuçları, gerekçeleri, belirleyicileri olarak birbirlerine bağlanırlar. Bu gerçek dışı dinsel deneyim insanın anlam dünyasının gerçekliği haline gelir. Tevrat Eski Ahit 5: 5-6'da hedef, rabbin bütün yürekle ve canla sevilmesi olarak belirlenir. Ama bu soyut bir sevgi olarak kalmamalı ve Tevrat'ın bilinmesi düzeyinde somut karşılık bulmalıdır. Kuran'da bütün ayetlerin

Tanrı'nın tekliğini, yüceliğini hatırlatarak bitmesi ve insana bu güç karşısında boyun eğme önerilmesi de hayatın anlamını işler. Hayatın anlamı Yahudilik'te Tevrat'ı öğrenmek ve onun önerdiği gibi yaşamak (Fonrobert CE 2002), Hıristiyanlık'ta İsa gibi acı çekmeye hazır olmak (Quinn P 2002; Hick J 2002), İslam'da ise bu dünyayı Allah'ın vahiyleri doğrultusunda yöneterek öte dünyaya hazırlanmaktır (Peters FE 2002).

Ward (2002: 44) "bir din insanın varoluşunun anlamının bir yönünü ifade eden bir inanç dizgesidir" derken aslında din gerçeğinin bir yönünü dile getirmiş oluyor. Çünkü din için hayatın anlamı kendisi ve tanrı inancıdır. Dinin insan hayatının anlamına yüklediği anlam ve misyonu en tipik biçimde dile getiren düşünce belki de şudur: " Tanrıyı tanrı yapmak adına üzerimize düşeni yapmanın sağladığından daha önemli ne isteyebiliriz?" Din tanrının yoluna bağlılıkla mutluluk vaat eder. Yürürken acılar çekilse de yolun sonu parlaktır (Smith H 2002: 385, 394). Din "hayatın anlamı nedir?", "hayat nasıl anlamlı kılınabilir?" gibi temel felsefi, ontolojik sorulara "iman" ve "tanrı" yanıtlarını sunar. Soruları nasıl değiştirirseniz değiştirin, dinin yanıtı aynıdır. Oysa bu tür sorular, eğer yanıtları yaşadığımız dünya gerçekliği içinde aranacaksa, bilimin, sanatın ve felsefenin konuları arasındadır.

Bir yanda akıl, öte yanda inanca dayalı bir anlam dünyası. Birbirlerinin karşısında konumlandıkları, birbirlerini dışladıkları kesin. İnsan anlamını bu dünyanın dışında aramaya başladığında, önüne yalnızca bu seçenek konulduğunda, bu öğretildiğinde, bu dünyanın anlamlı kılınması çabasının boş olduğuna ikna edildiğinde, aklını bir yana bırakmış oluyor. Daha da ötesi, ancak aklını terk ederek, bu dünyanın dışında bir anlam arayışına yönelebiliyor.

Gerçekten de insan, sınıflı toplum yapısı içinde tek başına kalıyor, tamamen yalnızlaşıyor. Kolektifleşemediğinde gerçeklik içinde yitip gidiyor. Gerçek hayatın anlamsızlaşması, insanın baş edemeyeceği gerçek karşısındaki güçsüzlüğü, yalnızlığı ile alakalı olarak gelişiyor. Gerçek dünyada, gerçek manada anlamsızlaşan insan, gerçekliğe yabancılaşırken, bu dünyayla baş edemeyeceğine ikna oluyor. İronik biçimde bu yabancılaşmanın gerçek bir zemini bulunuyor. Gerçeklik karşısında yalnız başına acz içine düşen insanın kaçması kaçınılmazdır: bir yerlere, bir şeylere sığınmalı.

Aksi takdirde bilinç yarılmasının ortaya çıkması, insanın kendi bütünlüğünü yitirmesi kaçınılmaz. İnsan kendisini korumak için gerçek olmasa da, dinin dediğini kabulleniyor, bölünmektense, yanılsamaya yöneliyor. Yanılsamak anlam oluyor. Benlik bölünmesinin kefaretini dinsel anlama bağlanmak oluşturuyor.

Yalnızlığında insanın karşısına din çıkarılıyor. Din hazır, 6000 yıl boyunca egemenlerce iyi işlenmiş. Hayatın, bu gerçek dışı, yanıltıcı, ama tam da böyle olduğu için gerçekliğe tutunmayı beceremeyen birey insan açısından kurtuluş, tatmin, arınma, uyum ifade eden dinsel anlamı, aklın tam olarak bir tarafa bırakılmasını emrediyor: "Gerçek anlamda samimi her inanç mutlak teslimiyet ve dini niteliğin çıkarlarına uygun olarak aklın feda edilmesini öne çıkarır. Her dini inanç bireyin entelektüel yetersizliğini vurgular." (Weber M 2012: 226). Dini anlamla huzur aranacaksa akıl terk edilmeli. Hatta yetersizliği kabul edilmeli. Nedeni, aklın, devreye girer girmez sınıfsal gerçekliğin kabul edilemezliğini, insanın tek başına bu gerçeklik karşısındaki çaresizliğini görecek ve insanı ciddi ruhsal bölünme riskiyle karşı karşıya getirecek olması. Birey toplumsal konumu düştükçe, bu kaçınılmaz yarılmaya maruz kalmamak adına gerçeklikten kaçıyor. Onun kaçışı onun hayatının anlamı olmuş oluyor. Weber (2012: 209) sosyal hiyerarşinin aşağısında yer alan sosyal sınıflar için kurtarıcıya ihtiyacın daha belirgin olduğunu, bu sınıflarda ihtiyaç bir kez ortaya çıktığında aldığı biçimlerin radikalleştiğini, kurtuluş doktrininin kitlelere yayılmasının bir kurtarıcının ortaya çıkmasıyla gerçekleştiğini yazar. Bu haliyle de din sınıfsal bir nitelik gösteriyor. Kapitalizmde aşağı toplumsal sınıfların kurtarıcı gereksinimini karşılayan sorgulanamaz bir doktrin olarak devreye giriyor. Dinin tanrısal anlamın sorgusuz kabul edilmesini emretmesi, aslında, bu dünyadaki anlamsızlığının sorgulanmasını engellemiş oluyor.

Modern insan için anlam sorununu sınıflı toplum yapısı yaratıyor. İnsan bu yapı karşısında tek başına güçsüzleşiyor, hiçleşiyor. Olayların temas bile edemeden önünden akıp geçtiğini görürken yaşadığı hiçliğin yarattığı bir anlamsızlık bu. "Anlamsızlık hissi varoluşsal bir boşluktur. Kendisini can sıkıntısı ve kayıtsızlıkla gösterir. Dünyaya ilgisizlik, inisiyatif yoksunluğu, değiştirmek konusundaki isteksizlik. Bu sosyojen nevrozdur. Sanayileşmenin

sonucudur. Her insanın içinde bu anlam arayışı vardır ve bireyin bütün özelliklerinden, dindar olup olmamasından bağımsızdır bu arayış." (Frankl VE 2014: 98).

Taylor (2014: 658) dine gereksinim yaratan bu çaresizliği "çocukça" olarak niteliyor. Çaresizlikten doğan din inancı bireyin topluma yabancılaşmasına, bu dünyadan kopmasına yol açıyor. Aksi olamaz. Dine, dinin vaat ettiği dünyaya inanabilmesi için, bu dünyadan vazgeçmeli. Öyle ki; bu dünyayı kendisine anlamsızlaştırması için ona düşman olmalı. Ancak bu düşmanlık sayesinde öte dünya kendisi için anlamlı hale gelebilir. Dindarın anlam dünyasında gerçek dünya ile öte dünya amansız bir karşıtlık içindedir. Bu karşıtlık aynı zamanda insanın kendi içindeki bir gerilimdir. İnsan gerilimi çözebilmek için dünyalarından birisine yaklaşmak, içini huzura erdirmek zorunda. Gerilim devam ettiği sürece kendi içindeki biyopsikolojik huzuru da tesis edemeyecek. Huzuru içindeki yarılarından birisini diğerine feda etmesiyle gerçekleşecek. Dinde ısrar edecekse gerçek yarısını gözden çıkarması zorunlu. Oysa bu dünyayla daha barışık yaşayanların, dini en çok belli zamanlarda kendisini rahatlatacak bir araç olarak kullananların, hele hele ateistlerin, kendileri de dahil hiç kimseyi kafir olarak dışlamalarına, küçültmelerine gerek yoktur.

Sınıflı toplum yapısı içinde insanın hiçleşmesi, yeteneklerini yitirmesi, amaçsızlaşması, yetkenin yönetenlerin elinde toplanmasıyla ilişkili. Bu nedenle Nietzsche yeni bir anlam inşasının peşindedir. Tanrıyı bunun için öldürür: "Nerede mi tanrı, söyleyeyim: Öldürdük onu... Peki bunu nasıl yaptık? Nasıl yutabildik denizi? Biz nereye gidiyoruz şimdi? Bütün güneşlerden uzaklaşıyor muyuz? Sonsuz bir yokluk içindeymişiz gibi yoldan sapmıyor muyuz?" Bu sorular insanın anlam arayışına dairdir. Ancak Nietzsche insanın anlam arayış yolculuğunda tanrıyı öldürmesinin yeni bir boşluk anlamına geldiğini yazmasına karşılık, bu boşluğu sevinçle karşılar. İnsana kendisinin yarattığı bu boşluğu yine kendisinin, kendi varlığıyla, kendini alt ederek doldurmasını önerir. Dinin eşitlik sağlaması, insana anlam kazandırması mümkün değildir. İnsan kendi anlamını kendisi yaratacaktır ve bunun için önce tanrının öldürülmesi gerekir. İnsanın tanrıyı öldürmesi Nietzsche'de anlam arayışına zemin sağlayacak bir olanak olarak

muştulanır: İnsan anlam yaratabilmek için tanrıyı öldürmelidir. İnsanın gerçeği, mutluluğu ve anlamı bulabilmesi için önce bu yanılsamayı yıkması gerekir: "Ey yüksek insanlar diye göz kırpar yığın, yüksek insan diye bir şey yoktur, hepimiz eşitiz, insan insandır, tanrı önünde, hepimiz eşitiz. Tanrı önünde ha. Ama bu tanrı öldü artık. Ey yüksek insanlar, bu tanrı sizin en büyük tehlikenizdi. Ancak o mezara gireli dirildiniz siz.... Haydi, yüksek insanlar haydi. Ancak şimdi doğum sancıları içindedir insan geleceğinin dağı. Tanrı öldü: Artık üst insan yaşasın istiyoruz biz... Ey yüksek insanlar, alt edin küçük erdemleri, küçük kurnazlıkları, kılı kırk yaran özenmeyi, karınca gösterişini, acınası rahat düşkünlüğünü... Boyun eğmektense umutsuzluğa düşün daha iyi. Bugün yaşamayı bilmediğiniz için, ey yüksek insanlar, sizi seviyorum doğrusu. Siz en iyi böyle yaşarsınız da ondan." (2010: 335, 337).

Bu cümleleri yazan, insanı tanrı karşısında başkaldırmaya davet eden Nietzsche için nihilizmin teorisyeni yakıştırması ne kadar doğru acaba? Başkaldırıyı dine karşı önermesi, bireysel bir ölçekte tanımlaması sorunlu. Nietzsche dini yanılsamayı ve yanlış anlam arayışlarını yaratan zemini görmeye çalışmıyor, dini ve dine bağlanan insanı kendi içinde sorguluyor. Gerçeklik içindeki diyalektik bağlantılarını göremiyor. Bütün bunlar tamam. Ancak önerdiği şey çok açık: İnsan aklının peşinden gitmeli. Tanrıyı öldürmek... Hiç kolay bir iş değil bunu düşünebilmek. Bu nedenle Heidegger'in (2012: 81) Nietzsche'nin nihilizmini, şimdiye kadarki en yüce değerlerin değersizleşmesi ve bunların yerine genel olarak değer koyma imkânı olarak görmesi doğru görünüyor. Yine de Nietzsche'nin insanlığın yoluna bu katkısı konusuna bir kuşku koyalım. Zira O bu sözlerin tümünü bir deliye söyletiyor ve Deli uzun tiradını şöyle sonuçlandırıyor: "Siz ve ben hepimiz onun katilleriyiz. Bu eylemin büyüklüğü bizim için çok büyük değil mi?" Uslamlaması deliyi perişan ediyor. Tükenmiş halde susuyor. Kendisini dinleyenlere bakıyor. Onların en başından beri suskun olduğunu ve şaşkınlıkla kendisini izlediklerini görüyor. Gerçekten teslim oluyor: "Çok erken geldim." (2012: 65).

Deli erken gelmiyor aslında. Tükenmesinin nedeni, yalnızlığı. İnsanın kolektif gücünü görememesi. Anlam arayışını din üzerinden değil de akılla gerçekleştirme saptaması doğru. Sorun bu işin

nasıl gerçekleşeceğini bilememesinde. Sınıflı toplum yapısı içinde, halk yığınlarının akıllarının geliştirilmesinin, bireysel çabalarla olanaklı olabileceği yanılgısı içinde olmasında. Oysa anlamı dine bağlayan toplumsal ortam Mezopotamya'da oluştu. Halk yığınlarının aklı, toplumsal gelişimin belli bir aşamasında yönetenlere teslim oldu. O nedenle sınıflı toplum yapısını aşabilmek tek başına başarılacak iş değil. İnsanın aklını, çok istese bile, tek başına geri alabilmesi, bu dünyayı anlamlı kılabilmesi olacak şey değil. Tarih geri sarmayacak. Ama insan sınıfsal bir mücadele içinde, sınıfsal tahakkümü reddetmedikçe, hayatın anlamını dinin tahakkümünden kurtarabilmek hep "erken" olacak.

Onun için insanın gerçek anlam arayışı hiçbir zaman erken değil, sorun yalnızca bu arayışı gerçek toplumsal, siyasal zeminde kurabilmek. Bu arayış anlamsızlık, boşluk, güvensizlik sorununu yaratan iktisadi/siyasal gerçekliğe, yani kapitalist üretim ilişkilerine yönelmediği takdirde yeni boşlukların, anlamsızlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz. Her şeyden önce insanın elinden yaşamı kontrol etme şansını alan sınıfsal ilişkilerin ortadan kaldırılması gerekiyor. İnsanın toplumsal gerçeklik üzerinde yeniden söz sahibi olabileceği katılımcı mekanizmaları ancak bu devrimci dönüşüm açabilir. Ve ancak böyle bir değişiklik insanın yaratıcı emek gücünün çok yönlüleşmesini sağlayabilir, insanı kâr maksimizasyonu zemininde dönen rutin üretim çarklarının basit bir dişlisi olmaktan kurtarabilir.

İnsanın güvensizliğinin, çaresizliğinin, korkularının nesnel zemininin dine yönelmedeki belirleyiciliği görülemezse, her şey, bütün analizler ve ulaşılacak nokta tamamen yanlış olur. Birey, sınıflı toplum ilişkileri içinde toplumsal yaşam üzerindeki kolektif denetimini yitirdi. Çaresizlik, korku buradan türedi. Zaten bu nedenle sözü edilen sorun tek bir insanın, tek tek insanların değil, toplumsal denetimini yitirmiş ezilen sınıfın sınıfsal nitelikli sorunu. Bu sınıfsal zeminde ortaya çıkan büyük toplumsal boşluk, anlamsızlık, düzeni tehdit edecek boyutta tepkilere, üretimin verimliliğini düşürecek toplumsal ölçekli savrulmalara, düzensizliklere neden olabiliyor. Bu nedenle boşluğun doldurulması ezen sınıf açısından siyasi bir görev halini alıyor. Din böylece ezen sınıfın ezilenlere sahte anlamlar sunmak üzere kullandığı siyasi araç

olarak gündeme geliyor. Gerçekliğe ancak böyle bakabildiğimizde insanın anlam arayışını dünyevileştirebilir ve çözülebilir hale getirebiliriz. Böyle yapılmadığında çözüm de dini kullanan egemen sınıfın eline bırakılmış, yani sahteleştirilmiş olur. O sahte çözüm ise zaten dinden başka bir şey değildir.

2. Dinde psikoloji, psikolojide din: Kaçış mı, kurtuluş mu?

Söz konusu olan korku, güvensizlik, çaresizlik, anlam arayışı olunca din konusu psikoloji-psikiyatri alanında kaçınılmaz biçimde özel bir yer kaplıyor. Psikanalizin kurucusu kabul edilen bilim insanları gündemlerinde dine ayrı bir yer veriyorlar. Freud, Fromm, Jung.

Freud'un insan psikolojisini açıklama sistematiği üçlü bir yapı üzerine kuruludur: İd, ego (ben) ve süper ego (üst ben). Burada id insanın hayvansal tarafını, içgüdülerini tanımlar. Toplumsallaşma sürecinde id toplumsal kurallar tarafından kontrol altına alınır. Böylece insan hayvansı dürtülerini kontrol etmeyi, kurallı davranmayı öğrenir. İçgüdülerini denetler. Sosyalleşme gerçekleşir. Bu sistematikte üst ben, toplumsal kuralları tanımlar. Üst benin, id üzerindeki etkisiyle ego oluşur. Ego idin, üst benin kontrolüyle işlenmiş halidir.

Freud (2012: 159–165) dini üst ben düzeyinde ele alır. Din, toplumsal kuralları belirleyen yapılardan birisidir. Ebeveynler kendi çocuklarının egosunu oluşturacak üst ben işlevi görürler. Böylece çocuk uzun büyüme süreci içinde neyin doğru neyin yanlış olduğunu sürekli birlikte yaşadığı büyüklerinin rehberliğinde öğrenerek idini kontrol altına alır, egosu böyle şekillenir. Erişkin bir bireyde ise üst ben, ebeveynlerin gördüğü işlevi yerine getirir. Dolayısıyla bireyde egonun oluşumu çocukluk sürecinde ebeveynlerin üst ben işlevini yerine getirmeleri sonucunda tamamlanmaz. Ego yaşam boyu toplumsal üst ben tarafından sürekli kontrol altında tutulur. Toplumsal ölçekte üst benin konumu, çocuktaki ebeveynlerin karşılığıdır.

Freud'a göre peygamberler kendi toplumları karşısında üst ben konumundadırlar. İçgüdülerden vazgeçme dinin oluşumunda belirleyici öneme sahiptir. Freud toplumsal ölçekte bireysel içgüdülerin kontrol altına alınmasının dine zemin hazırladığını belirtiyor.

Hatta kimi dinsel ritüellerin, tanrı inancının kabullenilişi açısından belirleyici öneme sahip olduğunu da yazıyor. Örneğin sünnet ritüeline böyle bir değer biçiyor. Sünnet dinsel bir ritüel olarak inşa edildiğinde, gerçek hayatta, babanın çocuk üzerinde var olan yetkesine dayanılarak, tanrısal yetke dünyevileştirilmiş oluyor.

Freud, Totem ve Tabu (1984) adlı eserinde baba ile oğul arasındaki cinsel kökenli bu gerilimi ilkel toplumların yaşam tarzına dayandırır. Buna dair pek de gerçekliği olmayan bir genelleme yapar. Buna göre ilkel toplumlarda buluğ çağına giren erkekler babaları tarafından topluluktan kovulurlar. Bunun nedeni babanın, kendi karılarına oğullarının el koymasını önlemektir. Baba böylece topluluk içindeki cinsel kaynaklı çatışma ve gerilim ihtimalini yok etmeye çalışır. Ancak, babalarının kararıyla topluluktan ayrılmak zorunda kalan erkek çocuklar bir araya gelip, kararlaştırarak geri dönerler. Babalarını öldürüp yerler. Bu insanlık tarihinin ilk cinayetidir. Sonra da babalarınınkiler de dahil topluluğun bütün kadınlarına sahip olurlar. İşlerini bitirince de öldürdükleri babalarını kutsarlar. Freud'un kavramsal haritası içinde babanın erkek evlatlarca öldürülmesiyle sonuçlanan bu cinsel temelli gerilim Oedipus Kompleksi olarak tanımlanır. Oğullar için baba kendileri açısından hem otoritedir hem de bu otoriteye başkaldırmak durumundadırlar. Bu nedenle ilkel topluluk kendi içindeki cinsel temelli çatışmayı önlemek için, zaman içinde ensest yasağını getirir. Freud için ilk günah Havva'nın yasak meyveyi yemesi değil, oğulların birleşerek babalarını öldürmeleridir. Bu cinayet, toplumun Oedipus Kompleksi'nin sonucudur. Freud tanrının, bu örnekteki fiziksel baba konumunda bulunduğunu ve onun dinsel yüceltilmesi anlamına geldiğini yazıyor. Ancak din önlemini baştan alıyor ve erkeğin yaratan önündeki başkaldırısını engellemek için, sünnetle, onun cinselliğine tanrısal damgasını vuruyor.

Dediğimiz gibi, ilkel kavimlerin yaşamında, Oedipus Kompleksi'nin kaynağını oluşturan baba/oğul(lar) arasındaki cinsel temelli gerilime ilişkin genellenebilir veriler bulmak olanaklı değil. Burada önemli olan Freud'un, tanrıyı toplum için, babanın oğlu karşısındaki konumu gibi ele alıyor olması. Baba nasıl oğlu karşısında tek yetke ise tanrı da toplum karşısında öyle. Sünnet, tanrının erkeğe varlığını her daim hatırlatacağı kutsal cezası.

Freud çerçevesinde din bir yandan toplumsal Oedipal kompleksin sonucu, daha doğrusu bastırılma yolu olarak gelişiyor. Ama bu kadar da değil. Bir yandan da bu Oedipal çatışmayı hep hatırlatacak, toplumsal hafızaya kazıyacak bir etki yaratıyor.

Freud'un sistematiğinin cinsel içeriğini bir tarafa bırakacak olursak, dinin toplumsal egoyu biçimlendirmekte üstlendiği, denetleyici üst bensel gücü konusundaki saptamalarında herhangi bir hata bulunmuyor. Din bu kontrol ve yönlendirme işlevini ilk ortaya çıktığı sınıflı toplum aşamasında üstlendi ve o zamandan beri de kesintisiz yerine getirmeye çalışıyor.

Ancak Freud'un yine aynı sistematik içinde geliştirdiği bir başka kavramsallaştırma da önemli. Şöyle yazıyor: "Din, insanlığın takıntılı nevrozudur." (Aktaran Morris B 2004: 260). Bu nevrotik takıntıyı uygarlığın insanı baskılayan toplumsal yapısına bağlıyor. Baskılanmanın insanda çaresizlik hissi yarattığını, çaresizlik hissinin insanın hem kendi bedeninde hem de toplumsal yaşamda gördüğü yetersizliklerle ilişkili olduğunu düşünüyor. Sorunun kritik noktası da zaten burası: Çaresizlik, boşluk hisleri mutlaka doldurulmalı. Bu dünyada olamıyor. Bu dünyanın sınıfsallığı imkân tanımıyor. Bir zamanlar yöneten sınıfın icat etmiş bulunduğu ve bugün de sürekli işlenerek gündemde tutulan, daha çocuk yaştan itibaren insanın içine atıldığı din dünyası, boşluğu doldurmak üzere özel olarak devreye sokuluyor. Üstelik sünnet gibi travmatik ritüellerle pekiştirilerek. Çaresizlik ortamında, tanrı inancı, gerçekliği sorgulanmayan bir takıntı olarak insanın anlam dünyasını oluşturuyor. Freud'un durumu nevroz metaforuyla açıklamasının nedeni bu ve gayet işlevsel.

Din insanın içindeki boşluğu doldurarak belki de onu gerçek bir psikiyatrik hastalıktan, en azından belli ölçüde ve bir süre koruyor. "Din çoğu insanı zorla ruhsal bir çocukluk durumuna kilitleyerek ve bir kitle sanrısına iterek bireysel bir nevrozdan korur." (Freud S 2004: 252). Toplumda öte dünyaya dair bir takıntı yaratan din, bireyin benlik yarılmasını, bu dünyadan vazgeçmesi pahasına önlüyor. Tanrı, birey insan için hem korktuğu hem de sevdiği babasının yerine geçiyor. Ancak durum değişmiyor. Gerçeklikten kaçış, toplumsal ölçekte nevrotik bir sığınma halini alıyor. Oysaki dinin bireye nevrozdan kurtuluş anlamında sunduğu şey gerçek bir şey

değil. Bu, gerçek bir kurtuluş değil. Bireyin nevrozdan kurtuluşu dünyanın realitesinden, içerdiği sorunlardan kaçışla olanaklı olabiliyor. O nedenle Frankl'ın (2914: 61) nevrozu aşkınlıkla ilişkinin bozulmuş, aşkınlıkla bağın bastırılmış olmasına bağlaması tamamen hata. Dediğimiz gibi, aşkınla dinsel ilişki psikolojik bütünlüğün bozulmasını engelleyebilir. Ama gerçeklikle ilişkinin koparılması, engellenmesi koşuluyla. Bu psikolojik yapının, insanın gerçek yaşam öyküsünün devamı bakımından, sağlıklı olduğu söylenebilir mi? Gerçek dışı bir şeye sorgusuz bağlanmak takıntı değil mi? Bu dünyadan vazgeçmek gerçek bir sanrı değil mi?

Fromm'da da (2012: 33) aynı sorun var, daha belirgin biçimde üstelik. Fromm'a göre insan anlam arayışına zorunlu tek hayvandır. Aklın ortaya çıkması, insanı yeni çözümler için bitmez tükenmez bir biçimde çabalamaya zorlar. Bu hem bugünü kabul etmeyi hem de aşmayı gerekli kılan bir gerilimdir. Bireysel ve toplumsal gelişme bu arayışla olanaklı hale gelir. İnsan ulaştığı her aşamadan hoşnutsuz kalan ontolojik bir karaktere sahiptir. Buraya kadar hemen hemen sorun yok. İnsanlaşma sürecimiz boyunca doğayla, içinde yaşadığımız toplumla mücadele ettik. Bu daha iyi yaşamak adınaydı. Bunu başarabilen canlı türü olarak insan doğal seçilimle belirlendi. Giderek kendisi doğal evrim sürecini belirler hale geldi. Doğal seçilim içimizdeki dayanışma, çalışkanlık, akıllı davranma, amaçsallık ve anlam arayışı gibi karakterlerimizi belirleyerek, biriktirdi. Sonradan sınıflı toplum yapısıyla birlikte kültürel evrim egemen sınıfların eline geçtiğinde, karakterimizdeki bu özellikler, özsel varlıklarını koruyarak sınıfsal bir zeminde yeniden şekillendiler. Bu sınıfsal bir müdahalenin sonucu olarak gerçekleşti. Gerçek hayatın anlamsızlaşması, aşkın anlamı insan için seçenek haline getirdi. Bu aslında gerçeklikten, gerçek anlamdan kaçıştı. O nedenle Fromm'un bu yazdıklarının ötesine geçerek "Vardığı her aşama insanı mutsuz kılıyor, çözümler aramaya itiyor... tanrı gibi insanüstü bir güce olan gereksinim buradan çıkar" diye devam etmesi, aşkın öznenin anlam olarak inşası sürecindeki sınıfsallığı görememiş olduğu anlamına geliyor. Toplumsal olaylara bireysel ölçekte bakıldığında hep yaşadığımız bir sorun bu. Psikiyatri ve psikanaliz toplumsal nitelikli sorunları bireysel nitelikte gördüğünde, o düzeyde

müdahale etmeye kalktığında başına hep bu geliyor. Gerçeklikten kaçış, soyut anlam arayışları bireyi kurtaracak sağlık seçeneği olarak değerlendirilebiliyor.

Ama böyle olsa bile, Fromm anlam sorununu, en azından belli bir derecede, gerçekliği içinde görerek ele almayı başarabiliyor. Hıristiyanlığı ele alırken izlediği yol kendisini yeniden doğru zemine taşıyor. İsa'nın bir öğretici olarak ortaya çıkmasına karşılık, Hıristiyanlığın çok değil birkaç yüzyıl sonra devlet dini haline gelmesi, yoksullarla ilişkisini tamamen koparması, bu somut olgu Fromm'u sarsıyor. "Tanrı kusursuz hale geldikçe, insan yoksullaşır, kusurlu hale gelir. Tanrıya tapınarak insan yitirdiği yetileriyle bağlantı kurmaya çalışır. Ama insan artık tanrının insafına kalmıştır. İnsan tanrıyı yücelttikçe kendisi küçülür ve kendisini daha günahkâr hisseder" diye yazmak zorunda kalıyor. O halde, tanrının insanın anlam arayışının yarattığı varoluşsal, ontolojik çelişkinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan, doğal bir fenomen olduğu yolundaki çıkarımı, bu yazdıkları tarafından geçersiz kılınmış oluyor.

İnsanı anlamak için; anlamsızlığı, güçsüzlüğü, çaresizliği yaratan toplumsal zemine odaklanmak gerekiyor. O zemin; tanrı inancını, din sistemine başvuruyu, sınıfsallığın çaresizleştirdiği sömürülenler için "zorunlu" hale getiriyor. Zaten o nedenle dinsel anlam insanı kurtarmıyor. Zaten böyle bir potansiyeli olmadığı için bütün dinsel kurallar insanı ve içinde yaşadığı toplumu tam denetim altında tutacak bir sistem arayışındalar. Kadınların, yani nüfusun yarısının küçümsenerek, erkek karşısında aşağı bir konuma yerleştirilmesinin nedeni bu. Sünnetle, erkeğe ömür boyu bedeninde taşıyacağı tanrı damgasının vurulmasının nedeni de... Hıristiyanlığın, insanı günahlı ve günahkâr bir canlı olarak gördüğü, İsa'nın kefaret olarak yaşamını adamasından belli. İslam'ın bütün ayetlerinin sonunda Allah'ın yüceliğine vurgu yapması ve tümünde insanı bu yücelik karşısında sorgusuz boyun eğmeye çağırması da bundan. Bu sığınma gerçekten kurtuluş olarak nitelenebilir mi? İnsan dine sığındığında gerçekten hayatın anlamını mı bulmuş oluyor?

Hepsinden önemlisi psikiyatrlar nasıl bir anlam istiyorlar ve insanın yaşamını anlamlandırmak konusunda gerçek dünyanın içinde görebildikleri bir seçenekleri var mı?

Freud (2004: 194) bu mantık yürütme izleği üzerinden şöyle yazıyor: "Dinsel düşünceler, deneyimlerin kalıntıları ya da düşünmenin son ürünleri değildir, yanılsamalardır. İnsanın en eski, en güçlü ve en ivedi istemlerinin doyurulmasıdır. Çaresizliğin yaşam boyu süreceğinin duyumsanması bir babanın ama daha güçlü bir babanın varlığına sarılmayı gerektirir." Tamamen katılıyor, yalnızca "doyurulması" kelimesinin içerdiği kendiliğindenci imaya itiraz ediyorum. Evet, Freud'un "uygarlık" dediği sınıflı toplum yapısı yarattı dini, ama sürecin en başında din, yöneticilerin siyasi nitelikli bir silahı olacak biçimde yapılandırıldı. İşte Freud da bunu göremediği için, takıntı, nevroz, yanılsama olarak da nitelemiş olsa, dinde insanı kurtaran bir yarar buluyor: "İnsanın soğuk bilimin asla doyuramayacağı başka zorunlu gereksinimleri vardır.... Zekânın gelişmesinin tatmin edemediği içgüdüsel gereksinimler. Dini ortadan kaldırırsak kaos çıkar."

Bu yoruma "fazla iddialı" demek bile yetersiz kalır. Esasen tam olarak gerçek dışı. Eğer kaosun karşıtı düzen olarak din devleti anlatılıyorsa, ancak o zaman, haklılık payı içerir bu iddia. Din kaosu engelleyecekse, o zaman kalıcılaşması, organize olması, devletleşmesi savunulmalı. İstenen bu mu? Değilse, kaosa karşı dinin yerleştirilmesi sorunlu.

Ayrıca şu saptama da haklı: "İnsanın dinsiz yapamayacağını söylerseniz karşı çıkarım. Bu yalnızca küçüklükten itibaren ve yavaş yavaş aşılanan küçük çocuklar ve insanlar için doğrudur. Ama ya mantıklı biçimde yetiştirilen diğer insanlar?" (Freud S 2004: 213).

Freud'da din konusunda bir salınım olduğu kesin. Bir yandan, din çekildiğinde ortaya kaos çıkacağını savunuyor, öte yandan ise dinin insan için gerekli olmadığını... Bu Rousseau'nun toplumsal düzen için dinin gerekli olduğuna ilişkin düşüncesini çağrıştırıyor. Salınımı, din olgusuna diyalektik bakamayışıyla, dinin içinde yaşadığımız toplumsallığın sınıfsal niteliğiyle ilişkisini göremesiyle alakalı. Ancak din devletlerinin, din devletleşmesi süreçlerinin, dinin siyasetin temel referansı haline getirilmesinin ve bütün bu siyasi süreçlerde içkinleşmiş anlam arayışlarının insanlığı bugün ne hale getirdiği gerçeği gözetilecek olursa, düzen için dini kullanmanın nasıl bir şey olduğu, kime ve neye hizmet ettiği

daha kolay anlaşılabilir. Bunun için artık Avrupa başkentlerinin merkezine kadar taşınmış durumda olan fundamentalist teröre bakmak yeter. Dinin biçimlendirdiği düzen böyle olacaksa, kaos böyle önlenecekse, kalsın. Düzenin dinle tesis edilmesi hiç savunulacak bir şey değil.

Bir tür Rousseau fikrinin yakın dönemlere aktarıldığını da görüyoruz. Örneğin, Trias Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde ifade ettiği "toplum dini" çözümüne benzer şekilde "akıl dini" diye bir şey öneriyor. Yakın dönem tarihi içinde bu tür fikirler, dinin fundamentalist formlarının ortaya çıkışı ve bu formların yarattığı terör ortamına çözüm olarak ortaya atılıyor. Nitekim Arias, akıl dininin din savaşlarının önünü alabilecek tek çare olduğunu düşünüyor. Radikal dini, ılımlı bir dinle engellemek düşüncesi, Amerika'nın Ortadoğu bölgesi için ortaya attığı ılımlı İslam projesine ne kadar benziyor değil mi? Arias'taki farklılık en fazlasından entelektüel bir düzleme yerleşiyor olması. Din savaşlarını önlemek için akıl dini icat etmek, sonuçta tamamen mantıksız. Göstergesi ise ABD'nin İslam'ı İslam ile kontrol etme teorisinin hem Afganistan'da hem de Türkiye'de çökmüş olması. Dinin siyasallaşmasının yarattığı global sorunlarla baş edilecekse bunun yolu ılımlı, toplumcu, akıllı dinin, yani Arial'in deyişiyle "yeni bir dinin" geliştirilmesi değil. Çünkü böyle bir şey yok. Bütün dinlerin, her dinin amacı tektir: Toplumu kendi kurallarıyla yönetmek. Yönetmeyi akla dayalı değer ve araçlarla başaramadığınız takdirde, din kendi ontolojik yolunu izleyecek ve kontrolden çıkacaktır, daha doğrusu, ne ise o olarak davranacaktır.

"Toplum dini", "akıl dini" gibi kavramsallaştırmalar Aydınlanma düşüncesinin felsefi koordinatlarıyla ilişkili. Aydınlanmacılar zaten dini inançla bağlarını koparmış insanlar değillerdi. Örneğin Newton ve Priestley Hıristiyan, Locke, Voltaire deist, Rousseau ateistti. İskoç Aydınlanması genel olarak ateizme ve materyalizme açık bir düşmanlık besliyordu. Aydınlanma inanç konusunu dert edinmişti ama özel olarak din karşıtı değildi. Temel amacı, özellikle Alman aydınlanmasının, dinin değil, onun aşkın meşrulaştırılmasının ve temelinin çözülmesiydi. Nitekim ilk modern ateistler Aydınlanma Çağı'ndan tam 100 yıl sonra tarih sahnesine çıktılar. Ateizm kavramının yaygın kullanımı için 18. yüzyılı

beklemek gerekti. Aydınlanma'nın ahlakı geleneksel Hıristiyan ahlakının ötesine geçmiyordu (Eagleton T 20, 25).

Yeniden psikiyatriye dönelim. Jung da (2010: 20) dinin birey üzerindeki koruyucu etkilerinden söz eder. Kilisenin yerine İncil'i koyan, Hıristiyanlığın kilisenin dikkatle ördüğü koruyucu duvarları yıkmasından sonra, ritüellerin etkisini yitirdiğini, insanın korumasız ve rehbersiz kaldığını, içsel deneyimiyle yüz yüze geldiğini yazar. İnsanın içsel deneyiminde ise yalnızca içgüdüsel korkular vardır. Aydınlanma sonrasında insanlar kiliseye gitmeyi bırakır. Dinin yerine kavrayıcı yeni bir dogmanın koyulamaması kiliseye inanan insanlarda korkuların hâkim olduğu bir boşluk yaratır.

Jung'a göre insan, bilinç dışındaki korkularından kaçmak için dine sığınır. Hayatının bir kısmının yerine dini koyar. Böylece din insan hayatında bir bütünlüğü, en ileri noktayı temsil eder. Jung açısından da din bir kaçıştır. Ancak Jung bu kaçışı olumlar. Din, Freud için tatmin edilmemiş nevrozun kendisiyken, Jung için nevrozun çaresidir. Bilinçaltı Freud'da cinsel arzularla, Jung'da ise korkularla doludur. Kendisine başvuran nevrotik hastalarının dindar olmalarının kendileri açısından bir şans olduğunu düşünür Jung. Hiç olmazsa sığınacak bir yerleri vardır. Hatta tedavi için, şimdiye dek başa çıkamadıkları ve nevrozlarının nedeni olan korkularını olduğu gibi kabul ederek dinlerine sığınmalarını önerir. Gerçekliğin yerine dinin ikame edilmesini savunur. Bu ikamenin amacı dolaysız deneyimin yerine, sağlam yapılı bir dogmanın, ritüellerin konulmasıdır. Katolik kilisesi bu sembolleri otoriter bir şekilde koruduğu için boşluk yaratan günümüz koşullarında insan psikolojisi için koruyucudur. Katolik hastalarını günah çıkarmalarını önererek tedavi etmeye çalışır. Protestan için ise durum daha zordur. Çünkü Protestanlık sığınılacak mekânı tarumar etmiş durumdadır. Artık sağlam bir sığınak durumunda değildir. Jung sistematiği içinde bunun kısır bir döngü olduğu kabul edilmeli. İnançlı Katolik nevrozlu hale geldiyse, tedavisinin inancını pekiştirmek üzerinden gerçekleştirilmesinin ne kadar etkili olacağı sorgulanmalı. Üstelik bu yaklaşım tarzı inancı sarsılmış Protestan hastalar için zaten tam bir çözümsüzlük anlamına geliyor. Yoksa bütün nevrozlulara en militan biçimde Katolikliğe bağlanmaları mı önerilecek?

Neredeyse öyle. Jung açıkça yazıyor (s: 44): "Bence herhangi bir bilimsel teori kendi başına, ne kadar kurnazca olursa olsun, psikolojik gerçek açısından, dinsel dogmalardan daha az değer taşır." Dinsel dogmaların inkâr edilmesinin, Protestanlığın yaptığı gibi, yıkıcı bir enerji ortaya çıkmasına neden olduğunu anlatıyor. Çağdaş insan, Roma döneminden beri dikkatle örülmüş dini duvarların sağladığı korumayı yitirdiği için nevrotiktir. Protestanlık ciddi bir tehlikedir. Jung bırakın bilimi, Protestanlığı bile tahammül edilmez buluyor. Kökleri bir halkın tarihinde bulunan dini o halkın psikolojisinin ifadesi olarak kutsuyor (s: 73). Neredeyse, insanlara dine kaçmayı öneriyor. Dünyadaki her şeyi, olduğu gibi kabul etmeyi savunuyor. Bu manada dini bir sığınak olarak görmesi anlamlı bir yere oturuyor. Dünyadaki her şeyi, itirazsız, olduğu gibi kabul edecekseniz, sizin gerçekten de sığınacağınız bir yere ihtiyacınız var demektir. Çünkü sınıflı toplum yapısı içinde ne aklınızı, ne vicdanınızı, ne benlik bütünlüğünüzü korumanız olanaklıdır. Eşitsizliklerin, adaletsizliklerin benliğinizde yaratacağı yarılmadan ancak kaçarak "kurtulabilirsiniz". Hayatın gerçekliği peşinizi bırakırsa. Jung "boş verin, bakmayın, görmeyin" diyor. Mutlu olmaya bakın. Deneyimleriniz hayatınızı daha doyurucu hale sokuyorsa şükretmenizi öneriyor: "Bu bana tanrının bir lütfudur." (s: 84)

Güzel değil mi? Gerçekliğe gözlerini kapa, seni rahatsız eden ne varsa görmezden gel, hafızandan sil, din bütün bunlar için iyi bir sığınak: Sığın ve şükret. O halde insanlık ne demek? Ve bu öneriler, insanlığın üç milyon yıllık dayanışmacı, yaratıcı yürüyüşünün özünü reddetmek, insanın kendisini inkârı değilse, ne?

Yukarıda da vurguladık. Din insan için bir kaçış. Bu kaçışın insan psikolojisinde düzen tesis ettiğini savunmak, insana aklını bir tarafa bırakmasını söylemekle ve sömürücü düzeni istikrarsızlaştıracak insani eylemleri engellemek gerektiğini savunmakla aynı şey. Tam egemenlerin istediği şey.

Toplumsal ölçekte dini istikrar ve düzen aracı olarak değerlendirmeyi önermek, dine böyle bir misyon yüklemek ise, önerenin kişisel niyetlerinden tamamen bağımsız olarak, din devleti hedefini içeren bir ontolojiye sahiptir. Din bireye istikrar sağlıyorsa toplumu, istikrar, düzen adına din üzerinden organize etmek

toplumsal düzeni tesis edecekse, bütün bunların içine yerleştiği somut bağlam din devleti olmuyor mu?

Üstelik din öyle bir olgu ki; bir kez devletleşmesine izin verildiğinde cin şişeden çıkmış, dinsel ontoloji kendi sürecini işleme koymuş oluyor. Artık o noktadan sonra dini salt ahlaki ve değersel bir öğreti sistemi haline getirebilmek olanaklı olamaz. Bütün bu söylenilenlerin yanlışlığı radikal İslami akımların güçlenme sürecine bakıldığında, bugün Avrupa'nın yaşadığı cihadist İslami sorunun boyutu gözetildiğinde tam olarak anlaşılacaktır.

Din, kendisini, aşkın özne inancını, *a priori* biçimde herkese öğretme ve yayma misyonu bakımından görevli gördüğü için cihadisttir. Böyle olduğu için devletleşmeye yönelir. Bu ontoloji, öğretiyi yayacak misyonerlik düzeyinde sınırlı kalmaz hiçbir zaman. Kendisi devletleşmeye yönelir ve/veya devlete yerleşir ve/veya iktidarlar tarafından toplumsal tepkileri azaltacak ideolojik, siyasi bir araç olarak özel biçimde kullanılır. Sonuç değişmiyor. O ya da bu biçimde din devletleşiyor.

Dini zemin üzerinden kurulan toplumsal ilişkiler o nedenle çok kanlı seyrediyor. Tarihin gördüğü en vahşi savaşların başında hep din savaşlarının geldiğini anımsayalım. 11–13. yüzyıllar boyunca Haçlı Seferleri, 16. yüzyılda Fransa'da Katolikler ile Protestanlar arasındaki din savaşları, 17. yüzyılın ilk yarısında Alman devletleri, İskandinav devletleri ve Polonya arasındaki 30 Yıl Savaşları din eksenli savaşların nelere yol açacağını kesin olarak belgeler. İslam devletinin oluşumu ve yayılması ise zaten başlı başına din savaşları dönemi olarak değerlendirilmeli. Ve bugün bulunduğumuz nokta. Avrupa'yı baştan başa tehdit eder hale gelmiş cihadist radikal İslam gerçekliği.

Düzen denilirken acaba bunlar mı kast ediliyor? Bu düzense kaos ne? Kaos ve düzen retoriği dışında insanlığın başka bir kurtuluş seçeneği yok mu? Düzeni din dışında tanımlamanın başka bir yolu bulunmuyor mu? Eğer böyleyse insanlık olarak yandık. Bireysel huzuru ve toplumsal düzeni din üzerinden sağlayacaksak şimdi içinde bulunduğumuz dinci tehditten hiç kurtulamayacağız demektir.

Bakacağız bunlara. Ancak en başında, huzur ve düzen için aşkın özne inancına, din kurumsallığına mecbur olmadığımız

konusunda, hatta dinin kendisinin farklı inanç ve kimlikleri baskılayıcı ontolojisi nedeniyle kaos yaratıcı bir potansiyelinin bulunduğu noktasında fikir açıklığına sahip olalım yeter.

3. Siyaset din ilişkisi: Din mi siyasallaşır, siyaset mi dinselleşir?

Siyaset de sınıflı toplumla birlikte doğdu. Artı değerin paylaştırılmasıyla ilgileniyor. Sınıfsız toplumda da zaman içinde üretim artığı oluşmuştu. Bu artığın bir kısmı zor zamanların ortak gereksinimlerini karşılamak üzere depolanıyor, bir kısmı da üretimin ölçeğini büyütmek üzere, yatırım amacıyla değerlendiriliyordu.

Sınıflı toplumda durum tamamen değişti. Sınıflı toplum üretim artığına sömüren sınıf tarafından el konulan toplumdur. Zor iştir bu. Üreten sınıfların ürettiği ve dolayısıyla ilk aşamada elinde bulundurduğu artığın onların elinden temellük edilmesi gerekir. El koymanın çıplak bir soygun olarak algılanmaması için operasyonun ideolojik bir dolayımla gerçekleştirilmesine de gerek vardır. Bu ideolojik dolayımlardan, örneğin kapitalizm için en çok bilineni; burjuvazinin üretim araçlarına yatırım yaptığı, hammaddeleri sağladığı, dolayısıyla artığın bir kısmını sahiplenmesinin hakkı olduğu argümanıdır. Böylece patronun da üretim sürecine emek verdiği yanılsaması yaratılır. Oysa patronun o üretim döngüsünde kullandığı yatırım araçlarıyla, hammaddelerin üretimini, bir önceki emekçi kuşağı ile başka sektörlerde çalışan emekçi sınıf bölmeleri üretmiştir. Kısaca işçi sınıfının üretmediği hiçbir ürün yoktur. Ama ideolojileştirme bu yalın gerçeği gözden saklar, burjuvazinin artı ürüne el koymasını işçi sınıfının gözünde meşru kılar.

Artı ürünün temellük edilmesi sürecinde burjuvazinin ayrıca çıplak zor araçlarına da ihtiyacı olur. Bunlar yönetenlerin yasaları, polis ve asker gücüdür. Yasalar paylaşımı kurala bağlar. Bu kurallara itiraz edecekler için ise kolluk kuvvetleri hazır bulundurulur.

Sonuç olarak, ideoloji artı ürünün egemen sınıfça el konulmasını meşrulaştırırken, siyaset itiraz edenleri baskılayacak zor aracı olarak hizmet görür. Dinin her iki bakımdan da işlevi vardır. İdeolojik olarak, üreten sınıflara bu dünyanın geçiciliğini telkin ederek, umutlarını öteki dünyaya ertelemelerini sağlar. Sömürüyü

kabullendirir. Öyle ki insanlar bu kadarla da kalmazlar; ellerinden bu dünyayı alan, gerçek umutlarını yok eden tanrılarına ibadet bile ederler. Din bu noktada Stoacılık ile yakınsıyor. Zira Stoacılık da dönemin Hıristiyan öğretisi gibi imparator ile kölenin eşit olamayacağını, ancak bu kaderden yine de iyilik ahlakı türetmenin olanaklı olduğunu ileri sürer. Köle olsa da insan kendisini iç dünyasında özgür kılabilir. Yazgımızı kabul edersek özgürleşebilir, mutlu olabiliriz. Zaten mutluluk ve eşitlik öte dünyadadır. Stoacılar'la aynı toplumsal düzeni paylaşmış Romalı düşünür Seneca ise en nihayetinde herkesin köle olduğunu, kiminin efendisinin, kiminin ise şehvetin, tamahın, ama herkesin umudun ve korkunun kölesi halinde bulunduğunu ileri sürüyor (Şenel A 2014: 36–37). Hepsi aynı kapıya çıkıyor. Sömürücü toplumsal ilişkileri kabullenmeyi, gerçekliği kafaya takmamayı, eldekiyle mutlu olmayı öğrenmeyi vaaz ediyorlar. Bu halleriyle dinden ve dinin de bunlardan farkı bulunmuyor.

Ama din aynı zamanda siyasettir. Zira artı ürünün eşitsiz paylaşıldığı dünyanın yaşam kurallarını belirler, itiraz edeceklere dinsel ve dünyevi cezalar öngörür. Örneğin, İslam zekâtını vermeyenleri öte dünyada cezalandırmayı planlarken, hırsızlık yapanların bu cezasını hiç geciktirmeden ve gayet gerçek biçimde bu dünyada keser. Oysa aslında hırsızlığın en alasını servetinden zekât verme hükmü verilmiş olan servet sahibi gerçekleştirmiştir. Gerçekten de servet emek hırsızlığıyla el konulan artı ürünün birikmiş halinden başka bir şey değildir. Bütün sınıflı toplumlar, ideolojileriyle, dinleriyle, siyasetleriyle sömürenlerin servet edinmesini sömürülenler açısından olağanlaştıracak dümenler çevirirler. O nedenle, adi hırsızlık, cezası hemen kesilmesi gereken büyük suç, toplumun ortak yaşam olanaklarını yok eden bir ihlal, ahlaki bir çürüme olarak değerlendirilirken; emek hırsızlığı çalışkanlık olarak bile kutsanır.

Oysa tek başına emek vererek, bireysel alın teriyle sermaye biriktirmenin olanaklı olmadığını herkes bilir. Servet ancak bir başkasının emeğinin sömürülmesiyle elde edilir. Egemenler üreten emeği hak ettiği derecede ücretlendirmedikleri için artı ürün ortaya çıkar ve ona da kendileri el koyarlar. Emek gücünün gerçek karşılığının ödendiği kolektif, kamucu toplumsal sistemlerde, artı

ürün ancak üretim araçlarının yenilenmesi amacıyla bir kenara ayrılır. Bu amaç dışında kalanın tamamı emek ölçütü ekseninde bütün üretici bireyler arasında pay edilir.

Servetin emek hırsızlığına dayandığı çok açık. Üstelik bu çok büyük hırsızlık. Servet, sermaye biriktirmeye, biriktirilen sermayeyi emek gücünü daha üst derecede sömürmek, yani artı ürünü büyütmek üzere kullanılıyor. Planlı, taammüden. Öyle ki bu planlı iş "yönetim" olarak isimlendiriliyor. Burjuva iktisadı bu alanda özel bilim dalları tahsis ediyor. İslam'ın cezasını hemen kestiği adi hırsızlık ise artı değerin eşitsiz paylaşımı nedeniyle işsiz kalmış, emeğinin karşılığını alamamış, suça teşvik edilmiş bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmek zorunluluğuyla başvurdukları bir çaresiz yol. Hırsızlığın emek hırsızlığı ve adi hırsızlık dışında başka türleri de var şüphesiz. Ancak bu ikisi spektrumun iki ucunu belirliyor gibi ve bu halleriyle derdimizi anlatmaya da yetiyorlar.

Bütün bu nedenlerle, siyaset ve artı değerin paylaşım ortamına dahil olduğu kadarıyla din taraflı bir konum alıyorlar. Paylaşımda emek sömürüsü gerçeğini dikkate almadıkları için siyaset, ideoloji ve din bu sömürüye ortak oluyor. Bu ortaklık, ne yaparlarsa yapsınlar, ne kadar ezilenden yana görünürlerse görünsünler kendilerini temizlemelerini olanaksızlaştırıyor.

Manzara genel hatlarıyla böyle. Kapitalist üretim aşaması için Weber manzaraya ayrı bir katkıda bulunuyor. Protestan ahlakı diye bir olgu tanımlıyor. Protestan ahlakının kapitalizmin gelişimi bakımından özel bir etkisinin bulunduğunu ileri sürüyor.

Weber'e göre (2015: 30–130) kapitalizm, üretimin rasyonalizasyonudur. Bunları sağlayan ise ev ile işin birbirinden ayrılması ve ekonomiye muhasebeciliğin sokulmasıdır. Weber kapitalizmin etiği ile Protestan ahlakı arasında doğrudan bir ilişki kuruyor. Katoliklik, dünyaya bağlı olmaması nedeniyle, bu dünyayı umursamaz bir ruh haliyle karşılıyor, üretimle, verimlilikle ilgilenmiyor. Oysa kapitalizmin ruhu açısından zaman paradır, itibar paradır. Kapitalizm dünyevi bir etik anlayışa sahiptir.

Protestanlık ise farklı bir içerikte. Protestanlığın içeriği kapitalizmin ruhuna denk düşüyor. Örneğin, Alrnancada tanrı tarafından verilen görev anlamına gelen "Beruf" sözcüğü Katoliklik'te yokken, Protestanlık'ta önemlidir. Kavram gündelik dünyevi

eylemlere dini bir anlam yükler. Protestan ahlakında meslek kavramı bu temel dogmayı dile getirir. Dünyevi işlerin yerine getirilmesi, tanrının verdiği görevin gerçekleştirilmesi olarak görülür. Görevin (beruf) yerine getirilmesi tanrıyı insandan memnun edecek tek yaşam biçimidir. Her meslek tanrı katında ayrı bir değere sahiptir. Weber, Luther'in mesleği ilahi bir buyruk olarak algıladığını yazıyor. Oysa Katolik cephede yer alan Kalvinizm'in dogması alın yazısıdır. Alın yazısının değiştirilmesi olanaksızdır. İnsan kendi alın yazısıyla yalnızlığını yaşar. Dünya, tanrının kudretine hizmet için vardır. Hıristiyan, tanrının buyruklarını yerine getirmek üzere seçilmiştir. Protestanlıktan çok farklı bakış.

Protestanlık ayrıca zenginliği yoldan çıkarıcı olarak görür. Mülkiyetin rahatlık vereceği düşünülür. Oysa sıradan insan dünya için uğraşmalıdır, dini görev budur, tanrı için çalışmaktır. Zamanı boşa geçirmek günahların en ağırıdır, ahlaki değildir. Kaybedilen her saat tanrının kudretini artırma hizmetindeki çalışmadan çalmak anlamına gelir. İşe karşı isteksizlik tanrı tarafından kutsanmışlıkta eksiklik olduğunun göstergesidir. Çalışma hayatındaki iş bölümü tanrının dünya düzeninin dolaysız sonucudur. Meslekler, ilahi düzenin yansımasıdır. Bedensel zevkler için değil tanrı için zengin olmak, zenginliği yeniden üretime döndürmek gerekir.

Bütün bu nedenlerle Weber sosyolojisinde, kapitalizmin yerleşmesinde ve gelişmesinde Protestanlığa özel bir önem atfediliyor. Hatta Weber, somut olarak hangi verilere dayandırdığı anlaşılmasa da, çağdaş iş kollarında yüksek derecede eğitim görmüş teknik ya da ticari personelin Protestan özelliklerine sahip olduklarını da iddia ediyor ve bu bulguyu kapitalizmin gelişimi bakımından Protestanlığa biçtiği rolü desteklemekte değerlendiriyor.

Böylece Weber Protestan ahlakı ile kapitalizmin ekonomik değer sistemi arasında bire bir ilişki kuruyor. Kapitalizmin inşasında Protestanlığın özel bir ideolojik araç olarak etki gösterdiğini iddia ediyor. Gerçekten de Roma'ya karşı siyasi bir hareket olarak kendisini kuran Protestanlığın daha dünyevi bir içeriğe sahip olduğu bilinen bir gerçek. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkışı ile Hıristiyanlığın bu dünyevi biçiminin eş zamanlı olarak birbirlerini destekledikleri anlaşılıyor. Kapitalizmin çalışma etiğini Protestan ahlakı oluşturuyor. Luther'in iş yaşamına, mesleklere

bakışı, çalışmayı tanrının verdiği ilahi görev olarak kutsayışı kapitalizmin işine geliyor. Bu bağlamda, başlangıçta, yüksek eğitimli kalifiye mesleklerin Protestanlığı benimsemiş insanlarca doldurulmuş bulunduğu yönündeki Weberci tez akla uygun düşüyor.

Protestanlık kapitalizmin inşasına hizmet ediyor. Luther (1483–1546) kapitalizmin gelişimini görerek yeni dönemin gereksindiği insan tipini, manevi dünyasını üretmek üzere işe koyuluyor. Piyasa ekonomisinin açtığı kapılardan girerek kendi dini reformunu yerleştirmeye çalışıyor. Luther, Katolik bir papaz olarak erişkinliğine adım atıyor. Roma'nın görevlendirdiği keşişlerin endüljans (cennete gitmekte kullanılmak üzere Katolik kilisesi tarafından parayla satılan belge) satışına karşı çıkıyor. Bu ahlaki bir tutum olarak değerlendirilebilir. Belki de Luther, dinin bu tür sıradan dünyevi işler üzerinden ticari biçimde araçsallaştırılmasına itiraz ediyor. Çalışma hayatını, üretimi kutsayan bütün görüşleri bu zeminde anlam kazanıyor. Kapitalist piyasaya, piyasa dışı bir gücün dahil olmasına itiraz ediyor. Bu "serbest" piyasanın tam istediği şeydir. Katolikliğin cenneti pazarlayan taktiklerinin bilimin hızla geliştiği koşullarda herhangi bir anlamı zaten bulunmuyor. Zira Luther tam Rönesans'ın içine doğuyor. Dolayısıyla yeniçağın gereksinimlerinin farkına vararak, din ticareti yapmanın sanat ve bilim dünyası karşısında tutunamayacağını anlayıp protestoya başlıyor, Protestanlık böyle ortaya çıkıyor. Protestan ahlakı kapitalizmin ruhunu böyle oluşturuyor. Protestanlık kapitalist üretim ilişkilerini, rasyonalizasyonu kutsayarak tutunuyor.

Eagleton'un "Din, siyasi egemenliği meşrulaştırmanın en güçlü yollarından birisidir" cümlesinin ne kadar doğru olduğunu Protestanlığın protestosu gayet iyi biçimde yansıtıyor.

Amerika'nın kuruluşunda da Protestanlık'la bağlantılı bir yön var. Avrupa'dan, ağırlıklı olarak İngiltere'den göç ederek Amerika'nın ilk kolonilerini kuranlar İngiliz Protestan reformunu yarım kalmış olarak niteliyorlar. Kendilerine tarihin son dönemini başlatma misyonu biçiyorlar. Yeni kıtayı keşfetmiş olma şerefini tanrının kendilerine bahşettiğine inanıyorlar. Tanrının kendilerine verdiği bu özel misyonun bir göstergesi olarak kentlerini kuruyorlar, bunun için olabildiğince tepe üzerlerini seçiyorlar. Evrensel kurtuluş ve ahlaki yenilenmeyi kendileriyle başlatıyorlar.

Amerika'yı Protestan reformunun aradığı yeryüzü cenneti olarak kodluyorlar. 1646'da New England İngiltere'den bağımsızlığını ilan ettiğinde bunu dini bir bağlama yerleştiriyor. Kültürle, giyim kuşamla, lüksle ve hatta akılla bağlantılı her şeyi küçük görerek kendisini püriten bir zeminde, Hıristiyanlığın gerçek merkezi olarak sunuyor. Şehir hayatı bütün kötülüklerden sorumlu tutuluyor. Siyasi bağımsızlık saf Hıristiyan hayatının yaşama geçirileceği bir dini çıkış olarak algılanıyor (Eliade M 2015:107–110). Amerika'nın kuruluşunun bu bağlamı, yani siyasetin saf Hıristiyan hayatının kurulması noktasındaki bu ilişkisi, dinin siyasal işlevini farklı bir yerellikte açık biçimde sergiliyor.

Din ideoloji ve siyasetin bu denli içindeyken, toplum düzeni sağlama adına kendisine önemli yerlerden destekler geldiğini de görüyoruz. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi eserinde, toplumsal düzeni sağlayacak bir tür rasyonel dini inanç sistemine ihtiyaç olduğunu yazdığını hatırlıyoruz. Rousseau, insanın dünyaya tertemiz geldiğini, mülkiyet rejimi içinde sonradan kirlendiğini, bu nedenle yeniden ilk doğal koşullara dönmek gerektiğini ileri sürer. Bunu sağlamanın tek yolu ise sağlam bir yasa düzenidir. Bu düzen bireylerin özgürlükleriyle toplumsal gereklilikleri uyum içine alacaktır.

Benzer şekilde ABD başkanı Jefferson cumhuriyetçi erdemlerin tamamının tanrı inancı zemininde ortaya çıktığını savunuyordu. Charles Taylor sıradan halk için az da olsa batıl inancının isyanı teşvik etmeksizin dinsel dürtülerin tatmin edilmesi bakımından gerekli olduğunu yazar. Voltaire için her daim cahil kalacak olan halk sınıfları açısından din umudun ve avuntunun temel kaynağı olduğu için siyaseten vazgeçilmez öneme sahipti. Diderot, toplumu birleştirici etkileri olduğunu iddia ederek, kendisi yüksek olasılıkla ateist olmasına karşın, dini destekliyordu. Montesquieu, tanrıya inanmasa bile başkalarının inanmasında isabet buluyordu. Hegel açısından akılcılık halk yığınlarına hükmetmek konusunda fazla soğuk ve sıkıcıydı. Gerçekliğin akıl aracılığıyla saydamlaşması, yaratıcı fikrini kâinatın çeperine doğru sürüyorsa da ondaki gizemi artırıcı bir etki yaratıyordu, bu nedenle aklın fazla genişlemesinden yana olmamak gerekiyordu. Eagleton, siyasi birlik için, kolay anlaşılan ve aynı zamanda da duygusal olan bir inanca

ihtiyaç olduğunu belirtir. Dini akıldan koparmanın, onu akılcı eleştirilere karşı daha korunaklı hale getireceğini ileri sürer (Eagleton 2014: 41–63). Bu haliyle halkı kavrayan bu inanç sistemiyle fazla uğraşılmaması gerektiğini düşünüyor gibidir.

Belli ki dine halk katında tanınan bu tolerans halkın başka türlü yapamayacağı öngörüsüne dayanıyor. Halk eğitimsizdir, bilinç düzeyi düşüktür, bu haliyle olup bitenleri anlaması, anlamlandırması olanaklı değildir. O böyle bırakıldığında kaos yaratması kaçınılmazdır. Kaos yönetilemezlik demektir. Ülkenin yönetilememesi, toplumun bir arada durmasını engelleyecektir. Bilgisiz halleriyle bu dünyada anlam bulamayan birey insana bir seçenek sunulmadığında mutlu olamaz.

İşte, kimisi ateist olan, ama çoğunluğu bir biçimde dine inanan Aydınlanma düşünürlerinin bile halk için din önermelerinin nedeni budur. Onlar dine inanıyor olsalar bile dini kendileri için değil, boşluk içinde anlam arayan halk için gerekli gördüklerini, devletin halka din vermesi gerektiğini söylerler. Dine inançları bu yüzdendir.

Eğitimli insanların dine ihtiyacı yoktur. Onların anlamı bu dünyadadır. Yapacak işleri, planlayacakları gelecekleri vardır. Ya halk? İşsizliğiyle, açlığıyla, gündelik yaşamın üzerine yığdığı sorunlarıyla, bu dünyanın içinde en ufak bir umut pırıltısı sezemeyen halk, bütün bu sorunlar yumağı içinde, yaşamın kendisini kilitlediği açmazlara karşı var oluşunu nasıl anlamlandıracak? Kendi varlığını nasıl açıklayacak? Kısaca ne için yaşayacak, yaşamı ne adına yaşamaya değer bulacak, yaşama, düzene ne için, nasıl bağlanacaktır?

Halkın yaşamına bir şey katmak, halkın yaşamını anlamlı, yaşanmaya değer hale getirmek gerekiyor. Aksi takdirde devletin, kapitalist düzenin, devleti yönetenlerin, kapitalist düzenin gerçek sahipleri burjuvaların, ne yönetmeleri ne de ürettirmeleri olanaklı olabilir. Birey insan, kendisini içinde hissetmediği bir düzene, devlete kendisini veremez, istenilen ritimde üretemez.

Devlet ve yöneten sınıf açısından din bunun için gerekiyor. Dini, halk sınıflarının yaşamına anlam katan bir araç olarak düşünüyorlar. Anlam katan boyutuyla din, yönetenler açısından ideolojik bir işlev görüyor. Halk yığınlarının kendisine zaten hiçbir şey vermeyen bu dünyanın gerçekliğini umursamaması, umudunu olmayan

bir öte dünyaya ertelemesi böyle sağlanıyor. Din, halk yığınlarına bu dünyanın anlamsızlığını kabul ettirdiği ölçüde siyasi bir yönetim aracı oluyor. Din, halk yığınlarına gerçekte hiçbir şey vaat etme potansiyeli olmayan bu dünyayı, onlar için anlamsız hale getiriyor, gerçekliği soyutluk olarak yeniden kuruyor. Din sayesinde, halkın bilincinde, gerçeklik ile gerçek dışılık yer değiştiriyor. Gerçek olan gerçek dışı, öte dünya ise gerçek olarak sunuluyor. Din, bunu halka kabul ettiriyor. Halka öte dünyada sunulan anlam, egemenlerin bu dünyasını gerçek kılıyor. Halk için öte dünya, egemenler için sömürdükleri bu dünya anlamlı hale geliyor.

Dini halkın anlam dünyası olarak gerekli gören Aydınlanma düşünürleri ciddi bir çelişkinin içine düşüyorlar. Aslında bu dünyayı bilimle açıklamaya, dünyayı anlamada bilimi egemen kılmaya, kilisenin siyasi otoritesini kırmaya çalışıyorlar. Bunun için üretici halk sınıflarını bu dünyada tutmaları gerekiyor. Üretici sınıfları kilisenin tahakkümünden kurtarabilmek, bilimin çeperine çekebilmek, kadrajlarına farklı bir görüntüyü sokabilmek için dünya görüşlerine dünyevilik kazandırmaları şart. Aslında bunun tek bir yolu var: Bu dünyayı halk sınıfları için yaşanır bir mekân haline getirmek. Umutların içinde bulunabileceği, bireyin içinde kendisini üretirken de yaşarken de anlamlı hissedebileceği bir mekân. Bunun için önce eşitlik ve adalet, bunun için ise önce kapitalist üretim sisteminin yıkılması... Aydınlanma düşünürlerinin temel açmazı da tam noktada beliriyor. Onlar sınıfsal bakamıyorlar. Referansları bilim. Bilimin tek başına kilise ve kilisenin savunduğu sömürgen üretim ilişkileri karşısında başarılı olabileceğini varsayıyorlar. Bilimi sömürücü siyasetin karşısına yerleştiriyorlar. Olmuyor. Bilim emekçi sınıflarla buluşmadığında, halklaşmadığında, kilisenin otoritesine karşı başlattığı isyan, kaçınılmaz biçimde sönüyor. Kısa süre içinde kendisi de sınıfsallaşıyor. Halk sınıfları için umut olma potansiyeli kalmıyor.

Aydınlanmacılar bilimi sınıfa mal etmeyi düşünemiyorlar. Bilim sınıfa mal edilmediğinde halk sınıflarının bu dünyayla bağlantısı yine kurulamıyor. Bilim sömürücü sınıf adına artı değeri artırmaya odaklanıyor. Emekçi sınıflar için yaşamı zehir eden nesnellik varlığını sürdürüyor. Bilimin emekçi sınıfların hayatına anlam katması olanaklı olamıyor. Bilim halk sınıflarına karşı

konumlanıyor. Boşluk devam ediyor. Aydınlanmacılar bunu görüyorlar. Halkın anlam boşluğunu bilimle gideremedikleri için, geleneksel araca yine başvuruyorlar. Dini halkın anlamı olarak kullanmayı öneriyorlar. Ekliyorlar, "Aslında bizim için, eğitimli insanlar için değil, halk için gerekli.", "Biz bu halimizle mutluyuz, işimiz, planlarımız, hedeflerimiz var, ama halk neyle avunacak?". Dinin geleneksel işlevi aydınlanmacıların düşüncelerinde de yerini alıyor. Halk sınıflarının kaderi değişmiyor. Eliade'nin tanrının ölümünün insanı kutsallığını yitirmiş bir dünyaya hapsedeceği yönündeki uyarısını dikkate alırcasına, halk sınıflarını dünyada tutabilmek için dinlerini kullanmalarını serbest bırakıyorlar, destekliyorlar. Kilisenin iktidarına karşı kilisenin silahıyla savaşmaya çalışıyorlar. Kurumsal olarak kilisenin iktidarı devriliyor, aristokrasinin yerini burjuva sınıf iktidarı alıyor, ancak dinde ifadesini bulan idealizm halk sınıflarının dünya görüşü, bilinç sistemi olarak baki kalıyor.

Tam bu noktada Schopenhauer'in (2013: 54) Philalethes'i itiraz ediyor: "Eski toplumların hayatında sözcüğün bugünkü anlamıyla din yoktu. Peki onların hayatında kural tanımazlık mı egemendi? ... Dinin her türlü düzenin ve hukukun temeli olduğunu kabul etmem mümkün değil ve buna kesinlikle karşı çıkacağım." Ama nasıl? Philalethes de, sınıfsal bakamadığı için bu sorunun yanıtını veremiyor.

Aydınlanma döneminde de toplumsal düzenin, devletin, adalet ve hukukun ancak din sayesinde ayakta kalabileceği düşünülüyor. Bu kurumların tesisi ve idamesi için dine zorunlu biçimde ihtiyaç olduğu ileri sürülüyor. Totemci bilinç sistemini de din olarak kabul eden Weber, dinin topluluğu bir arada tutan güç olduğunu savunuyor. Aydınlanmacıların halk dinine ihtiyaç duymalarının böyle bir zemini de var. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi, düzenleyici, uyum sağlayacak, toplumsal tabakaların birbirine bakışını ısındıracak bir dine bu nedenle ihtiyaç hissediyor. Hatta dinden, toplumsal düzen adına yönetimden yana tavır koyması bile bekleniyor, bu işlevi onaylanıyor. Sınıfsal bakılmadığında toplumsal düzen ve uyum, sömürünün sıkıntısız devam ettirilmesi anlamına geliyor.

Dinle toplumsal bütünlük arasında bir ilişki var şüphesiz. Ama

yukarıda aktarılanlarda içkinleşmiş anlamından tamamen farklı biçimde. Din, sınıflı toplum yapısını bütünleştirir. Sınıfsal çelişkileri gözden saklamaya, ezilenler açısından tahammül edilebilir kılmaya, bu çelişkilerle bağlantılı toplumsal sorunlara itiraz kapasitesini azaltmaya, ezilen sınıfların umutlarını öte dünyaya ertelemeye dayalı bir uyumdur söz konusu olan.

Din yönetenlerin yönetim kapasitesini artırmasını sağlar. Aydınlanmacı Rousseau çok açık yazıyor: "Her yurttaşın kendisine görevlerini sevdirecek bir dininin olması, devlet için çok önemlidir. İnsanları uzlaştırıcı duygular olmadıkça ne iyi bir yurttaş olunabilir ne de sadık bir uyruk. Egemen, inanmayanları, iyi yurttaş olmadıkları için sınır dışına sürebilir. Toplum dininin kuralları açık olmalı. Her şeye gücü yeten, yardımsever bir tanrının varlığı, doğruların mutluluğu, kötülerin cezalandırılması, toplum sözleşmesinin ve yasaların kutsallığı, işte olumlu dogmalar."

Evet devlet için, verilmiş görevlerini eksiksiz yerine getiren yurttaşlar çok önemli. Ama sorun, devletin üretenlerden artı ürünü temellük etme aracı olmasında. Dinin, bu el koyma ilişkisinin nesnel olarak çelişkili konumlara yerleştirdiği sınıfları uzlaştırmaya çalışmasında, halkı uyuşturucu bir role soyunmasında. Sınıfsal temellük işlemi için vatandaşları devlet ve tanrı karşısında sadık bir uyruk haline getirmesinde ve tabii ki Rousseau'nun bütün bunları onaylamasında.

Aydınlanma, kilisenin dinci iktidarına karşı halk sınıflarını dinle bu dünyada tutmaya çalıştı. Dinin kontrol aracı olarak burjuvazi tarafından kullanılmasını kabullendi. Bu felsefi yerleşimi nedeniyle sonuçta burjuva sınıf iktidarının dünya görüşü olarak tarihe geçti.

Dinle kurulacak ilişki bu kadar önemli. Din halk sınıflarının kendiliğinden bilinci değildir. İlk çağlardan beri yönetici sınıf tarafından formüle edildi, işlendi ve yönetim aracı olarak kullanıldı. Aydınlanma düşünürleri de bunu öneriyorlar. Din, tarih sahnesinden silinip gitmediği sürece, egemen sınıf tarafından, hep yönetim aracı olarak değerlendiriliyor. Eagleton (2014: 34) siyasi birlik için, aynı zamanda duygusal olan ile bilişsel olana aracılık eden kolay anlaşılır bir inanca ihtiyaç olduğunu, bu işlevi dinin yerine getirdiğini yazıyor. Dinin akıldan kopmuş hali, onu akılcı

eleştirilere muaf kılıyor, siyaset dinin bu ontolojisinden maharetle yararlanıyor.

Hal böyle olduğu için, dinin içinde tutunduğu ve kendisine dayanışma hissi verdiği topluluk, bir süre sonra, kendi inanç sisteminin gerekleri doğrultusunda, diğer topluluklar üzerinde baskı kurmaya başlıyor. Böylece dini ontoloji genetik çekirdeğinden çıkarak tomurcuk veriyor. Mevcut düzenin tahakküm ilişkilerinin bileşeni halinde örgütleniyor. Bu durumu Yılmaz (2015: 45) "... madun epistemik şiddetin bizzat üreticisi haline dönüşebilir" cümlesiyle betimliyor ve İslamın son dönemde gösterdiği "atılım"ı, baş örtüsü üzerinden sergilediği madun durumunu giderek nasıl iktidar gücünü pekiştirecek ideolojik bir araç halinde inşa ettiğini, bu düşüncesini desteklemek üzere değerlendiriyor.

Stephani şöyle söylüyor: "İktidar kiminse onun dini geçerlidir." (aktaran Özbudun S 2013). Bu kısa cümle dinle iktidarın kopmaz bağını, birbirlerine mecburiyetini, tarihsel eşzamanlılığını sergiliyor. Aynı zamanda dinin düzenle ilişkisindeki dönemsel değişkenliği de ifade ediyor. Her sınıfsal iktidar dine gereksinim duyuyor. Kimi özel konjonktürlerde iktidar ile dinin ilişkilenmesi ayrıksı özellikler gösterebiliyor. Hitler'in böyle bir konjonktürün özel örneği olduğunu söyleyebiliriz. Zira Hitler faşist projesinin zeminini hazırlayabilmek adına Alman ticari sermayesi içinde önemli ağırlığı bulunan Yahudileri, dinsel bir bağlam içinde baş düşman haline getiriyor. Irkçı siyasetine Yahudi karşıtlığı üzerinden dini bir içerik veriyor. Alman Katolik kilisesi bu ırkçılığın din üzerinden inşasına karşı çıksa da, Protestan cephesi Hitlerci siyasetin ulusal ve otoriter niteliğini Lutherci ilkelerle uyumlu bulup faşizmi destekliyor (Kakınç T 1967: 77, 110). Hitler döneminde Protestanlık Alman burjuvazisinin yanında yer alıyor.

Bu alt bölümün başlığını dikkate alacak olursak, din siyaset ilişkisi bakımından ortaya şöyle bir tablo çıkıyor: Din ve siyaset Mezopotamya'da aynı tarihsel kavşakta ortaya çıkıyorlar. Kavşak toplumun sınıflaşmasına işaret ediyor. Sınıflı toplumun sömürenleri açısından mesele artı ürünün olabildiğince fazla kısmına el koyabilmek. Burada siyaset zor, din ise hem ideoloji, hem de zor aracı olarak devreye giriyorlar. Din sömürünün, sömürülen sınıflarca kabul edilmesini sağlamak üzere ideolojik işlev üstleniyor.

Hemen eş zamanlı olarak, devletle ilişkilenip, toplumsal kuralları belirleyip, bir hukuk sistemi tesis etmek suretiyle zor mekanizması olarak da devreye giriyor. Siyaset de din de sınıfsal nitelikli hedefleri olan araçlar olarak kurumsallaşıyorlar.

Dolayısıyla "din mi siyasallaşır, siyaset mi dinselleşir?" sorusu ontolojik düzlemde herhangi bir gerçekliğe tekabül etmiyor. Başlangıç noktasından itibaren siyaset dini kullanıyor, din ise iktidara güç vermek anlamında siyasal bir nitelik sergiliyor. Waardenburg (2011: 57) Avrupa'da siyasal biçimde yükselen İslam'ı incelerken "Hiçbir din siyasetten ya da en azından geleneğin veya dini sistemin bazı unsurlarının siyasi kullanımından tamamen bağımsız değildir. Gerçekten de siyasallaşma nedeni olan bizzat dinin kendisinden ziyade bir dinin unsurlarının kullanımıdır" derken gerçeği ancak kısmen tanımlayabilmiş oluyor. Zira din ilk ortaya çıktığı dönem için siyasi sistemin kendisiydi. Bilim ve akılla sınırlandırılmadığı, bunun için sosyal ve siyasal mücadele verilmediği sürece bu ilk haline dönmekten, ontolojisiyle kendisini örgütlemekten başka hedefi olamayacaktır. Bunun nedeni genetik şifresinin öyle kurulmuş olmasıdır. Bugün için siyasetle din arasındaki ilişki karşılıklı çıkara dayalı bir mecburiyet ilişkisidir. Din siyasette kendi özünü yakalarken, siyaset dinin bu özünün farkında olarak onu kullanır. Waardenburg gibileri dinin değil, kötü kullanımının, kötülerin eline geçmiş olmasının sorun oluşturduğunu belirtirlerken tamamen yanılıyorlar ve insanlığı yanlış yollara sürüklüyorlar. İslami fundamentalizmden kurtulmanın yolu olarak bu kez "ılımlı" İslamı devreye sokuyorlar.

Daha işin başında siyaset dinsel, din ise siyasi bir konuma yerleşiyorlar. Birbirlerinin içine girerek toplumsal yaşamda yerleşiklik kazanıyorlar. Bütün Ortaçağ boyunca bu işbirliği devam ediyor. Hıristiyanlık zaten Roma döneminde devletleşiyor. Kilise devlet manasına geliyor, devleti yönetiyor. Devlet mekanizması din kurumunun bütün popülaritesinden, gücünden yararlanıyor. İslam ise Muhammed ile birlikte devletleşerek yola koyuluyor. Din ya da siyaset, "Hangisi hangisini kullanıyor?" sorusu bu nedenle anlamsızlaşıyor.

Bu soru gerçek dünyada ancak çok sonraları anlam kazanıyor. Burjuvazinin kiliseye karşı verdiği savaşın iki boyutu var: Birincisi

bilimler ve sanatlar alanında gerçekleştirdiği başkaldırı, yani Rönesans (15.-16 yüzyıllar). İkincisi ise, hemen bunu izleyecek şekilde siyasi alandaki başkaldırısı olarak kodlayabileceğimiz Aydınlanma hareketi (17.-18. yüzyıllar). Rönesans ve Aydınlanma din ile siyaset ilişkisini kesmek konusunda etkili oluyorlar. Ama bunu ancak dinin siyasallığına karşı iradi bir müdahaleyle başarabiliyorlar. Hıristiyanlık reforma böyle mecbur kalıyor.

Taylor (2014: 37, 105–130), bu dönemi, 15. yüzyılda "sihirsizleşme süreci" adını verdiği bir dönüşümle başlatıyor. Sihirsizleşme süreci, sihirli dünyadaki, tanrıların, ruhların, manevi güçlerin yok olması ve yerine bugün yaşadığımız dünyanın geçmesidir. Sihirsizleşme feodalite içinde yavaş yavaş, adım adım demleniyor. Ruhlar, tanrı inancı giderek zayıflıyor, yerini aklın geçerli olduğu seküler bir yaşam alıyor. Rönesans ve Aydınlanma bu sürecin neredeyse tepe noktası olarak beliriyorlar. Öncesinde kilisenin saçma düzenlemelerine karşı halkın içinde kendiliğinden bir tepki gelişiyor. Kapitalist batıda, sekülerleşme süreci boyunca Hıristiyanlık varlığını hep sürdürüyor. Ancak etki alanı daralıyor. Kendisi dünyevi bir form ediniyor. 16. yüzyılda Weberci anlamda rasyonelleştirici tutum takınarak hem kendisine karşı gelişen tepkileri kontrol altına almaya çalışıyor, hem de halk gözünde kendisini yenileme gayreti içine giriyor. Örneğin, sokaklarda dilenmek yasaklanıyor, yoksullara yardım standarda bağlanıyor, fahişelik, falcılık, halk dini denilebilecek ritüeller, fazla yiyip içmek, düğünlerde aşırı gürültücü davranışlar sergilemek hoş görülmüyor. Ama kilise bir yandan da belediyecilik hizmetlerine el atıyor.

Dinin etki alanı sınırlanırken bile din ile kapitalist toplumu rasyonelleştirici siyasi düzenlemeler iç içe geçiyor. Aydınlanma sihirsizleşme sürecinin üzerine yerleşiyor. Tanrının icraatlarına aklın ermeyeceği kabulü bir tarafa bırakılıyor. Dünyanın akılla düzene konulabileceği güveni gelişiyor. Avrupa monarşilerinin katı dini sempatileri yerini hoşgörüye bırakıyor. Tanrıyı tarihin faili olarak gören geleneksel kilise inancına karşı hoşnutsuzluk gelişiyor. Dinin kurallarının yerini adım adım modern ahlakın normatif ilkeleri alıyor. İnsan dine başvurmadan yaşamanın keyfine varıyor. Kimileri (Attas NE 2002: 53) tüm bunları Hıristiyanlığın Rönesans'a teslim olması olarak niteleyerek, bu teslimiyetin vahiy

dinlerine olan güveni yok ettiğini ileri sürerek üzülüyor. Buradan nasıl bir sonuç çıkartılacağı ortada: Zira din, her daim, toplumsal yaşamın düzenlenmesi konusunda kaybettiği koltuğu yeniden kazanmak için fırsat kolluyor.

Yukarıda özetlediğimiz süreç bilimsel, sanatsal gelişmelerin belirlediği sosyal bir olgu olarak gelişmiyor şüphesiz. Bütün Ortaçağ'a, sonra burjuvazinin gücünü hissettirmeye başladığı kapitalizm dönemine köylü ayaklanmaları, din savaşları, kilise içi entrikalar damga vuruyor. Aydınlanmacı düşünürler akıl ettikleri, dile getirdikleri seküler, laik karakterli düşünceleri yüzünden kovuşturmalara uğruyorlar. Giyotinler çalışıyor. Ancak ne olursa olsun tarihin sarkacı ritmik biçimde sallanıyor. Dinin tahtını modernite çağında akıl sarsıyor.

İşte ancak o noktadan sonra din ile siyasetin ilişkisinde hangisi hangisini ele geçirdi, hangisi hangisine benzedi, hangisi hangisini kullandı, din mi siyasallaştı, siyaset mi dinselleşti gibi soruların anlam kazanacağı nesnel bir ortam doğuyor.

Akıl ve bilim dini köşeye sıkıştırıp, toplumsal yaşamdaki ağırlığını azaltıp, seküler çağı açtıklarında siyaset ve devlet laikleşiyor, toplumsal yaşantı sekülerleşiyor, din kabuğuna, cemaatlerine, kilisesine çekilmek zorunda kalıyor. Ama orada rahat durmuyor. Ontolojisi, genetik şifresi çevreyi gözlüyor. Sonraki çağlar boyunca eline geçirdiği her fırsatta, toplumsallığı belirleyecek yönde inisiyatif kullanmaya çalışıyor. Bugün dünyanın hemen her noktasında köktendinciliğin ortaya çıkması işte bu mücadele sürecinin sonucunda ortaya çıktı. Aydınlanma kulvarının sergilediği zaaflar, dinin siyasallaşma eğilimlerine "demokrasi" denilerek tolerans gösterilmesi belirleyici oldu bunda. Ama en önemlisi, burjuvazi gelişen işçi sınıfı hareketini baskılamak için dine mecbur olduğunu hatırladı. O nedenle feodaliteyi devirmekte kullandığı aklı, sonraki dönemde dine feda etti. Dini işçi sınıfına karşı silah haline getirdi. İyi taktik: Feodaliteye karşı proletaryayla birlikte akıl, iktidarı ele geçirdikten sonra proletaryaya karşı tüm gerici kliklerle birlikte din. İşçi sınıfı aklın, bilimin kıymetini çok iyi bilmeli.

Bu nedenle ancak bugün din mi siyasallaşıyor, siyaset mi dinselleşiyor sorusunun bir anlamı var. Bir manada bugün, din yeniden, siyasetle dinin iç içe doğdukları ilk kavşak noktasındaki

konumunu tesis ediyor. Rönesans'ın, Aydınlanma'nın geriye püskürterek prestijli konumundan ettikleri din, ontolojisinde var olduğu şekilde siyasallaşıyor, siyasi bir yapı olarak tecessüs ediyor, siyaseti ve devlet yapısını eline geçiriyor, bu ilişki bu şekilde kuruldukça da yeni kuşak siyaset kurumu kendisini daha açık dinsel bir karakterde sergiliyor.

Din siyasi bir kurumdur ve siyaset de dini kullanır; din üzerinden ideolojileşir, toplumsallaşır. Bu ikisi iç içe geçtikçe din devlet halini alır; devlet din devleti olur. Mezopotamya'da böyleydi. Musevilik ve İslam başlangıcından itibaren böyleydiler. Tek fark Museviliğin İsrailoğulları'na özel bir alanda devletleşmesiydi. İslam ise zaten din devleti olarak gelişti. Hıristiyanlık Yahudiliğin içinden toplumsal sorunlara yönelik reform hareketi olarak doğdu, Pavlus'un elinde siyasal bir karakter kazandı ve Batı Roma'da devletleşti, devlet oldu. Din ile siyaset ilişkisi bakımından dinler ve dönemler arasında biçimsel farklılıklar olsa da öz aynı.

Dinin ontolojisi siyasi karakterlidir. Siyaset, yani toplumu yönetme, dinin ontolojisini oluşturur.

Bu ilişki düzleminde cihat kavramı, din açısından, siyaseti icra tarzı olarak özel bir anlam taşır. Bunun da dinler tarihi boyunca süreklilik gösterdiğini görüyoruz.

4. Din, ahlak, vicdan, kardeşlik ilişkisi: İmanı zayıf olanın, ahlakı da bozuk mudur?

Dinci yazarların tümü dinin insana vicdan ve ahlak kazandırdığını, insanlar arasındaki dayanışmayı arttırdığını, kardeşlik hislerini geliştirdiğini, paylaşımcı davranışlar yarattığını, saldırganlık dürtülerini bastırdığını ileri sürüyorlar. Yetmiyor, Eliade (2015: 24) "Homo religious, yani dindar adam, mükemmel insanı temsil eder" diye yazıyor. Aydın (2014: 48), ayrıca dinin halk sınıflarına ayrıcalıklı zümreye karşı dayanma gücü kazandırdığını, toplumu sığ yapısından kurtardığını, toplumda ortak bir kimlik oluşturduğunu ifade ediyor. Böyle düşündüğü için en küçük yaşlardan itibaren çocuklara din eğitimi verilmesi gerektiğini de savunuyor. Frankl (2014: 48–51) "Vicdanımın kölesi olacaksam, aşkın bir şey olmalı vicdanım. Vicdan ancak din üzerinden anlaşılabilir... Sıradan insan vicdanından kendisine gelen aşkın sesi anlayamaz.

Dini inancı olmayan insan vicdanının ötesine geçemez." diye çığlık atıyor. Freud'un tersine insanın bilinç dışının tanrının elinde olduğunu ileri sürüyor: Kimse tanrıyı keşfetmek zorunda değildir, tanrı doğuştan gelmez, çünkü biyolojik değildir, dindarlığın dürtülerle ilişkisi yoktur. Dindarlık varoluşsaldır. İnsanın vicdanı da, ahlakı da bu varoluşsal özelliğiyle alakalıdır. O halde bu varoluşsallığını unutmuş, reddetmiş olanın vicdanından da, ahlakından da söz edilemez. Frankl'ın görüşleri bunlar.

Schopenhauer'in (2013: 55, 67) Demopheles'i de dinin, gerçeği misal ve mesellerle insan için anlaşılır, hazmedilir hale getirdiğini belirtiyor. Demopheles'e göre insanlar saf haliyle gerçeğe tahammül edemezler. Dinin bu işlevi insanları birbirleri karşısında daha anlayışlı kılar. İnsan hayatın anlamını da bu şekilde kavrar. Din insanları terbiye eder, yola getirip, ahlaklı yapar. İnsanı teskin etmek için aklına sokulabilecek güzel masalların olması gerekir. Din bütün bu işlevleri yerine getirir.

Oysa bu inançsal ahlak ve vicdan anlayışına ilk büyük darbeler Aydınlanma düşünürleri tarafından indirilmişti. Ahlak denilince şüphesiz ilk akla gelen isim Kant oluyor. Alman aydınlanmasının en önemli düşünürlerinden. Kant, Pratik Aklın Eleştirisi isimli kitabında farklı bir ahlak ve anlam anlayışı belirlemeye çalışıyor. Dinin ve kilisenin egemenliğine karşı aklı öne çıkarıyor. İnsanın dünyayı aklıyla kavrayabileceğini, dinin önerdiği aşkın özne kaynaklı ahlak anlayışı yerine, akılla belirlenecek ahlak kurallarının geçerli kabul edilmesi gerektiğini ileri sürüyor: "Belirli bir şeyi yapması gerektiğinin bilincinde olduğu için, onu yapabileceği yargısına varır ve kendisinde ahlak yasası olmasaydı bilemeyeceği özgürlüğün bulunduğunu görür." (s: 35). İnsan iyinin ve kötünün ne olduğunu dinsel yasalara, kutsal kitapların yazdıklarına göre değil, pratik yaşam içinde deneyimleyerek kendi aklıyla kendisi karar verir. "Böylece ahlak yasası saf pratik aklın özerkliğinden, yani özgürlüğün özerkliğinden başka bir şey ifade etmez." (s: 38). Kant'ta insanın özgürlüğü aklıdır ve ahlakı da aklının yapması gerektiğini söylediklerini yapabilmesidir. Kant ahlakı bu dünyaya taşıyor. Akılla, insanın pratik faaliyetleriyle ilişkilendiriyor. İyiyi ve kötüyü aşkınlığın egemenliğinden kurtarıyor, dünyada insanın kendisinin karar verebileceği davranışsal normlar olarak tanımlıyor.

Ahlak, toplumsal yaşamda neyin doğru neyin yanlış olduğunu kodlayan değer, ilke ve yargılar sistemi olarak tanımlanabilir. Etik ise doğru ve yanlışların neler olduğu konusunu araştıran felsefi bir disiplindir (Şenel A 2014: 15). Etiğin verdiği kararlar ahlaki normları oluşturur. Henüz doğruluğu ve yanlışlığı kararlaştırılamamış konular etiğin ilgi ve araştırma konusu dahilinde kabul edilir. Örneğin, insanın yalan söylemesi ahlaken kötüdür. Ancak eğer birisinin yararı söz konusu olacaksa yalan söylenebilir mi? İşte bu konu etik alanındadır.

Vicdan ise, yine toplumsal yaşamda, doğru ve yanlışlar konusunda sahip olduğumuz içgörüdür.

Freud ahlak ve vicdanın toplumsallık içinde süper egonun belirlediği kurallar çerçevesinde belirlendiğini ileri sürer. Buna karşılık Platon gibi idealist düşünürler bunların bireyden ve toplumdan bağımsız var oluşlarının bulunduğuna inanırlar. İdealizmin her olguyu böyle toplumsallıktan kopuk biçimde ele alması aslında tam bir çıkışsızlıktır. Ahlak ve vicdan somutla ilişkisizlerse kendilerini yaratan nedir? Bu sorunun yanıtı metafizik düzlemde kaçınılmaz biçimde vahiy yoluna referans gönderir, gerçekliğin her tür veçhesinde olduğu gibi ahlak ve vicdanı da aşkın öznenin yaratısı olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, sorunu kestirip atmaya yarayabilir belki, ancak çözümlenmesine herhangi bir katkısının bulunmadığı, neden sorusunun hâlâ açıkta kaldığı kesindir: Ahlak ve vicdan aşkın özne, yaratıcı tarafından belirleniyor ise, neden ahlak ve vicdan anlayışları çağlar boyunca değişiyor? Toplumlara göre farklılık gösterebiliyor?

Dinlerin iyi ve kötü konusunda ilkelerinin olduğunu biliyoruz. Tek tanrıcı dinlerde bu ilkeler 10 emirde sistemleştirilmiş durumda. Ana ve babaya saygı, arkadaşlarla iyi geçinme, vb. Bunlar artık insanlığın en temel değerleri. İnsanlık evrim süreci boyunca mecbur olduğu dayanışma ilişkileri sayesinde bu değerleri biriktirdi, sahiplendi. Hatta doğal seçilim mekanizması bu gibi değerlere gen havuzu içinde sahip olan insan bireyleri seçti. Yalnız toplamayı tercih edenler, birlikte davranma, arkadaşlarıyla iletişim kurma gibi beceriler bakımından genetik eksikli olan atalarımız, çevrelerindeki hiç kimse için özel bir tehdit oluşturmuyor olsalar bile, yalnız toplayıp, avlanmaya çalışırken, yırtıcılara yem oldukları

için uzun yaşayamadılar ve bu bireyci genetik özelliklerini sonraki kuşaklara aktarmak bakımından gereken cinsel partnerlerini de edinemediler.

Sonuçta ortak davranmak, birbirimizi gözetmek, kardeşçe paylaşmak, yardıma koşmak yönündeki temel ahlaki değerlerimiz ve böyle gerektiğine ilişkin kuvvetli içgörümüz (yani vicdanımız), birlikte üretim yaptığımız süreçte, ilkel komünal toplum yapısı içinde şekillendi. Waal (2010) haklı olarak soruyor: "Dinden önceki zamanlarda yaşayan atalarımızın sosyal normlardan muaf olduğuna gerçekten inanan biri var mı? Yardıma ihtiyacı olan birine hiç yardım etmemiş ve adil olmayan anlaşmalar karşısında hiç şikayet etmemiş olabilirler mi? Mevcut dinler var olmadan önce de, ki bu sadece birkaç bin yıl önceydi, insanlar kendi topluluklarının düzgün işleyip işlemediği hakkında endişe taşıyorlardı. Din ahlaktan bağımsız değildir, ancak ahlakın kökeni olmaktan ziyade, onun üzerine inşa edilmiştir."

Üstelik ahlaki davranışlar sergileyenler yalnızca biz insan türü değiliz. Bugün hayattaki primatların da kendi topluluk normları mevcut. Örneğin, şempanzeler ve bonobolar bir kısmını kaybedecek olsalar da, tanıdıkları birinin de yiyeceğe ulaşabilmesi için kendiliğinden kapıyı açarlar. Kapuçin maymunları, yaptığında yalnızca kendisinin değil, yan kafesteki arkadaşının da ödüllendirileceği hareketi tercih ederler. Şempanzeler artritleri nedeniyle yürümekte zorlanan yaşlı arkadaşlarının arkasından destek olarak yardım ederler. Musluktan su getirerek içmesini bile sağlarlar. Üstelik yardım edenler arasında onunla akraba olmayanlar da vardır (Waal F 2010).

Temel ahlaki değerler konusunda bakılacak yer bu nedenle ilkel atalarımızdır. Bize bunları kazandıran onlardır. Ve bu değerlerin ortaya çıkışı bakımından dinlerin hiçbir katkısı yoktur. Dinler yalnızca bu en temel değerleri savunmak zorunda hissettiler kendilerini. Başka çareleri yoktu, aksi takdirde, hitap ettikleri toplum tarafından dikkate bile alınmayacaklardı. Dinlerin bu konulardaki katkılarını anlamak bakımından, ortaya çıktıkları Mezopotamya tarihselliğinden itibaren anlak ve vicdana ne kattıklarına bakmak gerekir. Örneğin, İsa'nın bir yanağına vurulması durumunda öbür yanağın dönülmesi gerektiği şeklindeki önerisi de,

kana kan, dişe diş diyen Kuran'ın yaptırımı da nesnel manada bir gerçekliğe denk gelirler.

Bütün bunları doğru biçimde yorumlayabilmek için iyi ve kötü olarak kodlanan değerlerin içine yerleştikleri sınıfsal toplumsallığı dikkate almak gerekir. Bunun nedeni sınıflı toplum kavşağında bütün toplumsal ilişkilerin değişmiş olmasıdır. İnsanlığın temel doğrularından birisi olan paylaşımcılık, sınıfsal ilişkilerde anlamını yitirdi çünkü. Böyle olduğu için din paylaşımcılık normunu tamamen farklı bir biçimde ele alır ve şekillendirir. İslam'ın zekâtı tam böyle bir anlam taşır. Zekât, artı değerin toplumda eşitsiz dağıtılmasının yarattığı yoksulluk sorunu için yapay, etkisiz ve yalancı bir paylaşımcılık önerir. Servetin %2,5'unun yoksullara dağıtılmasını yeterli görür, bunu sevap olarak kodlar. Oysa zekâtı gerekli kılan sorun, olduğu yerde durmaktadır.

İsa'nın kendisine şiddet uygulanmış insana öbür yanağını dönmesini önermesi, iyilikseverliğin, şiddetten uzak duruşun kanıtı değildir. Yalnızca, İsa'nın, içine doğduğu toplumsal konjonktürde düşüncelerini kabullendirmek açısından izlediği taktik bir yoldur. Nitekim aynı İsa kardeşleri birbirinden ayırmaya geldiğini de söyler. İlk norm şiddete şiddetle yanıt verilmemesi gerektiği şeklindeki genel ahlaki doğrunun ifadesi olarak savunulabilirse de, şiddeti yaratan etkenler konusunda hiçbir şey söylemediği için anlamı yoktur. İnsanlara önerdiği şey en nihayetinde şiddeti kabullenmeleridir. Böyle olduğu için de kendisi bizzat şiddeti onaylamış olur.

Muhammed'in kısasa kısas taktiği ise, İslam tarafından Allah yoluna girmemiş-çıkmış kâfirlerin yola getirilmesi, yani ilahi adaletin tesis edilmesi yolunda meşrulaştırılsa da genel bir ahlaki değer olarak insanlığa kabul ettirilme şansı hiç yoktur. İslam'ın cihat anlayışında ahlaki olmayan bir ontoloji mevcuttur.

Dolayısıyla tek tanrıcı dinlerin ahlaki doğru ve yanlışları, içine doğdukları sınıfsallığın etkisini taşır. Bu ahlaki ilkeler o sınıfsallığın ilkeleridir, işlevleri o sınıfsallığı ahlaki ölçekte yeniden üretmektir.

Dinler sınıfsal bir toplumsal yapıya doğup, o sınıfsal yapının toplumsallığını, ahlaki, siyasi düzeyde inşa işine giriştikleri için, üzerlerinde genel mutabakat bulunan ahlaki normları somut olarak yaşama geçirme gücünde değiller. Dolayısıyla öğretileri havada

kalıyor, yanıltıcı oluyor ve yaptıkları, kardeşliği, dayanışmayı bugün daha da zorunlu kılan sınıfsal ilişkilerin varlığını gözlerden saklamak anlamına geliyor. Bu nedenle ahlak, bu değerleri seküler bir zemine taşımak, orada tanımlamak ve orada gerçekleştirmeye çalışmak için tek gerçekçi ve insani yol olarak karşımıza çıkıyor.

Kafa karıştırmaya hiç gerek yok. Eşitlik elzem. Bunun için de sömürücü toplumsal ilişkilerin tasfiye edilmesi ve üretim araçlarının kamu mülkiyetine alınarak artı ürünün eşit paylaşımına olanak verecek nesnelliğin yaratılması gerekiyor. İşte ancak böyle bir ortamda dinlerin de vaaz etmek durumunda kaldıkları genel geçer ahlaki değerlerin yaşama geçirilmesinin olanağı yaratılmış olur. Bu ise tamamen din perspektifi dışında seküler, yaşamın içinden bir yaklaşımı gerektirir.

Bu seküler toplumsallıkta, bir kimsenin, bir arkadaş ya da ana baba olarak yerine getirdiği ödevler, iyilik ettiği kişiye ya da çocuklarına yalnızca borcu sayılır. Kişi, toplumla bütün bağlarını koparmaya niyetlenmediği sürece (ki olacak şey değildir) bu ödevlerini yerine getirmezlik de edemez. Bir düzen ve ahlaki yüküm duygusu da bu doğal bağlara eklenir. İnsan, birlikte yaşamak duygusunun belirleyici olduğu bu ortamda, kendini zorlamadan ödevlerini yerine getirmeye çalışır. Ahlak kendiliğindendir. Erdemli davranış bizim topluma ve kendimize karşı olan borcumuzu yerine getirmemizden başka bir şey değildir. Burada inançlı insanın, tanrıya karşı duyduğu korkular nedeniyle, kendisini yerine getirmek zorunda hissettiği görev anlayışından eser yoktur.

Hume'un (2004: 102–103) dediği gibi, insan ödünç aldığı parayı geri verirken tanrıyı göz önünde bulundurmak zorunda değil. Erdemli olmak için tanrının korkutuculuğuna gerek yok. Tanrı inancı olmasa da birbirimize karşı olan görevlerimizi doğallıkla, korkutulmamıza, tehdit edilmemize gerek kalmadan yerine getirebiliriz. İnsan korku ve tehditle sınıflı toplum aşamasında tanıştı ilk kez. Egemenler artı değere korkutarak el koydular. Sonra korku, herhangi sıradan bir şeyin yerine getirilmesinin sağlanması için bile yerleşiklik kazandı. Bütün bu nedenlerle tanrı ve din inancı ahlaklı olmanın gerek koşulu ve kanıtı olarak değerlendirilemez. (Hume D 2004: 102–103).

Hume ahlakın tamamen seküler bir ortamda yaratılabileceğine

dair kesin ontolojik kanıtlar sunuyor. Bireyin insani değerleri benimsemesi için dine gerek olmadığını, bunları zaten içinde yaşadığımız toplumsallığın bize kazandırdığını savunuyor. Bir arada yaşıyoruz. Birbirimize karşı sorumluluklarımız ve haklarımız var. Doğallıkla. Bu kadar.

Dinde ise bunların tesisi için zorlama var. Üstelik bu zorlama içinde yaşadığımız sınıfsallığa elleşmememiz kuralıyla tesis ediliyor. Hatta sınıfsallığı göz ardı etmemizi sağlamak için, din, ahlaki kuralları zorlayıcı bir biçimde tesis etmeye çalışıyor. Oysa bütün temel ahlaki değerlerimizi insanlaşma sürecimiz içinde kendiliğinden edinmiştik. Sınıfsallık karışmadığı takdirde bu kendiliğindenliği yaşamamızın önünde herhangi bir engel bulunmuyor. Birbirimize karşı sorumluyuz. Çünkü insanız, yalnızca bunu deneyimleyerek insan olduk.

Eğer bu doğallığı yaşamamızı engelleyen bir şey varsa, o da sınıflaşma ve devletleşme sürecinin kendisidir. İnsanoğlu evrende tanrı inancının olmadığı dönemde ahlaklıydı. Ahlak tanrı inancının içine doğduğu sınıfsal toplum yapısı içinde zeminini kaybetti. Din o sınıfsal zemini koruyacak şekilde devreye girdi ve sınıfsallığı ahlaki ve psikolojik düzlemlerde sürdürecek şekilde kurallar getirdi: Yoksulluğu yaratan sınıfsallığı görme, zekâtını ver. Sana, zekâtını ödemen karşılığında, sınıfsallığı görmemenin yarattığı suçtan kurtulma şansı veriyorum.

Din sınıfsallığa sunduğu bu katkı nedeniyle iktidarla ortak bir karakter sergiler. Bu nedenle tarihin gördüğü en büyük savaşların, can ve mal kıyımlarının içinde din savaşları vardır ve din savaşları aslında iktidar savaşlarıdır. Temel sorunu gözden saklayabilmek adına din zemininde nefretler üretilir, nefretin gerektirdiği şiddet din üzerinden şekillenir. Din, düzenin ancak kendi kurallarıyla sağlanacağını varsayar. Kendisi gibi düşünmeyenlerin kendi belirlediği doğru yola getirilmesiyle ilişkili zor unsurunu içerir. Bu bile din inancının hoşgörüsüzlüğüne, adaletsizliğine ilişkin bir kanıttır. Savaş o nedenle dinsel dünyanın ilişki biçimidir.

Din savaşları din ile siyasetin nasıl iç içe geçtiğini, birbirlerini ortak bir hedef için nasıl kullandıklarını gösterir. Luther, Papa öğretisine karşı çıkarken, bunu Roma Katolik kilisesinin vergi toplama icraatına itiraz ederek gerçekleştirdi. Bu bile bir gösterge.

Luther, İngiltere'nin Roma'ya karşı siyasi başkaldırısına dini bir kılıf geçirdi. Krallık böylece Roma karşısında teolojik ve dini yeni bir merkez olarak ortaya çıktı (Bauberot J 2008: 27–29).

Corm (2011: 95–125) Hıristiyanlık tarihi içinde din savaşlarının izini sürerken çarpıcı detaylar aktarıyor. Hıristiyanlık bağlamında ilk çatışma, 4. yüzyılda bu dinin kendi içinde, İsa'nın kutsal doğasına dair tartışma ekseninde gelişiyor. Bu çatışma İslam'ın doğuşuna da zemin sağlıyor. İslam Hıristiyanlıktaki üçleme dogmasının yarattığı iç çatışmadan yararlanarak bu karmaşayı giderecek bir tek tanrıcılık yaratma işine girişiyor. 11. yüzyılda bu kez Bizans kilisesi (Ortodoksluk) ile Roma kilisesi (Katoliklik) arasındaki teolojik savaş başlıyor. 12–16. yüzyıllar arası muhalif Hıristiyan mezhepleri arasındaki savaşlar, Haçlı Seferleri ve Müslümanlar'ın Avrupa'dan kovulmasıyla geçiyor. Sonuçta 16. yüzyılda Protestanlık ortaya çıkıyor. Avrupa'daki bu din savaşları krallıkların nüfuz alanlarını genişletmesine hizmet ediyor.

1534 yılında İngiltere, Papalık ile bağlarını kopardı. Kralı İngiliz kilisesinin en üst otoritesi sayan Üstünlük Yasası kabul edildi. Roma kilisesine ait her şey parçalanmaya başladı. Daha sonra Fransa'da da üstünlük yasasını kabul etmeyen, kralın kilisenin başı olduğunu reddeden bütün rahipler katledildi. Manastırların mallarına el konuldu. Bu şiddetten farklı Protestanlık kolları da paylarını aldılar. Heykeller, dini resimler, sunaklar tahrip edilerek Katolik kilisesine karşı planlı bir Vandalizm uygulandı. Nihayet 1560'larda Anglikan kilisesi İngiltere'nin resmi kilisesi olarak tanımlandı. Bu kez devlet kilisesini reddeden ayrılıkçılara karşı dinsel bir tasfiye hareketi başladı. Yılda en az bir kez Anglikan ayinine katılma zorunluluğu, Papalık karşıtı güçlendirilmiş bağlılık yemini, Katolik rahipleri ihbar edenlere ödül verme sistemi, Katolikler'in yer değiştirmesinin kısıtlanması, nikâh ve vaftizlerin Protestan kilisesinde yapılma zorunluluğu gibi mevzular yasaya bağlandı, uymayanlara ağır cezalar verildi. Güya Hıristiyanlık'ta reform oluyordu ve bu yaşananlar İngiltere'nin hoşgörüsünü ifade ediyordu. Hoşgörü varsa da Protestan mezhepler arasındaydı.

1610'da Fransız kralının öldürülmesi İngiltere'de Katolik karşıtı dalgayı yükseltti. İngiliz Cromwell devrimi koyu Protestan'dı. İngiltere'de Katolikler'in ibadet özgürlüğü ancak 1791'de çıkarılan

bir yasayla güvenceye alındı.

1700'lerde bu kez İngiltere'de Anglikanlar ile Presbiteryenler arasında savaş başladı. Protestan papazları kiliselerinden sürüldü ve eski kiliselerine beş milden fazla yaklaşmaları yasaklandı. 1673'de devlet memurlarının Anglikan inancını benimsemesi zorunlu tutuldu.

1517–1648 arasındaki din savaşları ise insanı insana kırdıran acımasızlıktaydı. Muhatabını yenilgiye uğratmakla yetinmez, onu yakar, engizisyoncuların yaptığı gibi kül eder. Engizisyon vahşeti İspanya'da tepe noktasına ulaştı. Burada yalnızca Müslümanlar'ı ve Yahudiler'i yok etmekle kalmadı, ardından sapkın saydığı Hıristiyan mezheplerine Haçlı Seferi düzenledi. Bütün bu savaşlar, devletin elindeki kutsal din iktidarına karşı İncil'in orijinal otoritesini göreve çağıran kimi siyasi akımların elinde sekülerleşme yolunu açtı. Fransız devrimi bu sürecin sonucunda ortaya çıktı. Ama o zamana kadar 1500'ler boyunca Katolikler ve Protestanlar bütün Avrupa'da birbirlerinin başını ezmeye, yakmaya devam ettiler.

17. yüzyılda İngiltere Katolikler'e, Fransa ise Protestanlar'a baskıya devam ediyordu. İngiltere 1678'de bütün Katolikler'i başkentten sürdü. 1673'te Katolik kamu görevlileri görevlerinden alındı. 16. yüzyılda Almanya'da Anabaptistler şiddete maruz kaldılar.

12.-17.yüzyıllar arasında engizisyon, özellikle İspanya'da, Protestanlar'a yönelik kıyımı kurumsallaştıran yapıydı. Ateşte yakma cezası 1815'e kadar sürdü. Engizisyon yargı hukukunun tamamen dışındaydı ve bu haliyle Papalık piskoposlarından bile daha serbest hareket eder haldeydi. Piskoposların hiç olmazsa Papa'ya karşı sorumlulukları vardı. Engizisyonda ise yargılamada gizlilik, tecrit, muhbirin gizli tutulması, yönetimin belirlediğinin dışında avukata izin verilmemesi gibi kurallar geçerliydi. Bütün bunlar engizisyonu tüm mahkemelerden daha korkunç kılıyordu. Engizisyon Hıristiyanlar'ın ilk görevinin Heretikler'i yok etmek olduğu doktrinini yayıyordu. Engizisyon tarafından dinden sapkınlık olarak sayılan bütün mezhepler Heretik sınıfına sokuluyor ve üyeleri yok ediliyordu. Oğul Heretik olan babasını ihbar etmek, koca da karısını bizzat öldürmek zorundaydı.

Protestanlar ve Katolikler arasındaki bu din savaşlarını bitiren Fransız Devrimi oldu. O tarihe kadar boğazlaşma devam etti.

Devrim dini kimlik yerine, yurttaşlık bilincini yerleştirdi ve Protestan, Katolik ve Yahudiler'i eşit haklarla tanımladı. Fransız Devrimi böylece din ile siyaseti birbirinden ayırdı. Yüzyıllar boyunca süren din savaşları Avrupa halklarında dünyanın sonunun geldiği duygusunu yaratmış ve İsa'nın geri dönüşüyle birlikte tam kurtuluş vaat eden klasik Hıristiyan öğretisini neredeyse unutturmuştu. Bu anlamda Fransız Devrimi genel manada Hıristiyanlığı da kurtardı. Toplumsal yaşamı sekülerleştirirken, Hıristiyanlığın kendi içindeki tüketici savaşa son verdi. Bütün bu gerçekler, sekülerizmin ahlaki boşluk yarattığı, otoriteryanizme kapı araladığı, vicdani süreçleri yaraladığı yönündeki görüşlerin (Aydın M 2014: 246) ne kadar gerçekdışı olduğunu kanıtlıyor. Gerçeklik tam tersi. Seküler gelişme insanın aklına da vicdanına da nefes aldırıyor. Dinler, sınırlama getirilmediği, reforma mecbur bırakılmadıkları-kalmadıkları, başka dinden inançların varlığını kabullenmek zorunda bırakılmadıkları sürece, kendilerinden başka bir inanç ve düşünce sistemine yaşam hakkı tanımak istemiyorlar.

Anlaşılacağı üzere, din dünya tarihinin en büyük, en uzun süreli savaşlarının sebebidir. Yukarıda anlatılanlar devletler arasında başlayıp, bir süre devam eden ve sonra en azından soğuma dönemine giren tanıdık savaşlardan farklıdır. Hıristiyanlığın kendi içinde yaşadığı din savaşları, aynı kentin içinde, sivillerin birbirlerini katlettiği savaşlardır.

Hıristiyanlığın şiddeti yalnızca kendi içindeki mezhep savaşları ölçeğinde kalmıyor. Haçlı Seferleri 1096–1272 tarihleri arasında, Roma'nın Müslümanlar'ın elindeki kutsal toprakları (Ortadoğu) elinden almak üzere devam ediyor. Seferlerin ekonomik, siyasal, dini nedenleri var. Ekonomik neden Avrupa'daki kıtlık. Roma'ya yeni kaynaklar gerekiyor. Ayrıca Doğu'ya (1071 Malazgirt) Türkler giriyor. Katolik kilisesi İspanya'daki bütün Müslüman ve Yahudiler'i temizlemek istiyor. Haçlı orduları dalgalar halinde İstanbul üzerinden Anadolu'yu kat edip, ele geçirerek ve bir yandan da deniz üzerinden Kudüs'e kadar ulaşıyorlar. Kudüs Katolik kilisesi tarafından Hıristiyanlığın kutsal kenti olarak biliniyor ve bütün Avrupa halkları Kudüs'ü ele geçirmek üzere hareketlendiriliyor. 1099'da ele geçirdiklerinde de bütün Müslüman ve Yahudiler'i katlediyorlar. Lafı uzatmaya gerek yok. Dinler tarihi

aynı zamanda din savaşları tarihi olarak şekilleniyor.

Hıristiyanlık ve İslam'ın gelişim süreçleri arasında ilginç bir paradoks bulunuyor. İslam bir din devleti olarak ortaya çıkıyor. Şeriat düzeni kuracak hükümleri netleştiriyor. Cihadı bunun için kurallaştırıyor. Ancak soykırım derecesine varacak bir savaş stratejisini hiç uygulamıyor. Hıristiyanlık ise, kavimler boğazlaşması içine doğmuş ve sonradan iyice yozlaşmış Yahudiliğe tepki olarak, ahlaki bir öğreti biçiminde ortaya çıkıyor. Ancak Roma'nın resmi dini haline geldikten sonra, hem kendi içinde, hem de dışında, kendisi gibi inanmayan herkesi yok edecek bir soykırıma yöneliyor.

O nedenle dinin, toplumsal ahlakın, insan vicdanının gerek koşulu ve güvencesi olduğu yönündeki varsayımların tümü Avrupa Hıristiyanlık tarihi tarafından, dinin bizzat kendisi tarafından geçersiz kılınıyor.

Kesin olan şey şu: Din, vicdan ve ahlak bakımından bir alt yapı sunabilir. Böyle olsa bile, bu, ancak, bu dünyadan vazgeçmenin, bu dünyayı egemenlere terk etmenin kabul edildiği ve bütün umutların bilinmez bir geleceğe ertelendiği sınıfsal bir toplumsallık içinde geçerlidir. Bu haliyle gerçek dünyadaki haksızlıkları görmezden gelen, kabullenen bir yapıya sahip olduğu için, tesis ettiği ahlakın ve vicdanın gerçek kabul edilmesi olanağı da yoktur.

Öte yandan benim yukarıdaki paragrafta ahlak konusunda dine tanıdığım toleransı Schopenhauer (2013: 88) hiç göstermiyor. O'na göre din kati ve belirgin biçimde ahlakı bozuyor. Böyle düşünmesinin nedeni, insanların din üzerinden iyi davranmalarının nedeninin tanrıya yaltaklanma amacını içinde taşıyor olması. Oysa insan iyilik yapacaksa öyle gerektiği için yapmalı, herhangi bir kuvvetin emri olduğu için, o kuvvetin belirlediği cezalarla muhatap olmak korkusundan değil. Doğru. Dinin insanda iyi ve kötü davranış modellerini nasıl yerleştirdiği konusu şüpheli. İnsan dinin, iyi ve ahlaklı olmakla ilişkili emirlerini gerçekten öyle benimsediği için mi yerine getirir, yoksa biçilecek cezaya maruz kalmamak için mi? Ortada dinen belirlenmiş bir ceza söz konusu olduğu sürece bu soruya verilecek yanıtın cezadan korku olması gerekir. Dolayısıyla din insanın samimiyetini de ortadan kaldıran bir zemin yaratmış oluyor. Belki de bu ikiyüzlü karakter yapısı nedeniyle dini gruplar, gerekli olduğunu düşündüklerinde, en

acımasız yöntemlerle birbirlerine ve inanmayanlara saldırmaktan geri kalmıyorlar.

Dinin iyi ve kötü davranışlar üzerine etkileri konusunda, İsviçre ve İngiltere'de gerçekleştirilen bir çalışmada, adil olmayan davranışlar yapanlara verilecek cezalar bakımından dindarların daha sert ve acımasız davrandıkları bulundu. Bunun nedeni şuydu: Dini kıstaslara göre karar veren katılımcılar, adil olmayan davranışları cezalandırmadıkları takdirde tanrıyı kızdırabileceklerini ya da onu hayal kırıklığına uğratabileceklerini düşünüyorlardı (Thomson J, Aukofen C 2014: 96). Anlaşılan bu dindarlarda davranışlarını belirleyen motivasyon tanrının gazabına uğramak korkusuydu. Bunun samimiyet olmadığı kabul edilmeli. Tanrı korkusunun yenildiği ilk fırsatta yalnızca kendisini düşünen davranışlara yol açacağı da.

Ahlak dendi değil mi? İsrailoğulları Mısır'dan komşularını soyarak çıkıyorlar: "Her kadın Mısırlı komşusundan ya da konuğundan altın ve gümüş takılar, giysiler isteyecek. Oğullarınızı, kızlarınızı bunlarla süsleyeceksiniz. Mısırlılar'ı soyacaksınız." (Mısır'dan Çıkış 3: 22). Tamam. Mısır firavunları tarafından çok eziyet görmüşlerdi. Firavun doğan erkek çocuklarının Nil'e atılmasını bile emretmişti. Ancak İbrahim kavmine bu zulme karşı savaşmalarını değil, komşularını ve hatta konuklarını soymalarını öneriyor. Soyarak Mısır'dan çıkıyorlar. İlk tek tanrıcı din böyle bir ahlak öğretisiyle yola koyuluyor. Anlaşılan 10 Emir yalnızca kavmin içinde geçerli oluyor.

Hegel (Kojeve A 2012: 19-28) dinin vicdan, huzur, ruhsal arınma sağladığı iddialarına katılmaz. Dinin ayırt edici özelliği insan bilincini bölmesidir: Dünyaya bağlı olduğu için ölümlü olan ampirik ben ile tanrıyla doğrudan ilintili olan aşkın ben. Hegel dindar insanın bu bölünme nedeniyle mutlu olamayacağını, hiçbir zaman doyum elde edemeyeceğini düşünüyor. İnsan bu benlik düalizmine bu dünyada düşlerini gerçekleştiremediği için hapsoluyor. Bir yandan bireysel ölümsüzlük istiyor, ölümden kölece korkuyor. Öte yandan ölümden kaçmak, ölümsüz olmak için dine sığındığında tanrının kölesi durumuna düşüyor. Ölümden korktuğu için tanrısının kölesi olduğunda, gerçek dünyayı da ona bırakmış, özgürlüğünü öte dünyaya ertelemiş oluyor. Kısaca her zaman köle hayatı

yaşıyor. Doyumsuzluğunun nedeni budur. İnanan insan kendi hayatının boşluğunda tanrıya sığınırken mutsuzluğunu da kabul ve ilan etmiş olur. Hegel insanın mutluluğu yakalayabilmesi için bir an önce dinden kurtulmasını, gerçeği bu dünyadaki eylemi içinde aramasını önerir. İnsan dinin egemenliğinde kaldıkça bu dünyada bireyselciliğin idealini gerçekleştirecek gururunu doyuma ulaştıramayacaktır. Hegel'in bölünmüş dindar insanının yapısal ve daimi mutsuzluk yaşayacağı kesin. Öte dünyaya bağlanarak mutlu olması, ampirik benini tümüyle bastırmasına bağlı. Bunu yaptığında ise gerçeklikten ve kendi gerçekliğinden kopuyor. Kopuş kendi gerçekliğini ve mutluluğunu geçersiz kılıyor.

İnsanların paylaşımcı, dayanışmacı davranışları ile dindarlıkları arasındaki ilişkide de sıkıntı var. ABD, Çin, Güney Afrika, Kanada, Türkiye ve Ürdün'de yaşları 5–12 yaş arasında olan 1170 çocukta yapılan bir araştırma yakın tarihte Current Biology dergisinde yayınlandı. Araştırma deneysel nitelikteydi. Çocuklara "diktatör oyunu" isimli bir oyun oynatıldı. Paylaşımcı davranışı ölçmek için, oyunda çocuklara 10 adet çıkartma verilerek, isterlerse kendi çıkartmalarını, çıkartması olmayan çocuklarla paylaşabilecekleri söylendi. Ahlaki duyarlılığı ölçmek içinse çocuklara bir karakterin bir başka karakteri kazara ya da bilinçli olarak ittiği kısa animasyonlar izletildi. Ardından da karakterlerin davranışlarının ne kadar kötü olduğu ve o karaktere ne ceza verilmesi gerektiği soruldu. Sonuçlara göre, ailenin dindarlık düzeyi arttıkça çocukların kendilerine verilen çıkartmaları paylaşma oranları azalıyordu. Kendisini Müslüman ve Hıristiyan olarak tanımlayan ailelerin çocuklarındaki paylaşma eğilimi kendisini inançsız olarak tanımlayan ailelerin çocuklarına göre daha azdı. Dindar aile çocuklarının paylaşımcı davranışı çocuğun yaşı arttıkça daha da azalıyordu. Bu veri, paylaşımcılık üzerinde dinin zaman içinde nasıl birikimli olumsuz bir etki yarattığını sergiler. Ayrıca, kendisini Müslüman olarak tanımlayan ailelerin çocukları, ikinci senaryoda, başkasına zarar veren davranışlar yapanların, dindar olmayan aile çocuklarına göre daha şiddetli şekilde cezalandırılması gerektiğini düşünüyorlardı (Decety J, Cowell JM ve diğ 2015). Kısaca dindar ailelerin çocukları daha az paylaşımcı ve Müslüman ailelerin çocukları ise daha çok, belki de şiddete daha çok eğilimli olarak nitelenebilecek

düzeyde cezalandırıcıydı. Bu araştırma dinle paylaşımcılık, dayanışma, insan sevgisi gibi insani değerler arasında olumlu bir ilişki olduğu varsayımını tamamen şüpheli hale getiriyor.

Tek tanrıcı dinler aslında hoşgörüsüz bir yapıya sahipler. Çok tanrıcı dinler başka tanrılara, başka kent devletlerinin inanç sistemlerine saygılıydılar. Nedeni değişikti. Saygı, siyasi organizasyonun merkezileşme düzeyinin düşüklüğüne bağlıydı, ama böyleydi. Tek tanrıcı dinlerde durum tamamen değişti. Siyasi yetkenin merkezileşmesi, iktidarı hem ezilenlere hem de diğer merkezi siyasi yapıların iktidar aygıtına karşı hoşgörüsüz kıldı. İnanç sistemi de buna ayak uydurdu. Kendi tanrısı dışındakileri geçersiz saydı. Kendi düşünce sisteminin yaygınlaştırılmasını buyurmaya başladı. Tevrat'ta resmedilen acımasız sahneler, Hıristiyanlığın İsa sonrası dönemde Roma'nın devlet dini haline geldikten sonraki emperyal niyetleri, İslamın cihadist karakteri ve öngördüğü şeriat rejimi bunun göstergeleri. Bu ontolojinin toplum ve bireyde kendisine uygun sosyokültürel bir atmosfer ve psikoloji yaratması zaten beklenir. Yukarıda sözünü ettiğimiz araştırma sanki bu bekleneni sergiliyor gibi.

Ahlaki tutum ve değerlerin dini inanca göre nasıl değiştiğini deneysel tarzda araştıran Hauser da (aktaran Dawkins R 2012:) bize ilginç bulgular sunuyor. Örneğin, bir demiryolu makasının kontrolü sizde. Vagonu yan yola aktardığınızda, ileride ana yolda tuzağa düşmüş beş kişiyi kurtarıyorsunuz. Ancak bunu yaptığınızda yan yolda tren rayları üzerindeki bir kişiyi feda etmiş oluyorsunuz. Bu teste katılanların hemen tamamı beklendiği gibi beş kişiyi kurtarmak için bir kişiyi feda ediyor. Burada o bir kişinin Beethoven niteliğinde birisi olma ihtimali o telaşla hiç akla gelmiyor doğal olarak. Bir diğer deney: Bir hastanede beş hasta ölmek üzeredir. Her birinin farklı organları iflas etmiştir. Organ beklemektedirler, ancak uygun bağışçı yoktur. Sonra cerrah bekleme odasında sağlıklı bir kişi fark eder. Bu adamda beş hastanın beklediği bütün sağlam organlar vardır. Beş insanı kurtarmak adına bu sağlıklıyı öldürür ve organlarını alarak nakleder misiniz? Burada verilen yanıt ağırlıklı olarak olumsuz olmaktadır. Deneylerden bir başkası: Bir gölde boğulmak üzere olan bir çocuk gördünüz ve etrafta sizden başka yardım edebilecek kimse yok. Çocuğu kurtardığınızda

üstünüz başınızın berbat olacağı kesin. Yine de deneklerin hemen tamamı çocuğu kurtarmak üzere göle atlıyor. Bu ilginç deneyler konusunda daha ilginç olan nokta, bu ahlaki ikilemler karşısında dindarların ve ateistlerin arasında herhangi bir farkın bulunmaması. O halde iyi insan olmak için tanrıya inanmak ve dindar olmak gerektiği neye dayanarak söyleniyor?

Eğer Hıristiyan muhafazakârlığı toplumsal dokuyu iyi yönde etkiliyor olsaydı bunun değişik göstergeler üzerinden bir şekilde saptanması gerekirdi. Oysa ABD'de şiddet suçlarının ve hırsızlıkların en yüksek oranda olduğu yerler Cumhuriyetçi eyaletler, en tehlikeli şehirler yine bu eyaletlerde, aslında en tehlikeli beş şehirden üçü en dindar eyalet olan Teksas'ta (Dawkins R 2012: 286). Muhafazakârlıkla olumsuz toplumsal yapı arasındaki bu ilişki, dindarlığa dayalı bu dokunun toplumsal yapıyı bozduğu yönünde bile değerlendirilebilir. Buna da, dinin, tam tersine, insanın bu tür suçlara bulaşmamasını önerdiği iddiasıyla karşı çıkılabilir. Yukarıda da belirttiğim gibi bu iddiayı kutsal kitapların kendisi çürütüyor. "Kana kan" meselesi... Öte yandan, bir an için iddianın geçerli olabileceğini varsaydık diyelim. Bu durumda da, dinin, binlerce yıldır önerdiklerinin tam tersini yapanları doğru yola getirmeyi başaramamış bir sistem olduğunu kabul etmek zorunda kalmayacak mıyız?

Türkiye'de Kocaeli-İstanbul depremini, bu bölgenin yeterince imanlı olmaması nedeniyle, Allah'ın bir cezası olarak kodlayan dindarlar olmuştu. Anlaşılan bu yargı belli bir ülkeye özgü bir durum değil. ABD'de de, ülkenin en tanınmış Evangelist papazlarından birisi Katrina kasırgasının bir zamanlar New Orleans'ta yaşamış lezbiyen bir komedyen yüzünden verilen tanrısal ceza olduğu yönünde açıklama yapmıştı. Bütün bunlar, kendi yaşam tarzının, inanç sisteminin tek doğru olduğuna inananların, diğerlerinin yok edilmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerinin açık edilmiş hali değilse ne? Ya da aynı ayrımcı hoşgörüsüzlük, faşizan ruh hali, Türk Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Aleviler'le evlenilir mi?" sorusuna verdiği, "Müslüman olanla evlenilir, olmayanla evlenilmez" yanıtında da ortaya çıkmıyor mu? (http://haber.sol.org.tr/toplum/aleviyle-evlenilir-mi-sorusuna-diyanetten-skandal-yanit-musluman-olmayanla-evlenilmez-141519) Bu yanıtın vicdanla, hoşgörüyle

bağlantısını nasıl kuracaksınız? Yanıtta doğrudan "Alevi"den söz edilmediğine göre acaba Diyanet, Alevileri Müslüman, hatta insan olarak mı görmüyor? Daha da ötesi neden Müslüman olmayanlar bir Müslüman'la evliliği hak edemiyor?

Eğer ahlak için din referans ise, kutsal kitaplarda anlatılanlar günümüz toplumları için ahlaki bakımdan yol gösterici olabilir mi? Örneğin, üç büyük tek tanrıcı dinin de kurucusu olan İbrahim'in durumu. Biliyorsunuz İbrahim Kuran'da peygamber olarak kabul ediliyor. Tevrat'ta ve Kuran'da ayrıntısıyla öykülendiği gibi Kenan Ülkesi'ndeki kıtlıktan kaçmak üzere karısı Sare ile birlikte Mısır'a gidiyor. Güzel karısının Mısırlılar tarafından arzulanacağını fark ederek, O'nu korumak için, kardeşi olarak tanıtıyor. Ama bu yalan daha felaket bir durum yaratıyor. Firavun Sare'yi kendi haremine katıyor. İbrahim bu şekilde firavunla iyi ilişkiler kuruyor, zenginleşiyor. Ancak tanrı bu durumdan hoşnut kalmıyor ve firavun ile halkına türlü felaketler gönderiyor. Sonra da Mısır'dan kovuyor (Yaratılış 12/18–19). Ancak burada tanrının neden İbrahim ve Sare için herhangi bir yaptırım düşünmediği akla takılıyor. İşin ilginci İbrahim Sare çifti bu oyunu Mısır'dan kovulduktan sonra başka yerlerde de tekrarlıyorlar. Gerar kralı Abimelek'e de aynı oyunu oynuyorlar. İbrahim bu kez Gerar kralını, Sare'nin kardeşi olduğunu söyleyerek onunla evlenmeye ikna etmeye çalışıyor. Tek tanrıcı dinlerin ortak atası, kurucusu, peygamberi olan İbrahim'in bu davranışında planlı bir hedef yok mu ve bu haliyle O kime ne kadar örnek oluşturabilir? MÖ 2000'lerde, ataerkil kavim yapısının, köleci ilişkilerin egemen olduğu bir toplumsallıkta böyle bir yaşam tarzı anlaşılabilir. O kadar, onun ötesi değil. Hele hele sonrası için örnek almak anlamında bakılacak yer hiç burası değil.

Musa'nın tanrısı da hoşgörüden hiç nasiplenmemiş. Çölde Sayım 31: 15-18'de Musa'yı Mudyaniler'e saldırmak için teşvik ediyor. Musa'nın ordusu bir çırpıda bütün erkekleri köleleştiriyor, Mudyani şehitlerini yakıyor, ama kadın ve çocuklara dokunmuyor. Ancak tanrı buna çok hiddetleniyor, tüm erkek çocukların ve bakire olmayan tüm kadınların öldürülmesini emrederken, "bir erkekle asla yatmadığı bilinen tüm kız çocuklarını kendiniz için canlı tutun" diye buyuruyor. Başka bir örnek (Çölde Sayım 25: 1–4): İsrailliler Şittim'de yaşarlarken, erkekleri Moavlı

kadınlarla zina etmeye başlıyorlar. Bu kadınlar kısa süre içinde bütün İsrailoğulları'nı kendi tanrıları olan Baal'e tapmaya da ikna ediyorlar. Rab bu yüzden çok öfkeleniyor. Musa'ya "Bu halkın bütün önderlerini gündüz benim önümde öldür." diyor. "Öyle ki İsrail halkına öfkem yatışsın." Her satırında şiddet, öfke, kin mevcut. Üstelik tanrı çok taraflı. Söz konusu olan toplumsal ve dini bir suçsa iki tarafı var. Suça ayartan Moavlı kadınlar ama oyuna gelerek, hatta bilinçle ortak olan İsrailli erkekler. Hal böyleyken tanrı Moavlılar'ın tamamını öldürtüyor, İsrailoğulları'na hiç dokunmuyor. Adalet? Tevrat'ın tanrısı böyle mi örnek olacak? Sorun Tevrat'ta değil. O kendi döneminin içinde yazılıyor. Sorun bugüne taşınmaya çalışılmasında. Sonra kızlarının Lût'u sarhoş ederek tecavüz etmelerini de unutmamak gerekir. Ahlak?

İsa'nın bütün insanlığın günahlarının kefareti olarak çarmıha gerilmesi, diri diri yakılması, bir yandan insanın kötülüğe, günaha eğilimli bir yapıya sahip olduğunu, öte yandan ise bu günahlardan kurtulmanın ancak işkence çekerek olanaklı olabileceğini imliyor. İlk suçun Havva'nın yasak meyveyi yemesine bağlanması, kadın cinse yüklenmesi, hem kadını hem de cinselliği alçaltıyor, yasaklıyor. Bu anlayıştan hoşgörü, özgür bir yaşam tarzı çıkması mümkün görünmüyor.

Kuran'da Talak suresinde (4. ayet), çocuk evliliğinin konu edilmesi, Nebe suresinde (33. ayet) cennete gelenlere göğüsleri yeni tomurcuklanmış kızların, bıyığı henüz terlememiş gılmanların (Arapçada "oğlan" anlamına geliyor) hizmet edeceğinin belirtilmesi, Muhammed'in 13 kadınla evlenmiş olması, bu evliliklerin Ayşe dışında kalanların tamamının İslam'ın yayılması amacıyla gerçekleştirilmiş olması, Muhammed'in daha önce evlilik yapmamış tek eşi olan Ayşe ile (yakın arkadaşı ve ilk halife Ebu Bekir'in kızı), üstelik bir başkasıyla mevcut evlilik sözleşmesini bozarak ve Ebu Bekir'in pek rızası olmaksızın 6 yaşında nişanlanıp, 9 yaşında evlenmiş olması... Bunların hangisi günümüz için ahlaki bakımdan referans olarak kabul edilebilir? Zaten bu nedenle Muhammed'in Ayşe ile evliliği, İslamcılar arasında da hep tartışıla geldi. Değişik hesaplamalarla Ayşe'nin Muhammed ile evlendiğinde en az 15 yaşında olması gerektiğini vb. ileri sürenler var. Ancak ortada bir hadis de mevcut: Muhammed el-Buhari'nin,

Sahih-i Buhari isimli hadis kitabındaki 1553 no'lu İsra ve Mi Rac Hadisi. Hadisler İslam'da Muhammed'in söylediklerine ilişkin, sonradan, yakınları tarafından toparlanmış metinler, söylence de denilebilir. Doğrulukları konusunda şüphe mevcut. Hafıza faktörü ya da anlatanın-yazanın taraflılığı nedenleriyle. Ancak hadisler aynı zamanda İslam için Kuran'dan sonraki temel referans kaynaklarından birisi. İşte Buhari'nin aktardığı bu hadiste Ayşe kendi ağzından 6 yaşında bir kızken Muhammed ile nişanlandığını, sonrasında Medine'ye Haris Bin Hazrec'in evine taşındıklarını, burada hastalandığını, saçlarının döküldüğünü, sonra yeniden uzadığını, sonra salıncakta oynarken alınıp Muhammed'in evine götürülerek teslim edildiğini, teslim edildiğindeki yaşının 9 olduğunu açık olarak anlatıyor. Tamamen yanlış olabilir mi? Mümkün. Ancak, İslam döneminde de Araplar'da çocuk evliliklerinin sık olduğu biliniyor. Yeniden düşünelim: Günümüz insanının neyi doğru neyi yanlış yaptığı konusundaki değerlendirmelerde 1500 yıl öncesinin toplumsallığı, o toplumsallığa İslam'ın bakışı mı referans olacak? Tarihsel olaylar ve kişilikler kendi dönemleri içinde değerlendirilmeli ve öylece rahat bırakılmalılar.

Dinlerin insanları doğru yola getirmek için izlediği yol da konjonktürel ve hiç evrensel nitelikli değil. Örneğin, tanrının İbrahim'in inancını sınamak için başvurduğu yol, yani oğlu İshak'ı (Kuran'da diğer oğlu İsmail olarak geçiyor) kurban etmesini istemesi, İbrahim tam gerçekleştirecekken fikrinden vazgeçmesi ve kurbanlık olarak bir hayvanı göndermesi... İnsanı doğru yola getirmek için böylesi acımasız tehdit ve şantajları kullanmak...

Dawkins dinle hoşgörü arasında kurulan olumlu yöndeki ilişkiye tümüyle karşı çıkıyor. Bir yandan da kendi deneyimlerinden hareketle bu noktaya ulaşıyor. Dawkins, *Tanrı Yanılgısı* isimli kitabının bir bölümünde yazdıkları ve konuşmaları nedeniyle kendisine gelen tehdit, hakaret mektuplarından örnekler veriyor. Bunlar gerçekten de başka herhangi bir şeyi duymaya bile tahammülü olmayan dindarların içine düşmüş oldukları sefil durumu yansıtıyor: "Elime bir bıçak alıp seni delik deşik etmekten ve iç organların gözünün önünde yere saçılırken sevinç çığlıkları atmaktan zevk alırdım.", "Tanrının sana vereceği cezanın benim sana verebileceğim herhangi bir acıdan 1000 kat daha kötü olacağını bilmek

içimi rahatlatıyor. En güzeli de tamamıyla cahil olduğun tüm bu günahların için sonsuza kadar acı çekecek olman.", "Biz Hıristiyanlar nüfusun çoğunluğu olarak siz kendini bilmezlere yeter de artarız." (s: 262–264). Bu mektuplarda yazılanların Tevrat'ta tasvir edilen vahşet sahnelerinden ne farkı var? Ya da "kısasa kısas, dişe diş, buruna burun" diye yazan Kuran ayetlerinin buna benzer düşünceler yaratmama ihtimali var mı? Şüphesiz hangi dinden olursa olsun, bütün dindarların böyle düşünmediği söylenecektir. Bunda haklılık payı da olacaktır. Ancak durum değişmez. Kutsal kitaplarda günümüz ahlaki normlarına zıt çok sayıda örnek vardır. Dinler kendinden olmayanlara karşı hoşgörüsüz bir yapıya sahiptirler.

Dinin insana huzur verdiğini söyleyenlerin dışında, sağlıklı kalmasını, hastalıklardan iyileşmesini hızlandırdığını ileri sürenler de var. Bu tip iddiaların önemli olmadığını düşünüyorum. Şu nedenlerle: Bir kere insanın dinden sağladığı doyum ve mutluluğu başka araçlarla da elde etmesi mümkün. Örneğin; müzikten, spordan... Bunları izleyerek ve/veya daha iyisi bizzat kendisi yaparak. Bu konularda bugünün sorunu, sanatın ve sporun toplumsallaştırılmasını sağlayacak düzenlemelerin yapılmamış olması. Dolayısıyla bu tür aktiviteler günümüzde çok önemli derecede profesyonel uğraşılar halinde. Halk sınıflarının katılımı ancak izleme düzeyinde mümkün olabiliyor. Sözünü edeceğim ikinci neden ise, dinin insana huzur, mutluluk, sağlık vermesi durumunda bile dindarlıkla ilişkili önemli bir sorun devam ediyor. O da, daha önceden de sözünü ettiğim gibi, insanın dinle münasebetindeki artışla orantılı biçimde bu dünyayla, özellikle toplumsal gerçeklikle bağlantısını kesmesi ve ancak sosyal-siyasi müdahalelerle çözümlenebilecek dünyevi sorunlarla ilintili beklentilerinin tümünü öte dünyaya havale etmesi. Bu dünyadaki var oluşundan vazgeçmiş bir insanın mutluluğundan söz edilemez. Çünkü toplumsallığını yitirmiştir. Böyle bir insanın dinde huzur bulması, ancak, bu dünyadaki insani ve sosyal sorunlara gözlerini kapamasıyla mümkün olabilir. Bu içine kapanma sorunu, tıbbın sosyal iyilik hali olarak tanımladığı durumun bu gibi insanlar için hiç söz edilemeyeceği anlamına gelir. Toplumsal iyilik hali, insanların sağlığını bozan eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik gibi toplumsal ölçekli sorunların

çözümlenmesini ve insanın da bu sorunların çözümüne aktif katılımı yönündeki duyarlılığını ifade eder. Bütün bu nedenlerle dini inancın insana mutluluk ve huzur vermesi, kimi fiziksel hastalıklarının iyileşme sürecini hızlandırması, en iyi ihtimalle, dünyaya yabancılaşmanın eşlik ettiği bir yanılsama olabilir.

Durum böyle. Fakat dinin iddia edildiği gibi, örneğin, hastalıktan iyileşme sürecini hızlandırdığına ilişkin herhangi bir dikkate değer bulgu da yok. Örneğin (Dawkins R 2012: 85) ABD'de araştırmacılar 1802 adet koroner bypass ameliyatı geçirmiş hastayı üç gruba ayırdılar. Her grup için Amerika'nın üç önemli kilisesinde sağlıklarına bir an önce kavuşmaları için dualar okutuldu. Herhangi bir taraf tutma olmaması için de kiliselerde okutulan dualar standardize edildi. Araştırma bizim kontrollü dediğimiz türdendi: Grup 1 dua aldı ve bundan haberdar edilmedi. Grup 2 dua almadı ve bu durumdan haberdar edilmedi. Grup 3 ise dua aldı ve bundan haberdar edildi. Sonuçlar şöyle ortaya çıktı: Kendisine dua edilen ve edilmeyen hastalar arasında iyileşme bakımından hiçbir fark yoktu. Kendisine dua edildiğini bilen ve bilmeyen hasta grupları arasında beklenmeyen yönde fark vardı. Kendileri için dua edildiğini bilen hastalar, bilmeyenlere göre ameliyat sonrasında daha fazla derecede acı çektiler. Acaba bu durum, bu hastaların tanrının gözü önünde oldukları inancıyla fazla strese girmelerine mi bağlıydı? Ya da tanrının yardımından yararlanmak gerektiği yönündeki düşünceleri kendilerini gereksiz bir strese mi sokmuştu? Yoksa dua edilen gruba alınmalarını gerektirecek kadar ciddi bir sorunları olduğunu mu düşünmeye itmişti? Amerika'da bu araştırma için tam 2,4 milyon dolar harcandı ve araştırma Amerikan Kalp Dergisi gibi ülkenin saygın bir akademik dergisinde yayınlandı. Araştırma sonuçları yayınlandıktan sonra kimi ilahiyatçılar böyle bir araştırmanın yapılmış olmasını eleştirdiler. Bunun tanrının işine karışmak olduğunu ileri sürdüler. Sonuçlar istedikleri gibi çıkmış olsaydı, yine aynı itirazı yaparlar mıydı? Araştırmayı yapanın mantığı da, itiraz edeninki de saçma.

Dinin insanın ahlaki gelişimi konusunda belirleyici olduğunu, insanın ahlaki gelişiminin ancak dinle sağlanabileceğini ileri sürmek, bugün yaşadığımız yeni sorunlarda, toplumsal gelişmelerin ortaya çıkardığı değişikliklerde de dinin karar vermesi gerektiğini

savunmakla aynı şeydir. Bugünün toplumsal yaşantısında, binlerce yıl öncesinin yaşam tarzına ilişkin değerleri referans olarak kullanmak... Örneğin, kürtaj, tüp bebek konusu, kök hücre nakilleri, genetik mühendisliği, kadınların toplumsal yaşamdaki rolü, farklı türde cinsel eğilimler, ekonomideki gelişmeler, farklı üretim biçimleri içindeki sınıfsal ilişkiler, ücretin nasıl belirleneceği konusu. Saymakla bitmez. Bunların bir kısmı tek tanrıcı dinlerin doğduğu zamanlarda insanlığın gündeminde bile değildi. Gen mühendisliği gibi. Kutsal kitap referansıyla yaklaşılacak olursa gen mühendisliği alenen tanrının inayetine müdahaledir. Bazı durumlar içinse bilimsel zemin ve ahlaki normlarımız tümüyle değişti. Örneğin, kadının toplumsal konumu, kadın erkek ilişkileri, evlilik kurumunun düzenlenme biçimi, köleci dönemde erkeğe tanınan sosyal, cinsel serbesti. Artık erkeğin istediği sayıdaki kadınla evlenmesi, cariyelik kurumu, mehir meselesi, bunların hiçbirisi kabul edilebilir şeyler değil. Kimi akılsızların kürtajı, dinde yerinin olmadığı gerekçesiyle yasaklamaya kalkması, faşizan bir komiklik oluyor. Kürtaj hakkında böyle düşünenlerin evlerine buzdolabı sokmamak gibi bir tavırları söz konusu değil şüphesiz.

Günümüzde insanın gündelik ve toplumsal yaşantısıyla ilgili konularda dinin karar verebileceğini savunmak ya da bir biçimde dini bu konulara müdahil olacak biçimde devreye sokmak, insan aklının gelişmesine, toplumsal yaşantının değişimine, yaşam tarzımıza ilişkin normlara dinsel sınırlama getirmek anlamına gelir. Böyle bir tutum hiç uygulanabilir değildir. Dinin kuralları çağın gereksinimlerini belirlemeye kalktığında ortaya ilkel bir dikta rejimi çıkar, sürdürülebilirliği yoktur. İnsanın üç milyon yıllık evrim hayatı içinde kazandığı genetik şifresine, o şifreye yerleşmiş bulunan yaratıcılık, araştırıcılık genlerine aykırıdır. Akla sınır konulamaz, vicdan ve ahlak dine tabi tutulamaz. İyi ve kötü yargıları zaman içinde değişebilir ve binlerce yıl önce yazılanlar değişimi belirleyici kabul edilemez. İnsanlık herkesin ortak çıkarlarını gözeterek ortak değerlerini oluşturma çabası içinde olmalı.

Dinle toplumsal yaşamı geliştiren bilimi birleştirmeye, uyumlu hale getirmeye yönelik girişimler, en nihayetinde din cephesinden geliyor. Bunun nedeni modern bilimin dinin hâkim olduğu bir zaman-mekân ilişkisi içine doğmuş olması. Dolayısıyla bilimdeki

gelişmeler dinin alanını sürekli olarak sınırlıyor. Bu durumda din kendisini reforme etme ihtiyacı hissediyor. Böyle olsa bile din ile bilimi uyuşturmaya yönelik her çaba dinin izlerini taşır ve sonuçta din cephesinden gelen kontrolcü bir müdahale olur.

Din 4000 yıl öncesine ait referanslarıyla aklı, bilimi engelliyor. Başka inanç sistemlerini kabullenmediği, o inanç sistemlerini benimsemiş olanları zorla dönüştürmeyi hedefleyen cihadist bir anlayışa sahip olduğu için hoşgörüden uzak, saldırgan bir karakter sergiliyor. Cinselliği hâlâ bir suç olarak kodluyor. Kadını aşağı ve günahkâr görüyor. Cinsellikteki günahı kadında görüyor.

1979 yılında Hayırsever Misyonerler Cemaati'ni kurduğu için Nobel Barış Ödülü verilen, bir dönem Kalküta'da Hıristiyanlık dersleri vermiş, Arnavut bir Katolik olan Rahibe Teresa ödülü alırken yaptığı konuşmada "Barışın en büyük düşmanı kürtajdır." demişti. Amerika'da yine kürtaj karşıtı çalışmaların başını çeken isimlerden birisi Randall Terry, kürtaj yapan hekimleri kast ederek şöyle diyordu: "Ben ya da benim gibiler bu ülkeyi yönetmeye başladığımızda kaçsanız iyi edersiniz, çünkü sizi bulacağız, yargılayacağız ve infaz edeceğiz. Biz eşit olmak istemiyoruz. Çok dinlilik istemiyoruz." (aktaran Dawkins R 2012: 364). Din böyle bir şey.

En iyisi bütün bu konularda karar verme yetkisini, bilime, insanlığın kendi toplumsallığından üreterek biriktirdiği temel ahlaki değerlerine bırakmak, dinsel referansları, kutsal kitapları işin içine hiç karıştırmamak.

5. Dinde cihat: İman mı, siyaset mi, savaş mı?

Cihat Arapça bir sözcük. "Cehd" kökünden türetiliyor. Bu kelime "gayret etme", "bütün gücünü kullanma" anlamına geliyor. "Cihat" kelimesi ise dini yaymak amacıyla silah kullanılarak yapılan savaş anlamında kullanılıyor. TDK sözlüğünde "din uğruna yapılan savaş" olarak tanımlanıyor. Yine de, anlamını daha geniş bir çerçevede alacak olursak, İslam'da cihat, yani dinin yayılması mücadelesi, dört şekilde gerçekleştiriliyor: Kalple (insanın şeytana karşı kalbini sağlam tutması), dille (İslam'ın sözle yayılmaya çalışması), elle (insanın dinde belirtilen doğru şeyleri yapması) ve kılıçla. Kılıçla cihat, İslam düşmanlarının fiziksel olarak alt edilmesini ifade ediyor. Belli ki en son aşama bu.

Kuran'da cihatla ilgili çok sayıda ayet var: "Özellikle size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın." (Bakara 190). "Dokunulmazlıklar karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın." (Bakara 194). "Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı." (Bakara 216). "İman edenler, Allah yolunda cihat edenler... Allah'ın rahmetini umabilirler." (Bakara 218). "Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz... Allah'ın rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır." (Al-i İmran 157). "Onlar ki hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler... ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları... cennetlere koyacağım." (Al-i İmran 195). "Ey iman edenler... bölük bölük savaşa çıkın, yahut gerektiğinde topyekûn savaşın." (Nisa 71). "Allah yolunda savaşın." (Nisa 74). "İman edenler Allah yolunda savaşırlar." (Nisa 76). "Ey Muhammed Allah yolunda savaş... Müminleri de savaşa teşvik et." (Nisa 84). "Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün." (Nisa 89). "Müminlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler eşit olamazlar." (Nisa 95). "Düşman topluluğunu takip etmekte gevşeklik göstermeyin." (Nisa 104). "Ortalıkta fitne kalmayıp, din tamamıyla Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın." (Enfal 39). "Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın." (Tevbe 14). "İman edip de... Allah yolunda cihat edenler Allah katında en büyük dereceye sahiptirler." (Tevbe 20). "Eğer gerektiğinde savaşa çıkmazsanız, Allah sizi azap ile cezalandırır." (Tevbe 39). "Allah kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever." (Saff 4). "Allah'a ve Resulüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz." (Saff 11). "Ey peygamber kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir." (Tahrim 9).

Durum tartışmaya yer bırakmayacak denli açık. İslam'ı yaymak için, Müslüman olmayanlarla savaşılacak, bu uğurda mal ve can ortaya konulacak, en sert biçimde şiddet uygulanacak, öldürülecek. Cihat bu oluyor. Cihat İslam'ı yaymak, gayrimüslimleri doğru yola, Allah yoluna getirmek için gerekli kutsal bir savaş olarak gündeme getiriliyor.

Yahudiliğin diğer dinlere, kendinden olmayanlara karşı tutumu çok daha sert. Hepsinin öldürülmesi gerektiğini söylüyor: "Sen benim savaş çomağım, savaş ilahımsın, ulusları parçalayacak, krallıkları yok edeceğim seninle, seninle atlarla binicilerini, savaş arabalarıyla sürücülerini kırıp ezeceğim, erkeklerle kadınları, gençlerle yaşlıları, delikanlılarla genç kızları, çobanla sürüsünü, çiftçiyle öküzlerini, valilerle yardımcılarını darmadağın edeceğim." (Yeremya 51: 20–23). "İşte rabbın acımasız günü geliyor. Ülkeyi viraneye çevirip içindeki günahkârları ortadan kaldıracağı, gazap ve kızgın öfke dolu gün geliyor." (Yeşaya 13: 9). "Onları tamamen yok edeceksin, onlarla ahdetmeyeceksin, onlara acımayacaksın." (Tesniye 7: 1–3). "Musa savaştan dönen ordu komutanlarına öfkelendi. Onlara bütün kadınları sağ mı bıraktınız diye çıkıştı. Bu kadınlar Balam'ın verdiği öğüde uyarak Peor olayında İsrailler'in rabbe ihanet etmesine neden oldular. Bu yüzden rabbin topluluğu arasında ölümcül hastalık baş gösterdi. Şimdi bütün erkek çocukları ve erkekle yatmış kadınları öldürün. Yalnız erkekle yatmamış genç kızları kendiniz için sağ bırakın." (Çölde Sayım 31: 15–18).

Ama bu tutum cihat olarak nitelenebilir mi? Zira o yalnızca İsrailoğulları'nın dini, Tevrat yalnızca İsrailoğulları için yazılmış. Dolayısıyla Tevrat'ın kendinden olmayanlara karşı bu şiddet dolu, vahşi tutumu, diğerlerini Yahudiliğe döndürmek amacı taşıyor olamaz. İsrailoğulları, kavim tipindeki toplumsal örgütlenme aşamasında kendilerini koruyabilmek, ayakta kalabilmek için diğer kavimlerle savaşıyorlar. Savaştaki amaçları dinlerini yaymak değil. Savaş o dönemde ticaret yollarını elde tutmanın yolu. Bir tür üretim biçimi. Dolayısıyla İslam'daki cihat, dini askeri yollar da dahil, değişik yöntemlerle yaymak yönündeki strateji Musevilik için geçerli görülemez. Musevilik'teki şiddet, kendisini dinen kabul ettirmek için değil. Amaç dini yaymak değil. Kendi kavmini köleci savaşlarda korumak, Kenan'a ulaşmak.

Zaten Eski Ahit'in diğer kavimlere karşı takındığı şiddet tutumu Yeni Ahit'te düzeltiliyor. Ancak Yeni Ahit, bu kez Hıristiyanlığı yaymak hedefini kendisine misyon ediniyor. İbraniler 10'da durum tarif ediliyor. İsa'nın kendisini bütün insanlığın günahlarının kefareti olarak tanrıya sunmasından sonra tanrı O'nu sağına

oturtuyor. Mesih'in kendisini feda etmesi bütün günahları için sonsuza dek geçerli olacak tek bir kurban sunma olarak yorumlanıyor. Kutsal ruh da bu duruma tanıklık ediyor. Rab diyor ki "O günlerden sonra onlarla yapacağım anlaşma şudur: Yasalarımı onların yüreklerine koyacağım, zihinlerine yazacağım. Sonra şunu ekliyor: Onların günahlarını ve suçlarını artık anmayacağım."

Yeni Ahit, İbrahim ve Musa sonrası dönemin yeni anlaşması, yani İncil, Eski Ahit'i düzeltmeye çalışıyor. Zaten dönem gelmiş, kent yaşamına geçilmiştir. Bu bakımdan İslam'daki cihat stratejisinin ilk aşamasıyla yetiniyor, Hıristiyanlığa inandırmak için yasaları yürek ve akla koymak istiyor, Tevrat'taki şiddeti ortadan kaldırıyor. Bu düzeltme ancak Hıristiyanlığın devlet dini haline geldiği aşamaya kadar geçerli. Sonrasında Roma adaletini zaten Hıristiyanlığı kullanarak tesis ediyor. Ancak kuruluş ve yayılış aşaması için İncil yumuşak, kalbi ve gönülden bir yayılma stratejisini benimsiyor.

İncil Efesliler'e mektupta (6: 12–18) şöyle yazıyor: "Çünkü savaşımız insanlara karşı değil, yönetimlere, hükümranlıklara, bu karanlık dünyanın güçlerine, kötülüğün göksel yerlerdeki ruhsal ordularına karşıdır." İsa dünyevi bir krallık istemiyor. Krallığını öte dünya için düşlüyor. Yeni Ahit'te cihat stratejisinin gündemden düşmesinin nedeni bu: "Benim krallığım bu dünyadan değildir... Krallığım bu dünyadan olsaydı, yandaşlarım, Yahudi yetkililere teslim edilmemem için savaşırlardı. Oysa benim krallığım buradan değildir." Bu son cümlenin Kuran öğretisine göre çok önemli bir farklılık ifade ettiği açık. Dini yaymak için yapılan savaş, cihat, Kuran'ın emriyken, savaştan kaçmak yasaklanırken, İsa savaştan kaçıyor ve inananlarına da aynısını öneriyor.

İsa bunu bilinçli olarak yapıyor. Eski Ahit 2000 yıl öncesinin toplumsal ilişkilerini yansıtıyor. İçinden çıktığı köleci kent devletinden kavimsel kaçışı öyküleştiriyor. Eski Ahit kavimler arasındaki savaşların güncesi gibidir. Musa kavmini ayakta tutabilmek, uluslaştırabilmek için, içinde yaşadığı toplumsallığın kurallarıyla hareket ediyor, savaşıyor. Sonra dönem değişiyor. İsa bir Yahudi olarak dünyaya geliyor. Doğduğunda Kenan Ülkesi Roma'nın elinde. Köleci toplumsal ilişkiler belirleyici. Eski Ahit'in temel öğretisini, insanlığın en temel değerlerini ifade eden 10 Emri yaymak

üzere işe koyuluyor. Yahudiliğin Roma iktidarıyla, köleci düzenle iç içe geçmişliği, kendisini, misyonunu yaymak faaliyetinde, kendi ırkıyla, kendi diniyle karşı karşıya getiriyor. Ölümünden sonra izleyenleri bu yaman çelişkiyi fark ediyorlar. Hıristiyanlığı evrensel bir dilde kurabilmek için hem mevcut kavmi bağlantılarından kopmaları gerektiğinin, hem de insani değerlere seslenen bir içerik ve biçemin lazım geldiğinin farkına varıyorlar. Yeni Ahit bu nedenle Eski'sini düzelterek kendisini kuruyor. Bu din felsefesi bakımından önemli bir ilerleme olarak görülebilir.

İsa dinini devletleşsin diye kurmuyor. Eski ve Yeni Ahitler arasındaki farklılık bununla da ilişkili. Eski Ahit İsrailoğulları'nı uluslaştırıp, devletleştirmeyi, bir ülkeye yerleştirmeyi planlayan siyasi bir kitap. Böyle olduğu için İsrailoğulları'nın bütün göç ve devletleşme sürecini ifade ediyor. Kavimler arasındaki savaş ve şiddet olduğu gibi Eski Ahit'e yansıyor. Yeni Ahit ise öğreti olarak şekilleniyor. İman ve iyilik dağıtıyor. Eski Ahit, içinde bulunduğu toplumsallığı öyküleidiği için bol şiddet içeriyor. Ama bu şiddet doğrudan dinin yayılma misyonuna kilitlenmiş bir şiddet değil. Devletleşme sürecinin içinde gelişiyor. Eski Ahit Hezekiel 39: 18-20'de şöyle yazıyor: "Egemen rab şöyle diyor: ... Başan'ın besili hayvanlarının... etini yiyip, kanını içer gibi yiğitlerin etini yiyip, dünya önderlerinin kanını içeceksiniz.... Sarhoş oluncaya dek kan içeceksiniz."

Rab devam ediyor: "Boğazlanmak üzere eğileceksiniz hepiniz. Çünkü çağırdığımda yanıt vermediniz." (Yeşaya 65: 12). "Yanımda halklardan kimse yoktu. Öfkeyle çiğnedim onları, gazapla ayaklarımın altına aldım. Kanları giysilerime sıçradı, bütün elbisemi kirletti. Çünkü öç alma günü yüreğimdeydi. Halkımı kurtaracağım gün gelmişti." (Yeşaya 63: 3–4). "Öfkeyle halkları çiğnedim. Onları gazapla sarhoş ettim. Yerlere akıttım kanları." (Yeşaya63/6). Daha fazla uzatmaya gerek yok. Buna benzer sonsuz satır var Eski Ahit'te. Üstelik bu cümleler Rabbin Gücü ve Yargı ve Kurtuluş gibi bölümler içinde yazılmış. Tevrat'ın rabbinin, yargısının yaklaşımı bu.

İsa işte bu yolda devam edemeyeceğini anlıyor. İsrailoğulları uluslaşabilmek, devletleşebilmek için, köleci üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bir mekânda, diğer kavimlerle hesaplaşmak

zorundalar. Tevrat kavimler boğazlaşmasını öyküleştiriyor. Bu haliyle hiç kutsal değil. Bu kadar dünyevi ve siyasi. Tamamen güncel bir kitap. Köleci toplumsallığın vahşetini olduğu gibi kabullenip, yansıtıyor. Şiddeti var olmanın gerekliliği halinde kullanıyor. O dönem için hiç şaşırtıcı değil. İsa 2000 yıl sonra dinin kavmi sınırlılığını aşmak için yola koyuluyor. Bunun için dilini evrenselleştiriyor. Evrenselleştirme çabası bütün insanlığa seslenecek bir kitap yazımını gerekli kılıyor. Kitabın evrenselleştirilmesi için Eski Ahit'in mekânsal ve zamansal sınırlarının kırılması gerekiyor. Bu kaygıyla İsa kitabını, dilini şiddetten arındırıyor. Zaten ortada bir kavmin devletleştirilmesi sorunu da kalmamış, bu problem aşılmış. Dolayısıyla, içinde yaşadığı ve Musa'nın dönemine göre tamamen farklı olan toplumsallık, kendisine Eski Ahit'i aşacak bir içerik ve biçem kurma olanağı da sunuyor. İsa "bütün eski günahları affettim" diyerek eski defterleri kapatıyor. Dinini daha felsefi bir düzleme yerleştiriyor, dönemsellikten kurtarıyor.

Luka 6'da düşmanları sevmeyi, başkalarını yargılamamayı öneriyor. "Düşmanlarınızı sevin. Sizden nefret edenlere iyilik yapın. Size lanet edenler için iyilik dileyin... Bir yanağınıza vurana, öbür yanağınızı da çevirin." (Luka 6: 27–29). "Başkasını yargılamayın... Suçlu çıkarmayın... Başkasını bağışlayın." (Luka 6: 37–38).

Bu haliyle cihat İslam'ın stratejisi olarak kalıyor. Yeni Ahit siyasi ve askeri boyutlu cihadist felsefeyi reddederek, bu yaklaşımı barışçıl, hümanist bir tarzda aşarak, cihatta İslam'ı yalnız bırakıyor. İslam Tevrat'ın şiddet stratejisini, tamamen dini yayma hedefine bağlayarak benimsiyor. Din savaşını, Allah emri olarak kutsuyor. Şu ayet, İslam'ın yalnızca cihat konusunda değil, aynı zamanda şiddet bakımından da Hıristiyanlık'tan ne kadar uzak ve Museviliğe ne kadar yakın düştüğünü gösteriyor: "Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın öldürülür." (Bakara 178).

Cihat İslam'ın temel ilkelerinden birisidir. Müslüman'ın din yolunda savaşması, öldürmesi, canını vermesi Allah'ın emridir. Bu yasa İslam'ın ontolojisinde mevcuttur. Genetik kodları arasındadır. Yoruma bağlı değildir. Onlarca ayette netleştirilmiş, kesinleştirilmiş, kutsanmıştır. Bugün İslam dininin fundamentalist biçim kazanmasının nedeni budur. Aydınlanmanın

belirlediği toplumsallığın zayıflamasının doğal sonucu olarak özellikle çevre ülkelerde din geri dönerken, başı İslam çekiyor. İslam, Aydınlanma'nın sınırlandırmasından kurtulduğunda aslına rücu ediyor, özüne dönüyor ve özündeki cihadist ilkeyi yeniden hatırlayıp, yorumlayarak, yaşama geçiriyor.

Bugün dünyanın büyük merkezlerini, kendince yüce dini değerler adına kana bulayan fundamentalizm İslam'daki cihada denk düşüyor. Kendi haline bırakılmış olmasından yararlanarak siyasi yığınak yapmayı fırsat bilmiş İslam, bu uygun ortamda, devletleşme yönündeki genetik şifresini hatırlıyor. Uygun koşullarda ontolojisindeki cihadist çekirdek tomurcuklanıyor, açılmaya başlıyor. Din adına savaşmayı, ölmeyi ve öldürmeyi kutsayan bir dinden, başka bir şey beklemenin anlamı olmadığını anlamak zorundayız.

6. İslam'da şeriat konusu

Din, siyaset ve cihat söz konusu olduğunda gündeme giren bir diğer konu şeriat. Şeriat İslam'a özel, İslam'da karşılığını bulan bir kavram. Arapça kökenli bir kelime. İslam'daki ibadetler, davranışlar, uygulamalar ve cezaları içine alan, yani dini hukuka ait kavram ve kuralların tümünün oluşturduğu sisteme şeriat deniyor. Kısaca "kanun" anlamına geliyor. Şeriat uygulamaya ilişkin sistem. Şeriat pratiğinin yaşama geçireceği hukuksal düzenlemelerle ilgilenen çalışmalara ise "fıkıh" adı veriliyor. Fıkıh, şeriatın ne olduğunu belirliyor.

Waardenburg (2011: 22) normatif bakımdan (inanç hakikatleri ve davranış normları olarak) İslam'ın, beş temel kaynağa dayandığını yazar: 1- Mutlak otoriteye sahip ve yoruma (tefsir) dayalı perspektifle de incelenebilen Kuran. 2- Sünneti (gelenekler) oluşturan hadisler, yani Muhammed'in sözleri. 3- Yalnızca dini düzlemde değil, bireysel ve toplumsal düzlemde de davranışları, yaşam tarzını düzenleyen dini kanunun (şeriat) talimatları. 4- Kelam metinleri: Doğru teolojik doktrinlerle ilişkili olup, aklın kullanımı ve İslam'ın dışında ya da içinde yer alan ve yanlış olduğuna hükmedilen doktrinal konumların çürütülmesine dayanır. 5- İnananları manevi konularda aydınlatmaya çalışan tasavvuf metinleri (Waardenburg J 2011: 22).

Yukarıdaki çerçeveye göre, İslam şeriatı esas olarak Kuran ve

sünnete dayanıyor. Etimolojik olarak "yol, mezhep, metot, âdet, insanı su içilecek bir kaynağa götüren yol" manalarına geliyor. Pratik düzlemde ise dinin insan eylemleri ve dünya ile ilişkili hükümlerinin tamamını ifade ediyor. Arapçadaki "şerea" kökünden türetilmiş ve şeriat hükmü koymak demek oluyor.

Ne Musevilik'te ne de Hıristiyanlık'ta özel bir hukuk düzeninin inşa edilmediği, bu ikisinin kutsal kitabının da toplumsal yaşamın genel ahlak kurallarını düzenlemekle yetindikleri ortada. Bu nedenle İslam'dakine benzer bir şer-i düzen yapısına yönelmezler. Bu farklılık Kuran'ın Şura suresi 13. ayetinde de belirtilmiştir: "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din (şeriat) kıldı." Bu ayet açık olarak, İslam için uygulamada zorunluluk gösteren din yolunun şeriat olduğunu belirtiyor. Allah'ın söyledikleri Nuh, İbrahim, Musa ve İsa için tavsiye niteliğindeyken, Muhammed ve ümmeti için şeriat hükmü niteliğinde belirleyici oluyor. Belli ki Muhammed kendi yolunu, yine peygamber olarak gördüğü öncekilerden ayırıyor. Allah'ın dini esas olarak kendisine verdiği ayrımını yapıyor. Diğer dinleri bir anlamda belirsiz kılıyor ve benimsenmesi keyfiyete bağlı tavsiye niteliğindeki düzenlemeler derecesine indirgiyor.

Muhammed'in ölümünden sonra şeriatın kaynakları olarak Kuran ve sünnet yetersiz kalıyor. Zira dönem, koşullar değişiyor. Yeni gelişmeler yaşanıyor. Kuran ve sünnet bu gelişmelere yanıt üretemiyor. Bunun üzerine yorumsal nitelikli insani, yerel ve dönemsel özellikleri olan hüküm kaynakları devreye sokuluyor. İcma ve kıyas bunlardan.

İcma, İslam adamlarının görüş birliği içinde bulundukları konuları; kıyas ise birbirine benzeyen meselelerin hükümlerinde de benzerlik bulunması gerektiği düşüncesinden hareketle oluşturulan yeni hükümleri (içki içme yasağından hareketle uyuşturucuya da yasak konulması gibi) ifade ediyor.

Bu durumda olağan olarak İslam'ın ve şeriatın kutsallığı konusu iyice sorgulanır hale geliyor. Muhammed'in sözlerinin, davranışlarının, vahiylerinin kutsal olduğu kabul ediliyordu. Vahiyler Allah tarafından gönderilmişti. Muhammed'in bunlara uygun yaşayıp, söylediği konusu tartışmasızdı. Dolayısıyla Kuran ve sünnetin

Allah'ın sözü ve/veya yaşama geçirilmiş uygulamaları olduğu konusunda tam bir mutabakat söz konusuydu. Ancak icma ve kıyasın böyle olmadığı kesindir. Bir kere Kuran ve sünnete göre yorum yapacak, gelişmeleri değerlendirecek İslam adamlarının seçilmesi konusu tartışmalıdır. Öte yandan icma ve kıyas, ne olursa olsun, Kuran'ı yoruma tabi tutarak, kutsallığını, dokunulmazlığını ortadan kaldırmış olmaktadır.

Nitekim bu tartışmalar İslam'ın içine de giriyor ve bu tartışmalarla bağlantılı olarak mezhepler ortaya çıkıyor. Bu gelişme bile Kuran ve İslam'ın dönemsel, konjonktürel karakterli olduklarını kanıtlıyor. Burada tartışılacak konu hangi mezhebin daha doğru noktada durduğu değil. Yeni gelişmeler karşısında Kuran'ın yetersiz kalmış olduğunun kabul edilmiş olması.

Hemen bütün mezhepler şeriatın dayanağı olarak Kuran ve sünnetin yanında icmayı da kabul ediyorlar. Yani güncel olaylarda ne yapılacağı konusunda güncel-dışarıdan desteğe açıklar. Ama iş bu noktadan sonra karmaşıklaşıyor, Hanefi ve Şafi mezhepleri kıyası, Şii Caferi mezhebi ise aklı dördüncü şeriat dayanağı olarak kabul ediyor. Hanbeliler ilk üç dayanak noktası dışında herhangi bir şeyi referans olarak almıyor. Zahiri mezhebi ise yalnızca Kuran ve sünneti dayanak alıyor. En tutucusu bu sonuncusu. Bu mezhep zamanı Muhammed'in ölüm anında durdurmuş bulunuyor.

Fıkıh toplumsal kuralları olduğu kadar insan davranışlarını da belirliyor. Farz (mutlak zorunluluk ifade eden eylem ve ibadetler), vacip (gerekli olduğuna inanılan ve farz kategorisine göre bir alt derece görülenler), sünnet (sevilen işler), mekruh (çirkin karşılanan davranışlar), haram (kesinlikle yasaklanmış davranışlar) olarak derecelendiriliyor.

İslam'ın şeriat düzeni ekonomi ve ticaretten, dini ritüellere, askeri hayata, giyim tarzına, evlenmeye kadar her alanda belirleyici hükümler getiriyor. Böylece Muhammed en başından itibaren şeriat düzenini kurmaya yöneliyor. Bu, Allah'ın uygun gördüğü, kutsadığı, kurallarını ilk elden Kuran'da belirlediği, sünnetin bunun üzerine esas yol gösterici olduğu siyasi, toplumsal bir düzendir. Bu düzenin dayanakları arasında Kuran ve sünnet dışında İslam adamlarının yorumları da vardır. Bütün bu halleriyle Kuran ve şeriat tamamen dünyevidir. Şeriat dayanaklarının gösterdiği Allah

yolunun dışında yaşayıp, davrananların cezalandırılacağı kesindir.

"Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitap'ı (Kuran'ı) gönderdik. Artık ... Allah'ın gönderdiği ile hükmet, sana gelen gerçeği bırakıp da arzularına uyma. Ey ümmetler her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiğinde (yol ve şeraitlerde) sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın." (Maide 48). Kuran hükümlerine göre yaşayacaksınız deniyor ve Kuran'ın şeriat yolu diğer ümmetlerden ayrılıyor. Ancak Maide suresi diğer dinlerin yolunu da şeriat olarak niteliyor. "İyi işler yapın ve birbirinizle yarışın" diyor.

Kuran şeriatın sahibi olarak Muhammed'i belirliyor: "Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy, bilmeyenlerin isteklerine uyma." (Casiye 18). İslam şeriattır. Uygulayıcısı anlamında sahibi Muhammed'dir. Şeriatın dayanakları kanun hükmündedir: "Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana cana, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır. Her yaralama misli ile cezalandırılır. Kim bunu 'kısası) bağışlarsa kendisi için o kefaret olur. Kim Allah'ın indirdiği hükümler ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir, zalimlerdir." (Maide 44 ve 45). Kuran şeri düzenin dayanaklarının kesinliği konusunda uyarmaya devam ediyor: "Allah'ın sana gönderdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitap'ı hak ile indirdik." (Nisa 105). "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte bu Kuran bizim indirdiğimiz mübarek kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin." (En'am 153 ve 155).

Kuran tek belirleyicidir ve seçenek yoktur: "Allah ve resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve resulüne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur." (Ahzab 36).

Aslında Kuran'ın hükümleri çok açık. Bir düzen belirliyor. Bu düzen toplumsal yaşamın her alanına el atıyor. Kesin hükümler getiriyor. Muhammed sonrası dönem için, artık Kuran'ın yazımı da tamamlanmıştır, ortaya çıkan gelişmeler konusunda ne yapılacağına dair tartışmalarda mezhebi farklılaşmalar ortaya çıkıyor.

Ancak durum değişmiyor. Bütün mezhepler Kuran ve sünneti temel referans noktası olarak alıyorlar. Kuran'ın ve Muhammed'in hükümleri karşısında bireyin seçme şansı bulunmuyor. Seçmeye kalktığında sapık ilan ediliyor. Böylece İslam Kuran dışında herhangi bir yaşam alanı bırakmıyor. Önceden indirilmiş kitapları da kutsal saysa bile dönemlerinin kapandığını ilan ediyor. Diğer inanç sistemlerine ve inanmayanlara savaş açıyor. Herkesi kendi şer-i yolunda yaşamaya mecbur bırakıyor. Şeriat kurmak için cihat ilan ediyor.

Bütün bunlar, İslam'ın tamamen katı, hiç esnemeyen bir toplumsal düzen inşası konusunda ne kadar kararlı olduğunu gösteriyor olsa gerek. Bu nedenle günümüzde İslam adına şeriat düzeni kurmaya çalışan fundamentalist akımların referans noktasının da Kuran ve İslam olduğu çok açık. "Kana kan, buruna burun, dişe diş, kulağa kulak" diyen bir kutsal kitabın önerdiği yaşam tarzının hayata geçirilmesi için verilecek mücadele sürecinde nasıl kanlı hesaplaşmaların yaşanacağı da ortada. Bu nedenlerle fundamentalist, cihadist İslamcı hareketlerin gerçek İslam'ı temsil etmediği, gerçek İslam'la alakası olmadığı yönündeki tezlerin hiçbir geçerliliği bulunmuyor. Tam tersine Kuran referansıyla hareket edenlerin esas olarak bunlar oldukları kabul edilmeli.

Zaten böyle olması gerektiğini açıkça savunanlar da var. Bunlar insanların kaçınılmaz olarak en temel ilahi öğretilerle, yani şeriat kapısındaki bilgilerle eğitilmesi gerektiğini doğrudan yazıyorlar (Diyaroğlu S 2005: 27).

Şeriatın dayanağı olarak, toplumların gelişiminin ortaya çıkaracağı yeni dünyevi meseleler konusunda, kuran ve sünnet dışında icma ve kıyasın geçerliliğini kabul eden mezheplerin ise Kuran'ın orijinalliğiyle oynadıkları, O'nun belirlediği şeriat yolunun dışına çıktıkları ortada. O nedenle bugün cihadist akımların eylem ve fikir dünyasını günün koşullarıyla bağdaşmaz gören, dinlerini güncel gelişmeler ışığında değerlendirmek gereği hisseden İslamcılar neden Kuran'ın yorumuyla, Kuran'ı güncellemekle yetindiklerini, neden şeriatı reforme etmeye çalıştıklarını, hazır reforma başlamışken neden insanlığın ortak yürüyüş yolunun ürettiği akli değer ve düşünce sistemlerini kabul etmediklerini açıklamak zorundalar.

Belli ki İslam zorlanıyor. Toplumsal gelişmenin yarattığı yeni insani ve toplumsal meseleler bir yandan, bilimlerdeki, felsefedeki, hukuktaki gelişmeler öte yandan İslam'ı sıkıştırıyor. Toplumsallığın çağdaş biçimleri yaşam tarzında bununla uyumlu değişiklikler yaratıyor. Ahlak anlayışı, yaşam biçimi, giyim şekli, kadınların toplumsal yaşamdaki konumu, kadın erkek ilişkileri, farklı cinsel tercihler, mülkiyet biçimlerinin yeni formu, iyi ve kötü kodları baştan aşağı değişiyor. Gelenekler, görenekler, inançlar mecburen akıl süzgecine giriyor, sorgulanıyor. Artık kadının eve hapsedilmesi, mirasın Muhammed dönemindeki gibi pay edilmesi, bir erkeğin istediği sayıda kadını "alması" mümkün olmuyor. Bu liste sayısız örnekle uzatılabilir. Gereksiz. Görmemiz gereken şey, gerçek İslami referansların artık yetersiz de değil, tüm toplumsal konularda geçersizleşmiş ve toplumsal gelişmenin önünde engel halini almış olması. Kimi mezhepler bu gerçekliği fark ederek şer-i yolu Kuran ve sünnet dışı dayanaklarla yeniden kurmaya, ikna edici, kabul edilebilir kılmaya çalışıyorlar. Diğer akımlar ise katı biçimde 600 senelerinin Kuran'ında ısrar ediyorlar ve kabulü kesinlikle olanaksız cihadist bir yolda fundamental kurguyla yol almaya çalışıyorlar. Taliban, El-Kaide, IŞİD gibileri işte bu çizgiden türüyor. Ancak reformcu gayretleri, icma ve kıyasçı mezhepleri çağdaş kılmaya yetmiyor. Reform da olsa referans noktaları Kuran ve sünnet olduğu ve hâlâ günümüzden 1400 yıl önceki bir dönemin siyasi aklına takılıp kalmış oldukları için.

Öte yandan, ontolojik manada şeriat düzenlemelerinin kapsamına giren, ancak yine dinin ontolojik yapısı nedeniyle reform konusu edilmeleri de kesinlikle ihtimal dahilinde bulunmayan konular da var. Bunlar özellikle bilimler alanında yer alıyor. Evrim ve genetik bilimlerinin ilgi konuları tamamen bu kapsamda. Bilim giderek çok daha net ve tanımlı biçimde cansız ve canlı evrenin evrimi konusunda bilgi biriktiriyor, bu bilgileri kuramsallaştırıyor. Temel biyoloji ve fizik alanlarında baş döndürücü gelişmeler var. İnsanlık artık evrenin nasıl ortaya çıktığını aydınlatıyor, Mars'ta kalıcı yerleşim mekânları oluşturmayı planlıyor, yapay doku ve organlar yapıyor. Bunların hiç birisinde herhangi bir aşkın öznenin parmağı, dahli yok. Bu konuların hiç birisi hakkında tek tanrıcı kitaplarda tek bir kelime yok. Hepsi tamamen insan eseri. Bu

konularda, ne kadar reforme ederseniz edin, hiçbir din ve kutsal kitap bir adım bile ilerlemeye kaydedemez. Bunlar dinin herhangi bir şey söyleyebileceği konular değil, olamaz da. Din bu konularda bir şey söylemeye kalkarsa olası gelişmeleri de durdurur. Gen mühendisliğiyle ilgili olarak hiçbir din referans oluşturamaz, katkı sunamaz. Bunlar dinin reforme edilme imkânının bulunmadığı konular. Bu konularda dinin önünde iki yol var: ya tümüyle görmezden gelecek ya da esas referans noktasına körü körüne bağlanacak. Görmezden gelmek gündemden düşmek anlamına gelir. Bir süre sonra insanlığın geleceğinde, toplumsal inşa ve yönetimde tamamen unutulma ihtimalini kabul etmek demek olur. İkincisi, yani temel referans noktalarına katı biçimde bağlanmak ise dinde reformun olanaksız olduğunu kabul etmek, yani reformcu kimliğini reddetmek ve şeriatta icma ile kıyas referanslarının kullanılamayacağını ileri süren mezhebi ekollere tabi olmak anlamına gelir. Bu yolun da güncel gelişmelerden kopmak, dünya toplumundan, evrensellikten uzaklaşmak sonucunu vereceği, fundamentalist cihadist çizgiyi destekleme sonucu yaratacağı, kendi içine kapanmaya, gerçeklikle bağları yitirmeye neden olacağı kesin.

Hepsi dinin şeriat anlayışı için tam bir çıkışsızlık. Din düzeni toplumsal gelişmelerle, bilimsel ilerlemelerle bağdaşmaz. Dini halen hayatta tutunabilir kılan faktör kapitalist üretim ilişkilerinin temellendirdiği, yarattığı, içinden çıkılmaz hale getirdiği toplumsal sorunlardır. Bu sorun çözüldüğünde din ve şeriat düzeni var oluşunu sağlayan temeli yitirmiş olacak. Ancak günümüzün sorunu tam da bu. İnsanlığın kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı çaresizlik içinde debeleniyor olması.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kapitalizmin vahşileşmesi, anlam boşluğunun derinleşmesi, dinin yükselişi

Son yıllarda fundamentalist İslami hareketlerde bir yükseliş, bunların üzerine oturduğu toplumsal zeminde bir genişleme gözleniyor. Cihadist hareketler, dünyanın büyük merkezlerinde gerçekleştirdikleri katliamlarla insanlığın başına bela olmuş durumda. Bu zemin nereden besleniyor? Avrupa'nın başkentlerinde kimi mahalleler polisin giremediği, canlı bombaların doğup, büyüyüp, misyonlarını yerine getirmek üzere eğitildikleri mekânlar durumunda.

Kanımca bu dramatik gerçekliği kavrayabilmek için içinde yaşadığımız toplumsallığın, kapitalist üretim ilişkilerinin son 50 yıl boyunca geçirdiği değişim sürecine odaklanmak, sözünü ettiğimiz bu gelişmelerin ve insan psikolojisinin fundamentalist ideolojiye yakınlaşmasının kökenini orada aramaya başlamak gerekiyor.

1. Kapitalist üretim ilişkilerinde depresyonlu, krizli salınım

İlk kez Rus iktisatçı Kondratief, iktisadi verilerden yararlanarak kapitalizmin daralma/genişleme ya da bunalım/refah diye nitelenen salınımlı bir iktisadi karaktere sahip olduğunu ortaya çıkarmıştı (Mandel E 1991). Buna göre her genişleme dönemi 20–25 yıl sürer, bunu yine hemen hemen aynı süre devam eden bir daralma dönemi izler. Genişleme dönemi boyunca bütün iktisadi göstergeler olumlu yönde değişim gösterir. Ticaret hacimleri hem içeride hem de dışarıda artar, istihdam genişler, işsizlik düşer, kâr oranları yükselir, patronların yükselen kâr oranları karşılığında emekçi

sınıflara daha fazla ücret ödemesi olanaklı hale gelir. Daralma dönemlerinde ise her şey tersine döner.

Bu iktisadi sürecin altında Marks'ın (1978: 223–280) kâr oranlarının düşme eğilimi diye tanımladığı süreç yer alır. Teknolojideki gelişmeler, sabit sermaye yatırımlarının yükselmesi, teknolojinin (cansız emek) emek gücünün (canlı emek) yerini alması demektir. Dolayısıyla toplam sermaye yatırımı içinde canlı ve cansız emek bölmeleri arasındaki ilişki canlı emek aleyhine kayma gösterir. Oysa kapitalistlerin varlık nedeni olan şey canlı emektir. Çünkü üretimi sermayenin bu bölmesi gerçekleştirir. Canlı emek cansız emek bölmesi üzerinde çalışarak değer üretir. Kapitalist bu değerin bir kısmını üreten işçiye ücret olarak bırakır. Kalan kısmına ise artı değer olarak el koyar.

Ücretin belirlenmesinin biri nesnel diğeri ise öznel olmak üzere iki belirleyici kriteri vardır. Nesnel kriter, ücretin, üretimi sürdürecek birey işçinin ve bakmakla yükümlü olduğu ailesinin yeniden üretimini sağlayacak düzeyde olmasıdır. Bu kritik sınır bütün kapitalist ülkelerde asgari ücret olarak yasallaştırılmış ve meşrulaştırılmıştır. Asgari ücret, altına düşüldüğünde, emek gücünün üretimi gerçekleştiremeyecek kadar niteliksiz duruma düştüğü kritik eşiği ifade eder.

Ücretin belirlenmesindeki öznel faktör ise işçi sınıfının sergileyeceği sınıf mücadelesidir. İşçi sınıfı, içgüdüsel olarak, ücret düzeyini açlık ve/veya asgari geçim sınırının üzerine çekmeye çalışır. Sonuç olarak ücret sınıf mücadelesi konusu olur ve bu mücadele sonucunda belirlenir. Burjuvazi ücretleri gerekli nitelikteki emek gücünün yeniden üretimini sağlayacak asgari düzeyde tutmaya çalışırken, sınıf mücadelesi bu düzeyi yukarı ittirici bir işlev görür. Ancak bu ilişki önünde sonunda kapitalist üretim ilişkileri içinde gerçekleşir. İşçi sınıfı, sınıf mücadelesiyle ücretleri ne kadar yükseltmeyi başarsa da sömürüye maruziyeti, bu düzen içinde, kalıcıdır.

Artı değer ise burjuvazi tarafından, bir yandan üretim ölçeğini genişletecek sabit sermaye yatırımları olarak, bir yandan kendi bireysel tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılır. Bir kısmı ise yedek fon olarak bir yerlerde saklanmak zorundadır.

Teknolojinin gelişmesi, yani cansız emeğin canlı emeğin, yerine

geçmesi sürecinde, kâr oranının (artı değerin, canlı ve cansız emek olarak toplam sermayeye olan oranı) yükselmesinin tek koşulu, üretime sokulan yeni cansız emeğin (teknolojinin) sağlayacağı verimlilik artışıdır. Eğer yeni yatırımlar, artı değeri esas üreten canlı emeğin azaltılmış olması karşılığında, üretim döngüsünün verimliliğini artırmış ise; yani birim zamanda üretilen meta miktarı artmış, üretilen meta bir kullanım değeri olarak daha nitelikli-kullanışlı hale gelmiş, verimlilik artışı aynı zamanda birim metanın üretim maliyetini düşürmüş ise; kâr oranlarının artışı olanaklı hale gelmiş demektir. Bu gelişme, sayısı azalmış olsa bile, canlı emeğin birim zamanda daha ucuza ve daha çok meta üreteceği anlamına gelir. Eğer böyle olursa kullanım değeri yükselmiş aynı meta, piyasada daha çok satılabilme olanağını yüklenmiş olur.

Teknolojiye, yani cansız emeğe yatırım, dolayısıyla üretimde canlı emeğin cansız ile ikâme edilmesi kaçınılmaz bir süreç. Kapitalistler birbirleri karşısında rekabet avantajı yakalayabilmek için zorunlu olarak teknolojiye yatırım yapıyorlar. Bu nedenle canlı emeğin ikame sürecinin engellenmesi olanaklı değil.

İşte burada kapitalist üretim döngüsünün sürekliliği bakımından kritik bir başka sorun devreye giriyor. Cansız emeğin, canlıyı ikâme etmesi, üretimde işçi sayısının ve istihdam olanaklarının azalması anlamına geliyor. Kapitalist üretim ilişkileri zaten işsizlere ihtiyaç duyar. İşsizler ücretleri asgari düzeyde tutmanın, işçi sınıfına asgari ücretle ve hatta altında çalışmayı kabul ettirmenin en stratejik araçlarından birisidir. Ancak sermayenin organik bileşiminin yıllar içinde yükselmesi (yani sermayenin canlı ve cansız emek bileşenleri arasındaki dengenin canlı aleyhine çarpılması) işsizliğin artışı anlamına geliyor. Üretimin giderek sermaye yoğun karakter kazanması kapitalist dünyada işsizlik oranlarını standart, kabul edilebilir, makul sayılan seviyenin üzerine taşıyor. Ortalama işsizlik giderek daha yüksek bir seviyeye yerleşiyor. İşsizlikteki bu artışı teknolojinin, yani üretim ilişkilerinin kendisi yaratıyor. Bu haliyle işsizlikte teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan bu artış eğilimi yapısal işsizlik olarak tanımlanıyor.

Eskiden işsizlik daha çok daralma dönemlerinin sorunu olarak ortaya çıkar ve genişleme dönemlerinde, hiçbir zaman sıfırlanmasa da, oran olarak azalırdı. Bugünkü durum tamamen farklı.

İşsizlik genişleme dönemlerinde de artışını sürdürüyor. Nedeni genişlemenin yeni teknolojik yatırımlarla olanaklı olabilmesi. Teknolojideki eskime, aynı teknolojinin hem sektör içinde hem de değişik sektörlere yayılması, kapitalistler açısından rekabet avantajını yok ediyor. Teknolojinin bütün işletmelere ve sektörlere yaygınlaşarak eskimesi kâr oranını düşüren temel faktör olarak devreye giriyor. Bu nedenle üretime yeni teknolojilerin sokulması genişlemenin en önemli teknik, gerek koşulu halinde. Kapitalizm teknolojik atılım gerçekleştiremediği sürece genişleyecek birikimi de oluşturamıyor. Çünkü tek başına emek sömürüsü kâr oranını artırmak bakımından yetersiz kalıyor. Nihayetinde sömürünün de bir sınırı vardır. Ücreti asgari geçim standardının altına düşürecek sömürü derecesinin hem teknik hem de sınıfsal bakımdan uygulanabilirliği yoktur.

Öte yandan, bir yandan ücretlerin asgari geçim standardının altına doğru düşürülmesi, bir yandan da teknolojik atılımla işsizlik seviyesindeki tırmanma, metaların satın alınma potansiyelini azaltarak, piyasa hacmini daraltıyor. Oysa satılmayacak olduktan sonra üretimin de, üretim için yatırımın da hiçbir anlamı olmaz. Bir kullanım değeri olarak üretilmiş olan meta, piyasada değişim değeri olarak karşılık bulamazsa kapitaliste hiçbir fayda sağlamaz. Dolayısıyla kapitalistin kârını gerçekleştirmesi işçiyi sömürerek ürettirdiği metasını kapitalist piyasada satmasına bağlıdır. O kapitalist piyasada, o metaya değişim değeri kazandıracak olan ise, o metayı üretmiş olan işçiden başkası değildir.

İşte bu bağlantı işçi sınıfının alım gücünü kapitalistler açısından kritik bir yere yerleştirir. İşçi sınıfının alım gücü ise ortalama ücret düzeyi ve istihdam oranıyla ilişkilidir. Ücret ne kadar düşük ve istihdam ne kadar yetersizse, talep gerçekleşmeyecek ve ortalama kâr oranı da o kadar düşük olacak demektir.

Sermayenin organik bileşimindeki yükselme ile ortalama kâr oranlarının düşüşü arasındaki ilişki bu. Kapitalizm meta üretimi alanında kendi sonunu hazırlayacak bir yatırım stratejisine kilitlenmiş durumda. Bu kendisi açısından tam bir kısır döngü. Bu kısır döngüyü aşmanın tek yolu üretim araçlarının özel mülk edinilme biçimine, kapitalist üretim ilişkilerine son vermek, üretim araçlarını kamulaştırmak, kâr için üretim güdüsünü yok etmek,

burjuvazinin cebine giren artı değeri toplumsallaştırmak, kamulaştırılan artı değerin bir kısmını ücret artışı, bir kısmını da verimliliği artıracak teknolojik yatırımlar için kullanmak. Sonuçta bu dizge işçinin ortalama çalışma süresini de kısaltacak ve ücretlerle birlikte genel refahın artışına katkı sağlayacaktır. Anlaşılacağı üzere yeni teknolojilerin kâr oranlarının düşüşü üzerindeki kaçınılmaz etkisini kırabilmek sınıfsal-siyasi bir değişimi zorunlu kılıyor. Bu değim bilimsel teknolojik gelişmeler ile halk sınıflarının refah düzeyi arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi kırmanın da tek koşulu olarak karşımıza çıkıyor.

Burjuvazinin kendi başına bunu gerçekleştirmesini beklemek zaten tam saçmalık olur. İşçi sınıfı ise kısır döngüyü kıracak örgütlenme düzeyini henüz gösterebilmiş değil. Böylece kâr oranları aşağıya, işsizlik ise yukarıya tırmanmaya devam ediyor. Halk sınıfları açısından bu tam bir sorun. Ancak burjuvazinin kendisi açısından da öyle olduğu ortada.

Böyle olduğu için, burjuvazi rekabet avantajı yakalamak bakımından yatırım yapmak, ama böyle yaptığı için daha düşük ortalama kâr oranına rıza göstermek zorunda olduğu meta üretimi alanından uzaklaşıyor. Burjuva iktisatçılarının, borsa analistlerinin terminolojisiyle reel sektörden kaçarak mali sektöre odaklanıyor.

Bu gelişme ekonominin üretimsizleşmesini, içinin boşalmasını, iktisat dünyasında sanal ilişkilerin hâkim hale gelmesini ifade ediyor. Borsalarda her gün el değiştiren milyarlarca dolarlık kâğıt o anda birilerine para kazandırıyor olsa da, bir takım şirketlerin üzerinde görünse de, aslında üretim ortamında reel bir karşılığı bulunmuyor. Ekonomi giderek spekülatif bir karakter kazanıyor. Kimi iktisatçıların bu dünyayı "kumarhane kapitalizmi" diye isimlendirmeleri bu özelliğine dayanıyor.

Ekonominin spekülatif karakter kazanması bir yandan kapitalist ekonomiyi krizlere daha açık hale getiriyor. Öte yandan ise halk sınıflarının alım gücünü düşüren, işsizliği artıran etkiler yaratıyor. Ekonominin reellikten kopuşu burjuvazinin de gerçek dünyadan kopmasıdır. Ama bunun bir sınırı bulunuyor. Nihayetinde bu sanal ekonomi üzerinde düzenli biçimde patlayan mali krizler herkese gerçeğin ne olduğunu acımasız biçimde hatırlatıyor. Bunların arasında kriz dönemlerinde bankaları, fabrikaları batan burjuvalar

da var. Son olarak 2008'de ABD'de karşılıksız sanal kâğıtlar nedeniyle bir anda ortaya çıkan ve domino etkisiyle bütün piyasaları çökerten ödeme sorununun neden olduğu kriz, bütün bunların örneklendiği bir eğitim vakası gibi gerçekleşti.

Durgunluk ve krizler kapitalizmin yapısında mevcut. Bunlar kapitalizm açısından yasa durumunda. Bunalım her bakımdan çok tahripkâr. Esas olarak halk sınıflarını etkiliyor. Yoksulluk, açlık, işsizlik, eşitsizlikler halk sınıflarını vuruyor.

Burjuvazi ise her daralma ve kriz dönemini tekelleşme, sermayesini merkezileştirme, yeni coğrafyaları ele geçirme fırsatı olarak değerlendiriliyor. Daralmadan çıkış da zaten ancak böyle olanaklı olabiliyor. Bunalımı çözmenin birkaç yolu bulunuyor: 1- Verimliliği artıracak, üretim maliyetlerini düşürecek yeni teknolojilerin üretime sokulması gerekiyor. Bu başlı başına ar-ge yatırımları ile olanaklı olabiliyor. O nedenle tekeller ar-geyi süreklileştiren bir üretim stratejisi uyguluyorlar. Sürekli ar-ge faaliyeti gösterebilen, bu konuda başarılı olabilen tekeller, daralma dönemlerinde, genişleme için gereken teknolojik olanakları da yaratmış oluyorlar.

2- Hammadde girdileri kapitalist üretimin en önemli maliyet kalemlerinden birisi. Geleneksel hammaddeler giderek tükeniyor. Üstelik bu kapsama giren petrol ve doğalgaz kaynakları belli bölgelerde ve belli ülkelerin elinde. Dünya başka enerji kaynaklarının arayışı içinde olsa bile bu konuda henüz devrimci atılımlar gerçekleştirilmiş durumda değil. Geleneksel hammaddeler hâlâ üretimin temel girdilerini oluşturuyor. Fosil yakıtlara bu bağımlılık bunların biriktikleri bölgeler üzerindeki hâkimiyet savaşlarını kızıştırıyor. Böylece daralmadan çıkmak, etkilenmemek için tekeller ve bunların arkasındaki emperyalist ülkeler bu hammadde yatakları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışıyorlar. Bu zorunluluk yeni karakterli dünya savaşlarının zeminini hazırlıyor. Kapitalizmin son büyük daralması 1970'lerin ortasında başladı. Hâlâ devam ediyor. Geçen 40 yıl içerisinde dünya ekonomisi büyük krizler yaşadı. Sonuncusundan başlayacak olursak: 2008, 2001, 1995, 1989. böyle geriye doğru gidiyor. Bir yandan yapısal işsizlik sorunu, bir yandan düşen ortalama kâr oranı konusuna kalıcı bir çözüm üretilememiş olması, doğal kaynaklar üzerindeki paylaşım savaşını krizden çıkışın ana stratejisi haline getiriyor. Ekonomi mecburen

savaşa sarılıyor. Emperyalist ülkeler 1. ve 2. paylaşım savaşlarındaki gibi doğrudan kapışmayı göze alamıyorlar belki ama bir biçimde savaşmaya devam ediyorlar. Karşılıklı kamplaşma giderek belirginleşiyor.

3- Ortalama kâr oranlarındaki düşme eğilimi, sermaye sınıfını emek maliyetini düşürmek üzere işçi sınıfına saldırmaya mecbur ediyor. Ancak bu saldırı, yukarıda da değindiğimiz gibi, toplam talep hacmini düşüren bir etki yaratıyor. Kısır döngü kalıcılaşıyor.

Kapitalizmin yapısal bunalımı bu kez fazla uzadı. Artık herhangi bir çözüm stratejisinin kalıcı olarak (hiç olmazsa genişleme anlamına gelecek 30 yıl boyunca) uygulamaya sokulma ihtimali de ufukta gözükmüyor. Bu olumsuz durum kapitalist emperyalist sistemi, işçi sınıfına saldırıya ve savaşa mecbur bırakıyor. Düğümü tek bir hamleyle kesip atmak anlamına gelecek olan sosyalist devrim süreçleri dışında herhangi bir çözüm ihtimali gözükmüyor.

Burjuvazi hem saldırıyor, savaşlarla dünyayı yaşanmaz hale getiriyor hem de sınıf mücadelesinde herhangi bir yükseliş ihtimaline karşı ideolojik araçlarını devreye sokuyor. İşte bir süredir bu araçların başında din geliyor. Din bu nedenle yeniden yükseliyor. Emperyalizm, dini toplumsal hareketlilikleri bastırmak amacıyla özel olarak kullanıyor. Aydınlanmadan öcünü alıyor. Din toplumsal arenada rahat hareket etme ve örgütlenme olanaklarını emperyalizmin tanıdığı bu toleransla elde ediyor.

Ancak, Aydınlanma çağının kontrol altına aldığı dinin yeniden siyasi iktidarı hedefleyen bir güç olarak belirmesi yalnızca emperyalistlerin bu özel politikası sayesinde olmuyor.

Kapitalist sistemin yarattığı toplumsal ortam bireysel ölçekte çaresizlik, anlamsızlık, boşluk olarak tecelli ediyor. Dinle işin bu yönü arasındaki ilişkiden daha önce de söz etmiştik. Ancak kapitalist sistemin son bunalımından beri insanlık sanki ortak umutlu bir geleceği düşlemek bakımından bütün çarelerini tüketmiş görüntüsü veriyor. Bu görüntüye yol açan faktörlerden birisi şüphesiz, 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve insanlığın kolektif umutlarını tazeleyen sosyalist sistemin ve onun etkisiyle batıda gelişmiş bulunan sosyal devletin yıkılmasıdır.

Sosyalist sistem bütün insanlık için tam istihdamın, hakların devletçe güvence altına alınmasının ve bilimsel gelişmelerin

garantisi durumundaydı. Nitekim bu ideolojik basıncın da etkisiyle batı kapitalizmi sosyal devletçi yönde yumuşamak zorunda kalmış, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik alanlarında devleti teminat olarak devreye sokmuştu.

1970'lerin bunalımıyla birlikte batıda sosyal devlet adım adım tasfiye edildi. Ancak bu bakımdan esas kritik nokta 1990'da sosyalist sistemin yıkılması oldu. Bu gelişme, dünya işçi sınıflarını örneksiz, desteksiz, ideolojisiz, siyasetsiz, velhasıl güçsüz, umutsuz ve geleceksiz bıraktı. Boşluktan yararlanan burjuvazi yeniden vahşi kapitalizmi tesis etmeye yöneldi. Şimdi tam bu ortamın içindeyiz.

1970'lerden beri artık dünyevi büyük anlatılar yok. Oysa bizzat kapitalizmin kendisi böyle kapsayıcı bir ortam içine doğmuştu. Aydınlanma, Rönesans. Arkasından Fransız devrimi 16. yüzyıldan itibaren bütün insanlık için bu dünyada ortak bir geleceğin bulunduğuna ilişkin güçlü ipuçları sunuyor, Avrupa bunları takip ederek gelişiyordu. Sanayileşme bir yandan yeni sorunlar yaratıyordu, ama bütün toplumları kapsayan yeni fikirler, sanat ve edebiyat akımları, çığır açıcı bilimsel gelişmeler, geleceğe dair düşler görmeyi, umutlu olmayı olanaklı kılıyordu. Teknolojideki gelişmeler insanın gündelik yaşamını kolaylaştırıcı, refahı artırıcı etkiler yaratıyordu. Kapitalizmin eşitsizlikleri, insanın ortalama yaşam süresinin bile kısa zaman içinde neredeyse ikiye katlandığı bu atmosfer içinde çekilebilir nitelikteydi. Bilim ve teknoloji alanlarındaki gelişmeler öyle hızlıydı ki, işçi sınıfında kaçınılmaz biçimde, üreticisi olduğu bütün zenginliklerin eşit olarak pay edilmesi gerektiği yönünde gerçek bir inanç, beklenti ve mücadele heyecanı da yaratıyordu. Yaşam değişiyor, her şey deviniyordu ve işçi sınıfı bu devingenlik içinde en dinamik sosyal kuvvetti. 19. yüzyılı boydan boya saran işçi sınıfı devrimlerinin arkasındaki motivasyonu başka türlü açıklayamayız. İnsan iki büyük dünya savaşı içinde bile 1970'ler sonrasındaki kadar çaresiz, umutsuz, heyecansız hissetmedi kendisini. Sovyet insanına Hitler faşizmi karşısında mücadele azmi veren şey bu umutlardı.

Rönesans, Aydınlanma, Marksist fikir ve mücadele dünyası, sosyalizmin gerçekliği, bunlar insanlığın büyük anlatıları, büyük bağlanma noktalarıydı. Aydınlanma düşünürlerini izleyerek, Marks,

Engels, Lenin gibi siyaset ve düşünce insanları aynı ortama doğdular. Rönesans Aydınlanma'nın bilimsel, sanatsal altyapısını hazırlamıştı. Bir başka ifade ile Rönesans, Aydınlanma'nın aklını sağlamıştı. Aydınlanma döneminde söz konusu şey Protestan ve Katolik çatışması değildi, doğrudan inanca dair bir tartışmaydı. Konu dinin toplumsal yaşamı düzenleme işlevine izin verilip verilmeyeceği noktasına bağlanıyordu (Eagleton T 2014: 18). Rönesans düzlemindeki akılcı gelişmeler toplumsal yaşamda dini referansları geçersizleştiriyor ve bu nedenle bilimin gerekli kıldığı yaşam tarzı ile dininki arasında uzlaşmaz bir karşıtlık beliriyordu. Aydınlanma işte bu çelişkiyi bilimden, akıldan, sanattan yana çözmek ve yaşamı sekülerleştirmek üzere işe koyuldu. Aydınlanma düşünürlerinin çoğu dine inanmalarına ve inanç sahibi olmalarına karşın seküler yaşamı destekliyorlardı. Diderot'un öncülüğünde hazırlanan ve çoğunun katkı sunduğu Ansiklopedi'nin yazımı bile bunun kanıtıdır. Ansiklopedi insanlığın bütün bilgi birikimini derlemek, evrenselleştirmek ve bu birikimi halkın kullanımına sunmak üzere yazılmıştı.

Aydınlanma'nın dinle derdi teolojik değil, siyasal ve kültürel düzlemdeydi. Akla güveniyordu. Tanrıyı tanıyor, ama dini düzene, kilisede ifadesini bulan iktidar sistemine karşı çıkıyordu (Timuçin A 2013: 18). Bu haliyle kiliseye karşı sermayenin iktidarını savunan burjuvazinin entelektüel çıkarını ifade ediyordu. Aydınlanma sonuç olarak seküler bir siyasal kültür yarattı.

17. yüzyıldan da önce insanlık toplumsal yaşamda dinin etkisinin sınırlandığı bir yolculuğa başlamıştı. Daha Ortaçağ'da Hıristiyanlık içinden gelen tepkiler nedeniyle dinde bir yenilenme ihtiyacı doğmuştu. Bu ihtiyacın en belirgin boyutu daha kişisel ölçekli bir dindarlığa dönüş biçimindeydi. Toplumsal yaşamda ve insanın hayatında iman önemini yitirirken, onun yerini akıl alıyordu.

Öte yandan, yine aynı dönemde düşünce sisteminde insan merkezli bir kayış gerçekleşti. Tanrıya, planını gerçekleştirmekten daha fazlasını borçlu olduğumuz fikri silikleşmeye başladı. İlahi lütuf geri plana çekildi. İnsanın akıl ve disiplinle bu hayatı düzenleyebilir olduğu düşünülmeye başlandı. Her yaşananda tanrısal bir gizem arayan yaklaşımın etkisi zayıfladı. Tanrının, insanları şimdiki yetersizliklerinin ötesine geçirecek bir dönüşümü planladığı

fikri sönükleşti. Böylece dinsel fanatizm gerilerken, hoşgörünün etki alanı genişledi. Hâlâ tanrı yaratıcıdır, ama artık bu dünyada mucizelere yer yoktur. Bu durum neredeyse tanrıyla insan arasında bir uzlaşı noktası gibidir (Taylor 2014: 264–270). Bunlar hep dünyevi büyük anlatılar, kapsayıcı düşünce sistemleri sayesinde oldu. Dünyayı umutlu hale getirenler, insanlığa mücadele azmi verenler bunlardı.

Geçtiğimiz yüzyılda kapitalizmin büyük bunalımının yarattığı toplumsal sorunlarla, Aydınlanma felsefesinin ve dünyevi ölçekli kapsayıcı düşünce sistemlerinin etkili olduğu bir konjonktürde karşılaştık. Bu ortamda burjuvazi, Aydınlanmacı etkiyi kırmak ve hatta ortadan kaldırmak üzere bilinçli bir karşı saldırı başlattı.

Buna karşılık işçi sınıfı 1970 daralmasına kendi cephesinden hiç yanıt üretemedi. Sosyal devletin de sosyalizmin de çöküşünün esas nedeni budur. Sosyalizmin çöküşü aslında büyük anlatıların, büyük fikir sistemlerinin, referans noktalarının çöküşü ve/veya toplumsal meşruiyetini yitirmesi anlamına geliyordu. Sosyalizmin çöküşü insanlığın çöküşü oldu. Zira kapitalizmin emperyalizm çağında, Aydınlanma'nın değerleri de tamamen sosyalizm tarafından temsil ediliyordu.

Yakından baktığımızda ideolojik düzlemdeki burjuva saldırının iki eksende gerçekleştirildiğini görürüz.

Bunlardan ilki daha teknik niteliklidir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin kapitalizmi kapitalizm olmaktan çıkardığını, kapitalizmin ortadan kalktığını, bunun yerine kapitalizm ötesi bir toplumsal yapının geçtiğini ileri sürer. Doğallıkla. Kendiliğinden. Böylece kapitalizme ilişkin bütün kriterler de geçerliliklerini yitirmiş ve onlar da kapitalizmle birlikte tarihin çöplüğüne atılmışlardır. Bunu başaran da yine kapitalizmin kendisi olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinin uzlaşmaz çelişkili sınıfsal yapısının uzlaşmaz taraflarından birisi olan proletarya, yerini cogniterya olarak nitelenen yeni bir sınıfa bırakmıştır. Ama bu toplumsal yapıyı sınıf olarak nitelemek doğru değildir. Zira proletarya bant tipi üretim sürecinde istihdam edilmiş, emek niteliği, eğitim seviyesi düşük, makinenin başında yineleyen monoton işleri yerine getiren bir emek gücüydü. Buna karşılık cogniteryayı bilgisayarlı üretim sistemleri yaratmıştır. Makineye bağlı değildir, tersine bütün üretim

sistemini bilgisayarlar üzerinden kendisi kontrol etmektedir. Yeni kapitalizm işçide makinenin uzantısı olmaktan kaynaklı yabancılaşma sorununu da çözmüş, üretimi çok yönlüleştirmiş, emeğin yaratıcılığını geliştirmiştir. Artık ortada kapitalizm, işçi sınıfı, çelişkili, uzlaşmaz sınıf çatışmaları yoktur. Bilgisayarla tanımlı, insanın niteliklerini sonsuzcasına geliştiren, çelişkili çatışmaları ortadan kaldırmış yeni bir üretim sistemidir karşımızdaki. Bu yeni döneme Mahlup "bilgi ekonomisi", Brzezinski "teknokratik çağ", Dahrendorf "postkapitalizm" ve "hizmet sınıfı toplumu", Bell "postendüstriyel dönem", Masuda ve Giddens "bilgi toplumu", Drucker "ne kapitalist ne sosyalist toplum", Etzioni, Habermas, Jameson, Lyotard "postmodern dönem", Toffler "üçüncü dalga toplumu", Litcheim "burjuva sonrası toplum", Kohn "ekonomi sonrası toplum", Boockhin "kıtlık sonrası toplum", Boulding "uygarlık sonrası toplum", Offe, Lash, Urry "disorganize kapitalizm", Piorre ve Sabel ise "ikinci endüstriyel bölünme" gibi isimler verirler (Belek İ 1999: 21). Hepsindeki vurgu ortaktır: Sınıfsız, çelişkisiz, bilgiye, bilgisayarlara dayalı, emeğin yerini bilginin aldığı, kendisini aşmış, sürekli gelişen, uyumun, yaratıcılığın hâkim olduğu yeni bir tür kapitalizmdir söz konusu edilen. Ve bu özellikleriyle bu kapitalizm artık kapitalizm de değildir.

Yukarıdaki tezlerin hiç birisinin gerçek olmadığı, tamamen işçi sınıfını silahsızlandırmaya, siyasetsizleştirmeye, ideolojisizleştirmeye yönelik bir saldırının altyapısını oluşturduğu çok kısa süre içinde anlaşıldı. Artık bunları tartışmaya gerek bile duymuyoruz. Sınıfsal çelişkiler, toplumsal sorunlar, çevre felaketi, eşitsizlikler, ardı ardına yaşanan savaşlar, din temelli terör eylemleri. Günümüzü bunlar tanımlıyor. Dünya şimdi postkapitalist iddiaların ortaya atıldığı dönemle kıyaslandığında çok çok daha kötü bir görüntü veriyor. Kapitalizm bugün o zamana göre çok daha kötü bir rejim halinde. Ve bütün bunların hepsi sosyalizm yıkıldıktan, yani "soğuk savaş" sona erdikten sonra oldu.

Sosyalizmin dağıldığı süreç için burjuvazinin geliştirdiği ikinci önemli silah ise ideolojik ve siyasi düzleme oturuyor. Fukuyama 1992 yılında ***Tarihin Sonu ve Son İnsan*** isimli kitabıyla Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte tarihin sonunu ilan etti. Fukuyama'nın dayanak noktası sosyalizmin yıkılmasıydı.

Fukuyama bu gelişmenin ekonomik alanda kapitalizmin ve serbest piyasa rejiminin; siyasi alanda demokrasinin, liberalizmin, kültürel alanda ise çokulusluluğun zaferini ilan ettiğini, geçerliliğini kanıtladığını ve artık tarihte yeniden, sosyalizm vb. türden çatışmalı toplumsal ilişkilerin hâkim olduğu eski zamanlara dönüşün imkânı olmadığını yazdı. Liberalizm, kültürel çeşitlilik ve serbest piyasa ekonomisi çok uluslu tekeller aracılığıyla az gelişmiş ülkelere de yayılacak ve o ülkeler grubu da bu evrensel gelişmelerden yararlanma fırsatına erişecekti. Dolayısıyla, Fukuyama için tarihin sonu sosyalizmin sonu anlamına geliyor ve kapitalist üretim ilişkileri temelinde yeni bir dönemin başlangıcını müjdeliyordu. Bu haliyle de yukarıda sözünü ettiğimiz postkapitalist tezlerle büyük benzerlik gösteriyor, onları ideolojik düzlemde tamamlıyordu.

Halk sınıflarına yönelik ideolojik saldırı anlamında bir katkı da Daniel Bell'den geldi. Bell sosyalizmin yıkılması ve bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kapitalizmin içine girdiği yeni dönemi "postendüstriyalizm" olarak tanımlamıştı. Ancak bu kavramın yanına bir de ideolojilerin sonunu eklemişti. Bell'in *İdeolojinin Sonu* isimli kitabı aslında 1960 yılında yayımlandı. Bell kitabında kapitalizmin postendüstriyel bir aşamaya geçtiğini yazıyordu. Dönem 2. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin hızlı bir biçimde genişlediği, 1929 krizinin ve savaşın etkilerinin hızla silindiği, ücretlerin yükseldiği, yatırımların hızlandığı, halk sınıflarının geçim standartlarının arttığı dönemdi. Bell işte böyle bir ortamda kapitalizmin kendisini aştığını, kapitalizm olmaktan çıktığını, postendüstriyel bir aşamaya geçtiğini ileri sürerken, bütün bu unsurların aslında marksizmin de geçersizliğini kanıtladığını savunuyordu. Dolayısıyla Bell'in sonlandığı müjdesini verdiği ideoloji marksizm idi ve bunun karşılığında kapitalizmle ilişkili bütün ideolojileri kutsamış oluyordu. Ancak Bell'in bu tezi esas olarak 1990 sonrasında, sosyalizmin yıkılışını izleyen dönemde popülarite kazandı. Çünkü savaş sonrası dönemde kapitalizmin hızlı ekonomik genişlemesi ve teknolojik atılımlar O'nun postendüstriyalizm görüşünü ön plana çıkarmıştı, ancak, ideolojilerin sonuyla ilişkili görüşleri daha arka planda kalmıştı. Sosyalizmin çöküşü bu kez bunun hatırlanmasına yaradı.

Sonuç olarak burjuva ideolojisi, kapitalizmin uzun bir daralma

dönemine girdiği 1970'ler sonrasını, kapitalizmi teknik ve ideolojik düzlemlerde kutsayan, buna karşılık sosyalizme dair her şeyin geçersizleştiğinin bizzat tarihin kendisi tarafından kanıtlandığını ileri süren bir saldırıyla karşıladı.

Ancak bu saldırı yalnızca sosyalist, marksist fikirlere yönelik bir saldırı anlamına gelmiyor, ekonomik daralmanın yarattığı sosyal sorunlar eşliğinde, kapsamını kaçınılmaz olarak bütün büyük öğretilerin geçersizleştiği yönüne doğru genişletiyordu. Bunun vardığı nokta ise birey insanın kendisini bu kaotik dünya içinde çaresiz ve anlamsız hissetmesi oldu.

Saldırı neredeyse ifrat noktasına kadar taşındı. Öyle ki iki büyük emperyal savaşın nedeninin de modernite ve Aydınlanma olduğu bile ileri sürüldü. İnsanın dinden döndüğü, kendisini akla ve bilime teslim ettiği için, dinin kazandırdığı anlamı yitirdiği için savaşa tutuştuğu saçmalığı bile üretildi. Bu retorik aslında düzenin kendisini, 1950'ler sonrasındaki büyük genişlemeyi, sanayi devriminin altyapısını inkâr etmesi anlamına geliyordu. Savaşların ve insanın anlam boşluğunun nedeni modernite ve bilim idi ise, sanayileşmeyi sağlayan neydi?

Bu saçmalık ortamında burjuvazi dini yeniden büyük öğreti olarak devreye soktu. Çöküşün yarattığı boşluk zaten bütün insanlıkta yeni bir bağlanma noktası ihtiyacı doğurmuştu. Dolayısıyla, insanın içine düştüğü bu boşlukta aradığını, emperyalizm din olarak kendisine sundu.

Burjuvazi daralmanın ve krizlerin faturasını ulus ölçeğinde, yani içeride işçi sınıfına kesti tabi ki. Global ölçekte ise kendi çeperine aktardı. Böylece dünyada bölgeler arasındaki eşitsizlikler genişledi. Afrika bölgesi tümüyle yoksullaştı, geleceğe dair umutlarını tamamen yitirdi. Bugün bu coğrafyadaki kimi ülkelerde yeni doğan bebeklerin yarısı kanlarında AIDS virüsüyle doğuyorlar. Sıtma ve verem salgın halinde. Sağlıklı içme suyunu bulabilmek bile nüfusun azınlık bir diliminin ayrıcalığı durumunda. Bu konuda pek çok veri sıralanabilir, ama hiç gerek yok. Bir tane yeter: Dünyada kişi başı yıllık ortalama gelir (Dünya Bankası verisi, 2012 için) 12.129 dolar iken, çoğu Afrikalı olan düşük gelirlilerde 1387 dolar. Buna karşılık çoğu Avrupalı olan yüksek gelirliler yılda kişi başına 37.700 dolar kazanıyor. Birazcık düşünmek bile bu gelir

uçurumunun ne anlama geldiğini ve 1387 doların ne düzeyde bir yaşam standardı sağlamaya yetebileceğini kavramak açısından yeterli. Üstelik düşük gelirlilerin 1387'si onların ortalamasını ifade ediyor ve o grubun kendi içinde dünya ortalamasının çok üzerinde sınıfsal eşitsizlikler var. Bir de bitmek bilmeyen savaşlar. Etnik savaşlar, dini savaşlar, sınır savaşları, su savaşları... Hep savaş. Bu ülkelerin insanları, giderek derinleşen sosyal, siyasal ve askeri kaos ortamında, geleceklerini batılı ülkelerde aramak üzere, hayatlarını tamamen bilinmez yollara atıyorlar. Böylece anlam sorunu da içinde her tür sorun, bu büyük göç dalgası eşliğinde globalleşiyor.

İlginç biçimde emperyalist sistemin kendi sorunlarını aktardığı çeperin önemli kısmı İslam coğrafyası halinde. Uzak Doğu ülkeleri, Afrika kıtası, Arap Yarımadası, Ortadoğu coğrafyası, Türkiye sorunlardan en çok etkilenen İslam karakterli bölgeler. Bu kadar da değil, merkez kapitalist ülkelerde de toplumsal sorunları en çok üstlenenler, işçi sınıfının en marjinal bölmelerini oluşturan ve bu coğrafyalardan göç etmiş Müslüman gruplar. Yani kapitalist sistemin bu son bunalımı belirgin biçimde dinsel bir kimlik kazanıyor. Temelinde öyle olmadığı halde sosyal olarak böyle bir yerleşim gösteriyor. Dünyanın İslam coğrafyası ve merkezdeki Müslüman nüfusu, bunalımı bir kimlik sorunu olarak yaşıyor, böyle algılıyor, yansıtıyor. İşte İslam bu kimlikleşmiş bunalım ortamının büyük anlatısı, yükselen siyasi hareketi olarak dünyanın gündemine giriyor. Bin bir şekil ve versiyonda. Ama cihadist özünü koruyarak. Dünyadaki dini terör bu özün tezahürü olarak ortaya çıkıyor.

2. İnsanlığın büyük boşluğu: Çatışmalar, savaşlar ve siyasi gericilik

Dinci yazarlar eskiden beri insani boşluğu yaratanın modernizmin kendisi olduğunu, Aydınlanma felsefesinin ve modern kültürün insanı ayakta tutan temel insani değer olan din ve tanrı inancını en azından sarstığını, insanın içine düştüğü anlamsızlık çukurunun nedeninin bu olduğunu ileri sürüyorlar. Aydınlamacı düşünceye, bilime ve hatta sanata karşı yürüttükleri kin dolu savaşın nedeni bu düşünce tarzı. Hatta 20. yüzyılın iki büyük dünya savaşının bile yine modernliğin yol açtığı anlam yitimine bağlı olduğunu belirtiyorlar. Onlara göre dinin eksikliği insanı öyle

acımasız kıldı ki savaşlar bu acımasızlığın sonucunda ortaya çıktı.

Bu görüşlerin gerçekle herhangi bir ilgisinin bulunmadığı o kadar açık ki. Öncelikle savaşların sosyoekonomik ve politik nedenlerini, her iki dünya savaşında da Alman sermayesinin kendi topraklarına sıkışıp kalmışlığının etkisini, emperyalizm olgusunu, emperyalizmin halen dünyanın çok farklı coğrafyalarında savaşı özellikle kaşıyor oluşunu, kapitalist üretim ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan paylaşım sorununu, tam anlamıyla görmezden geliyorlar ve hatta bu olguların gerçek manasını hiç anlamıyorlar. Öte yandan, şu nokta da gayet açık. Eğer savaş ve çatışmalar modernite nedeniyle yaşanıyor olsaydı, dinin yükselişe geçmiş olduğu bugün en azından bir ölçüde azalma eğilimi içine girmiş olması beklenirdi. Oysa gerçeklik tam tersi. İslam kendi meşruiyeti, kendi sistemi adına siyasallaşmak, iktidara yerleşmek üzere bir din savaşı yürütüyor. Dünyanın her yerinde özellikle İslam merkezli gerilimler mevcut.

Eğer savaşlar, toplumsal çatışmalar dinin gerilemesi sonucunda insanda oluşan anlam eksikliğine bağlanıyorsa, dinin yükselişinin de bu soruna çözüm sağlayamadığı ortada. Aydınlanma ve bilim karşıtlarının, dini ve şer-i bir düzen arzulayanların bu açmazlarını kabullenmeleri gerekiyor.

Dine yönelik ilginin nedeni modernitenin düşünsel, felsefi, bilimsel müdahalelerinin insan anlam dünyasında yarattığı boşluk değil; kapitalizmin kendisinin iflas etmiş olması, kapitalist üretim ilişkilerinin milyarlarca insanın hayatına soktuğu dünyevi çaresizlikler, insanın aklına hitap eden büyük anlatıların bizzat emperyalist sistemin oyunlarıyla neredeyse yok edilmesi. Boşluk böyle ortaya çıktı. Bu nedenle Eagleton (2014: 261) dine yönelik ilginin yükselişiyle kapitalist düzenin manen iflas etmiş olması arasında doğrudan ilişki görüyor.

İflas eden bilim, akıl, modern felsefe değil. Kapitalizm. Kapitalizm boşluğun kendisi. Bu boşluğu şimdi din dolduruyor.

Halk sınıflarının din gibi kapsayıcı bir öğretiye ihtiyaçları, mecburiyetleri demek daha doğrusu olur, Rönesans sonrası dönemin bilimsel atılım çağında bile hiç dinmedi. Bunun nedeni bilimsel gelişmelerin halk sınıflarının yaşamına yeterince değmemiş olmasıydı. Bilim kapitalist sanayide verimliliği artıracak bir araçtı

yalnızca. Taylor bunu bilimsel gelişmenin insanın iç huzurunu bozması olarak betimler. Bu ortamda akla ve bilime karşı bir tepki de her zaman var oldu. Anlam sorunu hiçbir zaman kaybolmadı. Bilim inancın etki alanını daralttı, ama hiçbir zaman ortadan kaldıramadı. Hatta insanlarda yeniden dine geri dönüş anlamında bir motivasyon bile yarattı. Bilimin bu atılım çağında insanlar hep inançla inançsızlık arasındaki geniş topraklarda salındılar. Tutunacak bir dal aradılar. 19. yüzyılda, yani sanayileşme atılımının gerçekleştiği dönemde, modern hayatın derinlikten ve modern benliğin de bütünlükten yoksun olduğuna ilişkin görüşler çoğaldı. Bu bilimsel gelişmelerin yaratılmasına katkı koyduğu ciddi bir ironiydi. Sanayileşme öncesinde, sanata da yansıdığı gibi, insanın sorunu sürekli acı çekmesi iken, şimdiki zamanın sorunu derinden acı çekememesi, derinden bir şey hissedememesiydi. Dar anlamda uzmanlaşmayı gerektiren, insanı bütünlükten koparan, bütünü düşünmeden bireysel hareket etmeyi teşvik eden bir medeniyetti bu. Burada sıradan insan için akıl da, bilgi de, zevk de yoktur. Üstelik bütün bunlar bireylerin tercih ettikleri değil, kendilerine zorunlu değişimin sonucu olarak dayatılmış gerçeklerdir (Taylor C 2014: 393–449).

Ancak, kapitalizmin sınıfsal karakteri, bilginin, sanatın toplumsallaştırılamaması nedeniyle, hep anlam boşluğuna neden oluyor. Anlam boşluğu dine gereksinimi yapısal kılıyor. Dolayısıyla boşluk sorunu da yeni değil. Sanayileşme dinin etkisini azalttı belki, ama modern ahlaki düzenlemelere ve onun disiplinlerine karşı duyulan tatminsizlik, insanların, karşı aydınlanmacı akımlar da dahil pek çok yönde, değişik arayışlar içine girmelerine neden oluyor.

Öte yandan kesintisiz süregelen savaşlar anlamsızlık boşluğunu büyütüyor. 20. yüzyılda savaşsız geçen bir yıl olmadı neredeyse. 1.ve 2. Dünya Savaşları sonrasında devletlerin bir daha savaşmamak üzere mutabakat sağladıkları sanılıyordu. Emperyalizm çağında böyle olamayacağı çok kısa süre içinde ortaya çıktı. Ezilen Afrika halklarına talep ettikleri özgürlüğü vermemek için, güya bir daha savaşmamak üzere anlaşmış olan ve tamamı medeniyetin temsilcisi olarak kabul edilen büyük devletler ellerinden geleni yaptılar.

Cezayir bağımsızlık savaşında yaşananlar, yalnızca Fransa'nın

sergilediği zulmün örneğidir. Cezayirliler'in 130 yıllık koloni rejimine karşı 1950'de başlattıkları bağımsızlık mücadelesi ancak 1962 yılında yapılan referandumla sonuca bağlandı. Aradan geçen 12 yılda 2 milyon Cezayirli köylü topraklarını terk etmek zorunda kaldı, 250 bin Cezayirli de hayatını kaybetti.

Ancak ortalık esas olarak 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra karıştı. Oysa bu olayı "Yeni Dünya Düzeni"nin başlangıcı diye kutsayanlar, 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bütün savaş ve karışıklıkları "soğuk savaş"a bağlıyorlar ve ortalığı Sovyetler'in karıştırdığını ileri sürüyorlardı. Söylediklerinin nasıl bir yalan olduğu dünyanın tek kutuplu hale gelmesiyle birlikte açığa çıktı. Sosyalizm çökmüştü ve dünya daha karışık, daha savaşlı, eskisine göre daha yaşanmaz bir hal almıştı.

Sovyetler'in dağılmasından hemen sonra (1990–1995) Yugoslavya iç savaşı başladı. Bunu sermayesinin hareket alanını genişletmek üzere, Almanya'nın, NATO desteğiyle özellikle provoke etmiş olduğu konusunda artık görüş birliği bulunuyor. Almanya, federatif yapıya sahip olan Yugoslavya'dan ayrılmaları karşılığında Hırvatistan ve Slovenya'ya özel destek sözleri vermiş ve Nazi Alman milisleri Sırplara karşı Hırvat cephesinde çarpışmışlardı. 1992–1995 yılları arasında iç savaşa sürüklenen Bosna Hersek'te 100 bin kişi öldü ve yaklaşık 2 milyon insan yurdunu terk etmek zorunda kaldı.

Arkasından Sovyetler Birliği'ni yıkmak, Afganistan'ı sosyalist sistemden koparmak amacıyla bizzat ABD tarafından yaratılıp, silahlandırılmış olan Taliban, 1996 yılında Afganistan'ın tamamını, başkent Kabil dahil, denetimi altına aldı. Bunun üzerine başlayan iç savaşa ABD 2001 yılında müdahale etti. Amacı, bölgedeki petrol ve doğalgaz nakil ağlarını denetim altına almaktı. Savaşın esas önemli aktörü, ABD müdahalesinden önce yine ABD tarafından yaratılmış olan Taliban idi. ABD müdahalesi sonrasında onun içinden El Kaide çıktı. Bu örgüt, sonra Suriye'de IŞİD'i üretti. Bu saçma savaş ve bu savaşın yarattığı saçma gerici rejim Afganistan'da hâlâ devam ediyorlar ve bu konu uluslararası kamuoyunun gündemini çok daha uzun dönemler boyunca meşgul edeceğe benziyor. ABD, İslamcı taşeron cihadist örgütler eliyle, bir zamanlar Sovyet etkisi altında bulunan coğrafyalara

müdahalede bulunuyor. İslam tehdidini bu müdahalelerin gerekçesi olarak kullanıyor.

Afganistan'dan sonra sıraya Irak yerleşti. Körfez Savaşı ya da Irak Savaşı olarak isimlendirilen savaş, iki perde halinde yaşandı. İlk perde Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan, Mısır'ın dahil olduğu 40'a yakın ülkenin Irak'a yönelik askeri harekâtı biçimindeydi. Bu 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulmuş en geniş uluslararası askeri koalisyon gücü anlamına geliyordu. Savaşın maliyeti yaklaşık 60 milyar dolardı ve bunun yarıdan fazlasını tek başına Suudi Arabistan karşılamıştı. Irak bu savaşta Kuveyt cephesinde 35 bin kadar kayıp ve 75 binin üzerinde yaralı verdi. Sivil kayıp sayısı ise 100 bin kadardı. İkinci perde Mart 2003'te açıldı. Adına Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu denilmişti ama gerçekten ne işe yaradığı, hâlâ askeri ve siyasi istikrarına kavuşamamış, üstelik önemli kısmı bugün IŞİD'in elinde bulunan mevcut Irak'a bakılarak anlaşılabilir. İkinci perdede ABD Irak'ı resmen işgal etti ve fiilen ikiye böldü, Irak toprakları üzerinde kendisine bağlı bir Kürdistan oluşturdu. Bu savaşta 4,7 milyon Iraklı yer değiştirmek zorunda kaldı. Bu Irak nüfusunun %16'sına karşılık geliyordu. Sivil kayıp sayısı ise tam 1 milyondu. Obama Irak'taki Amerikan askerlerini çekeceğini açıkladığında tarih 2011'i bulmuştu.

Yetmedi. Sonra sahneye Arap Baharı olarak kodlanan ve Kuzey Afrika'nın batı ucundan başlayıp, Irak'a kadar uzanan yeni bir savaş-müdahale dalgası çıktı. Savaş 2010 yılında Tunus'ta başladı ve hemen arkasından Libya'ya sıçradı. Sonradan ortaya çıktığı üzere bu iki ülkedeki toplumsal rahatsızlıkları mevcut rejimlere yönelecek siyasal başkaldırılar haline getirmek konusunda CIA ciddi bir ön hazırlık yapmıştı. Olaylar, nihayetinde ortada Libya diye bir devletin kalmayacağı noktaya kadar hızla gelişti. İktidarlar kısa süre içinde değişti. Kaddafi hunharca katledildi. Amerika'nın kendisinden rahatsızlık duymasına neden olan esas faktör dünya petrol kaynaklarının önemli kısmının üzerinde oturuyor olması ve Afrika'da dolar hâkimiyetini sarsacak yönde ortak bir para birimi geliştirmeye çalışmasıydı. Arap Baharı'nın esas kilitlendiği ülke Suriye oldu. Olaylar Beşar Esad karşıtı bir içerikle Mart 2011'de başladı. Suriye o tarihten beri tam bir iç savaşın içinde.

BM verilerine göre 2015 yılına kadar sivil kayıp sayısı 250 bini buldu. Ülke içinde 7 milyon kişi yerini değiştirdi. 4 milyon Suriye vatandaşı ise uluslararası mülteci durumunda komşu ülkelere sığındı, buralardan da Avrupa'ya doğru akmaya çalıştı.

Bu kadar savaş emperyalizmin böl, parçala, yönet politikasının sonucu olarak ve Sovyetler'in çöktüğü zaman dilimine sıkıştı. Neredeyse kesintisiz bir savaş dönemi. Bu savaşların ve savaşların neden olduğu sonuçların tümünden, emperyalist kapitalizm tek başına sorumlu. Ülkelerin kendi içlerindeki siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları kaşıyarak, seçtiği bölgeye yerleşmek için her şeyi yapıyor. Buna Afganistan'da olduğu gibi Taliban ve El Kaide türü terörist örgütlerin yaratılması, silahlandırılması, taşeron durumuna getirilmesi de dahil. Amerika aynı kirli oyunu Suriye'de de tekrarladı. Bu kez El kaide içinden IŞİD diye bir örgüt yarattı. Sonra da bu örgütün yok edilmesi gerekçesiyle Suriye ve Irak müdahalelerini meşrulaştırmaya yöneldi.

CIA, İslami terör örgütlerini yaratmaya ve desteklemeye Sovyet rejimini kuşatmak amacıyla başladı. Bu amaçla operasyonların merkezine hep Suudlar'ı yerleştirdi. Princeton Üniversitesi siyaset bilimi öğretim üyesi ve stratejik risk uzmanı olan Engdahl (ghttp://ozguruniversite.org/2016/01/07/bu-savas-cilginligi-nereye-varacak-suudi-arabistanda-kotu-kokan-deve-diskisi-degil-isid-gizli-bir-suudi-ordusudur-f-william-engdahl/) geçenlerde yazdığı bir yazıda bu ilişkiler üzerine odaklanıyor. CIA'nın daha 1954'te (Kahire masası şefi aracılığıyla) Müslüman Kardeşler örgütünün sözde Nasır'a suikast girişimi gerekçesiyle Mısır'da yasaklattırıp, Suudi Arabistan'a taşınma operasyonunu gerçekleştirdiğini yazıyor. Amaç Müslüman Kardeşler'in Suudlar'ın katı Vahhabi mezhebine ilişkilenmesini sağlamaktı. CIA, Suudlar'ı Müslüman Kardeşler'in yeniden yapılandırılması işine ikna ediyor, Bin Ladin bu ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkıyor. Sonrasında kral Salman, bizzat kendisi El Kaide'nin yaratılması işine girişiyor. Para musluklarını açıyor. Bu iş için Dünya İslam Birliği de kullanılıyor. Sonradan kendisini IŞİD olarak adlandıracak olan Irak El Kaidesi de yine Suudlar'ın desteklediği ve Bin Ladin'in bağlılık yemini etmiş bulunduğu Fas doğumlu terörist Zarkavi tarafından kuruluyor. Pentagon Savunma İstihbarat Ajansı'nın deşifre olan bir

belgesi, ABD'nin Suriye ayaklanmasında hâkim olan grupların Irak El Kaidesini kapsadığından haberdar olduğunu gösteriyor. Engdal de ulaştığı bütün belgelerin şu anda Esad ve Rusya'nın savaştıkları El Kaide, El Nusra, vb cihadçı çetelerin tümünün kökeninin Suudi Arabistan ve kralı Salman'ı işaret ettiğini ifade ediyor. Biliyorsunuz El Nusra AKP tarafından terör örgütü olarak kabul edilmediği gibi, değişik biçimlerde desteklemekte olduğu yönünde veriler bulunuyor. Üstelik artık Suudlar'ın en önemli müttefiki konumunda da. Görünüşe bakılırsa diyor Engdahl, "Suriye'deki IŞİD operasyonunu finanse etme işi, Erdoğan'ın yakın arkadaşı, Suudi kraliyet ailesine yakın, Müslüman Kardeşler üyesi ve Bin Ladin ile El Kaide'nin 1980'lerdeki Afganistan'dan beri finansörü Suudi banker Yasin El-Kadı tarafından organize edildi." ABD onaylı, Suudi finanslı terörist eğitim kampları, dünyanın değişik yerlerinden toplanmış tahmini 200 bin tane paralı cihatçıyı eğitip Türkiye üzerinden transfer etti. İlişkiler bu kadar karmaşık ve işler de bu kadar kirli.

İslam coğrafyasında biriken ekonomik ve sosyal sorunlar, geri kalmışlıkla alakalı problemler, ayrıca emperyalizmin bu bölgeyi denetim altına almak üzere başlattığı askeri harekât, bütün bunlar, İslam'ı kendi merkezinde iyice konsolide etti, siyasallaştırdı, askerileştirdi, militan bir batı karşıtlığı-düşmanlığı geliştirmesinin zeminini oluşturdu. Öte yandan, bu coğrafyadaki yoksulluk ve savaşlar batıya doğru kesintisiz ve giderek artan göçlerin de nedeni oldu. Böylece İslam, en yüksek gelirli batılı ülkelerin en merkezi yerleşim yerlerinin göbeğinde yerleşik bir hayat kurdu. Ama bu yerleşiklik İslam'ın ve Müslüman toplumların batıyla entegrasyonunu sağlamadı. Tam tersine İslam, batı karşıtı nefretini, batı merkezlerinin varoşlarında üretmeye devam etti. İslam üzerinden dinin fundemantalist bir karakterle terörizmin merkezi haline gelmesinin nedeni bu faktörler.

Aynı dönem içinde dünyanın başka bölgelerinde de değişik sorunlar ortaya çıktı. Bunlardan en önemlisi, ABD'nin NATO'yu da kullanarak 2000'lerin başından itibaren Rusya'nın burnunun dibindeki eski sosyalist coğrafyayı silahlandırma girişimi ve bunun hemen sonrasına eklenen Ukrayna krizi. Öyle ki Ukrayna resmen ikiye bölünmüş oldu. ABD bugün için kendisine rakip olarak

gördüğü Rusya'nın hareket alanını sınırlamak istiyor. Sovyetler'in çöküşü sonrasında Yugoslavya'nın bölünmesiyle sonuçlanan NATO müdahalesinin amacı ise dünyada sosyalizmin izini tamamen yok etmek ve Avrupa'nın kapitalist bütünlüğünü sağlamaktı.

Ancak Afganistan'dan başlayarak, Ortadoğu'ya, Afrika'nın batı ucuna kadar uzanan operasyonların ayrı bir özelliği daha bulunuyor. Bu mekânların tümü İslam ülkesi. Dolayısıyla bu coğrafyada yaşayanlar, bu savaşları batının İslam'a karşı yürüttüğü yeni bir Haçlı Seferi olarak algılıyorlar. Bu algı burada eskiden beri zaten mevcut. 1. Dünya Savaşı sonrasında bölgedeki haritanın, etnik, dini, ulusal hiçbir duyarlılık dikkate alınmaksızın İngiltere ve Fransa yöneticileri tarafından cetvelle çizilmiş olması bu duyarlılıkları tazeleyen en son müdahaleydi. İslam coğrafyası, o zamandan beri, batı karşısındaki bilimsel, sosyal, refah düzeyi, vb her tür geriliğini Hıristiyan batının kendisini hedefleyen özel politikalarına bağlıyor.

Bölgenin bu karakteri, İslamcı görüşün batıyı ve batıda ifade olunan ne varsa hepsini düşmanlaştırmasına yol açıyor. Böylece bölgedeki karşıtlık emperyalizm ile onun eziyetine maruz kalan halklar arasında değil, İslam ile batı, İslam ile Hıristiyanlık, İslam ile batının temsil ettiği bütün değerler arasında şekilleniyor. Sanayi, medeni hukuk, kadın hakları, değişik cinsel kimlikler, seküler yaşam tarzı, laik devlet yönetimi, bunların tümü bu düşmanlıktan, kamplaşmadan nasibini alıyor. Laiklik batının oyunu olarak kodlanıyor. Ontolojik karakteri gereği zaten siyasi bir sistem olan İslam, tamamen siyasallaşıyor, neredeyse günlük siyasetle mücehhez bir karakterle organize oluyor. Son dönemde dünyada dinin yükselişini, özel olarak da İslam'ın yükselişini anlamak için dünyadaki ve bölgemizdeki bu siyasi gelişmeleri mutlaka hatırda tutmak gerekiyor.

Samuel Huntington 1993 yılında yazdığı Medeniyetler Çatışması (The clash of civilizaitons) adlı makalesinde bu kamplaşmayı anlatmış, ancak gelişmeleri kapitalist emperyalizmin doğasıyla olan doğrudan bağlantılarını hiç dikkate almadan, sanki batı ile doğunun, İslam ile Hıristiyanlığın ontolojik çelişkilerinin yarattığı kaçınılmaz bir sorunmuş gibi sunmuştu. Bu haliyle Huntington 1990'da Sovyetler Birliği'nin yıkılışının sonrasında,

emperyalizmin postSovyetik coğrafyayı hâkimiyetine almak için gereksindiği ideolojinin altyapısını hazırlıyor gibiydi.

Kapitalizmin iktisadi yapısı krizlerle sarsılırken insanın anlam dünyasında boşluklar yaratacak darbeler indiriyor. Bu da yetmiyor emperyalist sistem postSovyetik coğrafyada hegemonya kurabilmek için paylaşım savaşını süreklileştiriyor. Savaş milyonlarca insanı yerinden yurdundan ediyor. Anlamsızlık yerleşiklik kazanıyor, pekişiyor, yayılıyor. Üstelik "eski" büyük anlatıların artık hemen tamamen etkisizleşmiş bulunduğu bugün için boşluk daha da büyüyor. İnsanın içindeki boşluk, insanlığı, tarihi, toplumları kemiriyor, çürütüyor.

Ama gerçek yaşamda boşluk diye bir şey olmaz. İnsanın vicdanına ve aklına seslenecek fikir sistemleri yoksa, hayatta tutunamamışsa, böyle olması için insanlığı sömürebilmek adına her fırsatı değerlendiren emperyalistler özel bir çaba sarf etmişse, boşluk yaratılmış demektir. Bir şekilde de doldurulması gerekir. Böylece, şimdi dünyevi, akli büyük anlatıların, düşünce sistemlerinin yerini, öte dünyacı din alıyor. İnsanların, zihinsel, psikolojik boşluklarını, tatminsizliklerini giderecek bir fikir sistemine ihtiyaçları var. Üstelik din, bunca gündelik zorluk altında devre dışı kalmış insan aklı için çok daha kolay bir seçenek oluyor. Din için insanın aklını kullanması gerekmiyor. Tersine din aklı ele geçiriyor. İnsana hazır bir reçete sunuyor. Bu reçetenin eğitim düzeyi düşük ezilenler açısından fazlasıyla cazip olduğu kabul edilmeli. Hele hele her tür hak arama mücadelesinin önü yalnızca çevre ülkelerde değil, merkez kapitalist ülkelerde bile kapatılıyorken. Fransa'da sendikalaşma oranının %10'un altına inmiş olmasıyla Paris'in varoşlarını fundamentalist İslamcı hareketlerin ele geçirmiş olması arasında bir ilişki olsa gerek.

İnsanlar kendilerini çaresiz hissediyor ve alternatif göremiyorlarsa dine sarılırlar: "Toplumun çıkmaz bir sokağa girdiği dönemlerde insanlar kendi içlerine dönme eğilimi gösterirler. Kendi yaşamlarını ve kaderlerini kendi ellerine almaları ve gerçekliği dönüştürmeleri için net bir alternatifin yokluğunda, insanlar gerçeğe sırtlarını dönmeye çalışırlar." (Woods A, Grant T 2001: 8). Çok normal. İnsanın çaresizlikle, boşlukta uzun süre yaşaması olanaklı değil. Bunun kaçınılmaz sonucu baskılanma, benlik

yarılması olacaktır. İnsan bunu engellemek için, eğer akli yöntemlere başvuramıyorsa içgüdüleriyle hareket eder. Yeni büyük anlatılar arar. Bu durumda hemen yanı başında insanlığın en eski büyük anlatısı olan dine yönelir, onu yeniden yorumlanmış biçimiyle yanı başında bulur.

Üstelik Woods ve Grant'in (s: 16) bunalımdaki kapitalizmde çöküş yaşayanın yalnızca ezilmiş insan olmadığı yönündeki vurguları da önemli. Postmodern çağın düşünürleri de aklı bir kenara bırakmış durumdalar. Bilime, sanata, insanın bu çaresizlikten kurtulabileceğine, dünyevi ölçekli kapsayıcı düşünce sistemlerinin geçerliliğine en öncelikle bunlar inanmıyor. Dolayısıyla postmodern dönemde burjuvazi aslında insanlığı sahipsiz bırakmayı başarmış oluyor. Ortada entelijansiya kalmıyor.

Oysa sıradan insan bile bir düşünce sistemi, bakış açısı, dünya görüşü olmadan yaşayamaz. Hepimizin gündelik yaşamımızda kullandığımız, şu ya da bu derecede gelişmiş, en ilkel düzeyde de olsa böyle bir felsefemiz var. Ancak bunun gündelik olaylarla ilgili ölçeği aşarak, daha kapsayıcı bir düzeyde, yaşamımıza, içinde yaşadığımız dünyaya ilişkin daha anlamlandırıcı bir ölçekte inşa edilmesi gerekiyor. Gündelik yaşam kaygılarıyla bütün hayatı işgal edilmiş "sıradan" insan bu işi kendisi başaramaz. Bu öğreti kendisine bir şekilde sunulmak zorunda. Bu fikri üretimi ya entelektüeller yapar, eğer böyle olamıyorsa, o zaman kaçınılmaz biçimde din devreye girer, yetmez, sokulur. Sınıfsal iktidar halk yığınlarının zihnini boş bırakamaz. İktidar da boşluk tanımaz. Yığınların zihninin boş bırakılması, boşluğun iktidarı tehdit edecek fikirlerle doldurulmasına zemin hazırlar. Burjuva düzenin iktidarı o nedenle halk yığınlarının zihnine müdahale etmek, geleneksel gerici değerlerle doldurmak zorunda. Din bu bakımdan çok önemli işlev görüyor. İnsanoğlunun tanıdığı en eski düşünce sistemi. Kavranması kolay, bunun için herhangi bir analitik zihinsel süreç gerekmiyor. Kabullenmek yeterli oluyor. Dini kabullenmek insanoğlunun binlerce yıldır yapageldiği, alışık olduğu bir eylem. Fromm'un (2012: 97) belirttiği gibi, dinsel deneyim insanın hayatla bağlantı kurmasını sağlıyor. Bu işlev en başından beri önemli. Ancak bunca bilimsel ve teknolojik gelişmeye rağmen, insanın çaresizleştiği, kendi üretken kapasitesi önünde kendisini kaybettiği, büyük

fikirlerin çöktüğü bu yeni çağda daha da önemli. İnsan hayatının anlamını din üzerinden yeniden kuruyor. Aydınlanma, modernite bunu dünyevi araçlarla, dünyevi düzlemde yapmayı önermişti. Kapitalist sömürü sistemi, kendi çıkarları için kullanarak lime lime ettiği bu projenin yerine şimdi dini sokuyor.

Göle'ye (2014: 30) göre, her şeyin görece ve geçici olduğu ve şimdiciliğin hâkimiyet kurduğu postmodern çağda, çaresiz insanlar için dinin vaat ettiği değişmezlik iyi bir rehber oluşturuyor. Biz bunu sığınak olarak tanımlıyoruz. İslam'ın, Muhammed'in hayatının, batının merkezlerinde kendi gelenekleriyle hiç uyumlu olmayan bir kalabalığın içinde kendi yalnızlıklarını yaşayan Müslüman toplumlar için güçlü bir referans noktası haline gelmiş olması bununla bağlantılı. Böyle olduğu için dini referanslar, bu kalabalıklar içinde yalnız yaşayan yabancı azınlık dindarların kendilerine has bir toplumsallaşma sürecini deneyimlemeleri bakımından özel bir işlev görüyor. Avrupa'nın Müslüman toplulukları bu süreç ve benimsedikleri referanslar üzerinden kamusal hayata dahil oluyorlar. Avrupalı yaşantıya boyun eğişlerini, entegrasyonlarını kendi dinsel başkaldırı normlarıyla gerçekleştiriyorlar.

Anlam boşluğu ortamında İslam, işaretleriyle, kurallarıyla, yorumlarıyla, hem bir ifade aracı, hem bir iletişim tarzı, hem bir ümit kaynağı ve hem de eyleme teşvik tarzı oluşturuyor. Bu haliyle İslam dini ve siyasal olanın birbirine karıştığı, aynı anda siyasi ve dini bir olgu durumuna geliyor. Yeni dönemde dünyanın değişik yerlerinde yükselen İslami hareketler spesifik İslami referanslar taşıyorlar ve çoğu kez Kuran'ın empoze edildiği, mutlak biçimde değerlendirilen dini normlar üzerinde oturuyorlar. Bu nedenle bu İslami hareketler sosyopolitik bir karakter sergiliyorlar (Waardenburg J 2011: 53, 57). Dediğimiz gibi, dinin-İslam'ın ontolojisi siyasi.

Böylece kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı çaresizlik ortamında, emperyalizmin hemen tamamen dışladığı coğrafyalarda yeniden şekillenen, emperyalist varoşlarda yeni biçimde mayalanan, inananlarına yeni ve etkili sosyalleşme kanalları sunan İslam, yaşam tarzı oluşturmanın ötesinde, doğrudan siyasi hedefler belirleyerek kendisini inşa ediyor. Bu durum şüphesiz, İslam'ın, daha önceden incelediğimiz ontolojik yapısıyla doğrudan ilişkili.

Bu siyasallaşma, emperyalist metropollerde, devleti ele geçirmenin olanaksızlığını kavramış olarak, kendisini özel toplumsallıklar içinde var etme biçiminde gelişiyor. Cemaat yapısı böylece uygun bir toplumsal aidiyet biçimi olarak ortaya çıkıyor. Roy (2010: 101) bu yeni aidiyet biçiminin küreselleşmeyle daha uyumlu olduğunu belirtiyor. Roy'a göre bir din ne denli bütünsel bağlamından kopuk olursa, alansızlaştırılırsa, hatta gurbet ellerde yaşarsa o denli büyüleyici bir etki yaratıyor. Devletin kurucu öğe olarak görülmediği toplumsallıkta laiklik ve demokratikleşme gibi hedefler anlamını yitiriyor. Bu mekânlar dinin fundamentalist biçimde katmerlendiği bir işlevi yerine getiriyor. Cihadistler bu mekânlardan çıkarak Avrupa'nın büyük kentlerinde canlı bomba eylemleri gerçekleştiriyor, Suriye'deki cihadist savaş saflarına katılıyorlar. Bu nedenle, Roy'un fundamentalizmin ve yeni dindarlaşma sürecinin içinde yer alan aktörlerin dünyanın büyük sorunlarına karşı duyarsız oldukları savı geçerli görünmüyor. Bu hareketler emperyalist merkezlerde, kendi yaşam tarzlarını kendi yaşam alanları ölçeğinde kurmakla yetiniyor görünseler bile, fırsat bulduklarında, iktidar seçeneğinin gerçeklik kazanıyor gibi göründüğü bölgelere cihatçı kadrolar gönderiyorlar. İslam coğrafyasında ise zaten küllî bir iktidar hedefi gözettikleri çok açık. Avrupa'da cami sayısındaki patlama, türban üzerinden İslami yaşam tarzı konusunda gösterilen toptancı ısrar fundamentalist İslam'ın kendi yerelliğinden uzakta bile ne derecede siyasallaştığının kanıtıdır. Müslümanlar bu yaşam hakkı savunusuyla, emperyalist merkezlerde bile, kendilerini kabul ettirmenin ötesinde bir başkaldırıyı sergilerler.

Fransa'da eskiden beri Müslüman göçmenlerin topluma nasıl entegre edileceği konusu tartışılıyor. Sarkozy döneminde (2002) bu amaçla bizzat devletin öncülüğünde Fransız Müslüman İnancı Konseyi oluşturuluyor. Konseye Fransa'daki bütün İslamcı örgüt ve kuruluşlar davet ediliyor. İçlerinde kamuoyunun radikal İslamcı örgüt sınıfında gördükleri de var. Sarkozy bu yönde yapılan eleştirileri dinlemiyor. Radikal görünen örgütlerin katılımının Konseyin temsiliyetini artırdığını belirtiyor. Devlet, Konseyi Müslüman mezarlık ve camilerin inşaatı, Kurban Bayramı'nın organizasyonu, helal etlerin onaylanması, hapishane ve hastanelere Müslüman din adamı atamaları, imamların eğitimi gibi konularda muhatap

ve yetkili kabul ediyor. Bu kapsamda 2005 yılında camilerin masraflarının finanse edilmesini sağlayacak bir vakfın kurulmasına ön ayak olunuyor (Kuru AT 2013: 75–77). Fransa'ya göçmen gelmiş ve farklı dini inançlara sahip olanlara dini haklarının tanınması ve topluma entegrasyonlarının sağlanması için oluşturulan bu kurumun amacına ulaşmadığı ortada. Zira Fransa şimdi fundamentalist İslami terörün hedef ülkesi konumunda ve artık canlı bomba eylemcilerinin kendilerine sunulan, bırakılan bu cami ve varoşlarda organize oldukları yönünde yaygın bir kanaat mevcut.

Ancak dine bu yeniden yönelme ve dindarlaşma olgusunun yalnızca Müslümanlıkla sınırlı bir gelişme olduğu sanılmamalı. Örneğin, ABD'de yüksek mahkeme, kimi dini grupların (Amişler), çocuklarını sekizinci sınıftan sonra dini gerekçelerle okula göndermeme yönündeki ısrarlı baskıları karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. Mahkemeye göre, dini ibadet özgürlüğü, öğrencileri 8. sınıftan sonra okula devam mecburiyetinde tutan devlet menfaatlerinden daha üstündü. Daha sonra 1990 yılında Yüksek Mahkeme bu kararından vazgeçerek, yasalarda özel olarak belirtilmediği sürece eğitimdeki her tür dini muafiyeti reddetti. Yine ABD'de ideolojik ve dini aidiyetler arasında güçlü bir ilişki bulunuyor. Evanjelikler genellikle muhafazakâr cephede konumlanıyorlar. Hıristiyan öğrenci kulübü sayısında üniversiteler de dahil olmak üzere bütün okullarda ciddi bir artış gözleniyor. Özel okulların toplamdaki oranı %25'i buluyor, bunların %30'u Katolik kilisesinin, %50'si diğer dinsel grupların elinde bulunuyor ve öğrencilerin %10'u özel okullara devam ediyor. Dinsel kimliği olmayan özel okul oranı yalnızca %20. Muhafazakârlar 1980'lerden beri gerek başkanlık seçimlerinde desteklediklerı Reagan ve Bush gibi adayların seçilmesinde, gerekse Yüksek Mahkeme'ye yapılan muhafazakâr yargıç atamalarında önemli ölçüde başarı gösteriyorlar. 1993'de Din Özgürlüğünün Yeniden İnşası isimli tasarı hem Temsilciler Meclisi'nde hem de Senato'da büyük çoğunlukla kabul edildi. Clinton yasayı ivedilikle imzaladı. Yasa eyaletlere dini özgürlüklere en az düzeyde sınırlama getirmelerini istiyordu. 1995'te Clinton bu yasaya dayanarak okullarda dini simgelere izin veren genelgeyi yayınladı. Sonra Yüksek Mahkeme, özde değil, biçimsel gerekçeyle, yasayı, eyaletlerin otoritesini anayasaya aykırı biçimde

sınırladığı gerekçesiyle iptal etti. ABD'de dinci muhafazakârlık 11 Eylül saldırılarından sonra özellikle yükselişe geçti. 100 bin kadar Müslüman salt dini ve etnik kimlikleri nedeniyle soruşturma geçirdi ve/veya gözaltına alındı. ABD'de muhafazakârlaşmanın önemli göstergelerinden birisi de okullardaki toplu dua konusunda ortaya çıkan kamplaşmadır. Yüksek Mahkeme 1990'larda toplu duayı yasaklama kararı aldığında buna karşı ciddi bir Protestan-Katolik muhalefeti gelişti. (Kuru AT 2011: 49–73, 101).

Görüldüğü gibi hangisi olursa olsun tek tanrıcı dinler siyasi güç odağı olabilmek, siyasi mekanizmayı etkileyebilmek için her şeyi yapıyorlar. Siyaset kurumu ise dinden yararlanabilmek için aynı biçimde hedefli davranıyor. İkisi de toplumu yönetmek istiyor. Bu bakımdan ortaya verimli bir işbirliğinin çıktığı gayet açık.

3. İnsanlığın büyük boşluğuna dinin zerk edilişi

Bir önceki bölümde dinin yükselişinde, kapitalizmin 1970'lerin ortasında içine girdiği uzun daralma periyodunun, 1990'da Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ve bunun sonrasında emperyalizmin İslam coğrafyasını hedefleyen yeni paylaşım savaşlarının yarattığı anlam boşluğunun belirleyici olduğunu yazdım.

Bu iktisadi, siyasal ve askeri faktörler içinde yoksulluk, açlık, işsizlik, savaşlar, göçler yapısallaşırken, hayat, bu acılara maruz kalanlar açısından anlamını yitirdi.

Bunun nedeni bütün bu acılar yaşanırken, sorunların çözümünü sağlayacak herhangi bir olumlu gelişmeye dair hiçbir umut ışığının görülmemesiydi. İnsanlar umutsuzluk ortamında, acılarının devam edeceği kaygısıyla dine sarıldılar. Böylesi dönemlerde her zaman olduğu gibi din yetişti imdatlarına, bu dünyadan tamamen umutlarını kesmelerini söyleyerek.

Ancak, bu kitabın en başından beri söylediğimiz gibi, koşullar ne kadar umutsuz olsa da, din hiçbir zaman umutsuzlukla bağlantılı boşluğu kendiliğinden doldurmaz. Bunu dinin ilk ortaya çıktığı Mezopotamya koşullarında da izlemiştik. Mezopotamya'da krallar halk sınıflarını kontrolleri altına almak, siyasi gücü ellerinde toplamak, halkın üretici gücünü kendi devletlerinin askeri gücü olarak kullanabilmek için dini yaratmışlar, kendilerini tanrı olarak sunmuşlar, boşluğu doldurmak için özel bir müdahale

gerçekleştirmişlerdi. Din bu planlı stratejinin ürünü olarak ortaya çıkmıştı.

Kapitalizmin bu son anlamsızlık krizi için de aynı olgunun geçerli olduğunu görüyoruz. Bu haliyle din ve yeni muhafazakârlık türleri Amerikan emperyalizminin gücünü yasallaştırmaya yarayan bir araç oluyor ve bir tür yeni hümanizm olarak sunuluyor.

Örneğin, 1979'da Demokrat başkan Carter, bir devlet töreniyle Avrupa Yahudilerinin yok edilmesi anısına Washington'da Holokost müzesi açtığında, ABD ve Avrupa'da katledilen Yahudiler'in anısını yâd etmeye merkezi önem veren bir duyarlılığın sürekli gündemde tutulacağı bir dönemi başlatmış gibi oluyor ve Ortadoğu'daki İsrail Arap savaşında safını açıkça belli ediyordu.

1974 yılında Roma'da düzenlenen bir basın toplantısında, Freud'dan sonraki en tartışmalı psikanalizci olarak kabul edilen Fransız psikiyatr Jacques Lacan, dinin psikanalizden daha üstün olduğunu iddia ederken anlam boşluğu için dini önermiş oluyordu. Tam olarak şöyle diyordu: "Din sadece psikanalize karşı değil, daha birçok şeye karşı zafer kazanacaktır. Din.. karşı konulmaz kanıtlara sahiptir... kesinlikle büyüleyici... din bilginlerin haklı olarak bir parça endişeyle başladıkları deneylere anlam verecektir." (aktaran Corm G 2011: 17).

Corm yükselen yeni muhafazakârlığın Yahudi-Hıristiyan medeniyetinin korunması adına Amerika tarafından özel olarak kullanıldığını ve dünya düzenini korumak gerekçesiyle dünyanın geniş bir bölmesinin öteki olarak kodlandığını yazıyor. "Öteki artık asi Bolşevik değil, 'dördüncü' dünya savaşının İslamcı müridleridir." (s: 27).

Dinin yeniden gündeme sürülüşü, bir yandan Fransız Devrimi'nin, bir yandan sosyalizmin, bir yandan da laikliğin şiddetle özdeşleştirilerek gündemden düşürülmesi amacını taşıyor. Çünkü bunlar insanlığın aydınlık yürüyüşü bakımından önemli ortak noktalar taşıyorlar. Dolayısıyla din, kapitalist üretim tarzı zemininde varlığını hep korumakta olan anlam boşluğunu kendiliğinden doldurmaktan ziyade, esas olarak, sosyalizmsiz dünyada yeni hegemonya alan ve biçimleri tesis etmeye çalışan Amerikan emperyalizmi tarafından özel olarak o boşluğa enjekte ediliyor. Bush'un ABD'yi "inananların ulusu" şeklindeki tanımlaması bu

operasyonun merkezi ölçekte başlatıldığını gösteriyor.

Amerikan menşeli yeni muhafazakârlık artık temel sorun ile ilintili olarak çatışma ekseninin, batı ile doğu ya da demokrasi ile sosyalizm arasında değil, hoşgörünün merkezi olan Yahudi-Hıristiyan dünyası ile gericiliğin, baskıcılığın, kapalılığın, muhafazakârlığın, şiddetin merkezi olan Müslüman dünya arasında yaşandığı propagandasını özellikle kullanıyor. Çünkü bu propaganda halkların gerçek kurtuluş yolu olan sınıf mücadelesini ve sosyalizm hedefini silikleştirmeye özellikle hizmet ediyor. Din parametresi burada sınıf bilincini bulandırmak bakımından özel bir misyon üstleniyor. Bu nedenle 11 Eylül saldırılarının ABD'nin kumpası olduğu yönündeki iddianın mantıklı bir zemini bulunuyor. Nitekim Müslüman topraklara yönelik olarak Afganistan'ın işgaliyle başlatılan yeni Haçlı seferi, bu saldırılar veri alınarak hazırlanan ideolojik ve siyasi zemini kullanmıştı.

ABD, Taliban, El Kaide ve IŞİD terör örgütlerini nasıl yaratıp, kullandıysa, bunların devlet formasyonu izdüşümü halindeki Suudi Arabistan'ı da öyle kullanıyor. Nitekim Suudi İslam doktrini olan Vahabilik eskiden Arap yarımadası dışında İslam'ın çok az tanınan marjinal bir türü iken zamanla hakim doktrin haline dönüştü ve bu gelişmede ABD'nin büyük desteği oldu. Suudi krallığı Vahabiliğin dünyada tanınması ve yaygınlaşması için 1980'den sonraki 25 yıl içinde 75 milyar dolar harcadı (Corm G 2011: 86).

Taliban, çoğunluğu Afganistan'ın en kalabalık etnik grubu olan Peştunlar arasında Sünni İslamcı silahlı bir grup olarak organize oldu. Amacı Afganistan'daki Sovyet varlığına karşı savaşmak ve iktidarı almaktı. Peştunlar, Afgan sosyalist rejiminden kaçarak Pakistan'daki şeriatçı medreselerde eğitim almışlardı. 1989'da Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesinden sonra büyüttüğü savaşla 1996'da başkent Kabil'in kontrolünü eline geçirdi. Taliban militanları Sovyetler'e karşı verdikleri savaşta en başından beri Pakistan içinde, Pakistan ordusu tarafından, CIA denetiminde eğitiliyordu. Para Suudi Arabistan'dan geliyordu.

ABD açısından desteğin anlamı bir yandan Sovyetler Birliği'ni yıkıma götürecek süreci maniple etmek, bir yandan İran'daki İslam rejimini sıkıştırmak, öte yandan ise enerji kaynaklarını kontrol edebilmekti. Hatta Taliban 1996'da Kabil'i ve ülkenin dörtte

üçünü eline geçirdiğinde, ABD kendisini ülkenin resmi hareketi olarak tanıdı.

1986 yılında CIA başkanı Casey, Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşı şiddetlendirmek üzere şu kararları alıyordu: 1- Mücahitlere gelişmiş silah desteğinin sağlanması. 2- Taliban'ın askeri eğitimi. 3- Dünyanın her yerinden radikal Müslümanların Pakistan üzerinden Afganistan'a sokulması. Bütün bunlar bugün Suriye'de IŞİD vekaletiyle yürütülen savaşa ne kadar da benziyor değil mi?

Afganistan'a bu çağrı üzerine gelenlerden birisi de Suud kökenli ve Suudi hanedanına çok yakın bir ailenin üyesi olan Bin Ladin'di. Bin Ladin, babasının bizzat parasal yardım yaptığı Afgan cihadına ilk kez 1980'de katılmıştı. Çok sayıda inşaat şirketi vardı. Mücahitlere para ve silah desteği sağlıyordu. Bir inşaatçı olarak Afganistan'da pek çok tünel ve yapının inşaatında rol üstlendi. 1979–1989 arasında CIA tarafından Siklon Operasyonu kod adlı program çerçevesinde Pakistan İstihbaratı ve Silahlı Kuvvetleri'nin Mücahitler'e verdiği eğitimlere para ve silah desteği sağladı. Kendisi CIA'dan askeri eğitim aldı. Babası Yemenli'ydi, inşaat patronuydu ve Bush'un dostuydu. Savaşın ilk yıllarında Pakistan sınırında kendisine bağlı bir silahlı grup ve eğitim kampı vardı. 1984 yılında ise görüşlerinin oluşumunda etkili olan Abdullah Azzam ile birlikte El Kaide'yi (Mekteb el Hidamet-Hizmet Bürosu) kurdu. Azzam'ın 1989 yılında Pakistan'ın Peşaver kentinde bombalı bir saldırıda öldürülmesi üzerine örgütün başına geçti. Azzam'a yönelik bu suikastın, Ladin'in önünü açmak amacıyla CIA tarafından gerçekleştirildiği söylenir. Saddam'ın Kuveyt'i işgalini izleyen süreçte Irak'a yerleşen ABD'nin, işgalini sonlandırmamasına karşı çıkan tutumu üzerine 1996 yılında Suud vatandaşlığından çıkarıldı. Bu olay O'nun daimi şekilde Pakistan-Afganistan'a yerleşmesinin başlangıcını oluşturuyor. Ancak ABD ile arasının bozulmasının Sovyetler'in çöküşünün, yani ABD'nin Afganistan'daki özel misyonunun tamamlanmasının sonrasına denk gelmiş olduğunu akılda tutmak gerekiyor.

Bin Ladin'in o dönemde söyledikleri Afganistan olayının iç yüzünün ve dinin nasıl bütün dünyanın başına Amerika tarafından bela haline getirildiğinin özeti niteliğindedir: "Bu ateist Ruslara karşı Suudiler beni Afganistan'daki

temsilcileri olarak seçtiler. Silahlar Amerika'dan paralar da Suudiler'den gelmektedir." (http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/usame-bin-ladin-ve-abd-iliskileri-tarihi/2567)

Kaide'nin yalnızca Afganistan'daki değil, Yugoslavya'daki iç savaşa da bulaştığı, burada da Amerika'nın taşeronluğu yaptığı anlaşılıyor. Nitekim Ladin bu ilişkiyi 1993 yılında Robert Fisk'e verdiği bir röportajda üstü kapalı da olsa kabulleniyor. 1997 yılında Cumhuriyetçiler hazırladıkları bir raporda Clinton yönetimini "Muharip İslami Cephe" isimli bir yapıyı eğiterek Bosna'nın militan İslamcı bir üs haline dönüştürülmesi işinden sorumlu tutan bir rapor yayınlıyorlar. Raporda, Ladin'in paravan bir sivil toplum örgütü (Third World Relief Agency) üzerinden Bosna'da savaşan mücahitlerle ilişki kurduğu ve bunun Clinton tarafından desteklendiği belirtiliyor. Örgütün başındaki iki isimden birisi Ladin olarak geçiyor.

Kaide'nin Yugoslavya ilişkisi yalnızca Bosna ile sınırlı değil. Kosova'da, Kuruluş Ordusu'nun (UÇK) eğitilmesinde de rol üstleniyor. Bilindiği gibi UÇK 1998 yılında ABD Savunma İstihbarat Teşkilatı ve Britanya gizli servisi MI6 tarafından kuruluyor. İnterpol istihbaratından Mutschke 2000 yılında ABD Meclis Adalet Komisyonu'ndaki sorgusunda ABD'nin UÇK bağlantısıyla destek aldığı isimler arasında Ladin'in de bulunduğunu belirtiyor (http://haber.sol.org.tr/dunyadan/11-eylulun-yildonumu-abd-ile-el-kaidenin-bitmeyen-aski-ve-nefreti-haberi-59466).

El Kaide olgusunu, ABD emperyalizminin sosyalizmi yıkmak ve yeni dünyayı kendi hegemonya alanı olarak düzenlemek için, dini nasıl bilinçli ve sistematik biçimde kullandığını anlamak üzere değerlendiriyoruz. Amacımız İslami terör örgütlerinin arkasındaki ABD, CIA, NATO bağlantılarını ayrı ayrı incelemek değil. Ancak son dönem anlam boşluğunu doldurmak bakımından Afganistan'da başlayan gelişmeler belirleyici öneme sahip. Taliban da, El Kaide de, Amerika'nın kontrol ve desteğinde Afganistan coğrafyasında Sovyetler'e karşı yaratılıp, silahlandırılıyorlar.

Operasyon başarıyla tamamlanıp Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Bin Ladin'in işlevi bitmiş oluyor. Bu arada postSovyetik İslam coğrafyasında yeni hâkimiyet modeli için komünizm

düşmanlığı da işlevsizleşiyor. Yerine başka bir batı ve medeniyet düşmanlığının inşa edilmesi gerekiyor. 11 Eylül saldırıları tam bu noktada gerçekleşiyor. ABD medeniyet adına İslami teröre karşı silahlanıyor ve dünya halklarının bilincini bu doğrultuda yapılandırmak için ideolojik müdahaleye başlıyor. İslami teröre karşı "mücadele" El Kaide üzerinden somutlanıyor. El Kaide ve Ladin İslamcı terörün göstergesi olarak kodlanıyor. Sınıf gerçekliği ve bilincinin üzeri bu şekilde örtülüyor. Doğu batı kutuplaşması din ekseni üzerinden şekillendiriliyor.

Bu müdahale bütün dünyada İslam'ın yeni yüzyılın tehdidi olduğu algısının yerleştirilmesi bakımından etkili oluyor. Ancak ABD bu süreçte çift taraflı oynamayı sürdürüyor. El Kaide'ye karşı bütün medeni dünya adına savaş başlatırken eğer işine geliyorsa değişik İslamcı merkezleri de destekliyor. Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde İslamcı gruplara, Bosna ve Kosova'da İslamcı rejimlere özel olarak alan açması bu kapsama giriyor. İlave olarak Arap Baharı da tam buraya oturuyor.

"Arap Baharı"nın doğuda ulaştığı nihai nokta olan Suriye, İslamcı terörün ABD'nin global hâkimiyet siyasetinde nasıl özel olarak kullanıldığına ilişkin başka bir tipik örnek oluşturuyor. ABD ortadan kaldırmak ve dünyayı kurtarmak üzere mücadele ettiğini söylediği El Kaide'nin içinden El Nusra'yı, onun içinden de IŞİD'i Afganistan'daki taktiklerini kullanarak çıkarıyor. Bu örgütlerin her birisi aynı zamanda ABD'nin terörist örgütler listesi içinde de yer alıyor. ABD kendi yarattığı örgütlerden dünyayı kurtarmak üzere yeni ittifaklar, yeni cepheler oluşturuyor. Amacı değişmiyor. Petrol zengini Ortadoğu, Arap ve İslam coğrafyasında kendisine bağımlı devletlerin yaratılacağı yeni bir haritalama işlemini gerçekleştirmek.

Bu tip terör örgütlerinin tam olarak ortadan kaldırılması hiçbir zaman olanaklı olamayacağı için, Amerika söz konusu bölgelerde daimi varlığını da garanti etmiş oluyor. Sosyalizmsiz yeni dünya koşullarında kendisini, her yerde askeri-siyasi bakımdan var ve kabul edilir kılan bir tür devletler üstü devlet olarak inşa ediyor.

Din kendisini bu kaotik ortamın yol açtığı anlam boşluğunda kuruyor. Bireysel ölçekte, sosyopsikolojik manada anlamı ifade ediyor. Ancak dinin sınıflı toplum yapısı içindeki işlevini bununla

sınırlamak dünyadaki gelişmeleri, siyaseti hiç anlamamak ya da anlamak istememek anlamına gelir.

Din özellikle uzamış daralma döneminde, bu iktisadi dinamiğin uyardığı savaşlar zemininde ve sosyalizmsiz dünyanın yeniden paylaşımının söz konusu olduğu günümüz konjonktüründe emperyalizm tarafından özellikle kullanılıyor. Terörist ve cihadist İslami gruplar bu amaçla ABD tarafından yaratılıp, sahaya sürülüyorlar. Bu manada, bu tip örgütler tam olarak emperyalizmin maşası işlevini görüyorlar. Anlaşılan kendi ulvi hedeflerine ulaşmak açısından, bu kirli ilişkilenme konusunda herhangi bir rahatsızlık duymuyorlar. Bu haliyle emperyalizmin somut ve dünyevi nitelikli ekonomik, siyasi ve askeri çıkarlarıyla, İslamcı hareketlerin kendilerine biçtikleri soyut, ruhani, dini roller arasında karşılıklı bir uyum, kan bağı mevcut.

Emperyalizmin gözünde İslamcı örgütlerin kimilerinin zamanla konumu değişse bile, emperyalizmin bu örgüt tipine ihtiyacının yapısal ve sürekli olduğu kesin. Emperyalizm birisini kullanıp, sonra düşman ilan ederken, yeniden kullanılır durumda bir başkasını icat ediyor. Taliban ve Kaide döneminde, İslamcı örgütlerin işlevi sosyalizmin yıkılması, en azından çeperden kuşatılmasıydı. Bu nedenle o dönemde ABD İslamcı terör örgütlerine karşı açıktan cephe alma gereği hissetmiyordu. Sosyalizmle mücadele adına bunlara verdiği desteği dünya kamuoyuna kabul ettirmesi de kolaydı. Sosyalizmin karşısında İslamcı terör makul bir partner durumundaydı.

Şimdi, sosyalizm yıkıldıktan sonra durum değişti. ABD bunların kuruluşundaki sorumluluğunu olabildiğince gizlemeye çalışıyor. Sonrasında verdiği askeri ve ekonomik desteği saklıyor. Çünkü şimdi kullanılır strateji, dünyayı İslam teröründen kurtarmak. Bu nedenle daha gizli biçimde terörü yaratıyor, destekliyor ve ilgili bölgeye müdahale etmek, o bölgedeki kalıcılığını pekiştirmek için kullanıyor. Dünyanın yeni terör karşısında kendisine mecbur olduğunu kanıtlamak, dünyayı terör karşısında kendisine mecbur bırakmak için yapıyor bunu. O nedenle hiçbir zaman kendi yarattığı terör örgütlerini tam olarak temizlemiyor, mücadeleyi bunun için yürütmüyor.

Kapitalist emperyalizmin yarattığı anlam boşluğuna doğan

dinci eğilim ve görüşleri özel olarak radikalize ediyor. Aynen Afganistan'da yaptığı gibi bu akımları ilgili bölgeye taşıyor. Sonra orada kendi yaratığıyla savaşmaya başlıyor. İslam coğrafyasında şekillendirilen bu emperyalist savaş, o savaşa dünyanın dört bir yanından taşınan cihadçı unsurlarda, kaçınılmaz biçimde, operasyonun ontolojik karakteri gereği olarak, batıya karşı savaşılmakta olduğu yönünde siyasallaşma yaratıyor. Bu siyasallaşma savaşan grupları daha da militanlaştırıyor, örgütün çekim gücü, cazibesi yeni cihadistlerin katılımını süreklileştirecek yönde artıyor, cihatçılar daha büyük bir şevkle savaş bölgesine akıyorlar.

Tabi burada savaşı daim kılmak bakımından başka dolayımlar da devreye sokuluyor. Ortadoğu etnik ve dini gerginliklerin yanı sıra aynı zamanda petrol zengini bir bölge. Suriye ve Irak'ın önemli kısmını hâlâ elinde tutmakta olan IŞİD ve diğer emperyalizm destekli dinci terör örgütleri bu olanaktan örgütlenmek için maharetle yararlanıyorlar. El koydukları petrol kaynaklarından elde ettikleri gelirin bir kısmını emirleri altındaki komutanlarına ve onların militanlarına dağıtıyorlar. ABD bu ilişkilere özel olarak göz yumuyor. Hatta petrolün Türkiye ve İsrail üzerinden dünya piyasalarına pompalanmasına olanak tanıyor. Petrol ağları üzerinden yalnızca cihadistler değil, çok farklı ülkelerin çok değişik düzeylerdeki bürokratları, vb da nemalanıyorlar. ABD-NATO bloğu güya bütün bu kirliliğe karşı savaşıyor. Ancak esas gerçek, irili ufaklı partnerleriyle birlikte savaşın içinde yer alıyor ve sürekliliğini özel olarak gözeten bir stratejiyle davranıyor olmaları.

Bütün bunlar bize şunu gösteriyor: Dinin emperyalizmin elinde yeni paylaşım savaşının oyuncağı olması ancak antiemperyalist karakterli sınıfsal bir mücadeleyle engellenebilir. Bugün dinci siyasi yapıların ve emperyalist odakların bu denli rahat, birbirlerinin içine geçmiş ve birbirlerinin çıkarlarını karşılıklı olarak besleyerek hareket edebiliyor olmalarının tek nedeni, sınıf hareketinin bütün dünyada düzey yitirmiş olmasıdır. O nedenle acil görev yeniden yükseltilmesidir. Üstelik sınıf hareketi bundan sonra yalnızca ezilenleri değil, dünyayı kurtarmaya adaydır. Bunun nedeni emperyalizmin desteklediği dinci terörizmin kontrolden çıkma potansiyeli yakalamış olmasıdır. Dinci terörizm artık yaratıcılarını da, üstelik

kendi mekânlarında vurabilecek olanaklara sahip. Emperyalizmin bu olguyla baş etme şansı iki nedenle yok.

Öncelikle emperyalizm bu konuda samimi bir niyet taşımıyor. Hep söylediğimiz gibi, bu yapılar, yeni paylaşım savaşında kendisi açısından vazgeçemeyeceği askeri, siyasi ve ideolojik bir araç olduğu için böyle bu.

İkincisi, tamamen siyasallaşmış dinle mücadele yalnızca askeri yöntemlerle başarılabilecek bir iş değil. Bunun için dünyanın her yerinde halk hareketi gerekiyor. Bu hareketin mutlak Aydınlanmacı çizgide olması ikinci koşuldur. Aydınlık bir halk hareketinin karşısına alacağı tek olgu ise dinci terör olmayacaktır. Bu hareket aynı zamanda, ontolojisi gereği, kapitalist emperyalizmin dinci terörü yaratan esas sorun olduğunu kısa sürede fark edecek ve bütün enerjisini bu düzenin yıkılmasına akıtmaya başlayacaktır.

Dindeki yükselme kaçınılmaz biçimde halk sınıflarıyla emperyalistleri, büyük şirketleri, petrol yatakları üzerinden para kazananları, silah satarak zenginleşenleri, bunları destekleyen bütün çevreleri doğrudan karşı karşıya getirme potansiyeli içeriyor. Dine karşı mücadele bu ilişkiyi görerek davranmak zorunda. Dine karşı mücadele emperyalizme karşı mücadeleyle birleştirilmediği takdirde herhangi bir sonuca ulaşamaz. Buna karşılık antikapitalist ve antiemperyalist mücadele de mutlaka dine karşı aktif bir konumlanmayı kapsamak zorunda.

4. Hayatın anlamını bu dünyanın içinde yaratmalıyız

Kapitalist üretim ilişkilerinin insanda doldurulması imkânsız bir anlam boşluğuna yol açtığını belirtiyoruz. İlginç biçimde, siyasetin laikleşme ve toplumsal yaşamın sekülerleşme sürecinde bu boşluk kaybolmadı. Zaman zaman daha da büyüdü. Tuhaf değil. Çünkü dediğimiz gibi, anlam boşluğu sınıfsal toplum yapısıyla ilişkili. Bu gerçekliği anlamayanlar, anlam boşluğunu doldurmanın ruhani ve dini biçimleri üzerinde duruyorlar.

Taylor (2014: 357) Aydınlanma ile başlayan sekülerleşme atılımının dünyamıza ve kendimize düzen getirme gücüne, kapasitesine sahip olma hissinde belirgin artış yarattığını yazar. Ama ekler: "Tabii bu güç akılla ve bilimle bağlantılı olduğu, bilgi ve kavrayış konusunda büyük adımlar atıldığı hissedildiği sürece." Açıkça şu:

Bilimin sağladığı gelişmelerin herkes farkındaysa, herkes yararlanıyorsa, ancak o durumda, toplumsal ölçekli bir güven hissi doğuyor. Aksi durum, yabancılaşma anlamına geliyor ve bu olanaktan yararlanamayanların güçsüzlük hissi katlanarak sürüyor. Bilimin gelişmesiyle alakalı insan merkezlilik ayrıca zarar görmezlik hissi de yaratıyor. İnsan merkezli bir durum ortaya çıkıyor. Güç, akıl, zarar görmezlik, korkularla araya kesin bir mesafe koymak, bunlar insan merkezliliğe geçişi yaşamış benliğin özellikleri olarak gelişiyor. İnsana yoğun bir tatmin veriyorlar. Bu benlik Rönesans'tan beri gelişen medeniliğin önemli bir parçası olarak şekilleniyor.

İnsanın dünyadaki varlığı için anlam arayışı hep sözkonusu. Bilimin dini geriletmesi, Aydınlanma çağında aşkınlığın benlikteki önemini kaçınılmaz biçimde azaltırken, insanın anlam arayışı farklı içkin unsurlara yöneliyor. Aslında 19. yüzyılın onlarca farklı sanat akımı bu zeminde ortaya çıktı. Romantizmi bu kapsamda özellikle anmak gerekiyor. Bir yandan insana din dışı bir anlam sunmaya çalışıyorlar, bir yandan da insanın aşkın dışı anlam arayışı sürecinin konaklanacak zorunlu uğrağı olarak beliriyor. Kant ahlakı örneğin tam buraya yerleşiyor. Kendi dünya görüşünde tanrıya yer olmasına rağmen Kant, ahlakın içsel kaynaklarının bulunduğunu ileri sürüyor ve ahlak için aşkının yol göstericiliğine gerek olmadığına, insanın doğru yolu aklıyla bulabileceğine vurgu yapıyor.

Schiller'in şu dizeleri aşkın ile içkinin insan benliğinde yarattığı gerilimi gayet güzel betimliyor: "Sunduğu hazlardan habersiz, kendi görkemiyle mest olmadan hiç, kendisine yön veren ruhun farkına varmadan, artık kutsallığımla kutsanmadan, yaratıcısının ihtişamına duyarsız kalarak, sarkacın ölü hareketleri gibi, yer çekimi kanununa uyan bir köledir, tanrı yoksunu doğa."

Kutsal kitaplar, insan yaşamı açısından, bir kuyuyu dibine kadar aydınlatan kuvvetli bir ışık huzmesi gibiydi. Orada bilinmeyen, anlamsız kaçan, herhangi bir biçimde boşlukta kalan hiçbir şey yoktu. Bilim bu kudreti yerle bir ettiğinde ortaya bir belirsizlik çıktı: "Zamanın sonsuzluğuna kıyasla insan ömrü nedir ki? Hareketli atomun içinde sonsuz çeşitlilikte, minicik hayvanlar vardır ve aynı sonsuz çeşitlilik dünya adlı diğer atomda da bulunur. Bizden önce hangi hayvan türleri vardı kim bilir? Bizden sonra hangi

hayvan türleri olacak kim bilir?" (aktaran Toylor C 2014: 387). Diderot Aydınlanma'nın tek ateist düşünürü olarak bilinir. Belli ki bu cümleleri kendi cephesinden, bilime tamamen inanan bir pozitivist olarak yazıyor. Bilimin dini geriletmesi kendi açısından önem taşımıyor. O bu hâkimiyeti olumluyor. Ancak bilimin kendisinden uzak olduğu, sınıfsal konumu nedeniyle içinde yaşadığı yakın çevresini bile kontrol etme, düzenleme olanağı bulunmayan sıradan insan için din ve aşkın öznedeki bu gerileme korkunç bir gerilim, anlamsızlık anlamına geliyor. Ardından Darwin, ***Türlerin Kökeni***'ni yazarak canlıların şimdiki halleriyle erişilmez, yüce bir varlık tarafından yaratılmış olduğunu ileri süren geleneksel inancı yok ettiğinde, insanın içindeki boşluk daha da büyümüş oluyor.

Bir yandan bilim dinin sunacağı anlam alanını daraltıyor. Aynı bilim, halka mal olamadığı için, bir yandan da anlam sorunundaki çözümsüzlüğe kendisi katkı koyuyor. Bilim çağındaki anlam boşluğu büyük anlatıları davet ediyor, bu durumda en bilindik üst anlatı olarak din gündeme geliyor. Din, postSovyetik dünyanın yeniden paylaşımı sürecinde egemenler tarafından zaten kullanılıyor. Ancak bir kaçış olduğu, bu dünyayı gözden çıkarmayı vaaz ettiği için yaşanan soruna çözüm getiremiyor. Kaos ortamında fundamentalist İslam bütün yaşamın gözden çıkarılması yönündeki militan tutumuyla cihad çağrıları yapıyor, örgütlüyor. Bir küçük azınlık bu projenin peşinde canlı bombalaşıyor. Dinci terör, büyük çoğunluğun dini ve dinin anlamını yeniden sorgulamasına neden oluyor. İnsanın boşluğu olduğu yerde duruyor.

Sıradan insanın bilincini aşkın özne dolduramayacaksa, kapitalist sınıfın tekelinde olan bilim içkin bir anlam sunamayacaksa, boşluk nasıl doldurulacak, anlam sorunu nasıl çözülecek?

Aydınlanmanın kimi düşünürleri bu soruya bir tür eskiye dönüş önerisiyle yanıt veriyorlar. Rousseau'nun boşluğu doldurmak için önerdiği "toplum dini" projesi tam buraya oturuyor. Yapısalcı sosyolog Comte'un toplumsal birliği otoriterliğin sağlayabileceğine inanmasının nedeni de bu. Her ne kadar Comte sözünü ettiği otoriter aracı Hıristiyanlık olarak değil bilim olarak belirliyor olsa da, değişmez. Comte toplum dışı, sınıf dışı bir yerde konumlanıyor ve toplum adına, toplumda gözlediği boşluğu dışarıdan doldurabileceğini sanıyor. Nietzsche insanın tanrıyı öldürmesini, kendisine

dönmesini öneriyor. Ama orada ne yapacağı, ne bulacağı konusunda aklında hiçbir şey bulunmuyor.

19. yüzyıl romantik felsefesi, aşkın ile içkin geriliminin benlikte yarattığı sıkıntıyı çözmek için tinsel bir bireycilik önerebiliyor. Bu durum 20. yüzyılda, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde dışavurumcu bir bireycilik halini alıyor. Kapitalist ekonominin çarklarının hızla dönmeye başlaması, kütlesel üretim ve tüketim koşullarının gelişmesi, aynı zamanda da kapitalist üretim tarzının yarattığı güvensizlikler insanda bireyselleşme yönünde eğilim ve arayış yaratıyor. Artan ve çeşitlenen tüketim kalıp ve alışkanlıkları, geleneksel akrabalık ve aile yapılarını parçalıyor. Bireyler kendileri için daha özgür yaşamaya karar veriyorlar ve bunu gerçekleştirebilecek yaşam standartlarına da iki dünya savaşının harap ettiği zaman dilimine göre daha fazla derecede sahip olabiliyorlar. 1960'ların gençlik hareketleri, cinsel devrimi, uyuşturucu tutkuları bu konjonktürde ortaya çıkıyor ve bunların her birisi insanın anlam arayışının, içinde yaşadığı boşluğu doldurma çabalarının sonucu olarak boy veriyor. Öyle bir dışavurumcu bireyci arayış ki bu neredeyse gördüğü her şeyi tüketmeye çalışıyor.

20. yüzyılın ikinci yarısında din dışı anlam arayışları bir yandan da bireysel ölçekli ruhi arınma, ruh ve beden sağlığını geliştirme amaçlı değişik spirütüel bağlanmalara yol açıyor. Bu nedenle bugün, sağlıklı yaşam diye kodlanan ve topluma yaşamın anlamı için peşinde koşulması gereken amaç olarak sunulan retorik de tam buraya oturuyor.

Taylor büyük bir hayal kırıklığı ve hayıflanma ile bu umutsuz çabalamayı şöyle tarif ediyor: "Dinden vazgeçmenin... ruhban sınıfının yol göstericiliğinden kurtulmanın bizi özgürleştirmesi... gerekiyordu. Oysa şimdi yeni uzmanlara, terapistlere, doktorlara.... gitmek zorunda kalıyoruz. Hasta benliklerimiz eski zamanlardaki, kiliseye bağlı inançlılar olduğumuz zamanlardaki halimize kıyasla iyice aşağılanıyor, yalnızca tedavi edilecek şeyler olarak görülüyor." (s: 728).

Rönesans dinin ve kilisenin egemenliğini gerileten akli gelişmelerle tanımlı bilim ve sanat dünyasındaki değişimi; reform bunun Hıristiyanlıktaki dinsel karşılığını, Hıristiyanlığın dünyevi gelişmelere göre kendisini yenilemesini, Weberyen tarzda rasyonalize

etmesini; Aydınlanma aklileşmenin, sekülerleşmenin felsefi, düşünsel ayağını ifade ediyordu. Akli anlam arayışları o dönemde başlamıştı.

Görünen o ki o zamandan beri sorun her dönem, değişik formlarda olsa bile varlığını sürdürmeye devam ediyor. Bilim gelişiyor, din geriliyor, bilim anlam boşluğunu dolduramıyor, boşluk için dini düşünmek yeni sorunlar ortaya çıkarıyor, artan tüketim kalıplarının kendisine güvenini artırdığı insan bireyselliğine gömülüyor. Olmuyor. İnsan dine sarıldığında dünyadan kopuk tehlikeli bir militan haline geliyor. Bu dünyada kaldığında sağlık gibi, yaşam tarzı gibi uğraşılar hayatını doldurması için ehemmiyetsiz kalıyor. Ne yaparsa yapsın dünyanın yükünü üzerinde hissediyor. İşsizliği ayrı bir dram yaratıyor. Mesleği kendisini tüketiyor. Çoğu kez yaşadığı sorunların en önemlilerinden birisi olan hayatının anlamsızlığını fark edecek zaman bile bulamıyor. Böyleyse, sıkıntısının ne olduğunu bile ayırt edemez durumda canlı kalmaya çalışıyor.

Bu karmaşayı toplumun sınıflı yapısına dikkat etmediğimiz sürece çözümleyemeyiz. Çünkü bu sınıflı yapı, insanın evrimleşme sürecinde edinmiş olduğu temel karakter ve değerleriyle uyumsuz, onları çürüten bir ontolojiye sahip.

İnsan dayanışmacı, kolektivist genlerini gen havuzunda biriktirerek insanlaştı. Birlikte topladık, avladık, toplayıp, avladıklarımızı birlikte parçaladık, işledik ve tükettik. Başka türlü hayatta kalamaz, bugüne gelemezdik. Aksi takdirde homosapiens diye bilinen tür olmazdı. İnsan olmayan, toplum olarak yaşayamayan, birbirleriyle düzenli bir iletişim bile kuramayan, birkaç kelimelik bir dile sahip bile olmayan milyonlarca canlı türü var zaten. İşte o camianın sıradan bir üyesi olmak dışında herhangi bir özelliğimiz olmazdı.

Dayanışmacılık, kolektivizm, paylaşımcılık bizim temel karakterlerimiz. Bunların tümünü birlikte üretim sürecinde kazandık. Dayanışmacı, birlikte çalışmaya, üretmeye yatkın, eşitlikçi genlerimizi, üretip hayata tutunurken kendi ellerimizle seçtik. Kendi evrimsel sürecimizi kendimiz belirledik.

Burada bir başka genetik özelliğimize daha dikkat çekelim. O da özgürlükçü karakterimiz. Özgürlük kendimizi topluluk içinde

tanımlamamız anlamına geliyor. İlk bakışta bunun tam tersine özgürlüğü sınırlayan bir kısıtlama olduğu bile söylenebilir. Hiç öyle değil. İçinde yaşadığımız toplumsallığa uyduğumuz, o toplumsallığın dayanışmacı, kolektivist, eşitlikçi dokusuna katkıda bulunduğumuz, kendi yeteneklerimizi bu karakterli toplumsallığımızı ayakta tutacak şekilde geliştirebildiğimiz sürece özgürüz. Dikkat edilirse, yukarıda topluluk olarak hayatta kalmamızın dayanışmacı, paylaşımcı karakterimizi topluma mal etmemizle, geliştirmemizle mümkün olabildiğini yazmıştık. Eğer insan olarak hayatta kalmak istiyorsak, bu karakter yapısını koruyacak toplumsal kurallara dikkat etmemiz, uymamız, onları kabullenmemiz, geliştirmemiz gerekir. Aksi takdirde toplumun birarada tutunması olanaksızlaşır.

Paylaşımcılık, dayanışmacılık, eşitlikçilik topluluk halinde yaşamamız için gerekli koşullar. Bu koşulu sağlayabilmemiz için bu kurallara kendi irademizle, özgürce uymamız, bu kurallı toplumsallığı, içinde yaşayacağımız, kendimizi var edeceğimiz özgür bir mekân olarak kabullenip, geliştirmek için çaba göstermemiz gerekiyor. Ama toplumsallık açısından da bireysel özgürlüğümüz yeter koşul oluşturuyor.

Bizim insan olarak özgürlüğümüz toplumsallığımıza tabi, toplumsallık tarafından belirleniyor.

Bu nedenle Engels (1977: 203) şöyle yazıyor: "Özgürlük ile zorunluluk ilişkisini doğru olarak ilk düşünen Hegel oldu. O'na göre, özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır. Zorunluluk ancak kavranılmadığı ölçüde körtür. Özgürlük doğa yasaları karşısında düşlenmiş bir bağımsızlıkla değil, ama bu yasaların bilinmesinde ve bu bilme aracılığıyla bu yasaların belirli erekler için yöntemli biçimde kullanılma olanağındadır... İrade özgürlüğü, ne yaptığını bile bile karar verme yetisinden başka bir anlama gelmez. Buna göre belirli bir sorun üzerinde bir adamın yargısı ne kadar özgürse, bu yargının metnini belirleyen zorunluluk o kadar büyüktür. Oysa çok sayıda çeşitli ve çelişik karar arasında görünüşte canının istediği gibi seçen, bilgisizliğe dayanan kararsızlık, bununla özgür olmayışını, egemenliği altına alacağı şeyin egemenliği altında bulunduğunu göstermekten başka bir şey yapmaz. Öyleyse özgürlük, kendimiz ve dış doğa üzerinde, doğal zorunlulukların

bilgisi üzerine kurulu egemenliğe dayanır, böylece o zorunlu olarak tarihsel gelişmenin bir ürünüdür."

Hayatta kalabilmek için toplum içinde olmalıyız. Toplum olarak yaşayabilmek için dayanışmacı, paylaşımcı ve eşitlikçi davranmalıyız. Buna da, bu zorunlulukları dikkate alarak, kabullenerek özgür irademizle kendimiz karar veriyoruz. Zorunluluklara tabi olmayı kabullenerek kendi özgürlüğümüzü, eşit, dayanışmacı toplumsallığımızı inşa ediyoruz. Durum bu kadar basit aslında.

Bu kurallı yapıya ilkel sürü ve avcı toplumlar kendiliklerinden uydular. Böyle tahmin edebiliriz ve bu tahminin geçersizliğini düşündürtecek herhangi bir somut veri ve kuramsal gereklilik bulunmuyor. Akıl ve mantık, insan bilincinin sınıflı toplum aşamasına kadar geçirmiş olduğu değişimi böyle düşünmemiz, varsaymamız gerektiğini söylüyor.

Ancak sınıflı toplumla birlikte bu zorunlu uyumda bir bozulma ortaya çıkıyor. Sınıflı toplum, eşitliği, dayanışmacılığı, paylaşımcılığı, sınıfsal bir zeminde ortadan kaldırıyor ve insanın zorunlulukların farkında olan özgür iradesiyle davranma alışkanlığının yerini, yöneten sınıfın emredici kural ve cezalandırma sistemi alıyor. Sınıflı toplum yapısı, bizim toplum halinde yaşama sürecinde edinmiş olduğumuz insani karakterlerimizin tümünü çürütücü bir etki yaratıyor. Ortaya çıkan boşlukta, sınıflı toplum yapısının varlığının koşulunu oluşturan bireyci, kendi içine kapalı, kendi bireysel çıkarını düşünen, toplum içindeki diğer grup ve bireylerin sorunlarıyla ilgilenmeyen, aldığı kararlar içinde yaşadığı sınıfsallık tarafından dayatılmış olduğu halde kendi özgür iradesiyle yaşamakta olduğu yanılsaması içinde olan bir insan karakteri doğuyor. Bu insan kendi bireysel çıkarları için yaşam anlayışını özgürlük olarak kodluyor. Bu özgürlük anlayışı sınıfsal toplum yapısının sürdürülebilmesi bakımından hayati önem gösteriyor. Bu nedenle egemenler bireyci özgürlük algısını pompalamak için ellerinden geleni yapıyorlar.

En soyut düzeyde baktığımızda, paylaşmayan, eşitliği umursamayan, başkalarının sorunlarını kendi sorunları gibi görmeyen, ama bütün bu nedenlerle toplum halinde bir arada yaşamanın asgari koşullarını inkâr ve yok eden bu insan tipi, adım adım insanlığından da uzaklaşıyor. Burada artık kendi özgürlük algısı tam

bir yanılsamadır. Özgürlük dediği, sınıflı toplum yapısının yaşam tarzı içinde kendisine tanınan hareket alanını, kendisine verilen refah kırıntısıyla kullanma serbestliğidir. Bu serbestlik bütün toplum üyeleri için aynı derecede değildir, konjonktüre göre herkes için değişebilmektedir, insanın kendisine sağladığı özgürlüğü evlatlarına bile aynı derecede miras bırakabileceğinin hiçbir garantisi yoktur. Sınıflı toplum yapısı içinde eşitsizlikler o denli büyük ve belirlenmiş hareket alanı aslında o denli sınırlıdır ki, hayatın ne anlam taşıdığına dair haklı kaygılar işte bu ortamda filizlenir.

Bizim, insan türü olarak paylaşımcı, dayanışmacı, eşitlikçi davranışlara ve yaşam tarzına olan mecburiyetimiz ilk insanlaşma evremizde, toplayıcılık ve avcılık dönemlerinde daha belirgindi. Kültürel evrimleşmemizle birlikte doğaya bağımlılığımızı aşarken, temel karakter özelliklerimize olan mecburiyet düzeyimiz de düştü. Artık tek başımıza hareket edebileceğimiz alan genişlemişti. Bu aynı zamanda tam sınıflaşma aşamasıydı. Sınıflı toplum yapısı içinde, bizi birarada tutan paylaşımcılık, eşitlikçilik, dayanışmacılık karakterlerimizin yerini toplumun yönetici sınıfının yetkesi aldı. Yönetici sınıf, ideolojik bir tutkal işlevi görmek, içine düştüğümüz sınıflı, eşitsiz, bireyci toplum çukurunda ortaya çıkan anlam boşluğunu doldurmak üzere de dini, yaşamımıza enjekte etti. Anlam sorunu sınıflı toplum döneminde hiçbir şekilde çözüme kavuşmadı ama din yönetenlerin elinde yönetim aracı olarak iyi işlev gördü.

Dayanışmacılık, paylaşımcılık, eşitlikçilik ve bunları bilinçli biçimde tercih etme zorunluluğumuz anlamındaki özgürlüğümüz, evrimleşme sürecinde biriktirdiğimiz, edindiğimiz karakter özelliklerimiz iken, sınıflı toplum aşamasında zayıfladılar, toplumsal ölçekte kullanılmadıkları için üzerleri toz tuttu. Yönetim ve din ise bu tür karakter özellikleri arasında değil. Onlar sonradan, ortaya çıkan toplum ve benlik boşluklarını doldurmak üzere icat edilmiş siyasi nitelikli araçlar durumundalar.

Anlamsızlık ve bunun benliğimizde yarattığı boşluk sınıflı toplumsallığımızla ilişkili.

Öte yandan, aynı sınıflı toplumsallığın yarattığı bir başka sorun daha var: Yaşamın tek yönlülüğü. Toplumun büyük çoğunluğunun, halk sınıflarının, sınıflı toplum yapısının dayattığı biçimde,

egemenlerin refahını artırmak ve sınıfsallığa süreklilik kazandırmak üzere yalnızca üretmek, üretmenin gereği olarak da üremek ve diğer doğal gereksinimlerini, egemenlerin belirlediği asgari ölçekte tatmin etmek. Bu hayat tarzı içinde hayatı çok yönlüleştirmenin, sanat, bilim, sporla beslemenin ve daha da ötesinde bilim, sanat ve sporun üretilmesine aktif olarak katılmanın olanağı bulunmuyor. Bırakın bütün bunları, bu hayat tarzı içinde insan arkadaş edinmeye bile fırsat bulamıyor. Yönetim ve din bir de bu boşluğu dolduruyor. Yönetim hayatın tek yönlülüğünü sorgulayacak itirazların önünü kesiyor, din ise soyut bir anlam inşasıyla anlamsız bir dünya hayatı yaratıyor.

Mevcut anlam boşluğu sorunu, egemenler nasıl yönetirse yönetsin, din ne vadederse etsin, bilim yaşamı ne kadar kolaylaştırırsa kolaylaştırsın devam ediyor. Çünkü toplumsalın sınıfsal karakteri varlığını koruyor. Bu nedenle insanın sahte, geçersiz, işe yaramayacak anlam arayışları peşinde koşmasının gereğini ortadan kaldırmak için mutlaka bu toplumsal yapıya odaklanmak gerekiyor.

Bilim tek başına anlam boşluğunu dolduramaz. Bunun nedeni açık olarak sınıflı toplum yapısı içinde egemen sınıfın mülkiyetinde bulunuyor olması. Bilimin sağladığı refah olanaklarından halk sınıfları yeterince yararlanamıyor. Daha da önemlisi bilimin üretimi tamamen profesyonelleşmiş durumda. İnsan aklının özgürleşmesini sağlayacak esas faktör, bilimin ürünlerinin kullanılması değil, insanın bilimin üretilmesine, bilimsel faaliyetin kendisine doğrudan katılımıdır. İnsan aklı bilimsel normlarla işlerse gelişir. Aksi takdirde bildiklerini de unutur. Bilişsel faaliyetle birlikte işlevsellik kazanan biyolojik beyinsel mekanizmalar körelir. Dolayısıyla, aklın yerine dinin enjekte edilmesinin beyin üzerindeki etkisi pasif bir etki değildir. Bu operasyon aklın yerine dinin konulması türünden basit bir ikâme olayı değildir. Din aynı zamanda, ilk andan itibaren beyinsel aktiviteleri körelten özel bir etki göstermeye başlar. Bilim sınıfsal karakter taşıdığı, bilim profesyoneller tarafından üretildiği, halk sınıfları üretim sürecinden dışlandığı, bilimin neyi, nasıl üreteceğine egemen sınıf karar verip, sonuçlarını mülk edindiği, yani bilim halk sınıflarından uzak kaldığı sürece, bilimin halk sınıflarının anlam dünyasına temas etme şansı bulunmuyor. Aynı şey insan zihninin değişik entelektüel

bileşenlerini uyarıp, çalıştıran spor ve sanat etkinlikleri için de geçerli.

Bilim, sanat ve sporun insan yaşamını renklendirmek, anlam katmak bakımından işe yarar olabilmeleri, doğrudan, halk sınıflarının yaşamının içine sokulmalarıyla ilişkili. Bu mümkün olmazsa işlevlerini yerine getirmeleri de beklenemez. Sorun kendi yapılarında değil, toplumsallaşamamalarında, sınıflı toplumsallığın buna izin vermemesinde.

Sınıflı toplum yapısının anlam olarak halk sınıflarına ulaştırdığı tek araç din olarak beliriyor. Bu, egemenlerin siyasi hedeflerinin gereği olan esas stratejisidir.

Ancak, anlam inşa etmek bakımından, dinin kendisi iki önemli ontolojik sorun içeriyor. Bunlardan ilki dinde anlam tesisinin bu dünyayı, gerçekliği gözden çıkarmak üzere gerçekleştirilmesidir. Bütün tek tanrıcı dinler açık olarak bu dünyaya, gerçekliğe boş verilmesini ve bu dünyaya öte dünyayı garanti etmek üzere katlanmayı önerirler. Aslında bu evrimleşme sürecinde edindiğimiz insanlığımızın terk edilmesi anlamına gelir. Buradan neden vazgeçiyoruz? Neden gerçekliğin olanaklı kıldığı çok yönlülüğü yaşamaya cesaret edemiyoruz? Neden kendimize sığınacak kuytular arıyoruz? Neden, dünyadaki her şeyi sorgulayarak geliştirdiğimiz beynimizi kullanmayı düşünmüyoruz? Neden bu dünyanın anlamını keşfetmeyi, bu dünyayı anlamlı kılmayı bir kenara bırakıyoruz? Öte dünyanın güvencesi ve kanıtı ne?

Bunların insani soru ve sorunlar olduğu kabul edilmeli. Din ise daha işin başında bizi bu sorulardan uzaklaştırarak, bu hayatı anlamsız hale getirmeyi amaçlamış oluyor. Dinin insana sunduğu anlam tam bir boşluktur aslında. Dinin insanın bu gerçek dünyasını doldurma gücü bulunmuyor. Din insana bu dünyadaki anlam boşluğunu başka bir dünyada doldurmayı önererek kendisi bu dünyanın anlamsızlığını, o anlamsızlığı doldurma kapasitesinin bulunmadığını kabul etmiş oluyor.

Din insanın çaresizliğidir. Ama din kendisinin de çaresizliğidir. Din çaresizdir.

Din anlamı öte dünyaya havale ederken bu dünyanın gerçekliğini gözden çıkarıyor. Gözden çıkardığı gerçek dünyada ise eşitsizlikler, adaletsizlikler var. Dinin anlam arayışını aşkınlığa

yöneltmesi gerçeği, bu dünyanın eşitsiz ve adaletsiz gerçekliğini kabullenmesi anlamına geliyor. Üstelik din aynı zamanda bu gerçekliğin aşkın öznenin iradesi ve kararı olduğunu da iddia ediyor. Burada açık biçimde ahlaki bir sorunun bulunduğu kesin. Anlam boşluğu için öte dünyayı işaret etse bile, en azından bu dünyanın insanı geren, yıpratan sınıflı toplum gerçekliğiyle bağlantılı somut sorunları için bir şey söylemeli. Tanrı böyle buyurdu diye bu dünyadan vazgeçme anlaşılabilir bir şey değil. Zaten böyle olduğu için din, aklı devre dışı bırakmaya, yerine aşkının kutsallık yüklediği emir ve kurallarını koymaya çalışıyor. Başka türlüsüne, inanan insanın dayanması, dindarlığını devam ettirebilmesi mümkün olamazdı.

Din bu dünyadan vazgeçiş ise, bu dünya zaten eşitsiz, adaletsiz, anlamsız ise, işte o zaman din bu gerçeklik karşısındaki çaresizliğini de kabullenmiş demektir. Dinin bu dünyayla ilgilenmezliğinin nedeni aslında bu çaresizliğidir.

Bu dünya tanrı tarafından bu yapıda ve halk sınıflarına salt acı çektirecek biçimde yaratılmışsa, bu dünyanın anlamsızlığı din tarafından da özel olarak inşa edilmiş oluyor. Din gerçek anlamsızlığı çözmüyor, tam tersine kendisi bu dünyayı anlamsız kılıyor.

Oysa bu dünya, içinde yaşayan gerçek insanlar için, gerçek acılar ve gerçek anlamsızlıklar anlamına geliyor. Dinin anlamı öte dünyaya havale etmesi, insanı gerçek acılarıyla, anlamsızlığıyla baş başa bırakıyor, insan gerçek kuytularda tek başına, yapayalnız kalıyor.

Dine uyup, gerçek dünyayı sorun ve anlamsızlıklarıyla kabullenir ve bunu tanrının inayeti olarak görürsek, ortaya şu soru çıkıyor: Bunca anlamsızlığı tanrı neden yarattı? Dine göre bu sorunun da anlamı yok şüphesiz. Dine göre bu dünya gibi bu dünyanın içinden türetilmiş bu soru da anlamsız, kafa yormaya değmez. Hatta kafayı bu tür şeylere takmak tehlikelidir bile. Bizi aşkınlığı sorgulamaya götürebilir. Ama insanlar gerçekliğin içinde yaşıyorlar, acılarını, sorunlarını, çıkışsızlıklarını, anlamsızlıklarını somut, canlı olarak deneyimliyorlar. Dinin anlamsız gördüğü bu olgular onların gerçekliğini, gerçek dünyanın onlar için taşıdığı anlamı ifade ediyor.

Görüldüğü gibi bu dünyanın anlamından anlamsız kabul ederek

kaçış yolu bulunmuyor. Bunu din bile beceremez.

Dinin önerdiği bu vurdumduymazlığın ahlaki bağlamda yarattığı bir başka sorun daha var. Din gerçekliği anlamsızlaştırmaya çalışırken, aslında sorunlarımızı birlikte çözme yolumuz olan dayanışmacılığımızı, paylaşımcılığımızı da yok etmemiz gerektiğini öneriyor. İslam'daki zekât kuralının, bu manada hemen hiçbir etkisinin olmadığı, zekâtın adalet sorununu çözemeyeceği, toplumda sınıfsal yapının yok ettiği dayanışma, kardeşlik, paylaşım duygularını yeniden inşa etmeye, geliştirmeye hiçbir şekilde yaramayacağı açık. Üstelik bu gibi tampon mekanizmalar dinin, kendisini en azından bir ölçüde bu dünyayla ilgilenmek zorunda hissettiğini de gösteriyor. İslam için bu dünya zekât kadar anlamlı. Ama zekâtın bu dünyanın gerçek sorunlarını çözmesini beklemek tamamen anlamsız. O halde din neden bu dünyayla ilgileniyor?

Neresinden bakarsak bakalım din ne bu dünyanın sorunlarını, ne de ahlaki düzlemdeki kendi ontolojik sorunlarını çözebilecek bir sistem.

Dinin insanların genelini bu dünyadan vazgeçirmesi, anlamı tümüyle öte dünyaya erteletmeyi sağlaması mümkün değil. Bu dünyada anlam sunması ise zaten bir o kadar olanaksız. Din ne bu dünyadan vazgeçirebilir, ne de bu dünyaya herhangi anlamlı bir şey katabilir. Bilimdeki gelişmeler ise insanların bu algısını güçlendirecek etkiler yaratıyor. Ancak bilim bu dünyadaki sınıfsal karakteri nedeniyle insanlığın genelini kuşatamıyor, genel bir anlam dünyası inşa edemiyor. Emperyalist paylaşım savaşları, savaşların dünyanın dört bucağında yarattığı kâbus hayatı daha anlamsız kılarken, bu anlamsızlık içindeki fundamentalist savruluşlar dinin güvenilir bir sığınak olamayacağı yönündeki algının yerleşiklik kazanmasına götürüyor. Bugün artık, IŞİD gerçeğini yaşamış insanlığın, genel olarak dinin, özel olarak ise İslam'ın verebileceği iyi şeyler olduğu konusunda herhangi bir biçimde ikna edilmesi, eskisine göre çok daha zordur. Dincilerin, İslamcıların, Müslümanların "din, İslam bu değil" yönündeki itirazlarının hiç işe yaramayacağı boyutta anlamsız işler peşinde din.

Peki bütün bunlar insanın herhangi bir yer ve zamanda, herhangi bir biçimde anlam bulamayacağı, içindeki boşluğu dolduramayacağı, anlam arayışıyla alakalı çaresiz fikirleri kafasından

atması ve anlamsızlığın belirlediği hayatının çilesini çekmeye rıza göstermesi gerektiği, tek çözümün psikiyatride olduğu anlamına mı geliyor?

Öyle değil.

Ontogenetik manada, yani insan türü olarak doğaya, evrene ve emeğimize; filogenetik manada, yani birey insan olarak içinde yaşadığımız topluma ve çevreye karşı sorumluyuz.

İnsan türü olarak bu dünyada milyonlarca yıl içinde, kendi türümüzü kendi emeğimizle yarattık. Doğanın uygun koşulları ve genetik çeşitliliğimiz olmasaydı ayağa kalkmayı, ellerimizi kullanmayı, gözlerimizi odaklamayı başaramazdık. Ancak üretim belirleyici. İnsansak, varlığımızı bilinçle üretimimize borçluyuz. Kıymetini bilmeliyiz. Bu yalnızca ahlaki bir konu değil, aynı zamanda, doğa ve insan tahribatının ulaşmış olduğu bugünkü koşullarda insan türü olarak varlığımızı sürdürüp sürdüremeyeceğimiz sorusuyla doğrudan bağlantılı yaşamsal bir sorun. Eğer var olacaksak, sağlıklı bir yaşam süreceksek, bunu ancak sağlıklı bir çevre içinde, doğanın tahribatına daha fazla izin vermeden, doğal koşulların sürdürülebilirliğini dikkate alan bir kalkınma, sanayileşme ve yaşam tarzı anlayışıyla başarmak zorundayız. Artık üçüncü bir seçenek kalmadı. Nitekim dünyanın patronları, emperyalistler de, bütün para hırslarına rağmen durumu kabullendiler. Paris Konferansı'nda uzlaşmak zorunda kaldılar.

Öte yandan, filogenetik manada, birey insan olarak da içinde yaşadığımız topluma, kendimize ve kendi çocuklarımıza, gelecek nesillere karşı sorumluluklarımız var. Hem insan türünün ontogenetik varlığını korumak adına hem de insanlığın bugün yaşadığı dramı dikkate aldığımızda durum böyle. Kapitalizmin neden olduğu, insan yapımı çevre felaketini, paylaşım savaşlarını başka türlü durduramayız. Gözlerimizi kapadığımızda her şey bir anda yok olmayacak, durum kendiliğinden düzelmeyecek, her zaman olduğu gibi bu sorunların çözülmesi de insanın bilinçli faaliyetini, mücadelesini gerektiriyor. Sınıflı bir toplumsallık içinde yaşıyoruz. Bu toplumsallığın sorunlarıyla muhatabız. Dünyamızı eşitsizlik, yoksulluk sorunları kuşatmış durumda. Gerici siyasi akımlar gündelik hayatımızı kendi bildiği gibi yönlendirmek, kendi kurallarını dayatmak ve uymayanları açıkça cezalandırmak istiyor. Üstelik

bütün bunları kutsanmış olduğunu farz ettiği ulvi inanışlarının gereği olarak yapmakta olduğunu iddia ediyor ve bu iddiasına toplumun önemli kesiminin desteğini almayı da başarıyor.

Bütün bu gerçekliğe gözleri kapatıp, anlamı başka dünyalarda aramak hiç ahlaki, insani değil. Böyle bir tutum bu dünyayı, çevremizi, doğayı, içinde yaşadığımız toplumu, dostlarımızı, yanı başımızda yaşanan insanlık sorunlarını bilinçli olarak görmezden gelmekten başka anlam taşımaz. Bu yönelimde anlam bulunsa bile aldatıcıdır, bu anlam insani değildir. Üstelik bu anlam sürdürülebilir de değildir. Sınıflı toplum yapısı içinde silikleştirilmiş, unutturulmuş olsa bile, üç milyon yıl öncesinden beri biriktirmekte olduğumuz paylaşımcı, dayanışmacı, eşitlikçi, velhasıl komünizan değerler, bu toplumsal sorunlar karşısında, kendilerini mutlaka yeniden hatırlatıyor, hatırlatacak. Dolayısıyla insan bu dünya ile öte dünya öğretilerinin kendi anlam dünyaları arasındaki çelişkiyi, benliğinde mutlaka hissediyor. Bu çelişki insanı, özünde yer alan, onu insan yapmış olan değerlerinin gerektirdiği yönde rahatsız ediyor, tutum almaya zorluyor. İnsan olmanın gereğini her daim hatırlıyoruz.

Anlamı insan olmak yönünde aramak zorundayız.

İnsan bu nedenle anlamını yalnızca bu dünyada bulabilir. Diğeri, kendini unutuş, kendini inkâr ve kendi olmaktan çıkıştır. İnsan olmak için bu dünyaya bakmalı, bu dünyanın gerçekliği üzerinden hareket etmeliyiz. Kendi gerçekliğimiz bu dünyada olduğu için... Anlamı başka yerde, başka türlü yakalayamayız. Başka türlüsünü gerçekleştirmeye çalışmak insanlığımızı bir tarafa bırakmak olur.

Bu dünyanın gerçekliği sınıflı toplumsallık. İnsan türünün ve birey insanın gerçekliğini, o gerçeklikteki sorunları ve güzellikleri, ne varsa tümünü bu yapı yaratıyor, temsil ediyor. İnsan olmak nedeniyle sorumluluğumuz, görevimiz, ama hepsinden de önemli ve önceliklisi insan olmanın gereği olarak yapmamız gereken, var oluşumuzu insan olarak sürdürebilmek için zorunlu olduğumuz şey, bunları yaptığımızda özgürlüğümüzü elde edebileceğimiz inisiyatifimiz, bu dünyadaki güzellikleri korumak, çoğaltmak ve sorunları ortadan kaldırmak için mücadele etmek. İçinde yaşadığımız koşulların gerekliliklerini yerine getirecek iradeyi geliştirebilirsek, özgürleşebiliriz ve yaşamanın anlamı da zaten burada.

İçinde yaşadığımız, bizi ve yaşantımızı belirleyen nesnel gerçeklik bizi kuşatıyor, zorunluluklar yaratıyor. Bu zorunlulukların gereğini yerine getirmekten kaçmak, insan olmaktan uzaklaşmak anlamına geliyor. Zorunlulukların gereğini, bilimle, estetik ve sanatsal yollardan kavrayarak yerine getirmek özgür irade beyanı oluyor. Kendimizi toplumsal sorumluluklarımızı yerine getirebilmek için geliştirebiliyor, toplumsal bir konuma yerleştirebiliyor, bu zorunlulukların gerektirdiği yönde kolektif görevler üstlenebiliyor, bu görev ve paylaşım ortamında ekip arkadaşlarımızla iletişimimizi artırabiliyor, dostluklar kurabiliyor, sosyal yaşamı zenginleştirebiliyorsak, hayatımız o derecede anlamlı hale gelir.

Dolayısıyla hayatın anlamı, anlamı bu dünyada aramakla başlıyor. Anlamı bu dünyada aramak, insanın kendisini, içinde yaşadığı toplumsallığa yerleştirebilmesiyle ilişkili oluyor. Toplumsal sorumluluklarımızdan kaçarsak, hayatı tek başımıza yaşamaya kalkarsak, en azından içimizde bir şeyler hep eksik kalıyor.

Bu dünyadaki anlam arayışı, bütün bu nedenlerle çevreyi tahrip eden, insan türünün geleceğini gerçek bir risk altına almış bulunan, birey insanı sömüren, insani yaşam standartlarını elinden alan, insan olması için gerekli çok yönlü gelişimini engelleyen kapitalist sömürü düzeninin ortadan kaldırılması yoluna yerleşebilirse gerçeklik kazanır.

Önce, yaşanılan sorunları ortadan kaldıracak, böylece insanın anlamlı bir hayat sürmesinin gerçek zeminini de yaratacak bir toplumsal dönüşüm gerekiyor. Bu dönüşüm sınıfsızlaşma yönünde olmak zorunda. Nedeni çok açık: Kapitalist üretim ilişkileri ve onun global örgütlenme tarzı olan emperyalist sistem devam ettiği sürece, ülkelerin içindeki emek sömürüsü, sınıflar arasındaki çelişki ve çatışmalar, yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik, vb sorunları ile global ölçekteki paylaşım savaşı gerçekliği varlığını sürdürecek demektir.

Kapitalizmin ortadan kaldırılması insanın anlamlı hayat sürebilmesinin gerek koşulu olarak karşımıza çıkıyor. Kapitalizmin ortadan kaldırılması, sosyalist, yani artı ürünün emeğe göre paylaşılmasını ve doğuştan gelen haklarımızın kamunun garantisi altına alınmasını ifade eden rejim, kendiliğinden ortaya çıkmaz. Kapitalizm kendiliğinden yıkılmaz. Kapitalizmin egemenleri, patronlar,

iyi niyetleriyle, insanlığın yaşamakta olduğu çevre felaketlerini, savaşları, bütün bunların yarattığı ve artık kendilerini de fiziken etkilemekte olan dramları görüp, hidayete ererek, insan oluşlarını hatırlayarak, kapitalist güçlerinden, egemenliklerinden, mal varlıklarından kendiliklerinden vazgeçmezler.

Kapitalist sömürünün ortadan kaldırılması toplumsal mücadele gerektiriyor. Dolayısıyla, toplumsalın yarattığı ve çözülmesi gereken, bunun için bizim aktif siyasi emeğimizi gerekli kılan ilk zorunluluk, bu toplumsal, sınıfsal mücadelenin içinde olmaktır. İnsan böyle özgürleşmeye başlar. İnsanın hayatta anlam bulabilmesinin gerek koşulu budur.

Sosyalizm insanlığa kalkınmanın, eşitliğin, adaletin, insanın çok yönlü gelişmesinin olanağını sunar. Sosyalizm bu olanağın kendisidir.

İnsan olarak bugün yaşadığımız benlik sıkıntısını atabilmemiz için toplumsal sorunların çözümü bakımından gerçek olanakların zaten var olduğunu, yenilerinin de ortaya çıktığını görmemiz gerekir. Ekonomik sorunlar, savaş, otoriter iktidar anlayışları, insanın bireysel gelişimini engelleyen ve tek başına aşma ihtimali bulunmayan sosyal engeller, gençlerin cinselliklerine, davranışlarına dini, faşist referanslarla karışan cemaatler, değişik topluluklar... Öncelikle bütün bu sorunlar çözülmeli. Bu bakımdan anahtar değişiklik sosyalizm.

Gelecekten umutlu olmalıyız. Sosyalizm yalnızca kendimiz, bireysel varlığımız için söz konusu edebileceğimiz bir gelişme değil. Savaş varken, dünyanın bir yarısının nüfusu, diğer yarı coğrafyaya doğru göç etmek üzere yollara, denizlere düşmüşse ve insan her gün bunları görmek zorundaysa, insan gelecekten nasıl umutlu olabilir, kendisini bütün sorunlar yumağı içinde nasıl anlamlandırabilir? "Yaşamak ne demek, ne adına yaşıyoruz, hayattayız da ne oluyor?" gibi gerçek ve gerçekten anlamlı soruların beynine üşüşmesini, kendisini teslim almasını, hayatını tamamen anlamsızlaştırmasını nasıl engelleyebilir? İnsanın metafiziğe mahkûmiyeti nasıl önlenebilir? Daha da önemlisi insan tek başına bütün bu sorunlarla nasıl baş edebilir?

Tek başına insan bu dünyanın karşısında ancak boyun eğer, kabullenir, gözlerini kapatır. Ama içindeki sorular büyümeye, içini

kemirmeye devam eder. Kaçmak, görmezden gelmek, parası varsa tek başına (ya da sevgilisiyle, değişmez) dünya turuna çıkmak işe yaramaz. Dünyanın sorunu, aslında içindedir, aklındadır, kemirmeye devam eder. İçinde yaşanılan dünyadan, yaşanılan sorunları görmezden gelerek bile kaçış yoktur.

O halde bu dünya, bu sınıflı gerçeklik, bu düzen değişecek. Değişmesi için katkıda bulunulacak. Bu aynı zamanda, insanın insan olmasının gerekli kıldığı psikolojk bir edimdir. Bu zorunluluğun gereğini yerine getirdikçe özgürleşeceğiz, insan olacağız ve hayatımız anlam kazanacak. Bunu tek başımıza değil. Hep birlikte başaracağız.

Bunu yaptıkça, yapabildikçe, başka dünyalara ertelediğimiz, başka dünyalarda anlamlandırdığımız anlam arayışları gereksizleşecek, anlamsızlaşacak. Bu dünya, hayatımız böyle anlam kazanacak. Din böyle bir toplumsal mücadele ortamında birey insan için gerekliliğini kendiliğinden yitirecek. O nedenle Schopenhauer'in insanın dinin egemenliğinden kurtuluşunu bilimin gelişmesine bağlaması hiç gerçekçi değil. Bilim gerçekten de aklın gelişmesi, aklın insan ve toplum hayatına egemen olması için bir olanak yaratıyor. Ancak bilim toplumsallaşmadığı, bilimin ürünlerinden herkes eşit biçimde yararlanamadığı, bilimsel ürünler toplumsal gelişim yolunda kullanılamadığı ve toplumsal eşitsizlikler devam ettiği sürece, bilimsel gelişmenin sunduğu olanaklara yaklaşamayan geniş halk yığınları için bilimsel gelişme yalnızca küçültücü, alçaltıcı, ezici işlevler görecek demektir. Bu ortamda çoğunluğun anlam arayışı sürecek, hatta anlam arayışının bilime karşı, aklın küçültülmesi için, aşkınlık inancının yaygınlaştırılması yönünde kullanılması bakımından bilimin kendisi özel olarak istismar edilecek demektir.

Tek başına bilim, toplumsal sorunlarımızı çözemez, insan hayatını daha anlamlı kılamaz ve insanın anlam arayışında dine yönelmesini engelleyemez. Böyle olacak olsaydı, içinde yaşadığımız ve bilimin tüm hızıyla gelişmesini sürdürdüğü son 30–40 yıl içinde din yeniden yükselişe geçer miydi?

Bilimin aklı geliştirme potansiyelinin hayata geçmesi için, önce bilimin toplumsallaşmasını sağlayacak siyasi değişikliğin gerçekleşmesi gerekir. Israrla sosyalizm vurgusu yapmamızın nedeni bu.

Sosyalizm emek sömürüsünden, artı ürünün eşitsiz ve adaletsiz paylaşımından kaynaklanan ekonomik ve sosyal sorunları çözer. Halk sınıflarının siyasete, yani artı ürünün paylaşım mekanizmalarının belirlenmesi sürecine katılımı için özel kanallar oluşturur, bu kanalların geliştirilmesi için politika üretir. Kendi yaşamını belirlemeye katılan insanın hayatı anlamlı hale gelir.

Sosyalizm ayrıca insanın çok yönlüleşmesinin olanaklarını yaratır. Burada iki kritik nokta bulunuyor. Bunlardan ilki zorunlu çalışma sürelerinin kısaltılması. Bugün bile bu olanaklı. Var olan üretimi aynı düzeyde koruyarak, ücretleri de düşürmeden çalışma süresini azaltmak teknik olarak mümkün. Teknolojinin emek verimliliğinde sağladığı artış dikkate alındığında bugün pek çok sektörde zorunlu çalışma süresi 4 saate indirilebilir. Hem böylece işsizlik sorunu da çözülmüş olur. Ancak bunun için sosyalist devrim, yani burjuvazinin elindeki üretim araçlarına ve servete el konulması gerekiyor. Burjuva iktidarı milyonlarca insanı gereğinden fazla çalıştırarak, milyonlarcasını işsiz bırakıyor. İşsizlik gerçeğini ücretleri düşürmek ve işçi sınıfını köle koşullarında çalışmaya razı etmek için bir tehdit unsuru olarak kullanıyor. Biz çok basit bir şey öneriyoruz: Herkes çalışsın, ama daha az çalışsın ve giderek daha az çalışsın. Burjuvazinin, her yıl, artı değer olarak el koyduğu kaynak toplumsallaştırıldığında, daha az çalışarak, eskisine göre hep birlikte daha çok kazanacağımız kesin.

Sosyalizm toplumsal sorunlarımızı çözmek bakımından büyük bir atılım gerçekleştiriyor. Hepimize gelecek garantisi sunuyor. Bu iktisadi yapı herkesin birbirine kardeşçe bakmasının, paylaşımcı, dayanışmacı değerlerin yeniden hatırlanmasının zeminini hazırlıyor. Toplum olarak geleceğimiz ve çocuklarımızın geleceği garanti altına alınıyor. Benim temel gereksinimlerimi devlet karşılıyorsa, emek sömürüsüne maruz değilsem, herkes birbiriyle aynı bugünü paylaşıyorsa, neden kendi bireysel çıkarlarım için gereksiz işler peşine düşeyim ki? Hâlâ bunu yapmaya çalışanlar, birisinin emeğinden çalarak kendisini "kurtarmak" isteyenler varsa, hepimizin geleceğini tehlikeye atıyorlar demektir ve işte sosyalizm bu gibileri cezalandırır. Sosyalizm hepimizin bugününün ve yarınının garantisidir.

Sosyalizmin zorunlu çalışma süresini kısaltması insanın anlam

arayışında çok önemli bir olanak daha yaratır. Çalışma süresinin kısaltılması yaşamın çok yönlüleştirilmesine fırsat verir. Toplumun bize tanıdığı olanak çerçevesinde eğitim alarak mesleki formasyon ediniyoruz. Sosyalizm bunu bireysel yeteneklerimizi dikkate alarak gerçekleştiriyor. Sonra bu formasyonumuzu, bilgi ve beceri birikimimizi, bize bu olanağı tanımış bulunan toplumun hizmetine sunuyoruz. Bu toplumsal sorumluluğumuzu zorunlu çalışma süremizin içinde yerine getiriyoruz. Bu süreyi teknolojinin emek verimliliğinde sağladığı olanakla giderek kısaltabiliriz. Sosyalizmde zorunlu çalışma süresinin daha da kısaltılmasını engelleyen tek faktör emek verimliliğidir. Önünde, kapitalizmde olduğu gibi, herhangi bir sınıfsal engel yoktur. Emek verimliliğinin izin verdiği noktaya kadar çalışma süresini azaltabiliriz.

Üstelik kapitalist iş ortamı insanın posasını çıkaracak derecede baskıcı, kontrollü ve insanın insan olma vasıflarını gözetmeyecek kadar da rutin, tek yönlü ve yabancılaştırıcıdır. Bu nedenle "Dinde, insan imgeleminin, insan kafasının ve insan yüreğinin öz etkinliği, nasıl birey üzerinde ondan bağımsız olarak, yani tanrısal ya da şeytansal bir etkinlik olarak etkili olursa, işçinin etkinliği de, tıpkı öyle, kendi öz etkinliği değildir. Bir başkasına ilişkindir, kendi kendinin yitirilmesidir, bu etkinlik. Bundan şu sonuca varılır ki, insan (işçi) olarak artık kendini ancak yemek, içmek ve çoğalmak gibi hayvanal işlevlerinde, bir de olsa olsa konutta, süste vb. özgürce etkin duyabilir, insan işlerinde ise ancak hayvanlığını duyar. Hayvanal insanal ve insanal da hayvanal durumuna gelir." (Marks K 1976: 156–159). İşin kapitalist yapı ve organizasyonu insanın yabancılaşmasını ve insan hayatının anlamsızlaşmasını sağlayan en önemli faktörlerden birisidir. Bu yapının mutlaka çözülmesi gerekir. Oysa kapitalist sistem işi özel olarak bu yönde yapılandırır. İşin, iş düzeninin, iş hattının ve işi yapan işçinin kontrol edilmesi, kâr maksimizasyonunun koşuludur. O nedenle işin insanileştirilmesi ancak sosyalizmde amaç olarak belirlenebilir ve giderek başarılabilir (Belek İ 1993).

Zorunlu çalışma süresinin kısaltılması, bize mesleki ya da başka konularda bilimsel çalışmalara, bilim üretimi faaliyetine katılma olanağını yaratır. Bu olanak mesleklerin bilimselleştirilmesine fırsat tanır. Mesleklerin, bizzat o meslekleri icra edenlerce

bilimselleştirilmesi, bilimsel gelişmelere ve emek verimliliğinin artırılmasına hız verir. Böylece zorunlu çalışma süresinin kısaltılması devam eder.

Zorunlu çalışma süresinin kısaltılması, aynı zamanda herkesin spor ve sanat etkinliklerine aktif katılımını da sağlar. Böylece bu hayat içinde çok yönlüleşiriz. Belli bir işe, üretim alanına bağlı olmaktan önemli oranda kurtuluruz. Hayatın değişik yönlerini, zevklerini yaşama şansı buluruz. Mesleki bilgi ve becerilerimizi kullanmanın ötesinde, değişik üretim alanlarında doğrudan icracı durumuna geliriz. Bu gelişme, bizi belli, üstelik çoğu insan için tamamen tüketici olan, rutin, mekanize, otoriteryen yapılı belli bir işe bağımlı olmaktan kurtarır. Hem mesleki olarak yaptığımız iş insani yönde yeniden yapılandırılmıştır, hem de o işin dışında isteğimize göre değişik faaliyetler edinmişizdir. Bütün bu uğraşılarda bizim gibi düşünen, bizim gibi zevkleri olan başka insanlarla birlikte hayatı paylaşırız.

Bu tamamen farklı bir toplumsallıktır, ama olanaklıdır: "Gerçekten de iş paylaştırılmaya başlar başlamaz herkesin ister istemez kabul ettiği ve içinden çıkamadığı, başka faaliyete yer vermeyen belirli bir faaliyet alanı vardır, o avcıdır, balıkçıdır... Oysa herkesin başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanı olmadığı, ama herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendisini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler; bu da benim için bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiç bir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmaksızın sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır." (Marks K, Engels F 1976a: 65).

Bilimsel teknolojik gelişmeler, zorunlu emek süresinin azaltılmasına, çalışmanın zorunlu olmaktan çıkarılıp, zevk etkinliği haline getirilmesine, yaşamın çok yönlüleştirilmesine teknik zemin sunuyor. Bundan sonrası kolektif insani iradeyi örgütleyip, yaşama geçirip, yola koyulmaya bakıyor. Tek başına bu bile umut ve anlam dolu bir yürüyüştür.

Eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik, savaş gibi toplumsal sorunların hal yoluna koyulduğu, insanların gelecek güvencesizliğinin ortadan kaldırıldığı, sağlık, eğitim, konut gibi temel hakların kamu adına

devlet garantisine alındığı ve aynı zamanda da zorunlu çalışma süresinin kısaltılıp, işin insanileştirildiği ve insana çok yönlüleşme olanağının tanındığı bir düzende anlamsızlık sorunu olur mu?

Bilmiyorum.

Ancak, insanın bu dünyadaki sorunların önünde küçülmesine ve anlamsızlaşmasına yol açan ve/fakat kendisini küçülten bu sorunlara bu dünyada çözüm getirecek gücü kendisinde bulamadığı bugünkü sınıfsal gerçekliğimizde, küçük insanın, hayatın anlamını aşkın varlıklara ve dine bağlanarak arayacağı kesin. Bunun bu dünyadan tam bir vazgeçiş ve insan olmaktan çıkış olduğu da ortada. Şimdi olduğu gibi. O halde odaklanmamız gereken ve kesinlikle başarılı olabileceğimiz sorun tam da burası.

Eğer insanın bu dünyada bulamadığı anlamı için bilinmeyenlere, bu dünyayı tamamıyla gözden çıkarmak pahasına aşkınlıklara başvurmak zorunda kalmasını, dine gömülmesini, dinin önerdiği toplumsallığa boyun eğmesini istemiyorsak, çözümü dini yaratan nesnelliği, üretim ilişkilerini, sınıfsız ve insani yönde değiştirmekte aramalıyız. Bu yalnızca insanın dinsel anlam arayışına odaklanılarak ya da yalnızca bilimin gelişmesinden çare bekleyerek çözülecek sorun değil. Dinle ve insanın sahte anlam arayışlarıyla, ancak bunları yaratan sınıfsal toplumsallıkla mücadele ederek savaşabiliriz. Lenin (1988: 22-23) "Dinle savaşmalıyız... bu Marksizmin ABC'sidir." Dedikten sonra ekliyordu: "Marksizm daha ileri gider. Der ki: nasıl savaşılır bilmeliyiz. Bunun için de yığınlar arasındaki iman ve din kaynağını maddeselci bir yolla açıklamalıyız. Dinle savaş soyut ideolojik vaazla sınırlanamaz, böyle vaaza da indirgememek gerekir. Toplumsal din köklerini ortadan kaldırmayı amaçlayan sınıf hareketinin somut pratiği ile birleştirilmelidir. Kent proletaryasının geri kesimlerinde, yarı proletaryanın geniş kesimlerinde ve köylülüğün çoğunluğunda din etkisini neden sürdürür? 'Halkın bilgisizliğinden' diye yanıtlar burjuva ilerici, köktenci ve burjuva maddeselci. Ve dolayısıyla 'Kahrolsun din, yaşasın tanrıtanımazlık, tanrıtanımaz görevleri yaymak ana görevimizdir.' Marksist ise 'bu doğru değildir' der... Bu dinin köklerini yeterince derin açıklamaz.... Modern kapitalist ülkelerde bu kökler toplumsaldır. Bu derin, en derin din kökü, işçi sınıfının toplumsal olarak ayaklar altına alınmış durumu ve sıradan işçi

kişiye korkunç acı ve en yabanıl işkence ile, savaşlar, depremler vb. gibi en olağanüstü çektirdiklerinden bin kez daha zalimcesini her gün, her saat çektiren kör kapitalist güçler karşısındaki görünüşte kesin yardımsızlığıdır.... Yıkıcı kör kapitalizm güçlerinin insafına kalmış yığınlar bu din köküne, bütün biçimleriyle sermaye yönetimine karşı birleşik, örgütlü, planlı ve bilinçli bir yolla savaşmayı kendileri öğreninceye değin, hiçbir eğitsel kitap o yığınların zihninden dini söküp atamaz."

Sınıflı toplum yapısına ve emperyalizme bağlı sorunlar temel olarak çözüldükten ve insana tüm insani yeteneklerini sonuna geliştirebileceği olanaklar yaratıldıktan sonra, dine bağlanmanın ve anlamı aşkınlıkta aramanın nesnel zemini de, o oranda yok edilmiş demektir. Marks (1976: 191) yazıyor: "Özel mülkiyetin olumlu kaldırılması, insanal yaşamın temellükü, demek ki tüm yabancılaşmanın kaldırılması, sonuç olarak din, aile, devlet, vb dışı insanın, kendi insanal, yani toplumsal varlığına dönüşü anlamına gelir. Dinsel yabancılaşma, dinsel yabancılaşma olarak, ancak bilinçaltında, ancak insanın vicdanında olur, ama iktisadi yabancılaşma, gerçek yaşamın yabancılaşmasıdır, öyleyse kaldırılması da her iki yönü birden kapsar." Bu insani, toplumsal ve siyasi olanaklar ortamında da insan benliği korkularını, çaresizliğini, küçülmüşlüğünü, tatminsizliğini sürdürür mü? Korku, çaresizlik sorunlarının ortadan kalkacağı kesin. Ancak tatminsizlik konusunda herhalde net bir yanıt üretmek olanaklı değil.

Bu, ilginç ve paradoksal biçimde, bizim insan olarak yine evrimleşme sürecinde kazandığımız, biriktirdiğimiz merak ve yaratıcılık dürtü ve yeteneklerimizle ilişkili. Bilimsel gelişme sürecinde, bilim üretimine aktif katılabildiğimiz, yani toplumsal yapıda insani meraklarımızın daha da kamçılanacağı, beynimizin tüm gizli potansiyelinin açılacağı, yaratılıcılığımızın bugünden hiç öngöremeyeceğimiz düzeyde gelişeceği açık. Hep daha yenisini arayacağız. Hatta belki de bu arayışlarımız herhangi bir kullanım değerinin üretilmesine doğrudan bağlı olmayan türden meraklar olacak. Toplum olarak, şüphesiz, bu dağınık meraklarımızı ortak gereksinimlerimiz doğrultusunda disipline etmeye çalışacağız.

Ancak, sözünü ettiğim bu çılgın merak huyumuz, yaratmakla yaratamamak, keşfetmekle keşfedememek gerilimlerinin

oluşturduğu bir zeminde yeni tatminsizliklere, yeni arayışlara, yeni anlam eksikliklerine yol açar mı? İşte bu, hakkında kesin fikirler ileri sürülemeyecek kadar belirsiz bir konu. Ama muhtemeldir. Muhtemeldir ama bu tür tatminsizliklerin akli bir zeminde, hayatı geliştirmek üzerine ortaya çıkacağı da kesindir.

Ancak bırakalım iş o noktaya gelsin. Bugünden, hep birlikte ortak geleceğimizi kuracak ortak bir yaşam tarzını yaratmak üzere bir araya gelebilelim. Sonrasına sonra bakarız. Önce anlamın, mutluluğun alt yapısını birlikte hazırlayalım. Bu yolda ilerlemeyi başarabilirsek, yine birlikte, yaşayarak, anlamı bu dünyada keşfetmeyi öğrenmeye devam ederiz nasıl olsa.

Hayatı ve sorunlarımızın çözümünü ertelemeden, başımızı kuma gömmeden, yanımızdakinin sorunlarına sırtımızı dönmeden, toplumsallığımızın sunduğu olanakları tekelimize geçirme bencilliğine gömülmeden, bu bencilliği gösteren sınıfa karşı ortak sınıfsal tutum alabilerek, her birimizin birbirimizi var eden yoldaşlarımız olduğumuz bilinciyle hareket edebilmek, bu dünyanın işini yarına bırakmadan, bu dünyayı anlamlı kılmak: İnsani olan bu.

Anlam ve gelecek, bu dünyada, insanda.

Kaynaklar

Attas NE (2002) İslam ve Laisizm, Çev: Ayaz S, Pınar Yayınları, İstanbul.

Aydın E (2015) İslamiyet'in Ekonomi Politiği, Literatür Yayınları, 10. Basım, İstanbul.

Aydın H (2014) Hz. Muhammed ve Kuran, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.

Aydın M (2014) Sistematik Din Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul.

Aydın M (2015) Dinler Tarihi, Ensar Yayıncılık, İstanbul.

Bauberot J (2008) Dünyada Laiklik, Çev: Güncan EC, Dergah Yayınları, Ankara.

Bebel A (1987) Hz. Muhammed ve İslam Kültürü, Çev: Atayman V, Süreç Yayıncılık, İstanbul.

Belek İ (1993) Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi, Sorun Yayınları, İstanbul.

Belek İ (1999) Postkapitalist Paradigmalar, Sorun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Belek İ (2015) Dinin Toplumsal Kökenleri, Yazılama Yayınevi, İstanbul.

Belle D (2013) İdeolojinin Sonu, Çev: Hacıoğlu V, Sentez Yayım, İstanbul.

Child G (1988) Kendini Yaratan İnsan, Çev: Ofluoğlu F, Varlık Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul.

Corm G (2011) 21. Yüzyılda Din Sorunu, Çev: Sönmez Ş, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çığ Mİ (2005) Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni,

Kaynak Yayınları, 9. Basım, İstanbul.
Dawkins R (2012) Tanrı Yanılgısı, Çev: Tuncay T, Kuzey Yayınları, İstanbul.
Decety J, Cowell JM ve diğ (2015) The negative association between religousness and children's althurism across world, Curren Biology, 25(22): 2951-2955.
Derrida J (2014) İnanç ve Bilim, (Din, Ed: Derrida J, Vattimo G, Çev: MEÖ, 2. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara), s: 11-76.
Diyaroğlu S (2005) Tanrının Gizli Dini, Mjora Kitaplığı, İstanbul.
Durkheim E (2009) Dini Hayatın İlk Şekilleri, Çev: Er İ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
Dursun T (2014a) Din ve Cinsellik, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul.
Dursun T (2014b) Din Bu 3, Kaynak Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
Eagleton T (2014) Tanrının Ölümü ve Kültür, Çev: Dingiloğlu S, Yordam Kitap, İstanbul.
Edwards BM (2011) Siyaset ve Din, (Ed: Choueiri YM, Ortadoğu Tarihi, Çev: Aytuna F, İnkılap Kitabevi, İstanbul içinde), s: 528-548.
Eliade M (2015) Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu-Yaratılış Özlemi, Çev: Aydın M, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
Eliade M (2003) Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
Eliade M (2003a) Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 2, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
Eliade M (2003b) Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 3, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
Engels F (1977) Anti-Duhring, Çev: Somer K, 2. Baskı, Ankara.
Engels fF(1987) Ailenin, Özel Mülkiketin ve Devletin Kökeni, Çev: Somer K, Sol Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
Engels F (2015) Antiduhring, (Marksist Felsefe Klavuzu, Çev: Odman M, Yazılama Yayınevi içinde), s: 344-346, İstanbul.
Ertop K, Yetkin Ç (1985) Siyasal Düşünceler Tarihi, Say Yayınları, İstanbul.
Frankl VE (2014) Psikoterapi ve Din, Bilinç Dışındaki Tanrı, Çev: Taşkın Z, Say Yayınları, İstanbul.
Feurbach L Hıristiyanlığı Özü: http://www.anadoluaydinlanma.

org/KadimBilgelik/Hiristiyan_Tasavvufu/Hıristiyanligin_ozu.pdf

Freud S (1984) Totem ve Tabu, Çev: Sel KS, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

Freud S (2004) Toplum ve Din, Çev: Kapkın E, Payel Yayınları, İstanbul.

Freud S (2012) Musa ve Tek Tanrılı Din, Say Yayınları, İstanbul.

Fonrobert CE (2002) Tevrat'ı Çoğaltmak Hayatı Çoğaltmaktır, (Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, Editörler Bunzo J, Martin NM, çev: Varım G, Say Yayınları, İstanbul içinde), s: 119-148.

From E (2012) Psikanaliz ve Din, Çev: Erten E, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Fukuyama F (2011) Tarihin Sonu ve Son İnsan, Çev: Dicleli Z, Profil Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul.

Goldschidt A, Daidson L (2011) Kısa Ortadoğu Tarihi, Çev: Güler A, Doruk Yayıncılık, İstanbul.

Göle N (2014) Seküler ve Dinsel, Aşınan Sınırlar, Metis Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

Günaltay Ş (1987) Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam Mezopotamya, TTK Basımevi, Ankara, İkinci Basım.

Hallowel AI (1966) The Procultural Foundations of Human Adaptation, (Social Life in Early Man, Editor Wasburn SL, Aldine Pub Company, Third Printing içinde), s: 236-255.

Hançerlioğlu O (1976) Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hançerlioğlu O (1977) Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hawting GR (2011) İslam'ın Yükselişi, (Ed: Choueiri YM, Ortadoğu Tarihi, Çev: Aytuna F, İnkılap Kitabevi, İstanbul içinde), s: 9-30.

Heidegger M (2012) Nietzsche'nin Sözü: Tanrı Öldü, (Nietzsche ve Din, Derleyen ve çeviren: Demirhan A, Nirengi Kitap, 3. Baskı, Ankara içinde), s: 59-114.

Hick J (2002) Hayatın Dinsel Anlamı, (Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, Editörler Bunzo J, Martin NM, Çev: Varım G, Say Yayınları, İstanbul içinde), s: 397-424.

http://haber.sol.org.tr/dunyadan/11-eylulun-yildonumu-abd-ile-

el-kaidenin-bitmeyen-aski-ve-nefreti-haberi-59466
http://haber.sol.org.tr/toplum/aleviyle-evlenilir-mi-sorusuna-diyanetten-skandal-yanit-musluman-olmayanla-evlenilmez-141519
http://ozguruniversite.org/2016/01/07/bu-savas-cilginligi-nereye-varacak-suudi-arabistanda-kotu-kokan-deve-diskisi-degil-isid-gizli-bir-suudi-ordusudur-f-william-engdahl/
http://www.etimolojiturkce.com/kelime/din
http://www.kuranikerim.com/m_diyanet_index.htm
http://www.mitoloji.gen.tr/etiket/enuma-elis-destani
http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/usame-bin-ladin-ve-abd-iliskileri-tarihi/2567
Hume D (2004) Din Üstüne, Çev: Tunçay M, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
Huntington S (1993) The clash of civilizations, Foreign Affairs, 72(3).
Jahoda G (1982) Psychology and Anthropology, Academic Pres, London.
Jung CG (2010) Psikoloji ve Din, Çev: Karabey R, Okyanus Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
Kakınç T (1967) Hitler, Yaylacık Matbaası, İstanbul.
Kant E (1999) Pratik Aklın Eleştirisi, Çev: Kuçuradi İ, 3. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu.
Kıvılcımlı H (2015) Allah Peygamber Kitap, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul.
Kojeve A (2012) Hegel Felsefesine Giriş, Çev: Hilav S, YKY, 4. Baskı, İstanbul.
Kottak C (2001) Antropoloji, Çev: Özbudun S, Ütopya Yayınevi, Ankara.
Kutsal Kitap, Ekim 2014 baskısı, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.
Lenin VI (1988) Din Üstüne, Başak Yayınları, Ankara.
Malinowski B (1962) Sex, Culture and Myth, First Edition, Harcourt, Brace and World Inc, New York.
Malinowski B (1964) Büyü, Bilim ve Din, Carlık Yayınları, İstanbul.
Mandel E (1991) Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları, Yayın Yayıncılık, İstanbul.
Marks K (1976) 1844 El Yazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe,

Çev: Somer K, Sol Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
Marks K, Engels F (1976a) Alman İdeolojisi, Çev: Belli S, 1. baskı, Ankara.
Marks K (1978) Kapital Cilt 3, Sol Yayınları, Ankara.
Marks K (1979) Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Çev: Belli S, Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
Marks K (1997) Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı, Çev: Somer K, Sol Yayınları, Ankara.
Marks K, Engels F (2015) Komünist Manifesto, (Marksist Felsefe Kılavuzu, Çev: Odman M, Yazılama Yayınevi içinde), s: 10-23, İstanbul.
Mertcan H (2013) Tarihsel ve Kuramsal Bağlamda Laiklik, (Ed: Özbudun S, Konuk M, Din, Ütopya Yayınları, 2013, Ankara içinde).
Mısık MB (2013) Din Üzerine Bazı Notlar, (Din, Ed: Özbudun S, Konuk M, Ütopya Yayınları içinde), s: 27-36, Ankara.
Morgan LH (1986) Eski Toplum, Çev: Oskay Ü, Cilt 1, Payel Yayınları, İstanbul.
Morris B (2004) Din Üzerine Antropolojik İncelemeler, Çev: Atay T, İmge Kitabevi, Ankara.
Nietzsche F (2010) Böyle Buyurdu Zerdüşt, Çev: Oflazoğlu T, Cem Yayınevi, İstanbul.
Nietzsche F (2012) Dinsel Hayat, (Nietzsche ve Din, Çeviren ve derleyen Demirhan A, Nirengi Kitap, 3. Baskı, Ankara içinde), s: 31-58.
Örnek SV (1988) İlkellerde Din, Büyük, Sanat, Efsane, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
Özbudun S (2013) İktidar Kiminse Onun Dini Geçerlidir, (Din, Ed: Özbudun S, Konuk M, Ütopya Yayınları, Ankara içinde), s: 63-94.
Peters FE (2002) Sözü Yaymak, İslam'da Peygamber, Vaiz ve Aziz, (Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, Editörler Bunzo J, Martin NM, Çev: Varım G, Say Yayınları, İstanbul içinde), s: 149-164.
Quinn PL (2002) Hıristiyanlık Hayatın Anlamını Nasıl Güvenceye Alır? (Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, Editörler Bunzo J, Martin NM, Çev: Varım G, Say Yayınları, İstanbul içinde), s: 95-118.

Rousseau JJ (2014) Toplum Sözleşmesi, İş Bankası Yayınları, Çev: Günyol V, 12. Baskı, İstanbul.
Roy O (2010) İslam'a Karşı Laiklik, Çev: Bedisel E, Agora Kitaplığı, İstanbul.
Schopenhauer A (2013) Din Üzerine, Çev: Aydoğan A, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
Smart N (2002) Dinin Doğası, Anlamın Birçok Boyutu, (Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, Editörler Bunzo J, Martin NM, Çev: Varım G, Say Yayınları, İstanbul içinde), s: 63-86.
Smith H (2002) Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, (Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, editörler Bunzo J, Martin NM, Çev: Varım G, Say Yayınları, İstanbul içinde), s: 379-396.
Suvari ÇC (2013) Dinler ve Heterodoksiler, (Ed: Özbudun S, Konuk M, Din, Ütopya Yayınları, 2013, Ankara içinde).
Şenel A (1985) İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Birey ve Toplum Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
Şenel A (2013) Dinsel Kültür ve Dinsel İdeoloji Neye Yarar? (Din, Ed: Özbudun S, Konuk M, Ütopya Yayınları içinde), s: 37-62, Ankara.
Şenel A (2014) İnsanlık Tarihi, İmge Kitabevi, Üçüncü Baskı, Ankara.
Şenel A (2014a) Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
Taylor C (2014) Seküler Çağ, Çev: Körpe D, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Thomson J, Aukofer C (2014) Tanrılara Neden İnanırız, Çev: Işık K, Okuyanus Yayınları, istanbul.
Tillich P (2000) Din Felsefesi, Çev: Özcan Z, Alfa Yayınları, İstanbul.
Trias E (2014) Dini Düşünmek, (Din, Ed: Derrida J, Vattimo G, Din, Çev: MEÖ, 2. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara), s: 91-104.
Uysal H, Atasoy HT (2014) İnsan İşgücünün Artı Değer Üretme Yeteneğinin Biyolojik Kökeni Üzerine Bir Deneme, Bilim ve Ütopya Dergisi, Sayı: 245: 65-79.
Waal F (17.10.2010) Morals Without God? The New York Times.
Waardenburg J (2011) İslam ve Din Bilimleri, Çev: Adıbelli R, İz Yayıncılık, İstanbul.

Ward K (2002) Anlam Meselesi ve Din, (Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, editörler Bunzo J, Martin NM, Çev: Varım G, Say Yayınları, İstanbul içinde), s: 33-62.

Weber M (2012) Din Sosyolojisi, Çev: Boyacı L, Yarın Yayınları, İstanbul.

Weber M (2015) Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev: Aktan E, Alter Yayıncılık, Ankara.

World Bank, World Development Report 2014.

Woods A, Grant T (2001) Aklın İsyanı, Marksist Felsefe ve Modern Bilim, Çev: Gemici Ö, Demirsoy U, Tarih Bilinci Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Yılmaz Z (2015) Dişil Dindarlık, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yazılama

Dinin toplumsal işlevi üzerine eserler üreten İlker Belek, bu kitabında dinin egemenler tarafından ezilenleri yönetmek, artı değere el koymak amacıyla kullanılan bir inanç sistemi olarak şekillendiğini anlatıyor. Yazara göre dinin amacı toplumun hâkimiyet altına alınmasıdır. Önceki dönemlerin kutsal varlıkları insanüstü bir güce sahip değilken, dinin tanrısına insan ulaşamaz, ona ancak biat eder, önünde eğilir, küçülür, yalvarır, tanrıya ulaşabilmek için bu dünyadan vazgeçmek gerekir.

Din ilk ortaya çıktığı andan itibaren ideolojik ve siyasal işlevler üstlendi. İnanan insan için bu dünyayı anlamsızlaştırırken, egemenler için bu dünyadan anlam çıkarmanın aracı oldu.

Din ezilen insanın bu dünyada bulamadığı anlam için öte dünya inancı, Tanrısal bir anlam üretti. Tanrıyı erişilemez, dokunulamaz, bilinemez vasıflarla donattı. Tanrıyı ve dinsel dogmaları sorgulanmaz derecesinde kutsadı. Sorgulayanları cezalandırdı.

20 TL
9 786059 988445